SPECIALIOSIOS PSICHOLOGIJOS LABORATORIJA

VU

HAROLD GARFINKEL

ETNOMETODOLOGINIAI TYRIMAI

HAROLD GARFINKEL

Etnometodologiniai tyrimai

VU Specialiosios psichologijos laboratorija
Vilnius
2005

UDK 167/168
Ga-377

Translated from: English language edition, entitled *Studies in Ethnomethodology*, 1st Edition by Harold Garfinkel, published by Pearson Education, Inc., publishing as Prentice Hall, Copyright © 1968. All Rights Reserved. First published by Polity Press in association with Blackwell Publishers Ltd.

Knygos leidimą finansavo Atviros Lietuvos fondas ir VU Specialiosios psichologijos laboratorija

Iš anglų kalbos vertė *Algimantas Valantiejus*
Kalbos redaktorė *Laimutė Valantiejienė*

© Prentice-Hall, Inc.
1967, 1987, 1989, 1990, 1992, 1994, 1996, 1999

© Vertimas į lietuvių kalbą, Algimantas Valantiejus, 2005
VU Specialiosios psichologijos laboratorija

ISBN 9955-636-01-7

Skiriama Abrahamui Garfinkeliui

TURINYS

Algimantas Valantiejus
Haroldas Garfinkelis, etnometodologija ir matomų, tačiau nepastebimų reiškinių tyrimai *VII*

PRATARMĖ *1*

PADĖKA *5*

PIRMAS SKYRIUS
Kas yra etnometodologija? *7*

ANTRAS SKYRIUS
Kasdienės veiklos rutininių pagrindų tyrimai *37*

TREČIAS SKYRIUS
Įprastas socialinių struktūrų žinojimas: neprofesionalus ir profesionalus faktų nustatymas bei dokumentinis interpretavimo metodas *73*

KETVIRTAS SKYRIUS
Kai kurios tinkamo sprendimo taisyklės, rodančios, ką gerbia prisiekusieji *98*

PENKTAS SKYRIUS
„Interseksualiojo" asmens lyties statuso keitimas ir valdymas. 1 dalis *109*

ŠEŠTAS SKYRIUS
„Geri" organizaciniai argumentai, lemiantys „blogus" klinikos įrašus *167*

SEPTINTAS SKYRIUS
Metodologinis kiekybinių atrankos kriterijų taikymo ir atrankos įgyvendinimo psichiatrinėse ambulatorijos klinikose pagrįstumas *187*

AŠTUNTAS SKYRIUS
Racionalūs mokslinės ir sveiko proto veiklos požymiai *235*

Penktojo skyriaus priedas *255*

Algimantas Valantiejus

Haroldas Garfinkelis, etnometodologija ir matomų, tačiau nepastebimų reiškinių tyrimai

Haroldo Garfinkelio straipsnių (8 straipsnių, parašytų per 12 metų laikotarpį) rinkinys *Etnometodologiniai tyrimai* (1967) – itin savitos sociologijos krypties, pavadintos pirmtako pasirinktu vardu, ištakos.[1] Šiandieną vadinti šiuos tekstus provokuojančiais, neįprastais, žadinančiais, griaunančiais senąsias sociologijos dogmas ir atveriančiais naujas galimybes būtų šiek tiek senamadiška. Nors, žinoma, svarbesnis klausimas yra tas: koks etnometodologinio diskurso poveikis konkrečiai sociologinės aplinkos raidai, koks jo santykis su dabartinėmis teorinėmis ir metodologinėmis kryptimis?

[1] *Etnometodologija* ir *fenomenologinė sociologija*, kaip dvi glaudžiai susijusios sociologijos kryptys (nors yra ir priešingų nuomonių; žr.: Rogers 1983 115–133), galutinai susiformavo 7–ame XX a. dešimtmetyje. Probleminė šių savitų krypčių šerdis – *intersubjektyvumo* klausimai. Jų paskirtis – nagrinėti būdus, arba metodus, kurie leidžia bendruomenės nariams abipusiškai pertvarkyti savo *sąmonės srautą* ir numanomai pasiekti kitų žmonių sąmonės struktūras. Kitaip tariant, siekiama išsiaiškinti *socialinę* kasdienių dalykų žinojimo kilmę.

Maurice'as Merleau–Ponty (1908–1961) ir Alfredas Schützas (1899–1959), žymiausi Edmundo Husserlio (1859–1938) idėjų interpretuotojai, sistemiškai jungė fenomenologiją ir sociologiją, nurodydami, kad sąmonės intencionalumas atpažįstamas tik *intersubjektyvių* kultūros taisyklių kontekstuose. Alfredas Schützas savo klasikiniame veikale *Socialinio pasaulio fenomenologija* (1932 m. publikuotame Vokietijoje) išplėtojo fenomenologinės sociologijos pagrindus, pasitelkdamas Maxo Weberio metodologinių darbų kritiką. Schützas, užuot apibūdindamas veiksmo prasmę kaip neproblemišką dalyką (o šitaip elgiasi dauguma sociologų), formuluoja tam tikras procedūras, kurios, sutelkdamos dėmesį į *gyvenamąjį pasaulį*, t.y. žmonių socialinio aktyvumo ir reflektyvumo ištakas, leidžia aptikti socialinio veiksmo prasmes.

Verta pažymėti: nors *etnometodologija*, drauge su *simbolinio interakcionizmo* pradininkais, dažnai jungiamos į vieną – mikrosociologijos – kryptį, tačiau juodvi skiriasi. Nors abi šios kryptys, be kitų dalykų, nagrinėja *pragmatinius, subjektyvius, atsitiktinius* žmonių komunikacinės veiklos bruožus, vis dėlto etnometodologus domina ne tiek simbolinės socialinių sąveikų reikšmės ir interpretaciniai situacijų apibrėžimai, kiek narių metodinės veiklos aprašymai, kurių paskirtis – suprasti procedūrinę abipusiško žinojimo kilmę organizuotuose veiksmo kontekstuose.

Verta prisiminti: etnometodologai 7-ame dešimtmetyje pasirinko visiškai skirtingą, tradicinės sociologijos požiūriu – radikalų, sociologinių tyrimų kelią. Jeigu konvencinės sociologijos paskirtis – kuo tiksliau atspindėti (faktiškai, dokumentiškai, statistiškai pagrįsti) vadinamąją „išorinę tikrovę", teikti jos fotografijas, kopijas, reprezentacijas, tai etnometodologijos – detaliai aprašyti intersubjektyvų gyvenamąjį pasaulį, vidujai įgyvendinamus socialinio veiksmo organizavimo būdus, kurie paprastai vengia „ironiškų", t.y. išoriškų, mokslinių taisyklių.

Garfinkelio teigimu, mokslinio teorizavimo veiksmai stebinančiai modifikuoja bendrąją intersubjektyviojo komunikacijos pasaulio prielaidą. Sakykim, mokslinio teoretiko požiūriu, „reikšmingi kiti asmenys" esti universalūs „Žmonės". O prižiūrintis savo kasdienius reikalus asmuo pasitelkia kitokią bendruomeniškai puoselėjamą komunikacijos schemą negu mokslininkas–teoretikas (žr. 8 sk. 4-ąjį teiginį):

> „Žmogus kasdien kuria įvykių prasmę remdamasis numanomu „įprastų gyvenimo faktų" pagrindu, kurį, jo požiūriu, žino ir gerbia „Kiekvienas Bendruomenės Narys". Įprastų gyvenimo faktų panaudojimas – tęstinė sąžiningo nario įsipareigojimo grupei sąlyga."

Kitaip tariant, *savaime suprantamas* pasaulis turi ne tik teorines, bet ir *praktines* prielaidas („tarkim", „žinoma", „aišku", „suprantama", „ką ir kalbėti", „kaip, pavyzdžiui, <...>"). Garfinkelio vartojamų tęstinių brūkšnelių „bendruomenė" (tęstinė sveiko proto pasaulio aplinka) paprastai nenori įsileisti išorinių, ironiškų, teorinių schemų, kurios žeidžia, ardo tai, ką žino *Kiekvienas Bendruomenės Narys*, puoselėjantis pasitikėjimą abipusiškais *pagrindo lūkesčiais*.

Etnometodologijos kryptis nėra vientisa ir dogminė. Tai – sąjūdis, kuriam susiformuoti turėjo įtakos Edmundo Husserlio ir Arono Gurwitsch'iaus fenomenologinė filosofija, Alfredo Schützo sociologinė fenomenologija, Harvey Sackso šnekos analizė, Noamo Chomsky'io sociolingvistika, Ludwigo Wittgensteino lingvistinė filosofija[2].

Etnometodologiniai tyrimai – vienas originaliausių, o drauge ir prieštaringiausiai vertinamų, socialinių mokslų istorijos veikalų. Kai kurios etnometodo-

[2] Kaip pažymi etnometodologas Grahamas Buttonas, nors Garfinkelis yra aptariamos krypties pradininkas, ne mažiau svarbūs kiti du intelektiniai šaltiniai – vėlyvojo Ludwigo Wittgensteino ir Harvey Sackso veikalai (Button 1991 8).

logijos prielaidos, kurios visiškai skiriasi nuo įprastos tradicinės sociologijos principų, kelia ne tik nuostabą, bet ir trikdo, o kartais netgi skatina atmesti etnometodologines idėjas.[3]

Etnometodologai kitaip apibrėžia *socialinės tikrovės* sampratą, kurią, anot jų, formuoja ir aiškūs, ir numanomi visuomenės narių *metodai.* Tai – sąveikaujančių žmonių pastangos *įtikinti vienas kitą* socialinės tvarkos realumu, kitaip tariant, sukurti *tvarkos iliuziją.* Tai, kas iš tikrųjų realu, yra metodai, kuriuos žmonės pasitelkia kurdami socialinės tikrovės prasmes. Garfinkelis, vadovaudamasis fenomenologinėmis Schützo idėjomis, o ypač *gyvenamojo pasaulio* samprata, formuluoja koncepciją, kuri domisi *intersubjektyvių reikšmių* ir *taisyklių* (ne tik diskursyvios kalbos, bet ir praktinės sąmonės), kaip „objektyvių" struktūrų susidarymo, procesais.

Kitaip sakant, tiriami procesai, kurie nuo žmonių akių, galima sakyti, „slepiasi" savaime suprantamose praktikos tekstūrose. Pažinti savaime suprantamas socialines praktikas – lygu atpažinti būdus, kuriančius socialinės tvarkos prasmę ir priimtinas, įtikimas, pateisinamas tikrovės struktūras. Taigi *prasmės faktai* apibrėžiami kaip praktiškai įgyvendinamos veiklos formos, kurias nepaliaujamai kuria bendruomenių nariai (įskaitant profesionalius sociologus), valdantys žaidybiniu požiūriu neišsemiamus *šnekos* išteklius.

Etnometodologija, kurią iš principo sukūrė vienas žmogus (o tai leidžia įvardyti jo tyrimus, griežta šio žodžio prasme, kaip *klasikinius* pavyzdžius), domisi *žmonių, liaudies,* arba *„etno–"* metodais. Be kita ko, visai neironiškas aspektas yra tas, kad sociologija čia suprantama kaip *kasdienio gyvenimo veikla,* kurios metodo–logija paprastai apibrėžiama tik įgyvendinus bendruomeniškai koordinuotas sveiko proto procedūras.

Socialinės tikrovės „savitumas" – tai *dirbtinis, socialiai organizuotas* jos pagrindas. Dėl pastarosios priežasties socialiniai reiškiniai laikomi „realiais" tiek, kiek visuomenės nariai organizuoja savo veiklą remdamiesi *interpretacinėmis, bendruo-*

[3] Garfinkelio *reflektyvumo* ir indeksiškumo *tematika* buvo pavadinta „metodologiniu siaubu" (žr.: Woolgar 1988). Negana to, kaip pažymi britų sociologas Ianas Craibas, kurį laiką etnometodologijos kryptis buvo krislas sociologų bendruomenės akyse. Ji, rodės, naikina visas sociologinės veiklos formas ir netiesiogiai meta iššūkį pripažintiems sociologams. 8-ojo dešimtmečio pradžioje daugybę sociologijos katedrų JAV ir Britanijos universitetuose suskaldė ginčiai ir diskusijos. Galima papasakoti daug istorijų apie etnometodologus, kurie buvo „išprašyti" iš sociologijos katedrų dėl to, kad jų būta etnometodologų (Craib 1984; žr. skyrių „Etnometodologija").

meniškai pripažįstamomis, savaime suprantamomis gyvenimo formomis. Etnometodologams svarbu tirti socialinių reiškinių prigimtį *dar prieš tai*, kai pastarieji reiškiniai įspraudžiami į deterministinį priežasties–padarinio veikos tinklelį.

Šiuo požiūriu Haroldo Garfinkelio etnometodologiniai tyrimai yra neįprasti. Priežastis, kad ir kaip būtų keista, – visiškai paprasta: etnometodologija tiria įprastus, t.y. *matomus, tačiau nepastebimus*, bendruomenės narių kasdienės veiklos metodus.[4] Siekiama atskleisti socialiai koordinuojamus ir subjektyviai įgyvendinamus būdus. Juos etnometodologai vadina *supratingomis atskaitomis*, arba struktūromis, kurios teikia prielaidas tęstinei narių interpretacijai.

Kasdienio gyvenimo savivokos požiūriu įžvalgiuose Garfinkelio tekstuose aprašoma veikla, kuri *valdo* prasmės ir fakto apibrėžimus. Domimasi socialiai organizuotos aplinkos suderintų veiksmų žinojimu, siekiant išsiaiškinti, kaip, esant sveiko proto pasirinkimo situacijoms, susidaro *faktinis* socialinių struktūrų žinojimo pagrindas. Tyrimų dalykas, kurį padeda įžvelgti punktyriniai Garfinkelio sakiniai, – socialiai–sankcionuoti–gyvenimo–visuomenėje–faktai–kuriuos–žino–kiekvienas–sąžiningas–visuomenės–narys. Svarbi kiekviena nuoroda į „realų pasaulį", siejama su organizuota kasdienio gyvenimo veikla.[5]

[4] Tiek profesionaliojo sociologo, tiek neprofesionaliojo nario kasdienė veikla – metodinės procedūros, kuriomis remiantis apskaičiuojamos, numatomos, prižiūrimos, valdomos atsitiktinės socialinės situacijos. Ko gero, neklystume išskirdami vieną nedidelę Garfinkelio išnašą (Garfinkel 1967 100), kurioje jis dėkoja savo kolegoms–partneriams už nevienkartines diskusijas, susijusias su apskaičiuojamomis ir neapskaičiuojamomis pasirinkimo situacijomis, kartu svarstant problemą, kaip galima nuosekliai ir sėkmingai žaisti šachmatais. Taigi Garfinkelį domina stulbinančios „šachmatinių" šnekos žaidimų galimybės. Turint mintyse, kad visas pažinimas yra metaforiškas, galima spėti: sociologas pasirenka *visuomenės kaip šnekos* metaforą.

[5] Verta pakartotinai patikslinti: etnometodologija yra sociologijos kryptis, tirianti kasdienio gyvenimo organizavimo būdus. Tiriamas empirinis atskaitos pagrindas – procesinė konkretaus "etninio" darinio sąveika ir grupės narių taikomi metodai. Etnometodologija teigia, kad stabili socialinė sąveika yra *procesinis rezultatas, pasiekimas, įgyvendinimas*. Svarbus klausimas yra tas: *kaip* visa tai įgyvendinama? "Tvarkinga" socialinės tikrovės struktūra yra ne savaiminis, nekintamas dydis, bet veikiau atskaitingų praktikų įgyvendinimas. Etnometodologų teigimu, racionaliojo elgesio formas sukuria tęstinės–reflektyvios praktikos. Socialinis pasaulis konstruojamas kaip tęstinis *praktinio protavimo* įgyvendinimas. Todėl pagrindinis sociologijos uždavinys yra kasdienių racionalumo formų, kaip priešpriešos mokslinio racionalumo formoms, išaiškinimas. Garfinkelis kritikuoja tradicinės sociologijos metodus, nes jie realų žmogaus gyvenimą įspraudžia į standartines schemas. Kadangi bendruomenės nariai struktūrizuoja savo elgesį,

Kasdienes socialines praktikas sudaro sveiko proto *procedūros*. Tai – būdai, arba metodai, kuriuos *nariai*[6] pasitelkia kasdieną susidurdami su atsitiktinėmis, netvarkingomis, netgi chaotiškomis nežinomybės ir nerimo situacijomis. Taigi „visuomenę", arba įgyvendinamą socialinę tvarką, sudaro etnometodai. Tai – reflektyvūs atskaitų būdai, kurių paskirtis – aprašyti, tipizuoti ir atpažinti savitas situacijas drauge kuriant socialinės tikrovės prasmę.

Prasmės kūrimas – nepastebima veikla, kurią sudaro įprastos metodinės kompetencijos. Kitaip tariant, prasmė yra rutininis „liaudies metodikų" įgyvendinamas, kuris remiasi nusistovėjusiomis pažinių ir įgudusių veikėjų praktikomis, šneka ir veiksmais. Tai – konsensinė ir normatyviškai įgyvendinama praktika, kuri sudaro *faktinę* etnometodologinių tyrimų sritį. Kaip tik šiuo požiūriu, etnometodologija yra naujas sociologinių problemų supratimas ir perteikimas.

---

kaip *pažįstamą* ir *tipišką* elgesį, vartodami indeksines išraiškas, „socialinės tvarkos" kūrimo metodai yra tos pačios aplinkos, kurią jie organizuoja kaip dalykinę tvarką, dalis.

Kitaip tariant, etnometodologija tiria „nepastebimus" objektus – įprastus pagrindo lūkesčius, sveiko proto žinojimą ir procedūras, kuriomis remdamiesi visuomenės nariai kuria prasmes, atsižvelgdami į *bendruomeniškai pažįstamą* socialinį kontekstą. Priežastis ta, kad įprastas žinojimas, arba pagrindo lūkesčiai, egzistuoja dar prieš atsirandant socio–loginiams modeliams.

6 *Narys* (*member*) – vienas pagrindinių H. Garfinkelio ir etnometodologų vartojamų terminų, kuris keičia tokius vyraujančius struktūrinio funkcionalizmo terminus, kaip *vaidmuo*, *statusas*, *padėtis*. Struktūrinio funkcionalizmo požiūriu, *individualus veikėjas* (*actor*) analizuotinas remiantis struktūriniais – klasės, padėties, lyties, amžiaus ir t.t. – požymiais. Tačiau kaip tik dėl šios priežasties individualus veikėjas netenka svarbių *subjektyvumo* požymių ir tampa, anot Garfinkelio, nereflektyvia „kultūros marionete" (*cultural dope*), kuri tiesiog įspraudžiama į išankstinius teorinius modelius.

Nario terminas (kaip ir specialūs žymėjimo būdai, įskaitant neįprastai vartojamus *brūkšnelius* tarp žodžių, rodančius *organizuotų* prasmės kontekstų svarbą, arba žodžių junginiai, kuriuos sudaro žodžiai, prasidedantys didžiosiomis raidėmis) atkuria *sveiko proto pasaulio*, *pasitikėjimo*, *subjektyvumo*, *įgūdžių*, *pažinumo*, *kompetentingumo*, *gebėjimo kurti prasmę*, dėmenis. Pagaliau ir pats etnometodologas, kaip kasdienio praktinio pasaulio *narys*, turi *suprasti* tiriamų praktikų *pagrindo lūkesčius* dar iki tol, kol jos pradedamos tirti. Kaip tik toks supratimas perteikia *nario žinojimą*, kuris leidžia tinkamai valdyti konstruojamas prasmes – numanomus supratimo išteklius.

Taigi etnometodologai dažniau kalba ne apie *veikėjus* ar *individus*, bet apie *narius*. Pakartotina: nariai apibūdinami ne kaip paskiri individai, bet veikiau kaip „narių veikla – įgudusios praktikos, kuriomis remdamiesi jie kuria tai, kas *jiems* esti organizacinė plačios apimties struktūra, mažos apimties sąveikos arba asmeniška struktūra (Hilbert 1992 193).

Garfinkelis, rodos, puikiai supranta savo originalumą, sietiną su sveiko proto metodų ir praktinės veiklos tyrimais, pažymėdamas esminį tokių tyrimų stygių ir nurodydamas tik „nuostabią Alfredo Schützo išimtį" (Garfinkel 1967 35).

Haroldas Garfinkelis (1917–) gimė Newarko mieste, Niu Džersio valstijoje. Studijavo ekonomiką, o paskui (1946 m.) įstojo į Harvardo universiteto socialinių santykių programos doktorantūrą. Šiuo laikotarpiu žymus Harvardo sociologas, H. Garfinkelio dėstytojas, Talcottas Parsonsas (1902–1979), plėtojo *bendrąją socialinio veiksmo teoriją.*

Mokinio santykis su mokytoju – dialektiškai dvipusis: Garfinkelio *etnometodologija*[7] yra ir antiteorinė (antiparsonsiška; negana to, etnometodologai netgi nelaiko savęs socialiniais teoretikais), ir kartu pripažįstanti esmines Parsonso problemas, sąvokas, įžvalgas. Savo daktarinėje disertacijoje Garfinkelis nagrinėjo skirtingas socialinio veiksmo koncepcijas ieškodamas procedūrų, kuriomis vadovaudamiesi veikėjai analizuoja savo aplinkybes ir įgyvendina pasirinkto veiksmo kryptis (Heritage 1984 9). 1952 m. Garfinkelis apsigynė daktaro disertaciją ir išvyko dirbti į Los Andželo Kalifornijos universiteto Sociologijos katedrą (UCLA), kur dirba iki šiol, kaip profesorius emeritas.

T. Parsonsas, tiesioginis Garfinkelio mokytojas, vadovavęs daktaro disertacijai, sužadina jo susidomėjimą klasikinėmis sociologijos temomis. Tačiau doktorantas radikaliai peržiūri Parsonso interpretuojamų klasikų apibrėžimus. Garfinkelis, galima sakyti, nevengia žaisti kryžiukais[8], sąmoningai „nukrypdamas"

[7] *Etnometodologijos* pavadinimas sukurtas tiriant prisiekusiųjų veiklą, kuri apibrėžiama kaip socialinio tyrimo metodas. Prisiekusieji, priimdami sprendimus, jaučia reikmę laikytis „oficialiosios krypties" ir modifikuoti taisykles, vartojamas kasdieniame gyvenime, tačiau drauge išsaugo sveiką pagarbą rutininiams socialinės tvarkos bruožams. Todėl pakeitimai, kurių jie imasi, yra nežymūs. Prisiekusiojo veikla, kaip įprasta, yra ne jo „išmintingumas", bet *gebėjimas valdyti* šią neapibrėžtumo situaciją (žr. 4 sk). Nors prisiekusieji siekia vadovautis teisėjo instrukcijomis, tačiau jie nebūtinai paklūsta formaliosioms taisyklėms. Atsižvelgdami į konkrečias situacijas jie pasitelkia savo metodus, nors tai jiems kelia abejones ir nerimą (ar nuosprendžiai – pagrįsti?). Garfinkelio knygoje aprašomi eksperimentai rodo, kad tokie metodai naudojami įvairiausiose socialinėse situacijose.

[8] Studentams Garfinkelis skyrė užduotį: pažaisti kryžiukų žaidimą su įvairiais subjektais, atrinktais pagal amžiaus, lyties ir pažinimo laipsnio kriterijus. Nubraižę kryžiukų lentelę jie prašydavo subjektų pradėti žaidimą. Kai subjektas atlikdavo pirmąjį veiksmą, eksperimentuotojas ištrindavo jo pažymėtą ženklą, perkeldavo jį į kitą kvadratą ir užrašydavo savo žymenį, neparodydamas jokio ženklo, kad jis elgiasi neįprastai (žr. 2 sk.).

nuo įprastų klasikinių žaidimo taisyklių ir neironiškai klausdamas: „Kada pradėsime naudoti savo galvas vietoj formulių?“ (Garfinkel 1967 198).

Vyraujanti pozityvistinė diurheimiška (ankstyvojo É. Durkheimo) sociologijos kryptis tiria išorinius, suvaržančius „socialinius faktus“[9] ir jų poveikį individų elgsenai. O etnometodologija domisi faktų atsiradimo procesu: praktiniu socialinių faktų *įgyvendinimu*, siekdama išsiaiškinti jų susidarymo būdus. *Metodo–logijos* samprata, kurią du šimtmečius diegia tradicinė sociologija, ieško moksliškai pagrįstų priemonių, kurios leistų nustatyti nekintamą, nedalijamą, „tvirtą“ išorės pasaulio substanciją, vadinamą *faktais*. Etnometodologų požiūris visiškai skiriasi: metodai, priemonės, racionalūs apibrėžimai, pagaliau ir patys metodologai, esti savitų sveiko proto pasaulių dalis. „Nepastebimas“ sveiko proto pagrindas, kaip abipusiai socialinių sąveikų lūkesčiai, teikia prielaidas moksliniams metodams, bet ne atvirkščiai. Kitaip sakant, socialinių reiškinių *tikrumą* (*faktiškumą*) sudaro tai, kad vietinių socialinių aplinkų nariai organizuoja savo tęstinę veiklą, nuolat patvirtindami ir pateisindami „tikruosius“ šių reiškinių požymius.

Visiškai skiriasi konvencinės sociologijos ir etnometodologijos požiūris į *socialines struktūras*. Jeigu „tradicinė“ sociologija linkusi teigti, kad santykiškai stabilios kultūros sistemos, vertybės, normos, sankcijos, klasiniai ir statuso vaidmenys, padėtys, grupės, institutai lemia žmonių elgesį, tai etnometodologija, priešingai, tvirtina, kad paminėtos socialinės struktūros yra labai trapios ir pažeidžiamos praktinio racionalumo formos, susijusios su kasdiene atsitiktinumo ir įprastų pagrindo lūkesčių sąveika. Kitaip sakant, socialinės struktūros perteikiamos kaip tęstinis praktinio protavimo įgyvendinimas, arba konstruojamos metodologinės *atskaitos*.[10]

[9] „Faktas“, labai gerbiamas konvencinės sociologijos išradimas, darosi problemiškas dalykas. Etnometodologų požiūriu, *faktas* yra individualios situacijos, susijusios su atsitiktinio pobūdžio socialine komunikacija, rezultatas. Kaip tik todėl svarbus procesinis šnekos diskursas. Prielaida ta, kad kalbos žodžiai negali būti komunikacijos pagrindas, nes jie nereiškia tų pačių dalykų visiems žmonėms. Svarbūs dabartiniai ir ankstesnieji – tiek atsitiktiniai, tiek socialiai struktūrizuoti – sąveikos būdai, kuriais vadovaujasi visuomenės nariai, praktiškai įgyvendindami išgyventą, patirtą „tvarką“.

[10] Terminai *atskaita* (*account*) ir *atskaitingumas* (*accountability*) žymi *stebimus–ir–referuojamus* požymius ir veiksmus, kurie yra *indeksiniai*, t.y. susiję su konkrečia situacija, atsitiktinumais arba veikla, kurią sužadina, pavyzdžiui, biografiniai patyrimo ir lūkesčių veiksniai. Atskaitingumas įvardija tinkamą, pažįstamą nariui vietinę praktiką; sakykim, šneka yra sudedamasis tos pačios aplinkos, kurioje šnekamasi, bruožas. Atskaitingumas yra vietinių išteklių, įskaitant interpretacijas, nutylėjimus, užuominas, tinkamumas. Indeksiniai požymiai – tai nuorodos, kad žmonių interpretacinę veiklą suvaržo konkretus kontekstas.

Anot Garfinkelio, tyrėjas – tiek profesionalus sociologas, tiek asmuo, praktiškai tiriantis socialines struktūras, – konkrečius patvirtinamus įvykius tiesiog papildo biografijos ir perspektyvinio vertinimo duomenimis. Jo užduotis – įterpti šiuos įvykius į numanomą socialinių struktūrų žinojimą. Metodas reikalauja įvardyti konkretų įvykį kaip „dokumentinį liudijimą"[11], kaip „tam tikrų dalykų nuorodą", kaip numanomo pagrindžiančiojo modelio „pakaitą".

Kurdami, keisdami ir pertvarkydami taisykles žmonės taiko metodus, kurie kiekvienu konkrečiu atveju reikalauja reflektyvių gebėjimų. Reflektyvus veiksnys rodo, kad žmonės, gestais ir žodžiais, sąmoningai brandina nuoseklų tikrovės vaizdinį. Tikrovė negali egzistuoti dar prieš reflektyvius veiksmus, kurie ir kuria esamą socialinę tvarką. Garfinkelio tyrimai rodo, kad žmonės yra įgudę socialiniai veikėjai, aktyviai ir intensyviai kuriantys bendruomeniško socialinio, arba „objektyvaus", pasaulio prasmę, kurią sudaro normos, vertybės, taisyklės, ištekliai. Visose sąveikos situacijose aiškinimais, nuostatomis, nuomonėmis, įsitikinimais žmonės kuria sutarimo regimybę.[12]

[11] H. Garfinkelio teigimu, mes, kaip savito *etninio darinio* nariai, nuolatos pasitelkiame "dokumentinį metodą", siekdami kurti "savaime suprantamą" pasaulį, kurį jaučiamės "pažįstantys" ir "suprantantys". Sąveikaujant sukuriamos "atsitiktinės konstrukcijos", sudarančios *regimybę*, tarsi rodančią, kad esama padėtis turi „tvarkingą" ir „suprantamą" sandarą. Kitaip tariant, tai mėginimas sukurti ir ilgesnį laiką išlaikyti socialinės tvarkos vaizdinio regimybę; tai, ką kiekvienas narys (ir sociologas, ir ne–sociologas) supranta esant "pagrįstu" ar "patikimu" dalyku. Neretai pažįstame (ar tariame pažįstą) kažką taip gerai, kad net nepastebime vykstančio kismo.

Taigi gyvenamojo pasaulio prasmė kuriama remiantis „dokumentiniu metodu", t.y. atrenkant *tam tikrus* socialinių situacijų faktus, kurių tipizacijos sudaro atitinkamus modelius. Sakykim, praktinis metodologas, t.y. paprastas asmuo, pasitelkia tipizaciją: „Argi tai nepanašu į Harį?". Dokumentinio metodo naudojimo pavyzdžius, pasak Garfinkelio, aptinkame kiekvienoje sociologinių tyrimų srityje. Sociologų pastangos apibrėžti tai, ką vadiname „interpretacine sociologija", susijusios su dokumentiniu metodu, kaip pagrindu, leidžiančiu tvarkyti ir pateisinti savo atradimus. Dokumentinio metodo paskirtis – tipizuoti objektą. Tyrėjas gali įvardyti stebimą jo *nagrinėjamo* reiškinio bruožą, kaip būdingą *numanomo* dalyko nuorodą. Kompleksiškos vietos dažnai aprašomos naudojant protokolų ir skaitmeninių lentelių „ištraukas", kurių paskirtis – tipizuoti numanomus įvykius (Garfinkel 1967 95).

Dokumentinio metodo panaudojimas neapribojamas „švelnių" procedūrų ir „dalinių aprašymų" atvejais. Toks metodas taikomas ir atliekant griežtas procedūras, išsamiai aprašant tikėtiną stebimų požymių visumą. Tikslus atitikimas paprastai numanomas ir perskaitomas atsižvelgiant į supratingus pagrindus. Tikslus atitikimas – tai tyrėjo ir skaitytojo, kaip vienminčių bendruomenės narių, veiklos rezultatas (žr. 3 sk.).

[12] Etnometodologų prielaida ta, kad *socialinė tvarka* yra regimybė, arba iliuzija. Taigi socialinė tikrovė esti potencialiai netvarkinga.

Vadinasi, svarbu tirti kasdienius veiksmus vengiant redukcinių (determinuojančių ir laikomų pranašesnėmis) sociologijos sąvokų. Tokia yra *etnometodologinio indiferentiškumo* nuostata – tirti sisteminius praktinio protavimo ir praktinių veiksmų požymius, vengiant sprendinių, kurie juos patvirtina arba paneigia.[13] Pasak Garfinkelio, vadovėliams ir žurnalams būdingos diskusijos dėl sociologinių metodų, retai pripažįsta faktą, kad sociologiniai tyrimai atliekami atsižvelgiant į sveiko proto globą *tuose lygmenyse, kuriuose daromi sprendimai apie atitikimą tarp stebimų ir numanomų įvykių.*

Jeigu tradicinė sociologija moksliškai tiria atsietus, neasmeniškus socialinius santykius, tai etnometodologija visapusiškai išplėtoja empirinę savo programą remdamasi pamatine fenomenologinės sociologijos idėja, teigiančia, kad *netarpiški santykiai* tarp žmonių turi didesnę svarbą gyvenamajam pasauliui. Aiškinimo procesų, būdingų tiek teoriniam, tiek sveiko proto lygmenims, supratimas turi atsižvelgti į numanomas, tarkim, *nutylimas, savaime suprantamas, et cetera* taisykles.[14]

Kaip tik todėl etnometodologai tiria būdus, kurie pasitelkia *et cetera* taisykles. Taigi dar kartą matyti *antiteorinis* šios krypties polinkis, arba, tiksliau, skeptiš-

[13] Viena nedidelė išimtis, kuri atskleidžia įgudusiai slepiamą (tikėtina) Garfinkelio ironiją, yra mokslinių diskusijų „pajuokos" nuoroda, įdėta į žymaus jo knygos personažo Agnes lūpas (juo labiau, kad Garfinkelis pažymi, jog būta daug mainų galimybių tarp jo ir Agnes: „Reikia atsakingai pažymėti: jei Agnes gebėjo pereiti kartu su mumis, tai ir man teko ne kartą pereiti drauge su ja, *op. cit.* 162):

„Pasitelkdama šį klausimą Agnes išjuokė mokslines lyčių vaidmenų diskusijas, kurių paskirtis – vaizduoti, kaip nariai paverčia atskaitingu normalųjį seksualumą. Jos nuomone, tai pernelyg pagražintas ir naivus požiūris, apibūdinantis normalųjį asmenį ir ją, kaip vaidmenų atlikėjus arba vaidmenų kūrėjus, kurie žino, siekia įtvirtinti ir sustiprinti atitikimą tarp socialiai standartizuotų normaliojo seksualumo lūkesčių ir jų „funkcinių padarinių", apie kuriuos normalusis asmuo „kalba" dar prieš susidurdamas su realiomis pritaikymo galimybėmis, nes tai, kas „kalbama", gali būti *padaroma* ir, esant progai, pasitelkiama įgyvendinant pasirinkimą tarp atitinkamos šnekos ir elgesio raiškos." (Garfinkel 1967 183)

[14] Tiek neprofesionalūs, tiek profesionalūs nariai pasitelkia kontekstines nuorodas. Tai, kaip minėta, vadinama „dokumentiniu interpretacijos metodu". Šis metodas apima begalinį skaičių galimų nuorodų – „ir t.t.", „išskyrus", „praleiskime" <...>. Tai – *ad hoc* priemonės, dėl kurių neišvengiamo vartojimo narių supratimas esti numanomas, neapibrėžtas, prieštaringas, nesusijęs su griežtomis taisyklėmis. Garfinkelis šį būdą vadina *susitarimų atradimo metodu*, praktinės etikos versija, kurios paskirtis – žadinti pagarbą praktinių aplinkybių taisyklėms. Sakykim, profesinis teisininkų talentas grindžiamas tam tikrais įgūdžiais – gebėjimu sąmoningai manipuliuoti *et cetera* aplinkybėmis, šitaip paremiant naudingas prielaidas. Šis metodas būdingas visai visuomenei, kaip taisyklėmis besivadovaujančios veiklos sistemai.

kas požiūris į atsietas teorines schemas.[15] Todėl ir Garfinkelio sociologijos projektas vadinamas „iššūkiu" Talcotto Parsonso didžiosios teorijos programai (Ritzer 2000; 74; Alexander 1987; 252–6).

Viena vertus, Garfinkelis, kaip sąžiningas esamos sociologinės bendruomenės narys, plėtoja klasikines savo tiesioginių ir netiesioginių pirmtakų temas (socialinės tvarkos, socialinio veiksmo, supratimo, aiškinimo, socialinio žinojimo konstravimo, intersubjektyvumo ir t.t.). Kita vertus, jis nelinkęs „tikėti" paviršiniais konvencinės sociologijos faktais, už racionalizuotų jos aiškinimo schemų įžvelgiantis įprastų socialinių struktūrų *pagrindo lūkesčius*. Nepaisydamas ilgalaikio sociologijos žavėjimosi socialinio elgesio motyvacijų aprašymais, jis siūlo nagrinėti *procedūrinius veiksmus*, kuriais vadovaudamiesi nariai kuria kasdienių sąveikų prasmes. Kadangi šie veiksmai susiję su jų aiškinimo būdais, svarbu nagrinėti jų atskaitas, t.y. socialiai tinkamus pagrindo lūkesčius.

Jeigu Parsonsas teigia, kad socialinių sąveikų chaosą (nerimą, baimę, apgaulę ir pan.) valdo visuomenės vertybių ir normų sistema, koordinuodama žmonių veiklą ir teikdama motyvacijų paskatas, tai Garfinkelis mano, kad reikia skirti *mokslinį racionalų veiksmą* kaip veiksmo tyrimo *normą*, kurią apibrėžia „moksliniai–teoretikai", ir *praktines, atskaitingas narių procedūras*. Narių praktiniai veiksmai nepaiso šių mokslinių normų dėl paprastos priežasties – tiek profesionalūs, tiek neprofesionalūs sociologai yra tos pačios sveiko proto aplinkos dalis. Dalykas tas, kad mokslinė sociologija išskliaudžia veikėjo, sumaniai valdančio įprastą socialinių struktūrų žinojimą, gebėjimus. Kaip tik todėl socialinės sąveikos supratimas yra visiškai susiaurinamas, o įgudęs narys paverčiamas *sveiko proto marionete*.[16]

[15] „Tačiau pati idėja, kad etnometodologija yra *teorija*, nustebintų daugelį etnometodologų" (Button 1991 9). Kita vertus, neabejotina, kad čia kalbama apie dogminės teorijos sampratą. Tai rodo ir trumpa, bet iškalbi Garfinkelio nuoroda: „Jeigu įvykiai yra neepizodiniai, strateginė analizė susiduria su keblumais. Tinkama analizė reikalauja teorinio sumanumo" (Garfinkel 1967 167).

[16] *Sveiko proto marionetė* (*judgmental dope*). Tai – Garfinkelio kritikuojamas požiūris (kuris atliepia Parsonso teorinę koncepciją) į socializuotą asmenį, kaip stabilių visuomenės požymių – vertybių, normų, vaidmenų, sankcijų, t.y. socialinių struktūrų, – išraišką. Toks asmuo visada (tariamai) elgiasi kaip klusnus kultūros normų dopingo ragavęs „kvailys" (o kai kuriuose Garfinkelio vertimuose į kitas kalbas – netgi „idiotas"), kuris tobulai išmoksta taisykles ir pažinimo, moralinius, estetinius pavyzdžius – reguliuojančius elgesio principus.

Garfinkelio požiūriu, taisyklės, konkretūs veiksmai ir vietinis socialinis kontekstas yra *abipusiškai* svarbūs veiksniai, todėl šiuo atveju reikėtų kalbėti apie *normatyvinį atskaitingumą* (*normative accountability*).

Garfinkelio eksperimentai[17] (žr. 2 ir 3 sk.) rodo, kad kognityvinė tvarkos problema yra svarbus socialinio veiksmo dėmuo. Anot Garfinkelio, bendrojo supratimo pagrindo poveikis susidarant afektams, juos kontroliuojant ir pripažįstant, yra, galima sakyti, beveik *terra incognita*. Todėl *pagrindo lūkesčių*[18] pažeidimo eksperimentai mėgina išsiaiškinti, kas įvyksta, kai, *pažeidžiant, ardant* įprastas, normalias bendravimo situacijas, suabejojama abipusių lūkesčių samprata. Tarkim, studentų buvo paprašyta įtraukti pažįstamą žmogų ar draugą į įprastą pokalbį ir, neprasitariant, kad tai, ko prašo eksperimentuotojas, yra kažkas neįprasto, primygtinai reikalauti, kad asmuo paaiškintų savo banalių pasakymų prasmę. Studentams bakalaurams buvo skirta kita užduotis: savo namuose stebėti (nuo penkiolikos minučių iki valandos) savo elgesį, darant prielaidą, kad jie yra nuomininkai. Jiems nurodyta nekeisti šios prielaidos. Studentų atskaitos kupinos nustebimo, sutrikimo, sukrėtimo, nerimo, sumišimo ir pasipiktinimo nuorodų, o taip pat įvairių šeimos narių kaltinimų, kad studentas elgiasi negarbingai, neapgalvotai, savanaudiškai, bjauriai ar nemandagiai.

Šią nuostatą buvo sunku išlaikyti ir įgyvendinti. Studentai jautėsi žaidžiantys „dirbtinį žaidimą", jie rašė, kad nesugeba „vaidinti vaidmens", kad dažnai „nežino, ką daryti toliau". Netinkamas elgesys parodė, kad būdingas atsakas yra neatidėliotinos pastangos *atkurti*, *normalizuoti* situaciją. Šie eksperimentai atskleidė paties elgesio, proceso, procedūrų, subjektyvių dėmenų ir kontekstinio žinojimo, kaip supratimo išteklių, svarbą. Pašnekovai kalbėdami suprato daug dalykų, apie kuriuos jie net neužsiminė. Daug dalykų suprasta remiantis ne tik tuo, kas buvo konkrečiai pasakyta, bet ir tuo, ko nebuvo pasakyta. Daug dalykų buvo suprasta dėl to, kad pašnekovai rūpinosi ne terminų seka, bet laikinėmis pasakymų aibė-

[17] H. Garfinkelis, pasitelkdamas *išskliaudimo*, t.y. socialinės tvarkos *dekonstravimo* metodiką, atliko savitus eksperimentus, skatindamas pašnekesius pradėti *įprastais* klausimais, tačiau vėliau užduoti *nerimą keliančius* klausimus, kurie atskleidžia įprasto gyvenimo *neįprastumą*. Šie šnekos eksperimentai parodė, kad *daugelis* abipusio šnekos supratimo dėmenų paprastai net nepaminimi, "nepasakomi". Todėl supratimas remiasi *ne tiek vartojamų terminų tarpusavio ryšiu* (tai pastaba visiems „rimtiems" logikams), kiek *laikine* pasakymų seka. Tačiau svarbiausia išvada yra ta, kad visi įvykiai ir reiškiniai vertinami *aktyvaus supratimo* aplinkose, kur kiekvienas kalbinio įvykio supratimas susiejamas su aktualiomis "nuorodomis į", pavyzdžiui, nuorodomis į biografinius "dokumentus" ar susiejamas su esamos sąveikos perspektyvomis.

[18] Pagrindo lūkesčius (*background expectations*) Garfinkelis palygina su pamatine, nors ir nematoma, ledkalnio dalimi (Garfinkel 1967 173). Pridurtina, kad tai nėra tik „fonas" – kartais pasitaikantis *background* vertimo (beje, dažniau į kitas kalbas) atitikmuo.

mis, kaip dokumentiniu pokalbio raidos liudijimu. Dalykai, kuriuos abu pašnekovai suprato vienodai, buvo suprasti tik plėtojantis supratimo veiklai, perteikiant konkrečią kalbinę išraišką kaip „kažkieno dokumentą". Pašnekovai, rūpindamiesi pasakymais, kaip konkrečios–šnekos–įvykiais, pasitelkė biografines ir perspektyvines esamos sąveikos nuorodas (plačiau apie tai žr. 2 sk.).

Vadinasi, interpretuoti naujus įvykius nariai gali tik atsižvelgdami į savo ankstesnius lūkesčius – struktūrizuotą sveiką protą. Kaip tik todėl visi nauji objektai traktuojami kaip ankstesnio žinojimo *indeksai.*[19] Nariai remiasi numanomais konkrečių situacijų lūkesčiais, tačiau, įgyvendindami savo veiksmus, gali keisti savo elgesį, nes kiekviena socialinė aplinka linkusi organizaciškai pertvarkyti savo išraiškas atsižvelgdama į supratingą jų pobūdį.

Supratingas išraiškų pobūdis, arba indeksiškumas, rodo, kad, norint atskleisti atskaitingumo praktikas, nepakanka paprasčiausiai aprašyti situacijas arba analizuoti žodines veiksmo atskaitas. Svarbu nagrinėti ir neverbalinius veiksmus, Garfinkelio žodžiais tariant, „inkarnuotą" supratingumą. Vadinasi, interpretacija esti ne pasyvi, bet tik aktyvi veikla, kadangi ji susijusi su konkrečiais kontekstais.

Visi Garfinkelio knygoje aprašomų eksperimentų nariai – studentai, prisiekusieji, Agnes[20] ir kiti – labai kruopščiai, įgudusiai ir sumaniai įgyvendina savo praktinę „metodologinę" veiklą. Taigi *atskaitingumas* yra būdingas kasdienės veiklos, įskaitant ir sociologinę, bruožas. Šį bruožą itin ryškiai atskleidžia Agnes, tinkamai pavadinta „praktine metodologe". Ji nenuilstamai metodologiškai

[19] Indeksiškumas (*indexicality*) – skiriamasis šnekos požymis (sakykim, „tai" arba „tas"). Jeigu norime išsiaiškinti konkrečių žodžių nuorodas, svarbu žinoti kontekstą. Vadovaudamiesi Wittgensteino analize, etnometodologai teigia, kad visi pasakymai yra *indeksiniai* – jų prasmė ir nuorodos susijusios su konkrečiu kontekstu, pavyzdžiui, biografinėmis nuorodomis. Pasakytų dalykų supratimas remiasi kalbėtojo ir klausytojo gebėjimais vadovautis *abipusiškai numanomomis* prasmėmis. Pavyzdžiui, sakyti, kad veiksmai racionalūs – tolygu teigti, kad jie yra nuoseklūs, pasirinkti, planingi, metodiški, pažinūs. Tačiau apibrėžiama veiksmo prasmė nėra „užbaigta", ją galima naujai interpretuoti. Veiksmai kuria savitą prasmę, nes juos įgyvendinti – lygu pripažinti jų esamą statusą. Šios prasmės „atskleidimas" arba „interpretavimas" remiasi dalyvaujančių narių gebėjimais kurti prasmę atsižvelgiant į konkrečius veiksmus, įgyvendinamus vietinėse situacijose.

[20] Sakykim, Agnes praktikos leido stebėti, *kaip*, pasitelkiant šnekos ir elgesio liudijimų raiškas, praktinio pripažinimo būdus, įtvirtinamus kaip savaime suprantami dalykai, įgyvendinamas normalusis seksualumas, kurio paskirtis – vadovautis „matomu, bet nepastebimu" įprastų įvykių pagrindu (Garfinkel 1967 180).

kuria socialinio savo lyties konstravimo atskaitą, kartu reflektyviai (šio reflektyvumo paprastai stinga įprastiems nariams) atskleisdama, kaip žmonės, remdamiesi „natūraliu" lyties kilmės apibrėžimu, įgyvendina pasikartojančią, atskaitingą, praktinę, kasdienę veiklą.

Garfinkelis, pripažindamas Ervingo Goffmano *įspūdžių valdymo* ir narių *savęs pateikimo kasdienėse situacijose* analizės svarbą, vis dėlto atkreipia dėmesį, kad narių elgesys gali būti rutininis ir santykiškai nereflektyvus.

> „Empiriškai taikant Goffmano koncepciją, nuolat kyla pagunda versti sudirgti informantą: „Na, liaukitės, turėtumėt geriau žinoti šį dalyką. Kodėl gi nepasakote?" Mėginant išsiaiškinti šią problemą, verta išnagrinėti Agnes atvejį." (Garfinkel 1967 174)

Nepaisant to, kiekvienas veiksmas laikomas *įgyvendinimu*. Kaip tik todėl ne tiek svarbu tirti simbolinius, interpretacinius reikšmių susidarymo procesus, kiek procedūras, metodus ir praktikas. Čia išryškėja įtampa tarp subjektyvių ir objektyvių tyrimo dėmenų. Prieš pradedant analizę svarbu *suprasti* tiriamas praktikas, vadovaujantis *nario žinojimu*. Vadinasi, šis – numanomas – žinojimo šaltinis tampa nagrinėjama, akivaizdžia tematika, t.y. įprastas žinojimas darosi „pastebimas". Dėl tokio numanomo žinojimo „iškėlimo į analizuojamų praktikų paviršių" Agnes aprašymai, kaip pažymi Garfinkelis, neišvengiamai įgyja „performatyvinių" bruožų: „Šis normaliojo seksualumo aprašymų ypatumas pavertė juos inscenizacijomis, kurios aiškiai skyrė jos požiūrį į normalųjį seksualumą ir normaliųjų požiūrį į normalųjį seksualumą" (Garfinkel 1967 183).

Narių elgesys išmokė suprasti, kaip jie, praktiškai diegdami normalųjį seksualumą ir „apie tai negalvodami", gebėjo išvengti galimų atskleidimų, kurie leistų suabejoti tuo, kad nario seksualinis statusas esti toks, koks ir atrodo esąs. Garfinkelio teigimu, vieni pavojingiausių galimo atskleidimo aspektų – indeksinės šnekos detalės. Agnes išmoko įterpti šias detales į esamus pašnekesius, kuriančius pasakotinas, abipuses biografijas (181; plačiau apie tai žr. 5 sk.).

Garfinkelio formuluojama lyties teorija aprašo įgudusią situacinio įgyvendinimo praktiką, kuri, kurdama natūralius, normalius, moralinius įprasto gyvenimo „faktus", sumaniai remiasi įvairiomis atsitiktinėmis aplinkybėmis, profesionaliai, metodologiškai „apgaudama" itin profesionalius tyrėjus (pavyzdžiui, Garfinkelio bendradarbį, medicinos dr. Robertą J. Stollerį, kurio „nusivylimą papildo šypsena, kad ji šitaip meistriškai geba įgyvendinti tokį manevrą"). Agnes po daugelio metų netikėtai atskleidžia, kad vartoja estrogenus nuo dvylikos

metų ir kad niekada neturėjusi biologinio defekto, kuris ją tariamai feminizavo.

Pasirodė, kad tiek gydytojų, tiek paties Garfinkelio „su Agnes atveju susijusios teorijos", o atitinkamai ir profesionalus Agnes „gydymas" rėmėsi klaidingomis prielaidomis (žr. „Priedą" knygos pabaigoje). Čia labai aiškiai atsiskleidžia ne tik meistriška apgavystė (Agnes nėra „interseksualus asmuo", bet veikiau moteriškumą įgyvendinanti „metodologė"), bet ir reflektyvus, metodologinis, tęstinis, praktinis socialinio elgesio konstravimo pobūdis – nenuostabu, kad Normanas Denzinas tinkamai pavadina Agnes „dviguba" sociologijos klasike (Denzin 1990 198).

Agnes, sumaniai atsižvelgdama į konkretų socialinį kontekstą ir suprasdama, kad visuomenė itin atidžiai kontroliuoja savo narių *pereigą* iš vieno lyties statuso į kitą, kad šioji kontrolė yra labai griežta ir visapusiškai varžanti, nes asmenų, siejančių save su įprasta lytimi, požiūriu, jų aplinką sudaro neginčytina dvilypė „natūralių", *t.y. moralinių*, būtybių – vyro ir moters – perskyra, kuri yra „natūrali", „įgimta", „pirminė", „pradinė", „amžina", vis dėlto žingsnis po žingsnio įgyvendina tai, ką Garfinkelis vadina „pereiga" (*transition*).

Agnes pavyzdys rodo, kad seksualinė „lytis" esti kontroliuojama praktinė veikla, kuri remiasi išvaizdos ir įspūdžių valdymu, dažnu kartojimu vaizduotėje, apskaičiavimu, numatymu; ji reikalauja budrumo, sumanumo, ištvermingumo, ilgalaikės motyvacijos, išankstinio planavimo, susijusio su nuolatine improvizacija, nuolatiniu įžvalgumu, sąmojingumu, išmanymu ir jos pastangomis pasitelkti „gerus argumentus". Agnes (rodos, kartu su Garfinkeliu, vadinančiu ją *atskaitingo asmens kūrėja* – p. 181) ne tik suabejoja „įgimtu" lyties statusu, bet ir kelia gerokai konstruktyvesnį klausimą: kaip kuriamas seksualinis lyties statusas pasitelkiant kasdienę, tęstinę šneką ir praktinius veiksmus? Agnes pavyzdys rodo, kad ji, susidurdama su gana sudėtingomis kasdienio gyvenimo situacijomis, įgudusiai valdo „etnometodus", kuriuos aptinka „matomos, bet nepastebimos" tikrovės tekstūroje. Agnes etnometodologinis „tyrimas" atskleidžia, kad „tvarkinga" socialinės tikrovės struktūra yra ne savaiminis, nekintamas dydis, bet veikiau nagrinėjamų *atskaitingų praktikų*, kaip savaiminių reiškinių, įgyvendinimas.

„Tvarka" šiuo atveju yra *įgyvendinamas* ir *atsitiktinis* praktinės veiklos padarinys. Vadinasi, socialinių reiškinių savitumas yra tas, kad jiems būdingos *atsitiktinės* aplinkybės, kurios iš principo neigia deterministinį socialinio pažinimo pobūdį. Tačiau pridurtina: etnometodologijos „abejingumas" įprastiems socio-

logijos metodams nerodo, kad etnometodologija yra „sveiko proto" požiūris. Sociolingvistinė šios krypties veikla veikiau pasisako prieš bet kurias išankstines pastangas apibrėžti *racionalias* mokslinių metodų procedūras, kurios siekia įtvirtinti išankstinį, mokslinį, jų statusą.

Itin svarbi *pliuralistinė* etnometodologijos tezė: socialiniame gyvenime greta viena kitos egzistuoja *daugeriopos tikrovės* (kaip, sakykim, postmodernistų įvardijami *diskursai*). Bet kuri tikrovės koncepcija yra *trapi*, t.y. *konvencinė*, ir linkusi keistis. Todėl sociologija turi klausti, kaip žmonės sudaro, konstruoja *bendruosius pasaulius*, laikomus savaime suprantamomis tikrovėmis. Kalbėdami apie šias tikroves, apibrėžiame *empirines konstrukcijas*, kurios rodo, kad tai – *sociologų pasaulis*, už kurio nėra jokios kitos tikrovės. Visos konstrukcijos, pavyzdžiui, *rankos judinimas* arba *pasisveikinimo gestas*, – ontologiniu požiūriu neredukuojami dalykai. Todėl konstrukcija nėra priartėjimas prie „kažko", esančio už jos. Konstrukcija neaprašo pasaulio. *Tai ir yra pasaulis.*

Galima sakyti, kad šių dviejų – kasdienės veiklos ir stebėtojo teorijos – logikų derinimas (ir jų savarankiškumo, ir tarpusavio saitų pripažinimas) yra vertingiausia etnometodologijos projekto dalis. Tai – L. Wittgensteino perspėjimas (kurio sociologai paprastai nepaiso), kad taisyklės *nėra pažodinės taisyklės.*[21]

Šias taisykles nėra lengva aptikti, kadangi jos yra *tik numanomos*, nepaisant to, kad žmonės aktyviai ieško susitarimo formuodami ir pertvarkydami reikš-

[21] Kitaip tariant, tvarkinga žmonių sąveika priklauso nuo *aktyvaus* procedūrinio veikiančių asmenų konstravimo ir išankstinių lūkesčių, numatančių, kad šiomis prielaidomis vadovausis ir kiti. Aaronas Cicourelas, remdamasis Saussure'o *la langue* ir *la parole* perskyra bei L. Wittgensteino nuorodomis pažymi:

"Wittgensteino komentarai apie filosofiją – kad ji siekia nušviesti, pavyzdžiui, mūsų žodžių vartojimą ar ‚matematikos, kuri mums kelia nerimą, būklę' – yra svarbūs sociologijai tiek, kiek jis, rodos, teigia, kad kalba tobulai neatitinka nei formaliosios logikos, nei kasdienio gyvenimo prasmės. Kalba ir ‚žaidimai' turi taisykles, bet šios taisyklės nėra pažodinės taisyklės – nusakančios galimybių visumą ar lemiančios galimas išvadas. Jo teigimu, esame įsipainiojęs savo pačių taisyklėse. Tačiau tai rodo, kad turime ‚taisykles', bet ne taisykles, kadangi norime suprasti, kaip šis įsipainiojimas ir sąlygos, sudarančios tokią veiklą, yra tiek duomenų šaltiniai, tiek tikslaus matavimo kliūtys. Problemiškų kasdienio gyvenimo bruožų negali paaiškinti nei formalioji logika, nei bet kuri sistema, sutampanti su savo aksiomomis. Kalba, kurią pritaikome aprašydami gyvenimo tikrovę, visada susijusi su rizika įsipainioti į tai, ką norime pasakyti. Kasdienės veiklos, kurioje aptinkamas tiriamas objektas, logika turi būti derinama su stebėtojo teorijos logika taip, kad abi sistemos būtų ir atskiros, ir tarp savęs susijusios." (Cicourel 1964 186)

mes. Taigi H. Garfinkelio tyrimai rodo, kad žmonės yra *įgudę* socialiniai veikėjai, kurie aktyviai ir intensyviai kuria bendrojo socialinio ar objektyvaus pasaulio prasmes, sudarytas iš normų, vertybių, taisyklių, išteklių ir pan. Visuomenės nariai *tariasi dėl taisyklių*, kurias jie pasitelkia konstruodami konkrečios socialinės sąveikos bruožus.

Čia dar kartą aiškėja pagrindinė etnometodologų nuostata: teorinės sąvokos neturi būti „spraudžiamos" į praktinių diskursų aplinkas. Vadinasi, pripažinti, kad teoriniai apibrėžimai, praktinio diskurso žodžiai, normatyvinis žodžių skambesys yra santykiškai savarankiški dydžiai, lygu pripažinti, kad šių „dydžių" sąveika kiekviename paskirame praktikos diskurse atveria (bent jau gali atverti) skirtingas supratimo galimybes. O tai glaudžiai susiję ne tiek su loginėmis schemomis, kiek su *supratingomis sąvokomis*, kurios įstengia derinti *atsietą* teorinį vertinimą ir *tankų* praktinių diskursų aprašymą. Tai – pripažinimas, kad naracinis tikrovės konstravimas apima moralinių ir estetinių kasdienybės aplinkų skambesį. Teorinė nuostata nėra nei *prieš juos*, nei *už jų*, nei *aukščiau jų*.

Išvada, kurios nenorima pripažinti (pirmiausia dėl to, kad sociologų, ir ne tik jų, bendruomenė, turi „moralines" *et cetera* taisykles – „ir t.t.", „taip, kaip", „kaip teigia <...>" ir pan.), yra ta: veiksmo kontekstas yra ne *išorinių* veiksnių, dažniausiai priežasties–padarinio sekos, schema, bet esamų „taisyklių", t. y. savaime suprantamų aplinkos dėmenų ir be galo skirtingų veiksmo situacijų sąveikos, konkrečios bendruomenės narių praktinės–interpretacinės veiklos padarinys.

Nors veikiantis asmuo vadovaujasi numanomais abipusio bendravimo lūkesčiais, jis gali keisti savo elgesio kryptį plėtojantis pačiam veiksmui. Veikėjai geba įžvelgti pagrindo lūkesčių pažeidimo tikimybę ir interpretuoti šiuos pažeidimus atsižvelgdami į kitą normatyvinių lūkesčių (normatyvinių atskaitų) pagrindą. Kitaip sakant, normos esti reflektyvūs ištekliai, kuriais vadovaujasi kasdienė, tęstinė praktinio protavimo veikla. Šitaip sociologo požiūris – ko gero, rizikingai – priartėja prie tyrimo dalyvių požiūrio. Kaip tik todėl etnometodologija, arba liaudies sociologija, – yra kasdienio gyvenimo autobiografija, o jos vartojamos sąvokos – būdai, kurie leidžia atpažinti „matomus, tačiau nepastebimus" įprastų socialinių struktūrų bruožus.

Literatūra:

Alexander, Jeffrey. 1987. *Twenty Lectures: Sociological Theory Since World War II.* New York: Columbia University Press.

Button, Graham. 1991. "Introduction: ethnomethodology and the foundational respecification of the human sciences" in Graham Button (ed.) *Ethnomethodology and the human sciences.* Cambridge: Cambridge University Press: 1-9.

Cicourel, Aaron. 1964. *Method and Measurement in Sociology.* New York: The Free Press.

Craib, Ian. 1984. *Modern Social Theory. From Parsons to Habermas.* New York: St. Martin's Press.

Denzin, Norman K. 1990. "Harold and Agnes: A Feminist Narrative Undoing", *Sociological Theory* 8 (2): 198–216.

Heritage, John. 1984. *Garfinkel and Ethnomethodology.* Cambridge: Polity Press.

Hilbert, Richard A. 1992. *The Classical Roots of Ethnomethodology: Durkheim, Weber and Garfinkel.* Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Ritzer, George. 2000 [1983]. *Modern Sociological Theory.* Boston: McGraw-Hill.

Rogers, Mary F. 1983. *Sociology, Ethnomethodology, and Experience: A Phenomenological Critique.* Cambridge University Press.

Woolgar, Steve. 1988. *Science: The Very Idea (Key Ideas).* Chichester, UK: Ellis Horwood.

Haroldo Garfinkelio publikacijos:

Garfinkel, Harold. 1949. "Research note on inter- and intra-racial homicides", *Social Forces* 27: 370–381.

Garfinkel, Harold. 1956. "Conditions of successful degradation ceremonies", *American Journal of Sociology* 61: 420–424. [Reprinted in J.G. Manis and B.N. Meltzer (eds.). 1972. *Symbolic interaction: A reader in social psychology, 2nd edition.* Boston, MA: Allyn & Bacon: 201–208.]

Garfinkel, Harold. 1956. "Some sociological concepts and methods for psychiatrists", *Psychiatric Research Reports* 6: 181–195.

Garfinkel, Harold. 1959. "Aspects of the problem of common sense knowledge of social structures" in *ISA, Transactions of the Fourth World Congress of Sociology 4.* Milan: Stressa: 51–65.

Garfinkel, Harold. 1960. "The rational properties of scientific and common sense activities", *Behavioral Science* 5: 72–83.

Garfinkel, Harold. 1962. "Common sense knowledge of social structures: The documentary method of lay/professional fact finding" in J. M. Scher (ed.) *Theories of the mind.* New York, NY: Free Press: 689–712.

Garfinkel, Harold. 1963. "A conception of, and experiments with, 'trust' as a condition of stable concerted actions" in O. J. Harvey (ed.) *Motivation and social* interaction. New York, NY: Ronald Press: 187–238

Garfinkel, Harold. 1964. "Studies of the routine grounds of everyday activities", *Social Problems* 11 (3): 225–250.

Garfinkel, Harold. 1967. "Practical sociological reasoning: Some features of the work of the Los Angeles Suicide Prevention Center" in E. S. Shneiderman (ed.) *Essays in self destruction.* New York, NY: International Science Press: 171–187.

Garfinkel, Harold. 1967. *Studies in Ethnomethodology.* Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.

Garfinkel, Harold, Harvey Sacks. 1970. "On formal structures of practical action" in J.C. McKinney & E.A. Tiryakian (eds.) *Theoretical Sociology: Perspectives and Developments.* New York: Appleton-Century-Crofts: 338–66.

Garfinkel, Harold. 1974. "The origins of the term ethnomethodology" in R. Turner (ed.) *Ethnomethodology.* Harmondsworth, UK: Penguin: 15–18 (Excerpt from R. J. Hill and K. S. Crittenden (eds.). 1968. *Proceedings of the Purdue Symposium on Ethnomethodology.* Lafayette, IN: Purdue University Press.

Garfinkel, Harold. 1977. "When is phenomenology sociological?", *Annals of Phenomenological Sociology* 2: 1–40. (Panel discussion with: J. O'Neill, G. Psathas, E. Rose, E. Tiryakian, H. Wagner, and D. L. Wieder.)

Garfinkel, Harold; Lynch, Michael; Livingston, Eric. 1981. "The work of a discovering science constructed with materials from the optically discovered pulsar", *Philosophy of the Social Sciences* 11: 131–58.

Garfinkel, Harold (ed.). 1986. *Ethnomethodological Studies of Work.* London and New York: Routledge & Kegan Paul.

Garfinkel, Harold (ed.). 1987. "A reflection", *The Discourse Analysis Research Group Newsletter* 3 (2): 5–9.

Garfinkel, Harold. 1988. "Evidence for locally produced, naturally accountable phenomena of order, logic, reason, meaning, method, etc. in and as of the essential quiddity of immortal ordinary society (I of IV): an announcement of studies", *Sociological Theory* 6: 10–39.

Garfinkel, Harold, Livingston, E., Lynch, M., Robillard, A. B., and MacBeth, D. (forthcoming). "Respecifying the natural sciences as discovering sciences of practical action, I & II: Doing so ethnographically by administering a schedule of contingencies in discussions with laboratory scientists and by hanging around their laboratories."

Garfinkel, Harold; Wieder, Lawrence D. 1992. "Two incommensurable, asymmetrically alternate technologies of social analysis" in Graham Watson, Robert M. Seiler (eds.) *Text in context: studies in ethnomethodology.* Newbury Park, etc. Sage: 175–206.

Garfinkel, Harold. 1996. "An Overview of Ethnomethodology's Program", *Social Psychology Quarterly* 59 (1996): 5–21.

Garfinkel, Harold. 2002. *Ethnomethodology's Program: Working Out Durkheim's Aphorism* (ed. and introduced by Anne Rawls). Lanham, MD: Rowman & Littlefield.

Kai kurios svarbesnės etnometodologų publikacijos:

Bittner, Egon. 1973. "Objectivity and Realism in Sociology" in G. Psathas *(ed.) Phenomenological Sociology: Issues and Applications* N.Y.: Wiley: 109-125.

Button, Graham (ed.). 1991. *Ethnomethodology and the Human Sciences.* Cambridge: Cambridge University Press.

Cicourel, Aaron V. 1964. *Method and Measurement in Sociology.* New York: Free Press of Glencoe.

Cicourel, Aaron V. 1973. *Cognitive Sociology.* Harmonsdworth: Penguin Education.

Coulter, Jeff. 1973. *Approaches to Insanity: A Philosophical and Sociological Study.* London: Martin Robertson.

Cicourel, Aaron V. 1995. *The Social Organization of Juvenile Justice.* New Brunswick: Transaction.

Douglas D. (ed.) *Understanding everyday life: Toward the reconstruction of sociological knowledge.* London: Routledge and Kegan Paul.

Flynn, Pierce J. 1991. *The Ethnomethodological Movement. Sociosemiotic Interpretations.* New York: Mouton de Gruyter.

Heritage, John. 1984. *Garfinkel and Ethnomethodology.* Cambridge: Polity Press.

Hilbert, Richard A. 1990. "Ethnomethodology and the Micro–Macro Order", *American Sociological Review* 55: 794–808.

Lynch, M. 1993. *Scientific practice and ordinary action: Ethnomethodology and social studies of science.* Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Lynch, Michael. 1997. *Scientific Practice and Ordinary Action: Ethnomethodology and Social Studies of Science.* Cambridge: Cambridge University Press.

Lynch, Michael. 1997. "Ethnomethodology without Indifference", *Human Studies* 20: 371-376.

Lynch, Michael. 1999. "Silence in Context: Ethnomethodology and Social Theory", *Human Studies* 22: 211–233.

Lynch, Michael. 2000. "Against Reflexivity as an Academic Virtue and Source of Privileged Knowledge", *Theory, Culture & Society* 17 3: 26-54.

Lynch, Michael; Sharrock, Wes. 2003. *Harold Garfinkel* (4 vol.). London: Sage Publications.

Maynard, Douglas W.; Clayman, Steven E. 1991. "The Diversity of Ethnomethodology", *Annual Review of Sociology* 17: 385-418.

McHoul, Alec. 1994. "Toward a Critical Ethnomethodology", *Theory, Culture & Society* 11: 105–126.

Pollner, Melvin. 1974. "Mundane Reasoning", *Philosophy of the Social Sciences* 4: 35–54.

Pollner, Melvin. 1975. "The very coinage of your brain: The anatomy of reality disjunctures", *Philosophy of the Social Sciences* 5: 411–30.

Pollner, Melvin. 1987. *Mundane Reason: Reality in Everyday and Sociological Discourse.* New York: Cambridge University Press.

Pollner, Melvin. 1991. "Left of Ethnomethodology: The Rise and Decline of Radical Reflexivity", *American Sociological Review* 56 (3): 370–380.

Sacks, Harvey. 1972. "Notes on Police Assessment of Moral Character" in David Sudnow (ed.) *Studies in Social Interaction.* Glencoe: Free Press: 280-293.

Sacks, Harvey; Schegloff, Emanuel A.; Jefferson, Gail. 1974. "A Simplest Systematics for the Organization of Turn-Taking for Conversation", *Language* 50 (4): 696–735.

Sacks, Harvey. 1972. "An Initial Investigation of Usability of Conversational Data for Doing Sociology" in David Sudnow (ed.) *Studies in Social Interaction.* New York: Free Press.

Marvin B. Scott; Stanford M. Lyman. 1968. "Accounts", *American Sociological Review* 33: 46–62.

Sharrock, Wes and Bob Anderson. 1986. "The Ethnomethodologists" in Peter Hamilton (ed.) *Key Sociologists.* New York: Tavistock Publications and Ellis Horwood Limited.

Sharrock, Wes; Rodney Watson. 1988. "Autonomy among Social Structures" in *Action and Structure. Research Methods and Social Theory* (ed. Nigel G. Fielding). London: Sage Publications: 56–77.

Schegloff, Emanuel A. 1992. "On talk and its institutional settings" in P. Drew and J. Heritage (eds.) *Talk at work: Interaction in institutional settings.* Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Wieder, D. Lawrence. 1974a. *Language and social reality: The case of telling the convict code.* The Hague, the Netherlands: Mouton.

Wieder, D. Lawrence. 1974b. "Telling the Code" in Roy Turner (ed.) *Ethnomethodology.* Harmondsworth: Penguin: 144–172.

Wilson, Thomas P. 1971. "Normative and Interpretive Paradigms in Sociology" in J. D. Douglas (ed.) *Understanding Everyday Life: Toward the Reconstruction of Sociological Knowledge.* London: Routledge and Kegan Paul.

Zimmerman, Don; Pollner, Melvin. 1970. "The Everyday World as a Phenomenon" in J. Coulter (ed.) *Ethnomethodological Sociology.* Brookfield, Vermont: Edward Elgar Publishing.

PRATARMĖ

Tiek profesionali, tiek neprofesionali sociologinė veikla rodo, jog kiekviena nuoroda į „realų pasaulį", netgi kai ji įvardija fizinius ar biologinius reiškinius, susijusi su organizuota kasdienio gyvenimo veikla. Priešingai negu Durkheimo pateiktoje versijoje, tvirtinančioje, kad objektyvi socialinių faktų tikrovė esti pamatinis sociologijos principas, čia taikoma tyrimo politika yra ta, kad objektyvi socialinių faktų tikrovė, *kaip* tęstinis suderintos kasdienio gyvenimo veiklos įgyvendinimas, kartu su įprastais, sumaniais šio įgyvendinimo būdais, kuriuos nariai žino, panaudoja ir laiko savaime suprantamais dalykais, yra esminis reiškinys nariams, užsiimantiems sociologine veikla. Visa tai, kaip esminis praktinis sociologijos reiškinys, yra vyraujanti etnometodologinio tyrimo tematika. Etnometodologiniai tyrimai analizuoja kasdienybės veiklą kaip narių metodus (kaip įprastos kasdienės veiklos organizacijas), kurių paskirtis – daryti šią veiklą pastebimai–racionalią–ir–referuojamą–dėl–praktinių–tikslų, t.y. „atskaitingą". Šio reiškinio reflektyvumas yra savitas praktinių veiksmų, praktinių aplinkybių, įprasto socialinių struktūrų pažinimo ir praktinio sociologinio protavimo bruožas. Šio reiškinio reflektyvumas, suteikdamas galimybę lokalizuoti ir tirti šių bruožų paplitimą, apibrėžia jų tyrimo sritį.

Jų tyrimas susijęs su užduotimi, kurios paskirtis – suprasti konkrečios, įprastos narių veiklos metodus, leidžiančius analizuoti praktinius veiksmus, praktines aplinkybes, įprastą socialinių struktūrų pažinimą ir praktinį sociologinį protavimą, o taip pat, remiantis konkrečios aplinkos „vidinėmis taisyklėmis", atrasti formalius įprastų, praktinių sveiko proto veiksmų požymius, kaip tęstinę šios aplinkos raišką. Čia minėti šaltiniai (ir tik jie) pateisina visus formaliuosius požymius. Dėl šios priežasties mūsų tyrimo uždaviniai negali būti formuluojami kaip laisvas išradimas, konstruktyvus analitinis teorizavimas, bendrieji modeliai ar knygų apžvalgos. Kaip tik todėl šiems dalykams neskiriame specialaus dėmesio, išskyrus suinteresuotumą jų įvairove, kaip organizaciškai tvarkomais praktinio protavimo metodais. Be kita ko, mes nekvestionuojame ir nebandome koreguoti praktinio sociologinio protavimo. Šis kvestionavimas neturi būti vertinamas rimtai (išskyrus tai, kad etnometodologija gali būti suinteresuota – kaip etnometodologinių tyrimų reiškiniu – nesutarimais tarp tų, kurie atlieka profe-

sionalius tyrimus, ir etnometodologų), kadangi profesionalūs sociologiniai tyrimai yra tik (ir visapusiškai tik) praktiniai.

Etnometodologinių tyrimų paskirtis nėra susijusi su korektyvų formulavimu bei atitinkamomis diskusijomis. Šie tyrimai, jeigu jie atliekami ironiškai, yra beverčiai. Nors jie sumanyti kaip parengiamasis sociologinių tyrimų vadovas, tai *jokiu būdu* nėra „standartinių" procedūrų papildymas. Tai – visai skirtingas dalykas. Čia nekonstruojamos praktinių veiksmų priemonės, kurios tariamai rodytų, kurie šių veiksmų esti geresni ar blogesni. Čia neieškoma nei humanistinių argumentų, nei dalyvaujama galimose diskusijose apie teoriją.

Per pastaruosius dešimt metų vis daugiau asmenų atlieka etnometodologinius tyrimus, nagrinėja kasdienybės problemas. Tai – Egonas Bittneris, Aaronas V. Cicourelas, Lindsey Churchill, Craigas MacAndrew, Michaelis Moermanas, Edwardas Rose'as, Harvey Sacks, Emmanuelis Schegloffas, Davidas Sudnow, D. Lawrence'as Wiederis ir Donas Zimmermanas. Ypač reikėtų paminėti Harvey Sacks'ą, kadangi jo neįprasti tekstai ir paskaitos pasitelkiami kaip esminiai šaltiniai.

Jų tyrimai sukonkretina metodus, kurių panaudojimas apibūdina sociologinių reiškinių sritį. Tai – formalūs sveiko proto veiklos, kaip praktinio organizacinio įgyvendinimo, požymiai. Kaip tik dabar publikuojami ankstyvieji šios srities darbai arba juos rengiamasi publikuoti. Ši knyga yra minėto ankstyvojo tarpsnio dalis. Didelė medžiagos dalis įtraukta į apyvartą dar iki šio konkretaus publikavimo. Rezultatai ir metodai darosi prieinamesni vis platesniam asmenų ratui. Taigi neverta abejoti tuo, kad atrandama plati, iki šiol nepažįstama, socialinių reiškinių sritis.

Tyrimai, kurie pateikiami šioje knygoje, parašyti per pastaruosius dvylika metų. Apgailestautina, kad rinkiniui stinga tam tikro vientisumo. Rinktinė sudaryta pakartotinai pertvarkant tekstus. Nors tokia straipsnių surinkimo praktika vadovaujasi „sveika nuovoka", ji, žinoma, aukoja naujus dalykus. Straipsniai buvo parašyti remiantis Talcotto Parsonso, Alfredo Schützo, Arono Gurwitschiaus ir Edmundo Husserlio tekstų analize. Jų tekstai dvidešimt metų teikdavo man neišsenkamas kasdienio veiklos pasaulio nuorodas. Ypač stulbina Parsonso darbai dėl jiems būdingo persmelkiančio gylio ir visa apimančio tikslumo svarstant praktinio sociologinio protavimo problematiką, susijusią su sudedamaisiais socialinės tvarkos ir jos sprendimo uždaviniais.

Užbaigti šiuos tyrimus padėjo tam tikros dotacijos ir mokslo stipendijos. Rutininių pagrindų, dokumentinio metodo ir pereigos tyrimus parėmė JAV Viešosios sveikatos tarnybos aukštesniųjų tyrimų stipendija – SF–81. Bendrojo supratimo ir kodavimo praktikų tyrimus parėmė JAV Viešosios sveikatos tarnybos aukštesniųjų tyrimų stipendija – SF–81, Kalifornijos Valstybinio psichinės higienos departamento tyrimų tarnybos stipendija Q–2 ir Oro pajėgų mokslinių tyrimų tarnybos elgsenos mokslų padalinio stipendija Af–AFOSR–757–65.

Darbas, susijęs racionalumo tipų analize, pradėtas tuomet, kai autorius buvo Prinstono universiteto Organizacinės elgsenos projekto narys, o baigtas – gavus JAV Specialiosios tyrimų draugijos stipendiją – SF–81. Autorius dėkoja Naujosios Meksikos universiteto tarpdalykinės elgsenos mokslų programos, plėtojamos 1958–ųjų metų vasarą, įgyvendintojams (elgsenos mokslų padalinio projektas AF 49 (638)–33), Oro pajėgų mokslinių tyrimų tarnybai ARDC ir Humanitarinės ekologijos tyrimų bendrijai.

1963–1964-aisiais man buvo suteikta galimybė praleisti akademinius metus Los Andželo Savižudybių prevencijos mokslinių tyrimų centre. Esu dėkingas dr. Edwinui S. Shneidmanui, Normanui L. Farberowui ir Robertui E. Litmanui už jų svetingumą.

Darbo tyrimus U. C. L. A. Neuropsichiatrijos instituto Psichiatrinėje ambulatorinių ligonių klinikoje parėmė Kalifornijos Valstybinio departamento Psichinės higienos tyrimo padalinio stipendijos (A–7 ir Q–2) ir JAV Viešosios sveikatos tarnybos aukštesniųjų tyrimų stipendija SF–81.

Personalo naudojamų klinikos aplankų tyrimą parėmė Kalifornijos Valstybinio departamento Psichinės higienos tyrimo padalinys (stipendija Q–2), JAV Viešosios sveikatos tarnybos aukštesniųjų tyrimų stipendija SF–81 ir Oro pajėgų mokslinių tyrimų tarnybos skirta stipendija AF–AFOSR–278–62 etnometodologijos konferencijoms. Tyrimams labai padėjo medicinos daktarai Harry R. Brickman ir Eugene Pumpian-Mindlin, ankstesnieji Los Andželo Kalifornijos universiteto Neuropsichiatrijos instituto Psichiatrinės stacionarinės klinikos vadovai. Dr. Leonas Epsteinas ir dr. Robertas Rossas skatino klinikos tyrimus ir administravo Kalifornijos Psichinės higienos departamento dotacijas A–7 ir Q–2, vadovaudami savo tyrimų padaliniams.

Atskirai norėčiau padėkoti dr. Charlesui E. Hutchinsonui, oro pajėgų mokslinių tyrimų tarnybos, elgsenos mokslų skyriaus vadovui, kurio padalinys parėmė etnometodologijos konferencijas, skirdamas stipendiją AF–AFOSR–278–

62 Edwardui Rose'ui ir man. Jis taip pat parėmė sprendimų įgyvendinimo tyrimus, susijusius su sveiko proto situacijomis, skirdamas stipendijas AF–AFOSR–757–65 ir AF–AFOSR–757–66 Harvey'iui Sacksui, Lindsey Churchill ir man.

Metodologinio pagrįstumo tyrimams įvairiais svarbiais aspektais padėjo dr. Richardo J.Hillo, dr. Ellioto G. Mishlerio, dr. Eleanoros B. Sheldon ir dr. Stanton Wheeler kritika. Už paskirų atvejų kodavimo operacijas norėčiau išreikšti padėką Egonui Bittneriui, kai jis dirbo mano tyrimo asistentu, o už kalkuliacijas – Michaeliui R. Mendui. Už patarimus dėkoju Harvardo universiteto Statistikos Departamento profesoriui Charliui F. Mostelleriui, o už išradingumą – Kalifornijos universiteto Viešosios sveikatos mokyklos profesoriui Wilfredui J. Dixonui. Prof. Dixonas pasiūlė metodą, kurio paskirtis – panaudoti chi–kvadratą įvertinant duomenis, susijusius su sąlyginėmis tikimybėmis. Jam leidus metodas aprašomas I-ame priede. Žinoma, dėl teksto trūkumų esu atsakingas tik aš.

Esu dėkingas savo studentams Michaeliui R. Mendui ir Patricijai Allen už jų pagalbą atliekant tyrimus, susijusius su klinikos praktika ir patikimumo klausimais. Peteris McHughas, studijuodamas U. C. L. A., padėjo man atliekant „konsultacijos" eksperimentą. Davidas Sudnowas visapusiškai išbandė savo kantrybę tobulindamas mano rašymo stilių. Robertas J. Stolleris, Egonas Bittneris ir Saulas Mendlovitzius bendradarbiavo tuose tyrimuose, kurie čia pateikiami kaip bendraautorių tyrimai. Prisiekusiųjų tyrimas remiasi interviu su prisiekusiaisiais; šį tyrimą, derinamą su Čikagos universiteto Teisės mokyklos prisiekusiųjų tyrimo projektu, atliko Mendlovitzius ir aš.

Atskirai norėčiau padėkoti šiems asmenims: draugui ir leidėjui Jamesui H. Klarkui, o taip pat seniems draugams Williamui C. Beckwithui, Josephui Bensmanui, Heinzui ir Ruthai Ellersiec'ams, Ervingui Goffmanui, Evelyn Hooker, Duncan MacRae, Saului Mendlowitziui jaunesniajam, Elliotui G. Mishleriui, Henriui W. Rieckenui jaunesniajam, Williamui S. Robinsonui, Edwardui Rose'ui, Edwinui S. Shneidmanui, Melvinui Seemanui ir Eleanorai B. Sheldon.

Mano miela žmona supratingai pritaria šios knygos idėjoms.

Haroldas Garfinkelis

PADĖKA

Pirmasis (iš dalies), antrasis, trečiasis ir aštuntasis skyriai buvo publikuoti anksčiau. Pirmasis skyrius įtraukia šią medžiagą: „Practical Sociological reasoning: Some Features in the Work of the Los Angeles Suicide Prevention Center", in *Essays in Self Destruction*, edited by Edwin S. Shneidman, International Science Press, 1967. Antrasis skyrius publikuojamas pakartotinai peržiūrėjus medžiagą, išspausdintą žurnale *Social Problems*, Winter, 1964, Vol. 11, No. 3, pp. 225-250. Trečiasis skyrius publikuojamas pakartotinai gavus Macmillan kompanijos sutikimą: tekstas spausdintas knygoje *Theories of the Mind*, edited by Jordan M. Sher, the Free Press of Glencoe, Inc., New York, 1962, pp. 689-712. Aštuntasis skyrius pirmąkart spausdintas žurnale *Behavioral Science*, Vol. 5, No. 1, January, 1960, pp. 72–83. Šis skyrius taip pat buvo publikuotas knygoje *Decisions, Values, and Groups*, Vol. 2, edited by Norman F. Washburne, Pergamon Press, Inc., New York, 1962, pp. 304-324. Esu dėkingas už suteiktą galimybę pakartotinai publikuoti tekstus. Taip pat noriu padėkoti RAND bendrovei už leidimą publikuoti išsamią ištrauką iš Olafo Helmerio ir Nicholas Rescherio monografijos *On the Epistemology of the Inexact Sciences*, P–1513 Santa Monica, California: RAND Corporation, October 13, 1958, pp. 8-14.

Septintasis skyrius „Metodologinis kiekybinių atrankos kriterijų taikymo ir atrankos įgyvendinimo psichiatrinėse ambulatorijos klinikose pagrįstumas" buvo parašytas 1960 m. kovo mėn. Sudarius pirminį tyrimų sąrašą (1960 m. kovo mėn.), jis nebuvo atnaujinamas. Todėl čia pastebimai trūksta keleto svarbių tyrimų, t.y. Ellioto Mishlerio ir Nancy E. Waxler studijos "Decision Processes in Psychiatric Hospitalization", *American Sociological Review*, Vol. 28, No. 4, August, 1963, pp. 576-587; Anitos Bahn bei jos bendradarbių iš Nacionalinio psichinės sveikatos instituto publikacijų. Tyrimų apžvalga pateikiama siekiant nustatyti atrankos problemos „parametrus" ir išplėtoti diskusijas šia tematika. Užduotis, susijusi su priėmimo į psichiatrines klinikas problematika, buvo antraeilės svarbos dalykas (tuo laikotarpiu, kai parašytas šis tekstas). O ir dabar tai nėra esminis dalykas.

I skyrius

KAS YRA ETNOMETODOLOGIJA?

Šie tyrimai apibrėžia praktinę veiklą, praktines aplinkybes ir praktinį sociologinį protavimą kaip empirinio tyrimo temas ir, skirdami įprasčiausiems kasdienio gyvenimo dalykams dėmesį, kuris paprastai skiriamas neįprastiems įvykiams, siekia juos suprasti kaip savaiminius reiškinius. Svarbiausia jų nuoroda ta, kad veikla, kuria remdamiesi veikėjai kuria ir valdo organizuotas kasdienių reikalų aplinkas, yra tapati veikėjų procedūroms, kurios daro šias aplinkas „atskait-ingas". Šios nuorodos paskirtis – „reflektyvus", ar „inkarnuotas", atskaitingų praktikų ir atskaitų pobūdis. Kai aš kalbu apie atskaitomybę, mano suinteresuotumas yra nukreipiamas į tam tikrus dalykus. Turiu mintyse tai, kas matoma-ir-referuojama, *t.y.* tinkama nariams kaip situacinės stebėjimo-ir-pasakojimo praktikos. Turiu mintyse ir tai, kad tokias praktikas sudaro nesibaigiantys, besitęsiantys, atsitiktiniai veiksmai; kad jos įgyvendinamos ir atsiskleidžia kaip įvykiai remdamosi tais pačiais įprastais dalykais, kuriuos organizuodamos jos aprašo; kad šias praktikas kuria šių aplinkų dalyviai, kurių įgūdžiai, žinios ir įsipareigojimas detalizuotai veiklai (jų kompetencija) lemia visapusišką šių praktikų pripažinimą, naudojimą ir jų savaime suprantamumą; turiu mintyse ir tai, *kad* jų kompetencijos laikymas savaime suprantamu dalyku kuria išsiskiriančius ir savitus aplinkų bruožus; žinoma, šiuos bruožus kuria ir ištekliai, problemos, ketinimai ir visa kita.

Helmeris ir Rescheris nurodo kai kuriuos struktūriškai dviprasmiškus metodų ir rezultatų bruožus, kuriuos aptinka neprofesionalūs ir profesionalūs sociologai, ieškantys pastebimų praktinės veiklos požymių.[1] Jei narių kasdienės veiklos atskaitos pasitelkiamos kaip nuorodos, kuriomis remiantis lokalizuojama, identifikuojama, analizuojama, klasifikuojama, atpažįstama ar ieškoma tinkamo lyginimo būdo, tai stebimos nuorodos yra panašios į dėsnius. Jos yra suvaržytos erdvės-laiko atžvilgiu ir „laisvos". Žodis „laisvos" rodo, kad nors jų

[1] Olaf Helmer and Nicholas Rescher, *On the Epistemology of the Inexact Sciences*, P-1513 (Santa Monika, California: RAND Corporation, October 13, 1958), pp. 8–14.

loginė forma pabrėžia numanomą sąlygiškumą, vis dėlto „dažnai šių sąlygų pobūdžio negalima apibrėžti visapusiškai ir suprantamai". Autoriai pasitelkia pavyzdį cituodami teiginį, susijusį su XVIII a. karinio laivyno navigacijos taktika. Jie nurodo, kad teiginys apima tikrinimo sąlygą, siejamą su karinio jūrų laivyno aprūpinimu ginkluote.

Detalizuodamas sąlygas (kuriomis remiantis galiotų toks teiginys) istorikas apibrėžia tipiškus vietos ir laikotarpio bruožus. Tačiau visapusiškai išplėtotos tokio teiginio implikacijos esti neaprėpiamos ir visa apimančios; sakykim, <...> aprūpinimas ginkluote per metalo apdirbimo technologiją išsišakoja į metalurgiją, kalnakasybą ir pan. Taigi sąlygos, kurios yra veiksmingos formuluojant istorinį dėsnį, gali būti nurodomos remiantis tik bendruoju pagrindu, ir nėra būtina (iš tikrųjų daugeliu atvejų šito netgi negalima tikėtis), kad jos būtų visapusiškai apibrėžiamos. Čia paminėtas tokių dėsnių požymis ir nusakomas *laisvumo* vardu. <...>

Istorinių dėsnių laisvumo padarinys yra tas, kad jie esti ne universalūs, bet tik pseudo–bendrieji, kadangi nepripažįsta išimčių. Sąlygos, nustatančios dėsnio taikymo sritį, dažnai nėra visapusiškai apibrėžiamos. Todėl galima paaiškinti tariamą dėsnio pažeidimą, parodant, kad aptariamuoju atveju nėra įgyvendinama teisėta, tačiau dar nesuformuluota, išankstinė dėsnio pritaikomumo sąlyga.

Darykime prielaidą, kad tai galioja kiekvienu *konkrečiu* atveju, ir galioja ne dėl „pseudo-dėsnio" reikšmės apibrėžimo, bet dėl realios, konkrečios tyrėjo praktikos.

Heleris ir Rescheris pažymi:

Dėsniai gali apimti numanomus perspėjimus: „kaip įprasta" arba „kiti atvejai yra tokie patys". Todėl istorinis dėsnis, kalbant griežtai, nėra universalus; jo negalima taikyti visiems atvejams, kuriuos apima aiškiai formuluojamos ar formuluotinos jo sąlygos; šis dėsnis veikiau formuluoja santykius, kurie įgyja bendrumą arba, kalbant tiksliau, „kaip taisyklę".

Tokį „dėsnį" vadinsime *pseudo-dėsniu.* Kad dėsnis būtų pagrįstas, nėra būtina, kad jis neįtrauktų jokių aiškių išimčių. Svarbu tai, kad būtų pateikiamas tinkamas aiškinimas (jeigu atsirastų aiški išimtis), rodantis aptinkamus išimtinius šio atvejo požymius, šitaip įvardijant atitinkamą, nors iki šiol dar nesuformuluotą, dėsnio taikymo sąlygos pažeidimą.

Šie ir kiti bruožai gali būti pasitelkiami dėl įtikinamumo, kuriuo remiantis aprašomos atskaitingos narių praktikos. 1. Kai nariui reikia įrodyti, kad jo atskaita analizuoja realią situaciją, jis nuolat pasitelkia „et cetera", „nebent" ir „praleiski-

me" praktiką, siekdamas įrodyti savo formuluotės racionalumą. 2. Apibrėžtą ir supratingą pranešamo dalyko pobūdį lemia užduotys, kuriomis keičiasi pranešėjas ir klausytojas, reikalaudami, kad kiekvienas iš jų papildytų neišreikštą supratimą. Todėl didžioji konkrečių pranešimų dalis nėra minima. 3. Kad dabartinė to, kas buvo pasakyta, reikšmė pasidarytų aiški, atskaitos derinamos per abipusio pasikeitimo laikotarpį, reikalaujant, kad „klausytojai" lauktų to, kas bus pasakyta. 4. Atskaitų, kaip ir pokalbių, reputacijų ir karjerų, detalės kuriamos žingsnis po žingsnio, pasitelkiant konkrečius vartojimo atvejus bei nuorodas. 5. Atskaitų medžiagos tinkamumą lemia nuoseklus jos išdėstymas, susietumas su klausytojo ketinimais, organizacinių galimybių krypties išplėtojimas.

Kalbant konkrečiai, *atpažįstama* atskaitų prasmė, faktiškumas, metodinis pobūdis, nešališkumas, objektyvumas susiję su socialiai organizuotomis jų vartojimo galimybėmis. Jų racionalius bruožus *sudaro* narių gebėjimas panaudoti, „pertvarkyti" atskaitas, atsižvelgiant į socialiai organizuotas, konkrečias jų vartojimo galimybes. Narių atskaitos yra reflektyviai ir esmingai – dėl savo racionalių bruožų – susijusios su socialiai organizuotomis jų vartojimo galimybėmis, nes tai – socialiai organizuotų jų vartojimo galimybių *bruožai.*

Tokie ryšiai apibrėžia pagrindinę mūsų tyrimų tematiką: racionalų praktinių veiksmų atskaitingumą, kaip tęstinį, praktinį įgyvendinimą. Norėčiau sukonkretinti tematiką ir aptarti tris sudedamuosius, probleminius reiškinius. Praktinio veiksmo ir praktinio protavimo tyrimus sudaro: 1) nerealizuota programinė perskyra tarp objektyvių (atsietų nuo konteksto) ir indeksinių išraiškų bei jų pakeičiamumo problematika; 2) „nesuinteresuotas" praktinių veiksmų atskaitų reflektyvumas; 3) kontekstinių–veiksmų, kaip praktinės veiklos, analizės galimybė.

Neįtikinanti programinė perskyra tarp objektyvių ir indeksinių išraiškų bei jų pakeičiamumo problematika

Logikų tyrimai nurodo indeksinių išraiškų ir indeksinių sakinių požymius, kuriuos atskleidžia atskaitos (dėl to, kad jos esti socialiai organizuotų jų vartojimo galimybių bruožai). Husserlis[2] kalba apie išraiškas, kurių prasmės negali suprasti klausytojas, jeigu jis nieko nežino ar nenumano apie išraiškos vartotojo biografiją ir jo ketinimus, ištarimo aplinkybes, ankstesnę pokalbio raidą, speci-

[2] Kn.: Marvin Farber, *The Foundation of Phenomenology* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1943), pp. 237–238.

finį konkrečios ar potencialios sąveikos tarp išreiškėjo ir klausytojo santykį. Russellas[3] pažymi, kad juos įtraukiantys aprašymai kiekvienu vartojimo galimybės atveju taikytini tik vienam dalykui, bet skirtingų galimybių atveju taikytini skirtingiems dalykams. Tokios išraiškos, – rašo Goodmanas,[4] – vartojamos siekiant sudaryti nedviprasmiškus teiginius, kurie, nepaisant to, linkę keisti tiesos vertę. Kiekvienas toks ištarimas, „žymuo" sudaro žodį ir nurodo tam tikrą asmenį, laiką ar vietą, tačiau įvardija kažką tokio, ko neįvardija žodžio kopija. Jų įvardijimas – santykiškas kalbėtojo atžvilgiu. Jų vartojimas priklauso nuo vartotojo santykio su objektu, su kuriuo yra susijęs žodis. Laikinės indeksinės išraiškos laikas susijęs su tuo, ką jis įvardija. Erdvinės indeksinės išraiškos regionas siejamas su ištarimo vieta. Indeksinės išraiškos ir jas apimantys teiginiai nėra laisvai pakartojami; todėl ne visos konkretaus diskurso kopijos yra jų vertimai. Šį sąrašą galima plėsti neribotai.

Dėl indeksinių išraiškų ir indeksinių veiksmų požymių iš tikrųjų egzistuoja vieningas praktinės sociologinės veiklos tyrėjų, neprofesionalų ir profesionalų, sutarimas. Visiškai sutariama ir dėl to, 1) kad nors indeksinės išraiškos „yra labai naudingos", vis dėlto jos yra „neparankios formaliajam diskursui"; 2) kad visų, kuriančių mokslą, teigimu, skirtumas tarp objektyvių išraiškų ir indeksinių išraiškų yra ne tik procedūriškai tinkamas, bet ir neišvengiamas; 3) kad stingant perskyros tarp objektyvių ir indeksinių išraiškų ir atsisakant privilegijuoto objektyvių išraiškų vartojimo, būtų nesuprantami laimėjimai, susiję su apibendrinančiųjų, griežtųjų, mokslinių tyrimų – logikos, matematikos, kai kurių gamtos mokslų – sritimis; šie laimėjimai sunyktų, ir netikslieji mokslai turėtų atsisakyti savo puoselėjamų vilčių; 4) kad tikslieji ir netikslieji mokslai skiriasi dėl to, kad tiksliųjų mokslų atveju perskyra tarp objektyvių ir indeksinių išraiškų ir objektyvių išraiškų keitimas (sietinas su problemos formulavimu, metodais, rezultatais, pagrįstais įrodymais, pagrįstais faktais ir pan.) indeksinėmis, yra ir konkretus uždavinys, ir konkretus pasiekimas, o netiksliųjų mokslų atveju perskyros tinkamumas ir jos pakeičiamumas į konkrečius uždavinius, praktikas ir rezultatus tebėra neįgyvendintas programinis uždavinys; 5) kad skirtumas tarp objektyvių ir indeksinių išraiškų (kiek šią perskyrą sudaro tyrėjo uždaviniai, idealai, normos, ištekliai, pasiekimai ir visa kita) aprašo skirtumą tarp mokslų

[3] Bertrand Russell, *Inquiry into Meaning and Truth* (New York: W. W. Norton and Company, Inc., 1940), pp. 287-298.

[4] Nelson Goodman, *The Structure of Appearance* (Cambridge, Massachusets: Harvard University Press, 1951), pp. 287-298.

ir menų, *tarkim*, tarp biochemijos ir dokumentinio kino; 6) kad terminai ir sakiniai gali būti skiriami kaip vienokie arba kitokie dalykai remiantis vertinimo procedūra, kuri leidžia apibrėžti jų, kaip indeksinių ar objektyvių išraiškų, pobūdį; 7) kad bet kuriuo konkrečiu atveju tik praktiniai keblumai užkerta kelią objektyvių išraiškų pakeitimui indeksinėmis išraiškomis.

Indeksinių išraiškų bruožai teikia motyvaciją daugeliui metodologinių tyrimų, siekiančių juos ištaisyti. Mėginimai išvaduoti mokslo praktiką nuo šių keblumų iš tikrųjų suteikia kiekvienai mokslo šakai savitumą, siejamą su rūpinimusi metodologiniais klausimais. Mokslo praktinės veiklos tyrimai, kuriuos atlieka bet kurios mokslo šakos tyrėjai, teikia neribojamas galimybes griežtai nagrinėti indeksines išraiškas.

Yra be galo daug socialinių mokslų veiklos sričių, kurios nagrinėja šią perspektyvią perskyrą ir pakeičiamumo problematiką. Šią perskyrą stiprina didžiuliai ištekliai (kuriuos savo ruožtu stiprina minėta perskyra ir pakeičiamumas), susiję su metodų, kurių paskirtis – griežtai analizuoti praktinius veiksmus ir praktinį protavimą, plėtra. Viltį ir naudą teikiančių pritaikymo galimybių esti be galo daug.

Kai praktiniai veiksmai tampa tyrimo tematika, minėta perskyra ir objektyvių išraiškų pakeičiamumas indeksinėmis išraiškomis lieka programiniai uždaviniai kiekvienu *individualiu* atveju ir kiekviena *konkrečia* proga, aptariančia perskyros ar pakeičiamumo klausimus. Kiekvienu, be išimties, konkrečiu atveju nurodomos tam tikros sąlygos, kurias turi pripažinti kompetentingas tyrėjas: nors įrodinėjimo priemonės *konkrečiu* atveju gali būti laisvesnės, tačiau įrodymą reikia laikyti pagrįstu.

Logikai ir lingvistai bemaž vieningai sutaria dėl kai kurių minėtų sąlygų. „Ilgi" tekstai, „ilgos" veiksmo kryptys arba įvykiai, atskleidžiantys, kad narių veiksmai yra tų įvykių, kuriuos įgyvendina jų veiksmai, bruožai (įskaitant tuos atvejus, kai nėra vartojami simboliai, arba kai jie nėra taikomi kaip indeksinių išraiškų pakaitai), rodo, kad konkrečios programos įrodymus atliepia praktinio socialinio vadovavimo reikmės.

Tokios sąlygos rodo, kad indeksinės išraiškos (dėl jų paplitimo ir kitų požymių) sukuria didžiulius, nuolat pasikartojančius ir neišsprendžiamus keblumus, kai tik mėginama griežtai nagrinėti struktūros ir santykių reiškinius, susijusius su nuoseklaus įrodinėjimo teorijomis, apskaičiavimo galimybėmis ir mėginimais aptikti ne tariamai bendruosius veiksmus ir bendrąją šneką, bet veikiau konkrečius veiksmus ir atitinkamas struktūrines detales. Profesionalūs sociolo-

gai, remdamiesi apklausos metodų taikymo patyrimu, praktinių veiksmų projektavimo ir matavimo galimybėmis, statistine ir matematine analize, kompiuteriniu socialinių procesų modeliavimu, geba tinkamai pagrįsti būdus, kuriais remiantis programinė perskyra ir pakeičiamumas susiejami su profesionaliomis socialiai prižiūrimo įrodymo praktikomis.

Kalbant konkrečiai, praktinių veiksmų tyrimai rodo, jog perskyra ir pakeičiamumas visada siejami *tik* su praktiniais tikslais. Vadinasi, pagrindinis probleminis reiškinys – tai praktikų ir mokslo pasiekimų reflektyvumas, būdingas organizuotai kasdienio gyvenimo veiklai, kuri yra iš esmės reflektyvi.

„Nesuinteresuotas" esminis atskaitų reflektyvumas

Narių, susijusių su praktiniu sociologiniu protavimu (Los Andželo Savižudybių prevencijos centro tarnybos personalo, U. C. L. A. Psichiatrinės klinikos aplankų vartotojų, kuriuos sudaro tarnybinis personalas, studentų koduotojų, darančių psichiatrinius įrašus, prisiekusiųjų, interseksualiųjų asmenų, mėginančių pakeisti lytį, profesionalių sociologų tyrėjų), rūpesčiai atliepia pasakymus „dėl praktinių tikslų", „remiantis šia situacija", „dėl konkrečių aplinkybių pobūdžio" ir pan. Praktinės aplinkybės ir praktiniai veiksmai atliepia daugelį organizaciškai svarbių ir rimtų dalykų: išteklius, tikslus, dingstis, progas, uždavinius ir, žinoma, pagrindus, pasitelkiamus įrodinėjant ar numatant tinkamas procedūras ir pateikiamus rezultatus. Tačiau praleidžiamas vienas svarbus dalykas. Savaiminiai praktiniai veiksmai ir praktinės aplinkybės nėra laikomi tematika, ką jau kalbėti apie pagrindinę tyrimų tematiką; tai nėra ir tyrimai, sietini su sociologinio teorizavimo uždaviniais, kurių paskirtis – suformuluoti tai, iš ko susideda šie uždaviniai, kaip praktiniai veiksmai. Nė vienu atveju praktinių veiksmų tyrimas nekelia klausimo, ar personalo asmenys geba pripažinti ir aprašyti tai, ką jie pirmiausia daro. Praktiniai veiksmai mažiausiai tiriami siekiant paaiškinti praktikuojantiems jų pačių kalbėjimą apie tai, ką jie daro. Pavyzdžiui, Los Andželo Savižudybių prevencijos centro personalo teigimu, visiškai netinka reikalauti, kad personalas taip įsitrauktų į mirties aplinkybių tyrimą, kaip, sakykim, asmuo, siekiantis įgyvendinti savižudybę; be to, netinka derinti savo pastangas siekiant vieningai pripažinti tai, „kas iš tikrųjų įvyko".

Galima sakyti, kad jie nėra „suinteresuoti" tirti praktinius veiksmus. Tačiau tai nėra nei nusiskundimas, nei parodoma galimybė, kurios jie neišnaudoja, nei

klaidos atskleidimas, nei ironiškas komentaras. Nekalbama čia ir apie tai, kad jie (kadangi nariai yra „nesuinteresuoti") „praranda" sociologinio teorizavimo galimybę. Čia nekalbama nei apie prarastą abejonės taisyklę, nei apie jų nesugebėjimą moksliškai pertvarkyti organizuotą kasdienio gyvenimo veiklą. Šioji pastaba neužsimena ir apie skirtumą tarp „pagrindinių" ir „taikomųjų" tyrimo ir teorizavimo interesų.

Taigi ką reiškia sakyti, kad jie yra „nesuinteresuoti", tirdami praktinius veiksmus ir praktinį sociologinį protavimą? Ir kokia yra tokio teiginio svarba?

Esti tam tikras narių atskaitų bruožas, kuris turi lemiamą svarbą, kontroliuodamas kitus specifinio pobūdžio bruožus, kaip atpažįstamus, racionalius praktinių sociologinių tyrimų bruožus. Čia pateikiamas jo apibrėžimas. Turint mintyse probleminį praktinių veiksmų ir praktinio tyrimų pagrįstumo pobūdį, nariai laiko savaime suprantamu dalyku, kad jie privalo nuo pradžios „pažinti" veiksmo aplinkas (jeigu jų praktikos panaudojamos kaip priemonės, kurių paskirtis – konkrečius, vietinius šių aplinkų bruožus pertvarkyti į atpažįstamą atskaitą). Svarbus dalykas tas, kad narių atskaitos (bet kurios rūšies, bet kurių loginių konstrukcijų, bet kuriais vartojimo atvejais ir bet kuriais jų sudarymo metodų atžvilgiais) yra sudedamieji tų situacijų, kurias jie daro pastebimomis, bruožai. Nariai žino, reikalauja, atsižvelgia ir pasitelkia šį reflektyvumą siekdami sukurti, įgyvendinti, pripažinti ar įrodyti jų procedūrų ir rezultatų racionalų–pagrįstumą–visų–praktinių–tikslų–atžvilgiu.

Ne tik nariai – ir prisiekusieji bei kiti – tokį reflektyvumą laiko savaime suprantamu dalyku. Tačiau jie pripažįsta, įrodinėja ir daro pastebimą (vienas kito atžvilgiu) racionalų jų konkrečių, taigi atsitiktinių, praktikų pobūdį, kartu gerbdami šį reflektyvumą kaip nepakeičiamą ir neišvengiamą jų tyrimų sąlygą.

Kai aš teigiu, kad nariai „nesuinteresuoti" tirti praktinius veiksmus, aš neturiu mintyse, kad nariams visiškai arba tik iš dalies stinga šito bruožo. Tai, kad jie „nesuinteresuoti", sietina su supratingomis praktikomis, patikimais argumentais ir supratingomis išvadomis. Tai susiję su tuo, kad „atskaitingumas–visų–praktinių–tikslų–atžvilgiu" traktuojamas tik (ir visapusiškai tik) kaip atrandamas dalykas. Nariams būti „suinteresuotiems" – tolygu būti įsipareigojusiems daryti pastebimą „reflektyvų" praktinės veiklos pobūdį; tolygu tirti sumanias racionalaus tyrimo praktikas kaip organizacinius reiškinius, atsisakant korekcijų ar ironijos. Los Andželo Savižudybių prevencijos centro nariai yra nariai visur, kur tik jie dalyvauja praktiniuose sociologiniuose tyrimuose. Nors jie ir norėtų, tačiau *negali* būti suinteresuoti.

Kontekstinių veiksmų analizė kaip praktinis įgyvendinimas

Narių tyrimai – pačiais įvairiausiais atžvilgiais – esti sudedamieji tų situacijų, kurias jie analizuoja, bruožai. Šie tyrimai, remiantis tais pačiais būdais, darosi jiems atpažįstami kaip pagrįsti–visų–praktinių–tikslų–atžvilgiu. Pavyzdžiui, Los Andželo Savižudybių prevencijos centre tiriamos mirtys, daromos atskaitingomis–visų–praktinių–tikslų–atžvilgiu, yra praktiniai organizaciniai atvejai. Los Andželo Savižudybių prevencijos centro veiklą (organizaciniu požiūriu) sudaro praktinės procedūros, skirtos įgyvendinti racionalų savižudybių atskaitingumą kaip atpažįstamus tų situacijų, kuriose įgyvendinamas toks atskaitingumas, bruožus.

Konkrečių sąveikų atvejais toks nario veiksmų įgyvendinimas yra visa apimantis, neproblemiškas ir banalus. Nariams, užsiimantiems sociologine veikla, šio įgyvendinimo pavertimas praktinio sociologinio tyrimo tematika, rodos, tolygus reikalavimui, kad jie traktuotų racionalias praktinės veiklos savybes kaip „antropologiškai keistą" dalyką. Čia aš turiu galvoje dėmesio sutelkimą į „reflektyvias" praktikas, kurios rodo: kad įprasta, banali kasdienio gyvenimo veikla – dėl atskaitingų nario praktikų – darosi atpažįstama *kaip* įprasta, banali veikla; kad kiekviena proga, kai pasitelkiama bendrosios veiklos atskaita, praktikos atpažįstamos „kitą pirmąjį kartą"; kad narys apibūdina „vaizduotės" procesus ir pasiekimus kaip tęstinius *kitų* pastebimų aplinkos bruožų dėmenis; kad narys, būdamas konkrečių aplinkų „tinkluose", pripažįsta, jog konkrečios aplinkos turi *įgyvendintą* prasmę, įgyvendintą faktiškumą, įgyvendintą objektyvumą, įgyvendintą pažinumą, įgyvendintą atskaitingumą, o organizaciniai įgyvendinimo būdai šiam nariui yra neproblemiški, miglotai perteikiami, suprantami atliekant tai, kas daroma sumaniai, patikimai, vienodai, labai standartizuotai ir neatskaitingai.

Tokį įgyvendinimą sudaro narių atlikimas, atpažinimas ir etnografijų vartojimas. Toks įgyvendinimas šiems nariams – nežinomais būdais – yra įprastas reiškinys. Visa tai (nežinomais būdais, dėl kurių toks įgyvendinimas – įprastas) yra stulbinantis – mūsų interesų atžvilgiu – reiškinys, nes – nežinomais būdais – jį sudaro 1) narių gebėjimas pasitelkti suderintą veiklą kaip metodus, kuriais remiantis atpažįstama ir įrodoma tai, kas yra skirtina, tipiška, vienoda, potencialiai kartotina, išoriškai susieta, nuoseklu, ekvivalentiška, pakeičiama, kryptinga, anonimiškai aprašoma, suplanuota; kalbant trumpai, tai racionalūs in-

deksinių išraiškų ir indeksinių veiksmų požymiai. Tokį reiškinį sudaro ir 2) kontekstinių veiksmų analizavimo galimumas, atsižvelgiant į tai, kad ne tik kad nėra jokios konteksto–apskritai sąvokos, bet ir kiekvienas „konteksto" vartojimas (be išimties) yra iš esmės indeksinis.

Atpažįstamai racionalūs jų sveiko proto tyrimų požymiai – atpažįstamai nuoseklus, metodiškas, vienodas, planingas ir pan. jų pobūdis – *vienokiu ar kitokiu būdu* yra suderintos narių veiklos pasiekimai. Savižudybių prevencijos centro personalo, koduotojų, prisiekusiųjų požiūriu, racionalūs jų praktinių tyrimų požymiai *vienokiu ar kitokiu būdu* susideda iš suderintos veiklos, darant tai, kas yra aišku, iš fragmentų, iš priežodžių, iš trumpų replikų, iš gandų, iš dalinių aprašymų, iš „kodifikuoto", bet visiškai neaiškaus patyrimo sąrašo ir pan., sprendžiant apie tai, kaip mirė asmuo arba kuriuo kriterijumi remiantis buvo atrinkti pacientai psichiatriniam gydymui, arba kuris nuosprendis (tarp kitų alternatyvų) buvo pagrįstas. *Vienokiu ar kitokiu būdu* – tai problemiškas dalyko pagrindas.

Kas yra etnometodologija?

Skiriamasis praktinio sociologinio protavimo bruožas, kad ir kur jis būtų aptinkamas, – tai bandymas ištaisyti indeksinius narių pašnekesio ir elgsenos požymius. Nesuskaičiuojamų metodologinių tyrimų paskirtis – teikti nariams priemones, skirtas indeksinių išraiškų kontroliavimui, nes nariai, nepaliaujamai remdamiesi griežtais idealais, nuolatos siekia įrodyti organizuotos veiklos pastebimumą konkrečiais atvejais, įtraukdami situacines šnekos ir elgsenos detales.

Indeksinių išraiškų ir indeksinių veiksmų požymiai yra tvarkingi požymiai. Juos sudaro organizaciniu požiūriu įrodoma prasmė, faktiškumas, metodinis vartojimas arba sutarimas tarp „tos pačios kultūros kolegų". Jų tvarkingi požymiai sudaryti iš organizaciniu požiūriu įrodomų racionalių indeksinių išraiškų ir indeksinių veiksmų požymių. Tokie tvarkingi požymiai yra tęstiniai suderintos ir įprastos tyrėjų veiklos pasiekimai. Įrodinėjamas indeksinių išraiškų ir indeksinių veiksmų racionalumas įgyja – dėl vadovaujančios narių priežiūros – kasdienių, įprastų, rutininių praktinių aplinkybių pobūdį. Sukurtas indeksinių išraiškų racionalumas – kaip procesas ir pasiekimas – susideda iš praktinių uždavinių, paklūstančių bet kuriai organizaciškai tvarkomo elgesio reikmei.

Čia vartojamas „etnometodologijos" terminas apibūdina indeksinių išraiškų ir kitų racionalių praktinių veiksmų požymių – kaip atsitiktinai įgyvendinamų organizuotų ir įgudusių kasdienio gyvenimo praktikų – tyrimą. Šios knygos teks-

tai apibrėžia tokį įgyvendinimą kaip suinteresuotą reiškinį. Čia siekiama sukonkretinti jo probleminius bruožus, rekomenduoti tyrimo metodus, tačiau pirmiausia – panagrinėti svarbiausius šio reiškinio sandus. Likusioje šio skyriaus dalyje aš apibūdinsiu etnometodologiją, ir tai darysiu aptardamas tris šios studijos tyrimus, o galiausiai apibrėždamas tyrimo strategiją.

Praktinis sociologinis protavimas: atskaitų formulavimas „pasirenkant sveiko proto situacijas"

Los Andželo Savižudybių prevencijos centras (SPC) ir Los Andželo Medicininė eksperto-koronerio tarnyba 1957–aisiais suvienijo pastangas, siekdami suteikti *koronerio mirties liudijimams* mokslinio statuso įgaliojimus "remiantis praktiniu patikimumu ir nustatytais įgūdžiais". Atrinktus „staigios, nenatūralios mirties" atvejus, kurie buvo dviprasmiški apibrėžiant „savižudybės" ir kitus mirties tipus, Medicininė eksperto-koronerio tarnyba kreipėsi į SPC, prašydama atlikti tyrimą, vadinamą „psichologine autopsija".[5]

SPC personalo, atliekančio tyrimą sveiko proto situacijų pasirinkimo atvejais, praktika ir rūpesčiai pakartojo praktinių tyrimų, su kuriais buvo susiduriama ir kitose situacijose, bruožus. Tai – prisiekusiųjų svarstymo neapibrėžtumo atvejais tyrimai; klinikos personalo, atrenkančio pacientus laboratoriniam psichiatriniam gydymui, tyrimai; sociologijos studentų, koduojančių klinikos aplankų turinius pagal kodavimo lenteles ir besivadovaujančių detaliomis kodavimo instrukcijomis, tyrimai; o taip pat skaitlingos profesinės procedūros antro-

[5] Šios nuorodos apima pranešimus apie „psichologinės autopsijos" procedūrą, išplėtotą Los Andželo Savižudybių prevencijos centre. Žr.: Theodore J. Curphey, "The Forensic Pathologist and the Multi–Disciplinary Approach to Death", in *Essays in Self-Destruction*, ed. Edwin S. Shneidman (International Science Press, 1967), in press; Theodore J. Curphey, "The Role of the Social Scientist in the Medico–Legal Certification of Death from Suicide", in *The Cry for Help*, ed. Norman L. Farberow and Edwin S. Shneidman (New York: McGraw-Hill Book Company, 1961); Edwin S. Shneidman and Norman L. Farberow, "Sample Investigations of Equivocal Suicidal Deaths", in *The Cry for Help*; Robert E. Litman, Theodore J. Curphey, Edwin S. Shneidman, Norman L. Farberow, and Norman D. Tabachnick, "Investigations of Equivocal Suicides", *Journal of the American Medical Association*, 184 (1963), 924-929; and Edwin S. Shneidman, "Orientations Toward Death: A Vital Aspect of the Study of Lives", in *The Study of Lives*, ed. Robert W. White (New York: Atherton Press, 1963); pastarasis tekstas pakartotinai publikuotas žurnale *International Journal of Psychiatry*, 2 (1966), 167–200.

pologinio, lingvistinio, socialinio–psichiatrinio ir sociologinio tyrimo atvejais. Personalas aiškiai patvirtino tam tikrus SPC darbo bruožus, kaip svarbiausias darbo sąlygas ir kaip dalykus, kurie svarstomi įvertinant veiklos veiksmingumą, efektyvumą ir supratingumą, papildant prisiekusiųjų, apklausų tyrėjų ir kt. asmenų parodymus SPC parodymais.

1. Nuolatinis visų dalyvaujančių pusių rūpinimasis, kaip suderinti veiklą. 2. Rūpinimasis praktiniu klausimu *par excellence*: „Ką daryti toliau?". 3. Tyrėjo rūpinimasis, kaip paliudyti, kad jis supranta tuos dalykus, „Kuriuos Kiekvienas Žino" apie aplinkas, kuriose įgyvendinami tyrimai; tyrėjo rūpinimasis šitaip elgtis konkrečiomis progomis, kai pasirenkami jo sprendimai. 4. Dalykai, kurie pokalbio lygmenyje siejami su „gamybos programomis", „elgesio taisyklėmis", „racionalių sprendimų–darymo taisyklėmis", „priežastimis", „sąlygomis", „hipotezių tikrinimu", „modeliais", „indukcinių ir dedukcinių išvadų darymo taisyklėmis" konkrečiose situacijose, kurios laikomos savaime suprantamomis, susidedančiomis iš receptų, patarlių, šūkių ir iš dalies suformuluotų veiksmo planų. 5. Tyrėjams taikomas reikalavimas – žinoti ir būti įgudusiems nagrinėjant „tipines situacijas", kurioms taikomos „racionaliojo sprendimų–darymo taisyklės" ir panašios priemonės, siekiant „įžvelgti", kaip užtikrinamas objektyvus, efektyvus, nuoseklus, užbaigtas, empiriškai pagrįstas, *t.y.* racionalus, būdų, numatymų, patarlių, dalinių aprašymų pobūdis konkrečioje taisyklių vartojimo situacijoje. 6. Praktiškai sprendžiančiam asmeniui „konkreti situacija", kaip savaiminis reiškinys, apibrėžia svarbiausią kriterijų, kuriam visapusiškai paklūsta „sprendimo taisyklės" arba sprendimų darymo teorijos, siekiančios įvertinti racionalius jų bruožus, bet ne *vice versa*. 7. Galiausiai, ir, ko gero, esmingiausiai, visi anksčiau paminėti bruožai, įskaitant tyrėjo alternatyvų „sistemą", jo „sprendimo" metodus, jo informaciją, jo pasirinkimus ir jo atskaitų bei veiksmų racionalumą, yra sudedamosios tų pačių praktinių aplinkybių, kuriose tyrėjas atlieka savo darbą, dalys. Tai – bruožas, apie kurį tyrėjai (jeigu jie siekia patvirtinti ir pripažinti savo pastangų praktiškumą) žino, jo reikalauja, į jį atsižvelgia ir laiko savaime suprantamu dalyku, jį panaudoja ir komentuoja.

Darbas, kurį atliko SPC nariai, kontroliuodami savo tyrimus, buvo neatskiriama kasdienio darbo dalis. Todėl jų tyrimai, kuriuos personalo nariai pripažino kaip sudedamąsias kasdienio darbo dalis, glaudžiai siejosi su jų tarnybos reikmėmis, įvairiais vidiniais ir išoriniais pranešimų, priežiūros ir peržiūros suvaržymais, organizaciniu požiūriu panašiai pateikiamais „kriterijų prioritetais", skirtais įvertinti tai, ką reikia ir ką galima (ir kaip greitai, kokiais ištekliais re-

miantis, kam matant, apie ką ir kiek ilgai kalbant ir pan.) „realistiškai", „praktiškai" ar „supratingai" padaryti. Tokios aplinkybės lėmė „Mes padarėme tai, ką galėjome, atsižvelgdami į visus supratingus interesus", organizaciniu požiūriu tinkamus pagal prasmę, faktą, nešališkumą, autorystės anonimiškumą, tikslą, reprodukavimo galimybę, *t.y.* pagal *tinkamai* ir *pastebimai* racionalią tyrimo atskaitą.

Buvo paprašyta, kad nariai, remdamiesi savo profesiniais gebėjimais, suformuluotų atskaitas, *realiai*–visų–praktinių–tikslų–atžvilgiu apibūdinančias mirties atvejus. Žodis „realiai" perteikė neišvengiamą nuorodą, susijusią su kasdiene, įprasta, profesine veikla. Tik nariai turėjo teisę remtis tokia veikla, kaip tinkamu pagrindu, numatančiu supratingą rezultatą (*nesiekiant būtinai detalizuoti visus atvejus*). Iškilus keblumams būtų remiamasi įprasta profesine veikla, kaip „relevantiška nuoroda". Priešingu atveju, aptariamieji bruožai atsiejami nuo rezultato. Vadinasi, atskaita, apibūdinanti, kaip atliekamas tyrimas, aprašo kaip–tai–daroma–konkrečiai procesą, susijusį su įprastais reikalavimais, įprastais pasiekimais, įprastomis praktikomis *ir* įprastomis SPC personalo – kalbančio kaip *sąžiningi* profesionalūs praktikai, kuriems rūpi įprastos reikmės, įprasti pasiekimai ir įprastos praktikos – šnekomis.

Kiekvienas atvejis susietas su tam tikru pavadinimu, įvardijančiu mirties tipą. Visumą sudarė teisiškai apibrėžiami deriniai, besiremiantys keturiomis elementariomis galimybėmis: natūralia mirtimi, nelaimingu įvykiu, savižudybe ir žmogžudyste.[6] Klasifikuojant *visus* pavadinimus ne tik kad nevengta neaiškumo, dvilypumo ir improvizacijos (kiekvienu konkrečiu vartojimo atveju), bet, priešingai, toks dvilypumas, neaiškumas ir improvizacija buvo *skatinami.* Tai buvo darbo dalis ne *tik* todėl, kad dviprasmiškumas esti nerimas (*galbūt* yra nerimas), bet ir todėl, kad praktikos dalyviai įtraukiami į tokią aplinką, kuri *skatina* dvilypumą ar neaiškumą, *skatina* improvizaciją, *skatina* kompromisą ir pan. Čia nekalbama apie tai, kad tyrėjas, turėdamas pavadinimų sąrašą, atliktų tyrimą, kuris išmintingai nustatytų pagrindus, leidžiančius pasirinkti tarp šių galimybių. Formuluojama kitaip, negu šiuo atveju: „Čia pateikiami mūsų darbo rezultatai. *Šis* pavadinimas geliausiai pasirinktas kaip tinkamiausias." Pava-

[6] Galimi deriniai apėmė: natūralią mirtį, nelaimingą atsitikimą, savižudybę, žmogžudystę; tikėtiną nelaimingą atsitikimą, tikėtiną savižudybę, tikėtiną natūralią mirtį; neapibrėžtus atvejus tarp nelaimingo atsitikimo ir savižudybės; neapibrėžtus atvejus tarp natūralios mirties ir savižudybės; neapibrėžtus atvejus tarp natūralios mirties ir nelaimingo atsitikimo; neapibrėžtus atvejus tarp natūralios mirties ir nelaimingo atsitikimo arba savižudybės.

dinimai buvo formuluojami retrospektyviai ir prognostiškai. O tyrimas vadovavosi tyrėjo įsivaizduojamomis situacijomis (pastaruoju atveju pavadinimą gali „rinktis" viena ar kita suinteresuota pusė, įskaitant velionį). Visa tai daroma siekiant nuspręsti, kuriais „duomenimis" remdamiesi tyrėjai gali išsiaiškinti, *kad* „duomenys" pasitelkiami siekiant nuslėpti, išsisukinėti, užtušuoti, palenkti arba iliustruoti (jei viso to reikėjo). Esminis tyrimo bruožas buvo tas, kad aptariamais aspektais stigo tikrumo, išskyrus organizuotus jo vartojimo atvejus. Taigi rutinos tyrimas buvo toks tyrimas, kai tyrėjas pasitelkdavo konkrečius atsitiktinumo atvejus siekdamas įgyvendinti savo darbą. Konkretūs atsitiktinumo atvejai leido jam pripažinti ir teigiamai vertinti praktinį savo darbo pagrįstumą. Nario požiūriu (*t.y.* vertinimą grindžiant konkrečiomis rutiną sudarančiomis praktikomis), rutinos tyrimas nėra tai, kas įgyvendinama remiantis taisykle arba taisyklėmis. Tai – tyrimas, kuris, kaip atvirai pripažįstama, nepasiekia tikslo. Tačiau kartu pripažįstamas ir jo pagrįstumas, nereikalaujantis paaiškinimų.

Tai, ką nariai *tiria*, yra dalykas, kuriuo visada domisi kažkas kitas. Kitaip tariant, individualūs, organizaciniu požiūriu lokalizuoti, lokalizuotini asmenys yra suinteresuoti SPC nario atskaita (ar tai, kas pranešama, „iš tikrųjų įvyko"?). Tokios aplinkybės darė didelį poveikį supratingiems tyrimų bruožams, nes tyrimų raida vadovavosi atskaita, kurios paskirtis – parodyti, jog dėl visų praktinių tikslų ji yra pagrįsta. Tyrėjo uždavinį, susijusį su tyrimo raida, sudarė tinkamai papasakota, pakankamai detalizuota, dėl visų praktinių tikslų aiški atskaita, nusakanti, kaip mirė konkretus asmuo.

Nuolatos galima peržiūrėti ir prognozuoti (atsižvelgiant į tai, kas galėjo būti padaryta arba kas bus padaryta su šiais sprendimais) dalykus, kurie „realiai įvyko", ir dalykus, kurie įvyko „paskui" (kai šie faktai buvo įtraukti į aplanką, o pavadinimas – pasirinktas). Vargu ar naujiena, kad, ieškant sprendimo, kurį sprendimą pasirinkti, jis peržiūrimas ir prognozuojamas atsižvelgiant į numatomus sprendimo padarinius. Rezultatas, *jau* pateikus išvadą ir koroneriui pasirašius mirties liudijimą, vis dėlto gali būti „peržiūrimas". Gali būti pakartotinai daromas sprendimas, kurį reikia peržiūrėti „dar kartą".

Tyrėjai labai siekė užtikrinti, kad darbo pabaigoje jie galėtų pateikti asmens mirties atskaitą, kuri koroneriui ir jo komandai leistų atremti kritiką, įrodinėjančią, kad jų atskaita yra neužbaigta ar kad mirtis įvyko kitaip (arba priešingai) negu „formuluoja" socialinės aplinkos nariai. Šioji nuoroda nesiejama su išlikusiųjų ieškiniais. Čia kalbama apie gana greitai apibrėžiamą epizodų seką. Dažni atsitiktinumai buvo susiję su procesais, kurie rodė, kad koronerio tarnyba yra

politinė tarnyba. Koronerio tarnybos veikla formulavo tęstinius tarnybinės veiklos įrašus. O šie įrašai teikiami kaip koronerio, jo komandos ir jo konsultantų mokslinės veiklos rezultatai. Tarnybos veikla – tai metodai, kurie teikia mokslinius–dėl–visų–praktinių–priežasčių rezultatus. Tai apima „rašymą", kaip pateisinimo procedūrą, kadangi pranešimas (dėl to, kad jis yra parašomas) įtraukiamas į aplanką. Tai, kad pranešėjas „teikia" pranešimą, padaroma dalyku, kuris skirtas viešiesiems įrašams, panaudojamiems tik daliniam kitų asmenų identifikavimui. Jų suinteresuotumas tuo, ką, kaip (arba kodėl) nustatė tyrėjas, turi būti iš dalies susijęs su jo, kaip profesionalo, įgūdžiais ir įteisinimu. Tačiau tyrėjai žino, kad kiti interesai teikia informaciją „peržiūrai", nes tyrėjo veikla yra detalizuojama, jeigu tik norima suprasti šios veiklos mokslinį–pagrįstumą–visų–praktinių–tikslų–atžvilgiu, kaip socialiai kontroliuojamas profesionalų pretenzijas. Svarbus – ne tik tyrėjų, bet ir visų pusių – klausimas buvo tas: „Kas iš tikrųjų aptikta atsižvelgiant į visus–praktinius–tikslus?" O tai neišvengiamai verčia tikslinti: kiek galima aptikti, kiek galima atskleisti, kiek galima užtušuoti, kiek galima nuslėpti, kiek ilgai kai kurie svarbūs asmenys, įskaitant *tyrėjus*, gali būti laikomi nešališkais. Visi jie yra suinteresuoti dėl tos priežasties, kad tyrėjai, skatinami savo profesinės pareigos, teikia rašytinius pranešimus apie tai, kaip asmenys–tikrai–mirė–ir–kaip–jie–laikomi–mirusiais–visuomenėje–visų–praktinių–tikslų–atžvilgiu.

Sprendimams būdingas neišvengiamas nuoseklumas. Čia turima mintyse, kad tyrėjai, vartodami *šitiek daug žodžių*, turėjo pasakyti „Kas iš tikrųjų įvyko?" Reikšmingi žodžiai siejami su pavadinimais, įtraukiamais į tekstą. Šių pavadinimų paskirtis – atskleisti konkretų tekstą kaip pavadinimų „išplėtojimą". Tačiau niekas konkrečiai negali pasakyti iš ko susideda šis pavadinimas kaip „išplėtotas" pavadinimas (net jeigu visa tai pateikiama remiantis „šitiek daug žodžių"). Iš tikrųjų *tai*, kas yra teikiama pasitelkus „šitiek daug žodžių" (*tai*, kad, sakykim, rašytinis tekstas įterpiamas „į atvejo aplanką"), sudaro pateisintiną pagrindą, kuris gali būti sužadinamas siekiant kažką padaryti iš „šitiek daug žodžių", vartotinų kaip mirties atskaita. Pavadinimai ir juos papildantys tekstai, įvardijami kaip vartojimo pavyzdžiai, apima atvirą padarinių visumą. Kiekvieną kartą vartodami tekstus susiduriame su jų pertvarkymo galimybėmis (ką su jais galima padaryti, kuo jie taps arba ką reikia padaryti „laikui bėgant", aptariant būdus, kuriais remiantis konkretaus sprendimo aplinka gali būti pertvarkoma į „atnaujintą atvejį", „ieškinį" arba „aptinkamą problemą" ir t.t.). Tokie būdai SPC nariams esti pavyzdžiai; tačiau kiekviena konkrečia proga jie, kaip individualūs procesai, yra neapibrėžti.

SPC tyrimai pradedami mirtimi, kurią koroneris, atsižvelgdamas į mirties *tipų* klasifikaciją, apibrėžia kaip dviprasmišką. Mirties atvejis pasitelkiamas kaip precedentas, rodantis, kad įvairūs gyvenimo, kuris galėjo baigtis šia mirtimi, visuomenėje būdai randami ir perskaitomi „likučiuose"; paskirose dalelėse, kurias sudaro, sakykim, palaikai ir asmeninis bagažas, vaistų buteliukai, drabužių skiautės, atkarpos bei kiti atmintini daiktai. Tai – medžiaga, kuri gali būti fotografuojama, renkama ir tvarkoma. Renkami ir kiti „likučiai": gandai, atsitiktinės pastabos ir pasakojimai. Tai – „repertuaras", dėl kurio su bet kuo galima konsultuotis bendruose pokalbiuose. *Bet kurios* dalelės ar atkarpos, kurias tam tikras pasakojimas, taisyklė arba posakis gali padaryti supratingomis, vartojamos pateikiant atpažįstamai nuoseklią, standartišką, tipišką, įtikimą, vienodą, scheminę, *t.y.* profesionaliai apginamą (vadinasi, nariams *atpažįstamai* racionalią) atskaitą, rodančią, kaip visuomenė pertvarko šiuos likučius. Visa tai būtų lengviau apibūdinama, jeigu skaitytojas paieškotų informacijos bet kuriame standartiniame teisminės medicininės patologijos vadovėlyje. Čia jis aptiktų įprastinę aukos, kuriai perpjauta gerklė, fotografiją. Koroneris, kuris, pasitelkdamas šį „reginį", nurodo mirties tipo dviprasmiškumą, gali teigti: „Kai palaikai atrodo taip, kaip vaizduojama šiame paveiksle, jūs matote savižudybę, kadangi žaizda rodo „neryžtingus įpjovimus", kurie supa didžiąją žaizdą. Galima įsivaizduoti, kad šie įpjovimai ir yra tokio veiksmo liekanos, kai auka pirmiausia padarė keletą neryžtingų judesių, o paskui mirtinai persipjovė gerklę. Tačiau įsivaizduojamos ir kitos veiksmo galimybės. Todėl įpjovimai, kurie atrodo kaip neryžtingi įpjovimai, gali būti susiję su kitais veiksniais. Reikia pradėti konkrečiu atveju ir įsivaizduoti skirtingų veiksmų būdus taip, kad *anas* paveikslas būtų su jais suderinamas. Galima įsivaizduoti, kad fotografas rodo šio–veiksmo–fazę. Ar kiekvienas konkretus atvejis atskleidžia veiksmo būdą, su kuriuo šioji fazė tinkamai derinama? *Tai* yra koronerio klausimas.

Koroneris (ir SPC nariai) domisi šiuo klausimu kiekvienu *individualiu* atveju. Todėl jų praktinio sprendimo veikla, rodos, beveik neišvengiamai pasitelkia tokį svarbų požymį. SPC nariai privalo spręsti atsižvelgdami į „šį" konkretų atvejį: jie turi pradėti *šiuo* dalyku; *šiuo* reginiu; *šia* pastaba; *šiuo* rinkiniu, kuris visada esti po ranka. *Kad ir kas bejvyktų,* šios nuorodos – tinkamos; jos ne tik *galios* vėliau, bet galioja *dabar. Kad ir kas bejvyktų,* visa tai *galioja.* Sakydamas „galioja" aš nenoriu pabrėžti, kad SPC tyrėjas tenkinasi pernelyg mažu arba kad jis neieško daugiau, kai turėtų ieškoti. Aš turiu galvoje, *kad ir koks* būtų dalykas, kurį jis turi nagrinėti, *tai* – dalykas, kuris panaudojamas siekiant rasti būdą,

kuriuo remdamasi visuomenė sukuria *šį* paveikslą, pavaizduoja *šią* sceną, kaip galutinį rezultatą. Šiuo aspektu liekanos ant skrodimo stalo tarnauja ne tik kaip precedentas, bet ir kaip SPC tyrimų tikslas. *Kad ir su kuo* susidurtų SPC nariai, tai – precedentas, kuriuo remiantis perskaitomos liekanos siekiant įžvelgti, kaip funkcionuoja visuomenė, sukurdama tai, ką tyrėjas aptinka „galiausiai", „baigdamas analizę" ir „*bet kuriuo* atveju". Kuria linkme krypsta tyrimas, ta linkme krypsta mirtis.

Praktinis sociologinis protavimas: vadovavimasis kodavimo instrukcijomis

Prieš keletą metų kartu su savo bendradarbiais ėmiausi analizuoti U. C. L. A. Ambulatorinės klinikos darbuotojų patyrimą siekdamas atsakyti į klausimą: „Pagal kurį kriterijų pretendentai atrenkami gydymui?" Siekdami suformuluoti ir atsakyti į šį klausimą pasitelkėme kohortų analizės metodą, kurį vartojo Krameris ir jo bendradarbiai[7] aprašydami psichiatrinių ligoninių krūvio ir pacientų kaitos požymius. (Šeštame ir septintame skyriuose aptariami kiti šio tyrimo aspektai.) Nuoseklūs „pirmojo kontakto", „priėmimo interviu", „psichologinio testavimo", „priėmimo pokalbio", „stacionarinio gydymo" ir „nutraukimo" tarpsniai aprašyti pasitelkiant „medžio" pavidalo diagramą (1 pav.). Bet kuri trajektorija nuo pirmojo kontakto iki nutraukimo vadinama „karjera".

Norėjome išsiaiškinti, kurie pacientų, klinikos personalo, jų sąveikos ir „medžio" požymiai susiję su pacientų karjeromis. Mūsų informacijos šaltiniai buvo klinikos įrašai, kurių svarbiausi – prašymų teikimo formos ir konkrečių atvejų aplankų turiniai. Tikėdamiesi gauti nepertraukiamus pacientų–klinikos gydymo istorijos įrašus (nuo pacientų pradinio kontakto iki gydymo nutraukimo) sukūrėme „Klinikos karjeros formą", kurią įterpėme į pacientų aplankus. Kadangi klinikos aplankai apima įrašus, kuriuose teikiama klinikos personalo informacija apie jų pačių veiklą, beveik visi duomenų šaltiniai – savi–reportažo procedūros rezultatas.

Du UCLA sociologijos studentai išnagrinėjo 1 582 klinikos aplankus ieškodami informacijos, papildančios kodavimo lentelių punktus. Siekiant nustatyti suta-

[7] M. Kramer, H. Goldstein, R. H. Israel, and N. A. Johnson, "Applications of Life Table Methodology to the Study of Mental Hospital Populations", *Psychiatric Research Reports of the American Psychiatric Association*, June, 1956, pp. 49–76.

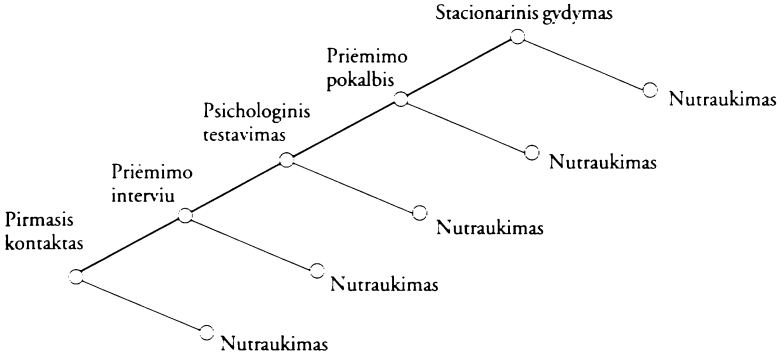

1 pav. Psichiatrinės klinikos pacientų karjeros trajektorijos

rimą tarp koduotojų (vertinant nuoseklios jų kodavimo sekos tarpsnius) panaudota konvencinė patikimumo procedūra. Šiuo požiūriu, sutarimo apimtis teikia tam tikrus pagrindus, skatindama pasitikėjimą, susijusį su koduojamais įvykiais, kaip konkrečiais klinikos įvykiais. Svarbiausias konvencinio patikimumo įvertinimo bruožas yra tas, kad sutarimą tarp koduotojų sudaro sutarimas dėl galutinių rezultatų.

Niekas nenustebo, kai preliminarinis darbas parodė, jog koduotojai, įgyvendindami savo tiesioginę užduotį, rėmėsi prielaida, kad klinikoje vadovaujamasi labai organizuotais veiklos būdais, kuriuos siekė aprašyti jų kodavimo procedūros. Gerokai įdomesnis dalykas tas, kad toks išankstinis supratimas, rodos, būtinas, nes labai sąmoningai atsižvelgta į tai, kad koduotojai (bet kuriuo atveju ir remiantis bet kuriais argumentais) turi būti įsitikinę, kad jie koduoja tai, „kas iš tikrųjų įvyko". *Pabrėžtina, kad „dvilypiai" aplankų turiniai, su kuriais galėjo susidurti koduotojai, nedarė įtakos šiam procesui.* Kad ir kokios tariamai aiškios buvo kodavimo instrukcijos, vis dėlto tokia procedūra paneigė pretenziją, kad, tiriant aplankų turinius, panaudoti registruojantys metodai. Sutarimą dėl kodavimo rezultatų formavo prieštaringa procedūra, kurios požymiai – nežinomi.

Siekdami geriau suprasti procedūrą, kurią panaudojo mūsų studentai, patikimumo procedūrą apibūdinome kaip probleminę veiklą. Koduotų rezultatų „patikimumą" įvertinome klausdami, kaip koduotojai konkrečiai siejo aplankų turinius su atitinkamo kodavimo lentelės punkto jurisdikcija. Kokios praktikos lėmė, kad konkretiems aplankų turiniams priskirtas atsakymų į tyrėjo klausimus statusas? Kokia konkreti veikla sukūrė šias koduotojų praktikas, kurių pavadinimas – „vadovavimasis kodavimo instrukcijomis"?

Sukonstravome procedūrą, kuri pripažino konvencinę patikimumo informaciją išsaugodama pirminius tyrimo interesus. Procedūra drauge leido ištirti, kaip sukuriama bet kuri sutarimo ar nesutarimo apimtis pasitelkiant konkrečius būdus (kai du koduotojai traktuoja aplankų turinius kaip atsakymus į klausimus, suformuluotus kodavimo lentelėje). Tačiau, užuot priėmus prielaidą, kad koduotojai, vadovaudamiesi bet kuriuo veiklos būdu, gali daugiau ar mažiau klysti, pasitelkta prielaida, kad *visa tai*, ką jie darė, turi būti laikoma tinkama procedūra *tam tikrame* kodavimo „žaidime". Mėginta išsiaiškinti, kokie tai „žaidimai"? Kad ir *kaip* koduotojai visa tai atliko, šioji veikla – pakankama sukurti jų veiklos rezultatams. Kaip gi jie tai darė, siekdami gauti tai, ką ir gavo?

Netrukus aptiksime esmines nuorodas, susijusias su koduotojais, kurie, ieškodami informacijos atsakymams į savo klausimus, remėsi tokiais būdais, kaip „et cetera", „nebent", „praleiskime" ir „factum valet" (*t.y.* veiksmu, kuris laikomas tinkamu, kai jis įgyvendinamas, nors kitais atžvilgiais jį draudžia taisyklė). Pavadinkime visa tai „*ad hoc*" būdais, o atitinkamą jų praktiką – „*ad hocing*". Pripažindami kodavimo instrukcijų susietumą su organizuota klinikos veikla, koduotojai naudojo tuos pačius *ad hoc* būdus. Kai šis susietumas būdavo akivaizdus, koduotojai pripažindavo, jog kodavimo instrukcijos leidžia analizuoti konkrečius aplankų turinius, sudarydamos galimybę koduotojams traktuoti aplankų turinius kaip „realių įvykių" pranešimus. Tiesą sakant, *ad hoc* būdai buvo nekintami „vadovavimosi kodavimo instrukcijomis" bruožai. Mėginimai juos suvaržyti, kartu laikantis nedviprasmiško požiūrio į instrukcijas, keldavo nerimo būseną.

Paskui išplėtojome kitus „naujo" patikimumo tyrimo aspektus. Pirmiausia siekėme išsiaiškinti, ar tokie rezultatai esti pakankamai apibrėžti. O vėliau, kai mano džiaugsmui tai pasitvirtino, mėginome tirti šių rezultatų poveikį bendriesiems sociologiniams koduotojų informacijos gavimo metodams (taip pat ir alternatyviems metodams) bei veiklai, kuri pripažįsta ar siekia pripažinti taisyklės svarbą, t.y. kad veiksmas vadovaujasi taisyklėmis arba „yra valdomas" taisyklių.

Ad hoc būdai yra nekintamai tinkami būdai, leidžiantys spręsti apie atitikimą tarp to, ką galima perskaityti remiantis klinikos aplankais, ir to, ką koduotojas įterpia į kodavimo lentelę. Atsižvelgiant į tai, kiek išplėtota prielaida, kad kodavimo lentelės įrašai įvardija realius klinikos veiklos įvykius, „et cetera", „nebent", „praleiskime" ir „factum valet" būdai kiekvieną kartą, kiekviename punkte papildė koduotojo kodavimo instrukcijų (kaip būdų, leidžiančių analizuoti konkrečius aplankų turinius) supratimą, nepaisant to, ar instrukcijos parašytos api-

brėžtai ir detaliai, ar griežtos registruojančios kodavimo taisyklės[8] *galėjo* būti siejamos su kiekvienu paskiru punktu, kuriuo remiantis aplankų turiniai *galėjo* būti pertvarkyti į kodavimo lentelę. Jų panaudojimas leido įgyvendinti šią galimybę ir suteikė koduotojui progą perskaityti aplanko turinį kaip pranešimą apie įvykius, kurie suformuluoti ir pateikti kodavimo lentelėje, kaip „medžio" pavidalo sekos procesas.

Tyrėjai, kurie laikosi tradicinių pažiūrų, apibūdina *ad hoc* procedūras kaip ydingus rašymo, atpažinimo ar vadovavimosi kodavimo instrukcijomis būdus. Vyraujantis požiūris teigia, kad tinkamas darbas reikalauja tyrėjų, kurie, praplėsdami savo kodavimo taisyklių skaičių ir tikslumą, sumažintų ar netgi eliminuotų progas, kur vartojamos „et cetera" bei kitos *ad hocing* praktikos.

Traktuoti instrukcijas, kad jų vartojimo atveju *ad hoc* bruožai esti trikdymas, arba skųstis dėl instrukcijų neužbaigtumo, – tolygu skundui, kad, pastato sienas patraukę iš esamos padėties, geriau matytume, kas išlaiko stogą. Mūsų tyrimai parodė, kad *ad hoc* būdai yra esminiai kodavimo procedūrų bruožai. *Ad hocing* reikia tuomet, kai tyrėjai nori suprasti instrukcijų susietumą su individualiomis ir konkrečiomis situacijomis, kurias jie ketina analizuoti. Kiekvieno individualaus ir konkretaus ieškojimo, atskleidimo ir aplanko turinio priskyrimo „būdingai" kategorijai atveju (t.y. konkrečiai koduojant) tokie *ad hoc* būdai turi visapusišką pirmenybę, palyginti su įprastu kalbėjimu apie „būtinus ir pakankamus" kriterijus. Čia nekalbama apie tai, kad kodavimo instrukcijos procedūriškai apibrėžia „būtinus ir pakankamus" kriterijus. Nekalbama ir apie tai, kad *ad hoc* praktikos, tarkim, „et cetera" arba „praleiskime", yra kontroliuojamos arba eliminuojamos jas panaudojant, apskaičiuojant, arba susiejant su vartojimo galimybėmis ir darant kodavimo instrukcijas apibrėžtesnes. Koduotojai atsižvelgia į *ad hoc* būdus, o *ad hocing praktikos panaudojamos siekiant pripažinti tai, ką konkrečiai apibrėžia instrukcijos.* Koduotojai atsižvelgia į *ad hoc* būdus siekdami pripažinti kodavimo instrukcijas kaip kodavimo kategorijų „operacionaliuosius apibrėžimus". Jie panaudojami kaip pagrindas ir metodai, kuriais remiantis plėtojamos ir išsaugomos tyrėjų kodavimo prielaidos, siejamos su „būtinais ir pakankamais" kriterijais.

Ad hocing praktikos įgyvendinamos (mano nuomone, be jokios ištaisymo galimybės) tada, kai tik koduotojas užima socialiai kompetentingo nario padėtį,

[8] Siekiant apibrėžti „griežto registruojančio informacijos gavimo metodo" reikšmę, pasitelktas Davido Harrah'o informacijos suderinamumo žaidimo modelis. Žr.: David Harrah, "A Logic of Questions and Answers", *Philosophy of Science*, 28, No. 1 (January, 1961), 40–46.

atsižvelgdamas į išsidėstymą, apie kurį jis siekia pateikti atskaitą. Remdamasis šia „padėtimi", jis susieja konkrečius aplanko turinius su patikima klinikos veiklos ženklinimo „sistema". Kadangi koduotojas užima kompetentingo nario padėtį (atsižvelgdamas į išsidėstymą, apie kurį jis siekia pateikti atskaitą), jis gali „įžvelgti sistemą" konkrečiame aplanko turinyje. Tai panašu į asmenį, kuris, siekdamas atpažinti pasakymą kaip anglų–kalbos–žodį, privalo žinoti tvarkingus anglų kalbos vartojimo būdus, arba, norėdamas atlikti žaidimo–judesį, turi pažinti žaidimo taisykles, kadangi visada galimi alternatyvūs pasakymo būdai arba kitokie žaidimai. Taigi koduotojas atpažįsta aplanko turinį atsižvelgdamas į jo „realų pobūdį". Jis gali „įžvelgti tai, apie ką ‚iš tikrųjų kalbama', aplanko užrašuose".

Vadinasi, jeigu koduotojas nori būti įsitikinęs, kad jis aptiko realų klinikos gyvenimo įvykį, tai jis turi traktuoti konkrečius aplanko turinius kaip atstovaujančius klinikos–veiklos–ir–veiklos–klinikoje–socialinei–tvarkai. Konkretūs aplanko turiniai atliepia socialiai sutvarkytus klinikos veiklos būdus (kaip jų *reprezentacijos*); šios reprezentacijos neaprašo tvarkos ir nėra tvarkos paliudijimai. Šis bruožas veikiau sietinas su koduotojo aplanko dokumentų, kaip *ženklų–funkcijų*, vartojimu. Tai įvardydamas turiu galvoje nuorodą, kad koduotojas, siekdamas atpažinti konkretų turinį kaip šios–tvarkos–raišką, turi žinoti klinikos veiklos, kuria jis domisi, tvarką. Jeigu koduotojas gali „įžvelgti sistemą" turinyje, tai jis gali išplėsti ir kitaip interpretuoti kodavimo instrukcijas (susiedamas jas su *ad hoc* būdais). Šitaip jis išsaugo kodavimo instrukcijų ir konkrečių turinio pavyzdžių susietumą, formuluodamas konkretaus turinio prasmę. Dalykas tas, kad turinio reikšmė, nors ir transformuojama pasitelkiant kodavimą, vis dėlto išsaugoma (koduotojo požiūriu) kaip realus konkrečios klinikos veiklos įvykis.

Verta nurodyti keletą svarbių padarinių:

1. Kaip įprasta, kodavimo rezultatai gali būti traktuojami kaip nesuinteresuoti klinikos įvykių aprašymai, o kodavimo taisyklės – kaip pagrindas, kurio paskirtis yra pagrįsti nesuinteresuotą aprašymą. Vis dėlto jeigu prireikia *ad hocing* būdų (mėginant suprasti tokius rezultatus ir taisykles), tai visada galima įrodinėti – kaip tik dėl to aš neįžvelgiu parankaus gynybai atsakymo, – kad koduotojo rezultatus sudaro įtikinama klinikoje įgyvendinamos socialiai organizuotos veiklos versija (kad ir kokia būtų konkreti tvarka, galbūt nepaisant to, kokia yra šioji tvarka, ir netgi nepaisant to, ar tyrėjas aptinka konkrečią tvarką). Užuot teigus, kad pacientų gydymo karjerų (o taip pat įvairių socialinio išsidėstymo formų, kurios įgyvendinamos panašiais konvenciniais būdais) tyrimas aprašo klinikos veiklos tvarką, galima įrodinėti,

kad tokią atskaitą sudaro socialiai išrandami, įtikinami ir būdingi kalbėjimo apie kliniką, kaip tvarkingą veiklą, būdai, kadangi atskaita „visų pirma" sukurta pasitelkiant „mokslines procedūras". Pati atskaita esti konkrečios klinikos veiklos tvarkos dalis (kaip, sakykim, asmens pranešimas apie savo veiklą esti jo veiklos bruožas). *Konkrečią tvarką tereikia aprašyti.*

2. Kitas padarinys sietinas su klausimu: ką gi daryti susidūrus su tokia priežiūra, kuri, nepaisant to, šitaip uoliai įgyvendinama naudojant kodavimo instrukcijas, kurių paskirtis – gauti informaciją apie konkrečius turinius ir pertvarkyti šią informaciją į kodavimo lentelės kalbą? Jeigu baigtinė atskaita yra klinikos veiklos bruožas, tai galbūt nereikėtų traktuoti kodavimo instrukcijų kaip būdo, leidžiančio moksliškai aprašyti klinikos veiklą, kadangi tai rodytų, jog kodavimo kalba, kai ji *kažką* perteikia, nepriklausoma nuo narių interesų, kurie vis dėlto išsaugomi vartojant šią kalbą. Todėl pažymėtina, jog kodavimo instrukcijas sudaro retorikos taisyklės; jos pagrindžia „socialinio mokslo" kalbėjimo būdą sukurdamos įtikinamas konsenso ir veiksmo formas, susijusias su praktinėmis klinikos organizuojamos kasdienės veiklos aplinkybėmis. Tai – supratimas, kuris, kaip yra tikimasi, būdingas nariams, kaip savaime suprantamas dalykas. Skirtingus interesus puoselėjantys nariai, remdamiesi klinikos atskaita, gauta vadovaujantis kodavimo instrukcijomis, gali įtikinti vienas kitą ir suderinti savo kalbėjimą apie klinikos reikalus neasmenišku būdu, nes dalykai, *apie kuriuos* iš tikrųjų kalbama, išsaugo savo prasmę „diskusijos dalyviams", kaip teisėta ar neteisėta, trokštama ar netrokštama, išplėtota ar neišplėtota jų profesinės veiklos dalykų būsena. Šitaip pagrindžiamas neasmeniškas jų reikalų tvarkymo būdas. O nariai neišsižada svarbių organizacinių interesų, kuriuos, jų požiūriu, „pirmiausia" išreiškia atskaita. Tai, apie ką kalbama, sudaro klinikos tvarką, kurios tikrieji bruožai (ką bet kuris narys žino, kad Kiekvienas Žino) visada yra ne kažkas–kita–šios–organizacijos veikloje.

Praktinis sociologinis protavimas. Bendras supratimas

Sociologai skiria bendro supratimo – „rezultato" ir „proceso" – reikšmes. Teigiama, kad bendras supratimas, kaip „rezultatas", susideda iš abipusio sutarimo dėl esminių dalykų; bendrą supratimą, kaip „procesą", sudaro įvairūs metodai, kuriais remiantis pripažįstama tai, ką asmuo sako ar daro pagal taisyklę. Weberis, vartoda-

mas *Begreifen* ir *Verstehen* sąvokas (kiekvienai iš jų būdingas kitoks – ir kaip metodo, ir kaip žinojimo – pobūdis), įteisino sociologinį šios perskyros statusą.

Studentų, teikiančių banalių pokalbių pranešimus, patyrimo analizė rodo, kad bendrą supratimą (bet kuriuo – „rezultato" ar „proceso" – atveju) sudaro vidinė–laikinė interpretacinės veiklos raida. Jų patyrimas rodo kai kuriuos keistus padarinius, susijusius su faktu, kad bendras supratimas (*bet kuriuo atveju*) neišvengiamai turi procesinę sandarą.

Antrame skyriuje kalbama apie tyrimą, kai studentų buvo paprašyta pranešti apie įprastus pokalbius, užrašant kairėje lapo pusėje tai, ką konkrečiai pasakė pokalbio dalyviai, o dešinėje pusėje – ką jie ir jų partneriai suprato, apie ką buvo kalbama. Čia pateikiamas pasikeitimas replikomis:

Vyras:	Danui šiandieną pavyko įdėti monetą į automobilių stovėjimo aikštelės matuoklį, ir jo nereikėjo pakelti.	Šią popietę aš vežiausi Daną, mūsų keturmetį sūnų, namo iš vaikų darželio; jam pavyko pasistiebti pakankamai aukštai ir įdėti monetą į mašinų stovėjimo aikštelės matuoklį, kai mes statėme automobilį stovėjimo aikštelėje, o anksčiau visuomet reikėdavo jį pakelti norint, kad jis pasiektų tokį aukštį.
Žmona:	Ar tu nusivedei jį į muzikos prekių parduotuvę?	Kadangi jis įdėjo monetą į matuoklį, tai rodo, kad tu sustojai, kai jis buvo su tavimi. Žinau, kad sustojai prie plokštelių parduotuvės arba važiuodamas pasiimti jo, arba grįždamas. Ar sustojai ten grįždamas, taigi kai jis buvo su tavimi, ar sustojai važiuodamas jo pasiimti, o grįždamas sustojai dar kažkur?
Vyras:	Ne, į batų taisyklą.	Ne, aš sustojau prie plokštelių parduotuvės važiuodamas jo pasiimti, o grįždamas, kai jis buvo su manimi, sustojau prie batų taisyklos.
Žmona:	Kodėl?	Aš žinau vieną priežastį, kodėl tu galėjai sustoti prie batų taisyklos. Iš tikrųjų kodėl ten sustojai?
Vyras:	Nusipirkau naujus batraiščius.	Jei prisimeni, po kiek laiko aš nutraukiau savo rudųjų pusbačių raištį, todėl ir sustojau ketindamas nusipirkti naujus batraiščius.
Žmona:	Tavo mokasinams reikia skubiai prikalti antkulnius.	Tu galėjai dar kai ką padaryti, apie ką aš galvojau. Galėjai pasiimti savo juodus mokasinus, kuriems reikia skubiai prikalti antkulnius. Turėtum pasirūpinti jais kuo greičiau.

Studentai greitai ir lengvai užpildė kairiąją lapo pusę, tačiau suprato, kad užpildyti dešiniąją pusę yra nepalyginamai sunkiau. Gavę užduotį, daugelis klausė, ar daug jiems reikėtų prirašyti? Kai aš laipsniškai apibūdinau tikslumo, skaidrumo ir aiškumo reikalavimus, užduotis darėsi vis sunkesnė. Galiausiai, kai aš reikalavau daryti prielaidą, kad apie tai, ką jie kalbėjo konkrečiai, aš sužinosiu tik atidžiai perskaitęs jų pažodžiui užrašytus dalykus, studentai ėmė skųstis, kad šią užduotį atlikti neįmanoma.

Nors šie nusiskundimai sietini su keblumais mėginant užrašyti „daugiau", šis gniuždantis „daugiau" nenurodė į milžinišką darbą – samčiais iškasti kalną. Studentai nesiskundė, kad konkretūs šnekos pavyzdžiai susideda iš ribotų turinių, kuriuos galima pedantiškai išplėtoti, o jiems stinga laiko, ištvermės, popieriaus, paskatų ar tinkamos motyvacijos „visa tai" užrašyti. Atrodo, kad skundų ir jų aplinkybių priežastis buvo ta: *jeigu* aš gebėdavau įtikinti bet kurį rašantį studentą, kad dar stinga tikslumo, skaidrumo ar aiškumo, ir *jeigu* jis buvo pasirengęs ištaisyti neaiškumus, tai jis, kartodamas užduotį, skundėsi, kad rašymas išplečia šneką kaip išsišakojančią susijusių aspektų tekstūrą. Užduoties įgyvendinimo *būdas* daugino jos bruožus.

Kokia gi tai užduotis, reikalaujanti rašyti „daugiau"?; kodėl laipsniškas tikslumo, skaidrumo ir pažodiškumo reikalavimas darė vis sunkesnę ir galiausiai neįmanomą pačią užduotį?; kodėl užduoties įgyvendinimo būdas daugino jos bruožus? Jeigu bendrą supratimą sudaro abipusis sutarimas dėl esminių dalykų, tai jų užduotis turėjo būti ta pati, kuria tariamai domisi profesionalūs sociologai. Uždavinį būtų galima išspręsti, jeigu profesionalūs sociologai pasiūlytų tokį sprendimo būdą.

Studentai pirmiausia turėtų skirti *tai, kas* pasakyta, ir *tai, apie ką* šnekėtasi; šiedu turiniai atitiktų ženklą ir referentą. *Tai, ką pasakė dalyviai*, traktuotina kaip apytikrė, dalinė, neužbaigta, slepiama, elipsinė, nutylima, dviprasmė, klaidinanti versija, kuri atliepia *tai, apie ką šnekėjosi dalyviai.* Todėl užduotis reikalautų papildyti viso to, kas pasakyta, fragmentiškumą. Tuos dalykus, apie kuriuos šnekėtasi, sudarytų išplėtotas ir atitinkamas to, ką pasakė dalyviai, turinys. Taigi kairės ir dešinės lentelės pusės formaliai atlieptų „faktą", kad pasakytų dalykų turinius galima įrašyti į magnetofono juostą. Dešinioji lentelės pusė reikalautų „daugiau" papildymų. Kadangi to, kas pasakyta, fragmentiškumas esti trūkumas, studentams reikėtų įvertinti ne tik tai, kas pasakyta, bet pažvelgti ir plačiau, siekiant a) aptikti atitinkančius turinius, b) aptikti įrodinėjimo pagrindą (nes jiems reikėtų įrodinėti), leidžiantį įvertinti atitikimo pagrįstumą. Ka-

dangi jie teikė pranešimus apie konkrečią individualių asmenų šneką, tai jiems reikėtų pažvelgti į paskesnį turinį viso to, ką turėjo „mintyse", ką „svarstė", kuo buvo „įsitikinę", ką „ketino" daryti pašnekovai. Be to, jiems reikėtų įsitikinti, kad jie aptiko tai, ką pašnekovai ne tariamai, hipoteziškai, įsivaizduojamai ar tikėtinai, bet konkrečiai turėjo mintyse. Kitaip sakant, norėdami įvardinti „konkretumo" pagrindus, jie turėtų remtis stebėtais veiksmais (stebėtais būdais, kuriais vadovavosi pašnekovai). Tokia garantija įgyjama mėginant nustatyti teisėtus pašnekovų santykių požymius, sakykim, gebėjimą kalbėtis sąžiningai, atvirai, nedviprasmiškai, nuoširdžiai ir pan. Tolygu sakyti, kad studentai, teikdami savo atskaitas apie tai, ką šnekėjo dalyviai (*t.y.* ką dalyviai suprato bendrai), turėtų sužadinti savo žinojimą apie supratimo bendruomeniškumą ir abipusių susitarimų kilmę. Kad ir ką studentai rašytų, jie privalėtų daryti prielaidą, kad aš, kaip kompetentingas tos pačios bendruomenės narys–kolega (pokalbiai esti banalūs), gebėčiau įžvelgti atitikimą ir jo pagrindus. Jeigu aš neįžvelgčiau atitikimo arba jeigu aš perteikčiau turinius skirtingai negu perteikė jie, tai tol, kol studentai laikytųsi prielaidos apie mano kompetentingumą (t.y. tol, kol mano alternatyvios interpretacijos nepaneigtų mano teisės teigti, kad tokias alternatyvas reikia traktuoti rimtai ir jiems, ir man), jie įtikinėtų mane, kad pateikia man geresnį detalizavimą negu reikalauja praktinės aplinkybės. Todėl jie kaltintų mane aklu pedantiškumu ir skųstųsi, kadangi „kiekvienas gali suprasti" (turint galvoje visus praktinius sumetimus), kad pakankama esti pakankama, niekas nėra toks aklas kaip tas, kuriam nepavyks šito įžvelgti.

Tokia uždavinio versija atsižvelgia į studentų nusiskundimus dėl reikalavimo rašyti „daugiau". Ji atsižvelgia ir į uždavinio sunkumą, kai reikalaujama aiškumo, tikslinimo ir pan. Tačiau šiai versijai nepavyksta atsižvelgti į baigtinį įgyvendinimo negalimumą. Vienas uždavinio įgyvendinimo „negalimumo" aspektas aiškinamas kaip studentų nenoras žengti toliau. Tačiau nepaaiškinama papildoma prasmė, t.y. kad studentai kažkaip įžvelgia, kad uždavinys iš principo neįgyvendinamas. Pagaliau šioji uždavinio versija apskritai nepaaiškina visų jų nusiskundimų, rodančių, kad užduoties įgyvendinimo būdas daugina jos bruožus.

Kita uždavinio koncepcija turi daugiau privalumų. Nors iš pirmo žvilgsnio, rodos, keista šitaip elgtis, tačiau įsivaizduokime, jog atsisakome prielaidos, kad mes, siekdami aprašyti įprastą praktiką kaip bendruomeniško supratimo bruožus, nuo pradžios privalome žinoti, iš ko susideda esminės bendro supratimo nuostatos. Drauge atsisakykime šią prielaidą papildančios ženklų teorijos, kurios teigimu, „ženklas" ir „referentas" yra kažko, kas pasakyta, ir kažko, apie ką šne-

kėta, požymiai; kurios teigimu, ženklas ir referentas esti susiję, kaip vienas kitą atitinkantys turiniai. Atsisakydami tokios ženklų teorijos mes kartu atsisakome tikimybės, kad sužadintas bendrasis susitarimas dėl esminių dalykų paaiškina įprastą praktiką.

Jeigu šių sampratų atsisakoma, tai, apie ką šnekėjo dalyviai, negali būti skiriama nuo to, *kaip* jie šnekėjosi. Todėl aiškinti tai, apie ką šnekėjo dalyviai, – tolygu aprašyti, kaip jie šnekėjo; lygu pateikti metodą, kuris leistų pasakyti tai, kas turi būti pasakoma, tarsi kalbant sinonimiškai, ironiškai, metaforiškai, paslaptingai, naraciškai, klausinėjant ir atsakant, meluojant, užglaistant, dviprasmiškai ir pan.

Užuot brėžus skirtumą tarp to, *kas* pasakyta, ir to, *apie ką* šnekėta, įvardijamas tinkamas skirtumas tarp kalbinės bendruomenės nario pripažinimo, kad asmuo kažką pasakė, *t.y.* kad jis *kalbėjo*, ir to, *kaip* jis kalbėjo. Tuomet pripažintą prasmę to, ką pasakė asmuo, sudaro – tik ir visapusiškai – jo kalbėjimo metodo pripažinimas, *supratimas to, kaip jis kalbėjo.*

Aš formuluoju prielaidą, kad nebuvo ieškoma dešiniojo ir kairiojo lentelės stulpelių atitikimo, o studentų aiškinimo uždavinys (siejamas su tuo, apie ką šnekėjo pokalbio dalyviai) neįtraukė jų į turinio – ką pasakė pašnekovai – plėtojimą. Prielaida ta, kad jų užrašytus paaiškinimus sudarė jų pastangos informuoti mane, kaip reikia panaudoti tai, ką asmenys apibūdino kaip metodą, leidžiantį įžvelgti dalykus, kuriuos pasakė pokalbio dalyviai. Prielaida rodo, kad aš paprašiau studentų teikti man instrukcijas, leidžiančias pažinti, ką konkrečiai ir tikrai sakė asmenys. Nurodydamas jiems alternatyvių „interpretacijų" galimybę, pabrėždamas, kad išlieka dvilypumas, aš įtikinau juos, kad jie atskleistų man tik tai, ką asmenys sakė tariamai, tikėtinai, įsivaizduojamai ar hipoteziškai. *Jie suprato tai kaip nuorodą, kad jų instrukcijos neužbaigtos; kad jų įrodinėjimai nesėkmingi dėl apimties, kuri rodė, kad jų instrukcijos neužbaigtos; kad skirtumą tarp „konkrečiai ir „tariamai" aspektų lėmė instrukcijų užbaigtumas.*

Dabar suprantame, kokia buvo užduotis, reikalaujanti rašyti „daugiau"; tai, kas palaipsniui darėsi keblus ir galiausiai neįmanomas dalykas; kas buvo išplėtota – kaip bruožai – pasitelkiant praktines procedūras. Paprašiau suformuluoti šias instrukcijas taip, kad būtų galima jas „vis labiau" tikslinti, skaidrinti, daryti aiškesnes ir galiausiai pažodines. Taigi skaidrumo, tikslumo, aiškumo bei pažodiškumo reikšmės „vis labiau" buvo – tariamai – aiškinamos remiantis pačiomis instrukcijomis ir tik instrukcijomis. Reikalavau imtis neįgyvendinamo uždavinio – „ištaisyti" esminį *bet kurios* instrukcijų visumos, kad ir kaip rūpestingai ar

detaliai ji galėjo būti parašyta, neužbaigtumą. Reikalavau suformuluoti metodą, kurį pašnekovai pasitelktų kaip procedūrinio vadovavimosi taisykles, siekdami pasakyti tai, ką pasakė dalyvaujančios pusės; taisykles, kurios atsispirtų kiekvienai neatidėliotinai situacijos, vaizduotės ir raidos reikmei. Aš prašiau jų aprašyti dalyvaujančių pusių kalbėjimo metodus, tarsi šie metodai atitiktų veiksmus, griežtai paklūstančius procedūrinėms taisyklėms, kurios formulavo metodą kaip instrukcijas teikiantį dalyką. Kad atpažinti, *kas* pasakyta, *tolygu* suprasti tai, kaip kalba asmuo, *t.y.* suprasti, kad žmona, sakydama „tavo mokasinams reikia skubiai prikalti antkulnius", kalba naraciškai, metaforiškai, eufemiškai arba dviprasmiškai.

Juos suklaidino tas faktas, kad klausimas, kaip kalba asmuo (asmens kalbėjimo metodo aprašymo uždavinys), nėra išsprendžiamas ir nėra atskleidžiamas parodant, kad tai, ką jis pasakė, atitinka taisyklę, kuria remiantis įrodinėjamas reikšmių nuoseklumas, palyginamumas ir suderinamumas.

Tvarkydami savo kasdienius reikalus asmenys laiko savaime suprantamu dalyku, kad tai, kas pasakyta, bus suprasta atsižvelgiant į metodus, kuriuos vartoja dalyvaujančios pusės siekdamos, kad būtų suprasta tai, kas sakoma, dėl aiškaus, nuoseklaus, suderinamo, suprantamo ar suplanuoto pobūdžio, t.y. dalyko, kuris yra pavaldus tam tikrai taisyklei (kitaip tariant, racionalaus dalyko). Kad įžvelgti „prasmę" to, kas yra pasakyta, reikia suderinti, viena vertus, tai, kas buvo pasakyta, ir, kita vertus, pasakyto dalyko, „kaip taisyklės", pobūdį. *„Bendrieji sutarimai" grindžiami įvairiais socialiniais metodais, įgyvendinančiais narių pripažinimą, kad kažkas buvo pasakyta–remiantis–taisykle, bet ne įrodinėjant esminių dalykų suderinamumą. Vadinasi, tinkamas sveiko proto vaizdinys yra procesas, bet ne sutampančių visumų susikirtimas.*

Asmuo, įgyvendinantis sociologinę (tiek neprofesionalią, tiek profesionalią) veiklą, gali traktuoti bendrą supratimą kaip abipusį susitarimą dėl esminių dalykų, laikydamas savaime suprantamu dalyku, kad tai, kas pasakyta, bus suprasta remiantis metodais, kurių nereikia sukonkretinti; o tai lygu sakyti, kad šiuos metodus reikia sukonkretinti tik „specialiaisiais" atvejais.

Aiškinantysis vyro ir žmonos pokalbio pobūdis atskleidžia, kad pažintinis jų pokalbio pobūdis skatino juos abu pasitelkti ir priskirti vienas kitam veiklą, kuria remiantis tai, kas pasakyta, yra arba bus suprantama kaip jų sąveikos santykio ir jų pasitelkiamos susitarimo taisyklės atitikimas, kaip intersubjektyviai vartojama gramatinė schema, leidžianti analizuoti vienas kito šneką, kurios vartojimas sudaro sąlygas, kad jie *suprastų* vienas kitą remdamiesi būdais, kurie

būtų suprantami. Dėl šios priežasties nė vienam iš jų nebuvo leidžiama prašyti vienas kito sukonkretinti, kaip tai buvo įgyvendinta; nė vienam nebuvo leidžiama reikalauti, kad kitam reikia „paaiškinti" save.

Kitaip sakant, bendras supratimas, žadinantis, kaip įprasta, „vidinę" laikinę interpretacinės veiklos raidą, neišvengiamai turi procesinę struktūrą. Analitikui nepaisyti jo procesinės struktūros yra tolygu pasitelkti visuomenės sveiko proto žinojimą remiantis būdais, kuriais remiasi nariai, spręsdami, ką asmenys iš tikrųjų daro arba „apie ką iš tikrųjų kalba", *t.y.* pasitelkti socialinių struktūrų sveiko proto žinojimą *ir* kaip tyrimo tematiką, *ir* kaip išteklius. Alternatyvus būdas – pirmiausia tirti suderintų veiksmų metodus ir bendro supratimo metodus. Profesionaliojo sociologo iki šiol netirti ir svarbiausi reiškiniai – ne supratimo *metodas*, bet be galo įvairūs supratimo metodai. Jų įvairovė atsiskleidžia nesibaigiančiame tų būdų, kuriuos šnekėdami pasitelkia asmenys, sąraše. Kai kurie jiems būdingi požymiai ir skirtumai atpažįstami socialiai tinkamose ženklų funkcijų įvairovės paraštėse, kai įtraukiame žymėjimo, įvardijimo, simbolizacijos, emblemizacijos, kriptogramų, analogijų, anagramų, nurodymų, sumažinimų, pamėgdžiojimų, pašaipų, simuliacijos nuorodas; kalbant trumpai, kai pripažįstame, vartojame ir kuriame tvarkingus kultūros aplinkų būdus, remdamiesi „vidiniais" šių aplinkų bruožais.[9]

Strategijos

Čia formuluojami uždaviniai rodo, kad praktiniai veiksmai yra problemiški iki šiol neįžvelgtais būdais. Kurias atžvilgiais jie yra problemiški?; kaip juos ištirti?; ką galėtume sužinoti apie juos? Apibūdindamas praktinių veiksmų tyrimą, aš vartoju „etnometodologijos" terminą ir pasitelkiu čia apibrėžiamas strategijas, taikydamas jas reiškiniams, atradimams ir metodams, kurie papildo jų vartojimą.

1. Jeigu pasitelkiama tyrimo strategija, skatinanti tirti *bet kurį įmanomą* atvejį, kuris rodo, kad „pasirinkimas" tarp *praktinių veiksmų* prasmės, faktiškumo, objektyvumo, priežasties, aiškinimo, bendrumo alternatyvų yra narių veiks-

[9] Šioji nuoroda sietina su Monroe Beardsley pastaba straipsnyje "The Metaphorical Twist", *Philosophy and Phenomenological Research*, March, 1962. Čia pažymima, jog mes nesprendžiame, kuris žodis yra vartojamas metaforiškai dėl to, kad žinome, ką galvoja asmuo; veikiau mes žinome, ką jis galvoja dėl to, kad suprantame, jog žodis vartojamas metaforiškai. Pasitelkdamas poeziją Beardsley teigia, kad „šio fakto paslaptis turi glūdėti kažkur pačiose eilėse, priešingu atveju retai gebėtume suprasti poeziją".

mų projektas, tai atsiskleidžia nepaprastai plati būdingų aplinkų sritis. Tokia strategija numato, kad bet kurios įsivaizduojamos rūšies tyrimai (nuo pranašavimo iki teorinės fizikos) sietini su mūsų interesais, kaip socialiai organizuotomis įgudusiomis praktikomis. Kad kasdienės veiklos socialinės struktūros teikia kontekstus, objektus, išteklius, pateisinimus, problemines temas ir t.t. tyrimų praktikoms ir rezultatams, rodo kiekvieno (be išimties) tyrimo būdo, susijusio su mūsų interesais, tinkamumą. Negalima nepaisyti vienokių ar kitokių tyrimų, kad ir kur ar kada jie būtų įgyvendinami; nesvarbu, kokia jų apimtis, organizavimo būdai, savikaina, trukmė, padariniai; kokia jų sėkmė ir reputacija; jų atlikėjai, pretenzijos, filosofijos ar filosofai. Vandens užkerėjimo, pranašavimo, matematikos, sociologijos procedūros ir rezultatai (pateikiami arba neprofesionalų, arba profesionalų) susiję su strategija, rodančia, kad kiekvienas prasmės, fakto, metodo bruožas (kiekvienu konkrečiu tyrimo atveju) yra kontroliuojamų organizuotų praktinių veiksmų įgyvendinimas ir kad specifiniai narių nuoseklumo, planingumo, susietumo ar jų veiklos ir rezultatų rekonstravimo praktiniai būdai (nuo raganavimo iki topologijos) įgyjami ir išsaugomi tik remiantis konkrečių, lokalizuotų, įgudusių praktikų organizacijomis.

2. Organizuotos aplinkos nariai be perstojo renkasi, atpažįsta, įtikinėja, daro aiškų racionalų, *t.y.* suderinamą, nuoseklų, pasirinktą, planingą, efektyvų, metodinį, pažinų, jų tyrimų – skaičiavimo, grafinio vaizdavimo, klausinėjimo, atrankos, užrašymo, pranešimo, planavimo, sprendimų darymo ir t.t. – veiklos pobūdį. Nepakanka aprašyti, kaip nariai įgyvendina konkrečias tiriamąsias procedūras (kaip sudedamuosius įprastos ir organizuotos narių veiklos bruožus, kaip atpažįstamai racionalius organizuotų aplinkybių veiksmus *konkrečiose situacijose*), teigiant, kad nariai sužadina tam tikrą taisyklę, kuria remiantis reikia apibrėžti suderinamą, nuoseklų, planingą, *t.y.* racionalų, jų konkrečios veiklos pobūdį. Nepakanka teigti, kad racionalūs narių tyrimų požymiai yra sukuriami dėl to, kad nariai laikosi tyrimo taisyklių. Svarbu nurodyti, kad „tinkamas įrodymas", „tinkamas pranešimas", „aiškus faktas", „suprantama šneka", „labai didelė įrašų apimtis", „būtina išvada", „ribotų alternatyvų struktūra", kalbant trumpai, bet kuri „logikos" ir „metodologijos" tema, įskaitant ir šiuodu pavadinimus, yra organizacinių reiškinių išnašos. Šie reiškiniai yra atsitiktiniai bendrųjų praktikų organizacijų pasiekimai, ir kaip atsitiktiniai pasiekimai jie yra įvairiai tinkami nariams, kaip normos, uždaviniai, keblu-

mai. Tik šie būdai (o ne nekintamos kategorijos arba bendrieji principai) apibrėžia „tinkamą tyrimą ir diskursą".

3. Taigi pagrindinė strategija – atsisakyti dažnų svarstymų, susijusių su vyraujančia prielaida, kad efektyvumas, veiksmingumas, paveikumas, suprantamumas, nuoseklumas, planingumas, tipiškumas, vienodumas, veiklos rekonstravimas (*t.y.* racionalūs praktinės veiklos požymiai) būtų įvertinami, atpažįstami, kategorizuojami, aprašomi naudojant taisyklę arba standartą, nesusijusį su konkrečiomis aplinkomis, kuriose tokie požymiai atpažįstami, vartojami, kuriami ir aptariami šių aplinkų narių. Visos procedūros, kuriomis remiantis, pasitelkiant taisyklę, įvertinami loginiai ir metodologiniai tyrimų praktikų ir rezultatų požymiai (kaip bendrieji bruožai) domina kaip *reiškiniai*, susiję su etnometodologiniu tyrimu, bet ne atvirkščiai. Struktūriškai besiskiriančios organizuotos kasdienio gyvenimo veiklos paieškos ir tyrimas sietinas su racionalių praktikų kūrimu, jų susidarymu, pripažinimu ir reprezentacijomis. Visi „loginiai" ir „metodologiniai" veiksmo, kiekvienos veiklos prasmės, faktiškumo, objektyvumo, atskaitingumo, bendrumo bruožai turi būti traktuojami kaip atsitiktinis socialiai organizuotų bendrųjų praktikų įgyvendinimas.
4. Rekomenduojama strategija yra ta, kad bet kuri socialinė aplinka turi būti apibrėžiama kaip save organizuojanti aplinka, kartu atsižvelgiant į supratingą jos raiškos – arba kaip reprezentacijos, arba kaip socialinės–tvarkos–faktų – pobūdį. Kiekviena aplinka organizuoja savo veiklą, pertvarkydama savo požymius (kaip organizuotos praktinės veiklos dėmenis) į aptinkamus, suskaičiuojamus, užrašomus, pranešamus, papasakojamus, analizuojamus, kalbant trumpai, *atskaitingus*, bruožus.

Organizuotą socialinę tvarką sudaro įvairūs metodai, kurių paskirtis – įgyvendinti aplinkų organizacinių būdų, kaip suderintos veiklos, atskaitingumą. Kiekviena praktikos dalyvių pretenzija, siekianti efektyvumo, aiškumo, nuoseklumo, planingumo ar veiksmingumo, ir kiekvienas svarstymas, siekiantis tinkamų faktų, įrodymo, aprašymo ar sistemiškumo, atsiranda kaip *reiškinys*, remdamasis kolektyviniu šios veiklos įgyvendinimu ir būdais, kuriais remiantis įvairios organizacinės aplinkos, pasitelkdamos savo požymius, kaip veiklos organizacijas, „išsaugo", „palengvina", „paremia" ir t.t. šiuos metodus, kurių paskirtis – daryti šias aplinkas atskaitingomis–dėl–praktinių–tikslų.

Visa tai *sudaro* narių metodai (besiremiantys kaip tik tais būdais, kurie organizuoja aplinkas), pertvarkantys šių aplinkų būdus į aiškius, suderinamus, pla-

ningus, nuoseklius, parinktus, pažinius, vienodus, atkuriamus ryšius, *t.y.* racionalius ryšius. Kaip tik dėl to, kad asmenys yra organizuotos veiklos nariai, jie, remdamiesi įprastų sąveikų raiškos galimybėmis, įsitraukia į sunkų praktinį darbą, siekdami aptikti, įrodyti, įsitikinti nuoseklios, suderinamos, aiškios, pasirinktos, planingos tvarkos vaizdiniais. Juos *sudaro* (dėl būdų, organizuojančių aplinkas) metodai, kurie suteikia nariams šių aplinkų atskaitas, kaip suskaičiuojamus, papasakojamus, priežodinius, palyginamus, pavaizduojamus, reprezentuojamus, t.y. atskaitingus, įvykius.

5. Kiekviena, be išimties, tyrimo rūšis susideda iš organizuotų, įgudusių praktikų, kuriomis remiantis aiškiai apibrėžiami racionalūs posakių, iš dalies suformuluotų patarimų, dalinių aprašymų, elipsinių išraiškų, atsitiktinių pastabų, pramanų, pamokomų istorijų ir pan. požymiai; jie yra įrodomi.

Racionalūs (įrodomi) indeksinių išraiškų ir indeksinių veiksmų požymiai yra tęstinis organizuotos kasdienio gyvenimo veiklos pasiekimas. Tai – dalyko esmė. Prižiūrimas šio reiškinio kūrimas (bet kuriuo aspektu, bet kuriuo atžvilgiu ir bet kuriame tarpsnyje) įgyja sunkių praktinių užduočių pobūdį, tiesiogiai susijusį su kiekviena organizaciškai išsidėsčiusia situacinio elgesio reikme. Kiekvienas šios knygos skyrius, vienaip ar kitaip, rekomenduoja įtraukti šį reiškinį į profesionalios sociologinės analizės apyvartą.

II skyrius

KASDIENĖS VEIKLOS RUTININIŲ PAGRINDŲ TYRIMAI

Problema

Kantui moralinė tvarka „mumyse" buvo stulbinanti paslaptis; sociologams moralinė tvarka „už mūsų" yra techninė paslaptis. Sociologinės teorijos požiūriu, moralinė tvarka – tai taisyklėmis besivadovaujanti kasdienio gyvenimo veikla. Visuomenės nariai moralinę tvarką pažįsta kaip normalias (suprantamas) veiksmo kryptis: artimus įprastų dalykų vaizdinius, kasdienio gyvenimo pasaulį, pažįstamą visuomeniškai su kitais ir drauge su kitais laikomą savaime suprantamu.

Jie traktuoja šį pasaulį kaip „natūralius gyvenimo faktus", kurie (šiems nariams) be išlygų esti moraliniai gyvenimo faktai. Visuomenės nariams artimos vietos ne tik turi tokią reikšmę, bet yra artimos dėl to, kad jos – morališkai teisingos arba neteisingos. Artimos įprastos veiklos vietos, kurias nariai laiko „natūraliais gyvenimo faktais", yra svarūs narių kasdienio egzistavimo – ir kaip realaus pasaulio, ir kaip veiklos realiame pasaulyje rezultato – faktai. Šios vietos teikia „židinį", „tai yra tai", prie kurio sugrąžina budri būsena. Tai – pradžios ir sugrįžimo vietos, kurios kaskart leidžia pertvarkyti kasdienį pasaulį, kaip žaidimą, svajonę, išgyvenimą, ekstazę, spektaklį, mokslinį teorizavimą, iškilmingas apeigas.

Kiekviena disciplina, humanitarinė ar mokslinė, nuolatos domisi artimu kasdienio gyvenimo sveiko proto pasauliu. Socialiniams mokslams, o ypač sociologijai, šitas dalykas – esminis rūpestis. Tai yra sociologijos problematika, įtraukiama į sociologinės nuostatos sandarą. Jai būdingas keistas ir atkaklus savarankiškumas sociologų pretenzijų pagrįstai aiškinti atžvilgiu.

Nepaisant šios tematikos svarbumo, plačios apimties literatūra teikia nedaug duomenų ir tik keletą metodų, kurie leistų aptikti ir susieti su socialinės organizacijos aspektais esminius socialiai pripažintų „artimų vietų" bruožus. Nors sociologai pasitelkia socialiai struktūrizuotas kasdienio gyvenimo vietas kaip atskaitos pradžią, jie retai nagrinėja[1] bendrojo pobūdžio klausimą, kaip

[1] Alfredo Schützo veikalas, cituotas 2-oje išnašoje, yra nuostabi išimtis. Skaitytojai, susipažinę su jo tekstais, pripažins, kad daugeliu aspektų šio straipsnio formuluotės atliepia jo idėjas.

savarankišką sociologinio tyrimo uždavinį: kaip gali egzistuoti bet kuris sveiko proto pasaulis? Tokia kasdienio pasaulio galimybė arba postuluojama pasitelkiant teorinę reprezentaciją, arba tik numanoma. Nors kasdienio gyvenimo sveiko proto pasaulio apibrėžimas – būdingas sociologinio tyrimo projektas, jis yra ignoruojamas kaip sociologinių tyrimų dalykas ir metodologinis pagrindas. Šio straipsnio paskirtis – parodyti, kad domėjimasis sveiko proto veikla, kaip savarankišku tyrimo dalyku, iš esmės susijęs su sociologiniais tyrimais. Čia siekiama apžvelgti atitinkamus tyrimus ir skatinti pakartotinai „atrasti" sveiko proto veiklos sritį.

Atpažįstant banalias vietas

Sociologai, aiškindami pastovius kasdienės veiklos bruožus, dažniausiai atrenka artimas aplinkas, tarkim, namų ūkius arba darbo vietas, ir ieško kintamųjų dydžių, kurie apibrėžia pastovius jų bruožus. Tačiau, kaip įprasta, nėra tiriama tam tikra aplinkybių aibė: socialiai standartizuoti ir standartizuojantys, „matomi, bet nepastebimi", laukiami įprastų vietų pagrindo bruožai. Visuomenės narys pasitelkia pagrindo lūkesčius kaip interpretacinę schemą. Dėl šios priežasties konkreti raiška darosi jam pažįstama ir suprantama kaip artimų–įvykių–raiška. Jis aiškiai reaguoja į šį pagrindą, nors kartu neįstengia konkrečiai pasakyti, iš ko susideda šie lūkesčiai. Kai klausiame jo apie tai, jis nedaug ką tepasako arba apskritai neturi ką pasakyti.

Norint atpažinti šiuos pagrindo lūkesčius, reikia arba būti svetimam „įprastoms" kasdienio gyvenimo vietoms, arba atitolti nuo jų. Kaip pažymėjo Alfredas Schützas, norint suprasti jų problemiškumą, reikia „specialaus motyvo". Sociologų atveju tokį „specialų motyvą" sudaro programinis uždavinys, skatinantis nagrinėti praktines visuomenės narių aplinkybes (kaip teorinį dalyką), kurios, visuomenės narių požiūriu, apima moraliai būtinus jų pagrindo bruožus. Matomi, tačiau nepastebimi kasdienės veiklos pagrindai aiškėja ir aprašomi remiantis požiūriu, kuris rodo, kad asmuo gyvena savo gyvenimą, kaip yra įpratęs, ir turi niekuo neišsiskiriančius vaikus; šis asmuo mąsto ir išgyvena, užmezga įprastus tarpusavio santykius. Visa tai teikia sociologui galimybę spręsti savo teorines problemas.

Alfredas Schützas, ko gero, vienintelis sociologas teoretikas, savo klasikiniuose (vėlyvojo laikotarpio) kasdienio gyvenimo pasaulio konstravimo feno-

menologiniuose tyrimuose[2] aprašė daugelį šių matomų, bet nepastebimų pagrindo lūkesčių. Jie pavadinti „kasdienio gyvenimo nuostatomis". Schützas apibūdino vietinius jų požymius kaip „bendrai pažįstamą pasaulį, kuris laikomas savaime suprantamu". Esminiai Schützo veikalai teikia galimybę toliau juos tikslinti ir sieti su suderintų veiksmų procesais empiriškai įsivaizduojamoje visuomenėje.

Tyrimai, kurie aptariami šiame straipsnyje, siekia atskleisti tam tikrus lūkesčius, kurie teikia banalioms vietoms artimą, gyvenimo–kaip–įpročio pobūdį, ir susieti tai su stabiliomis kasdienės veiklos socialinėmis struktūromis. Procedūriškai esu linkęs pradėti artimomis vietomis ir klausti, ką reikia daryti norint sukelti nerimą. Apie tai, kaip įprastai, rutiniškai kuriamos ir išsaugomos kasdienės veiklos struktūros, turėtų kažką pasakyti veikimo būdai, kuriuos reikėtų taikyti įtraukiant beprasmiškus suvokiamų aplinkų bruožus, mėginant kurti ir išlaikyti maišatį, sutrikimą ir netvarką, diegti socialiai struktūrizuotus nerimo, gėdos, kaltės ir pasipiktinimo afektus, ardyti sąveiką.[3]

Tikslinančioji pastaba. Mano tyrimai, nors ir grindžiami procedūrinėmis taisyklėmis, nėra griežtai kalbant, eksperimentiniai. Tai – įrodinėjimo būdai, kurių paskirtis, vartojant Herberto Spiegelbergo frazę, – „padėti nerangiai vaizduotei". Aš išsiaiškinau, kad šie būdai sužadina minties formas, kuriomis remiantis galima aptikti neišnaikinamai artimo pasaulio keistumą.

Kai kurie esminiai sveiko proto bruožai

Įvairūs svarstymai rodo, kad sveiko proto formas kažin ar gali sudaryti išmatuojama abipusio žmonių sutarimo dėl tam tikrų klausimų apimtis. Šioji samprata, besiremianti abipusio sutarimo apimtimi, iš principo netinkama, net jei apribojamas klausimų skaičius ir nepaisoma konkrečių praktinio įvertinimo keblumų. Čia pateiksime tam tikrus įrodymus.

Studentų buvo paprašyta referuoti įprastus pokalbius, užrašant kairėje lapo pusėje tai, ką konkrečiai pasakė pokalbio dalyviai, o dešinėje pusėje – tai, ką jie

[2] Alfred Schütz, *Der Sinnhafte Aufbau Der Sozialen Welt* (Wein: Verlag von Julius Springer, 1932); *Collected Papers I: The Problem of Social Reality*, ed. Maurice Natanson (The Hague: Martinus Nijhoff, 1962); *Collected Papers II: Studies in Social Theory*, ed. Arvid Broderson (The Hague: Martinus Nijhoff, 1964); *Collected Papers III: Studies in Phenomenological Philosophy*, ed. I. Schütz (The Hague: Martinus Nijhoff, 1966).

[3] Ir atvirkčiai, žinoti, kaip rutiniškai kurti kasdienės veiklos struktūras, – lygu išsiaiškinti, kaip veiksmingai įgyvendinti norimus trikdymus.

ir jų partneriai suprato, apie ką buvo kalbama. Pateikiame studento pranešimą apie pasikeitimą replikomis tarp jo ir jo žmonos.

Vyras:	Danui šiandieną pavyko įdėti monetą į automobilių stovėjimo aikštelės matuoklį, ir jo nereikėjo pakelti.	Šią popietę aš vežiausi Daną, mūsų keturmetį sūnų, namo iš vaikų darželio, jam pavyko pasistiebti pakankamai aukštai ir įdėti monetą į mašinų stovėjimo aikštelės matuoklį, kai mes statėme automobilį stovėjimo aikštelėje, o anksčiau visuomet reikėdavo jį pakelti norint, kad jis pasiektų tokį aukštį.
Žmona:	Ar tu nusivedei jį į muzikos prekių parduotuvę?	Kadangi jis įdėjo monetą į matuoklį, tai rodo, kad tu sustojai, kai jis buvo su tavimi. Žinau, kad sustojai prie plokštelių parduotuvės arba važiuodamas pasiimti jo, arba grįždamas. Ar sustojai ten grįždamas, taigi kai jis buvo su tavimi, ar sustojai važiuodamas jo pasiimti, o grįždamas sustojai dar kažkur?
Vyras:	Ne, į batų taisyklą.	Ne, aš sustojau prie plokštelių parduotuvės važiuodamas jo pasiimti, o grįždamas, kai jis buvo su manimi, sustojau prie batų taisyklos.
Žmona:	Kodėl?	Aš žinau vieną priežastį, kodėl tu galėjai sustoti prie batų taisyklos. Iš tikrųjų kodėl ten sustojai?
Vyras:	Nusipirkau naujus batraiščius.	Jei prisimeni, po kiek laiko aš nutraukiau savo rudųjų pusbačių raištį, todėl ir sustojau ketindamas nusipirkti naujus batraiščius.
Žmona:	Tavo mokasinams skubiai reikia prikalti antkulnius.	Tu galėjai dar kai ką padaryti, apie ką aš galvojau. Galėjai pasiimti savo juodus mokasinus, kuriems skubiai reikia prikalti antkulnius. Turėtum pasirūpinti jais kuo greičiau.

Pasikeitimo replikomis analizė atskleidžia tam tikrus dalykus. 1. Pašnekovai kalbėdami suprato daug dalykų, apie kuriuos jie neužsiminė. 2. Daug dalykų, kuriuos suprato pašnekovai, buvo suprasti remiantis ne tik tuo, kas buvo konkrečiai pasakyta, bet ir tuo, ko nebuvo pasakyta. 3. Daug dalykų buvo suprasta dėl to, kad pašnekovai rūpinosi ne terminų seka, bet laikinėmis pasakymų aibėmis, kaip dokumentiniu pokalbio raidos liudijimu. 4. Dalykai, kuriuos abu

pašnekovai suprato vienodai, buvo suprasti tik plėtojantis supratimo veiklai, perteikiant konkrečią kalbinę išraišką kaip „kažkieno dokumentą", kaip „nurodančią į", kaip atliepiančią pamatinį modelį tų dalykų, kuriuos kiekvienas jau numano esant tais dalykais, apie kuriuos asmuo, remdamasis savo kalbėjimu, galėtų papasakoti kitam. Nors pamatinis modelis buvo formuojamas teikiant individualius dokumentinius liudijimus, tačiau ir dokumentiniai liudijimai savo ruožtu buvo interpretuojami atsižvelgiant į tai, „kas buvo žinoma" ir tikėtinai atpažįstama pamatinių modelių atžvilgiu.[4] Vienas iš jų buvo pasitelkiamas detalizuojant kitą. 5. Pašnekovai, rūpindamiesi pasakymais, kaip konkrečios–šnekos–įvykiais, pasitelkė biografines ir perspektyvines esamos sąveikos nuorodas, kurias kiekviena iš dalyvaujančių pusių vartojo ir priskyrė kitai kaip bendrąją interpretacijos ir raiškos schemą. 6. Kiekviena pusė, norėdama išgirsti tai, apie ką buvo kalbama anksčiau, tikėjosi išgirsti kažką daugiau. Kiekviena iš jų, rodos, buvo pasiruošusi palūkėti.

Jeigu sveikas protas susidėtų iš įvykių, atitinkančių nuoseklią laikrodžio rodyklių padėties, t.y. išmatuojamo laiko įvykių, seką, tai jį sudarytų išmatuojama abipusio sutarimo apimtis. Minėti rezultatai (kadangi jie susiję su replikų, kaip konkrečios–šnekos–įvykių, mainais) rodo, kad reikia mažų mažiausia dar vieno laiko parametro: laiko veiksnio, susidedančio iš „šnekos medžiagos", kaip besiplėtojančios ir išplėtotos raiškos per tam tikrą ją sukūrusio veiksmo laikotarpį (nes ir procesas, ir rezultatas abipusiškai pažįstamas remiantis *vidine* raida).

Pasikeitimas replikomis atskleidžia papildomus bruožus. I. Klausantysis negali nustatyti daugelio išraiškų prasmės tol, kol jis neišsiaiškina, ar jis nesiremia, kaip prielaida, kažkuo, kas yra susiję su kalbančiojo biografija ir tikslais, pasakymų aplinkybėmis, ankstesniojo pokalbio raida, savitu konkrečios arba potencialios kalbėtojo ir klausytojo sąveikos ryšiu. Išraiškos neturi prasmės, kuri išliktų tapati keičiantis jų vartojimo aplinkybėms. II. Įvykiai, apie kuriuos kalbėta, gana neapibrėžti. Jie ne tik nesudaro griežtai ribotų galimų apibrėžimų aibės, bet ir įtraukia, kaip esminius numanomus ir sankcionuotus bruožus, papildomų apibrėžimų „kraštus". Visa tai rodo atviras vidinių santykių, santykių su kitais įvykiais ir santykių su praeities ir ateities galimybėmis ribas. III. Kiekvienas iš pašnekovų, kaip savo paties ir kito asmens žodžių klausytojas, tikėdamasis

[4] Karlas Mannheimas savo esė „Apie 'Weltanschauung' interpretaciją" (*Essays on the Sociology of Knowledge*, trans. and ed. Paul Kecskemeti [New York: Oxford University Press, 1952], pp. 33–83) įvardijo šią veiklą kaip „dokumentinį interpretacijos metodą". Jo bruožai detalizuojami trečiame skyriuje.

prasmingos čia ir dabar pateikiamos raiškos, turėjo numanyti (kaip bet kurį įgyvendinamą mainų aspektą), kad laukdamas to, ką jis ar kitas asmuo galėtų pasakyti vėliau, galbūt išsiaiškintų dabartinę to, kas pasakyta, reikšmę. Todėl daugelis išraiškų turėjo požymį, kuris buvo palaipsniui įgyvendinamas plėtojantis šnekai. IV. Kažin ar reikia nurodyti, kad išraiškų prasmė susijusi su jų padėtimi nuoseklioje išraiškų sekos tvarkoje, su vartojamų terminų išraiškingumu ir aprašomų įvykių svarba pašnekovams.

Šie sveiko proto požymiai visiškai skiriasi nuo tų bruožų, kurie būtų aptinkami, jei tik nepaisytume laikiškai konstruojamo išraiškų pobūdžio, o apibūdintume juos kaip išankstinius įrašus į atminties juostą, traktuotume juos kaip apibrėžtas alternatyvias reikšmes, kurias reikia atrinkti, atsižvelgiant į nustatytas sąlygas, sukonkretinančias, kuria alternatyva remiantis reikia suprasti situaciją, kai iškyla sprendimo būtinybė. Pastarieji požymiai yra griežto racionaliojo diskurso požymiai, idealizuojami remiantis taisyklėmis, kurios apibrėžia tinkamo loginio įrodinėjimo gaires.

Asmenys, *tvarkydami savo kasdienius reikalus*, nelinkę leisti suprasti vienas kitam „apie ką jie kalba iš tikrųjų". Tai – sankcionuoti bendrojo diskurso požymiai: lūkesčiai, kad asmenys *supras*; išraiškų atsitiktinumas; specifinis nuorodų neapibrėžtumas; retrospektyvi–perspektyvi dabartinio įvykio prasmė; laukimas vėliau įvyksiančių įvykių, siekiant įžvelgti tai, kas turėta mintyse anksčiau. Jie sudaro matomų, bet nepastebimų bendrojo diskurso bruožų pagrindą, o konkretūs pasakymai pripažįstami kaip bendro, argumentuoto, suprantamo, aiškaus pokalbio įvykiai. Šnekos dalyviams reikia šių diskurso požymių, kaip sąlygų, kurios – ir jiems patiems, ir kitiems – suteikia teisę teigti, kad jie žino, apie ką kalba, o tai, ką jie sako, yra suprantama ir turėtų būti suprasta. Kalbant trumpai, jų matomas, bet nepastebimas buvimas yra pasitelkiamas tam, kad suteiktų galimybę asmenims nepertraukiamai vadovautis jų bendrojo pokalbio aspektais. Tokio būdingo jų vartojimo nesilaikymas iššaukia betarpiškas pastangas atstatyti teisingą dalykų padėtį.

Verta argumentuotai patikslinti teisėtus šių požymių aspektus. Studentų buvo paprašyta įtraukti pažįstamą žmogų ar draugą į įprastą pokalbį ir, neprasitariant, kad tai, ko prašo eksperimentuotojas, yra kažkas neįprasto, primygtinai reikalauti, kad asmuo paaiškintų savo banalių pasakymų prasmę. Dvidešimt trys studentai pateikė ataskaitas apie dvidešimt penkis tokių pokalbių atvejus. Čia pateikiamos tipiškos šių ataskaitų ištraukos.

1 pavyzdys

Subjektas (mergina) pasakoja eksperimentuojančiajam (bendrai besinaudojančiam automobiliu), kad prieš dieną, vykstant į darbą, jai nuleido padangą.

(S) Man nuleido padangą.

(E) Ką turi galvoje sakydama, kad tau nuleido padangą?

Akimirką ji sustingsta. Paskui piktai atšauna: „Ką turi galvoje, ką turi galvoje?" Tai ir reiškia – nuleido padangą. O ne ką kita. Koks kvailas klausimas!"

2 pavyzdys

(S) Sveikas, Rėjau. Kaip laikosi tavo mergina?

(E) Ką turi galvoje sakydamas „Kaip ji laikosi?" Ar kalbi apie fizinę ar apie psichinę jos būseną?

(S) Aš turiu galvoje: kaip ji laikosi? Kas tau atsitiko? (Jis atrodo suirzęs.)

(E) Nieko. Tik paaiškink šiek tiek aiškiau, ką turi galvoje?

(S) Tiek to! Kaip tavo reikalai dėl medicinos mokyklos?

(E) Ką tu turi galvoje sakydamas „Kaip reikalai?"

(S) Tu žinai, ką aš turiu galvoje.

(E) Aš tikrai nežinau.

(S) Kas su tavimi darosi? Ar tu sergi?

3 pavyzdys

„Penktadienį vakare mano vyras ir aš žiūrėjome televizorių. Vyras užsiminė, kad jis yra pavargęs. Aš paklausiau: 'Kaip tu pavargęs? Fiziškai, dvasiškai. Galbūt tave paprasčiausiai apėmė nuobodulys?'"

(S) Nežinau, ko gero, tik fiziškai.

(E) Ar turi galvoje, kad tau skauda raumenis arba laužo kaulus?

(S) Manau, kad taip. Nebūk tokia įkyri.
(Truputį vėliau.)

(S) Visi tie seni filmai rodo tą pačią seną geležinę lovą.

(E) Ką turi galvoje? Ar kalbi apie visus senus filmus ar tik apie kai kuriuos, tik tuos, kuriuos matei?

(S) Kas tau atsitiko? Tu žinai, ką aš turiu galvoje.

(E) Aš norėčiau, kad būtum tikslesnis.

(S) Tu žinai, ką aš turiu galvoje! Po šimts!

4 pavyzdys

Šnekėdamasis su savo sužadėtine E prašė tikslinti įvairių žodžių, kuriuos ji vartojo, reikšmę <...>.

Pusantros minutės ji atsakinėjo į klausimus, tarsi laikydama juos teisėtu tyrimu. Paskui staiga sureagavo: „Kodėl tu klausinėji manęs šių klausimų?" Tai ji pakartojo du ar tris kartus (po kiekvieno klausimo). Ji susinervino ir sunerimo, jos veidas ir rankų judesiai <...> darėsi nekontroliuojami. Galiausiai ji išsimušė iš vėžių ir ėmė priekaištauti, kad aš verčiu ją nervintis, reikalaudama, kad „liaučiausi tai daręs" <...> . Pakėlusi žurnalą ji užsidengė veidą. Paskui paėmė žurnalą į rankas ir tariamai susidomėjo juo. Paklausta, kodėl domisi žurnalu, ji daugiau nepravėrė lūpų ir neatsakė į kitas pastabas.

5 pavyzdys

Mano bičiulis paragino mane: „Paskubėk, nes pavėluosime. „Aš jo paklausiau, ką gi jis turi mintyse sakydamas „pavėluosime", ir kuriuo atžvilgiu tai svarbu. Jo veide atsispindėjo sumišimas ir ciniška išraiška: „Kodėl gi tu manęs klausinėji tokių kvailų klausimų? Man visiškai nereikia aiškinti tokio pasakymo. Kas tau šiandieną darosi?" – Kodėl gi turėčiau liautis analizuoti tokį pasakymą? – „Kiekvienas supranta tai, ką aš sakau, ir tu neturėtum būti išimtis!"

6 pavyzdys

Bandomasis asmuo maloniai pamojavo ranka.

(S) Kaip sekasi?

(E) Kaip man sekasi? O kuriuo atžvilgiu? Mano sveikatos, pinigų, mokymosi, nuotaikos, mano <...>?

(S) (Šio asmens veidas parausta, ir jis staiga netenka savitvardos.) Klausyk! Aš tik stengiausi būti mandagus. Atvirai kalbant, man nusispjauti į tai, kaip tau sekasi.

7 pavyzdys

Kartu su draugu kalbėjomės apie žmogų, kurio arogantiškumas mus erzino. Mano draugas išreiškė savo jausmus.

(S) Man bloga nuo jo.

(E) Ar nepaaiškintum, kas tau atsitiko, kad tau bloga?

(S) Ar tu šaipaisi iš manęs? Tu žinai, ką aš turiu galvoje.
(E) Jeigu gali, paaiškink savo negalavimą.
(S) (Jis klausėsi manęs suglumęs.) Kas su tavim darosi? Juk mes niekada šitaip nesikalbam.

Pagrindo supratimas ir „tinkamas" banalių įvykių atpažinimas

Kokios lūkesčių rūšys sudaro „matomą, bet nepastebimą" bendro supratimo pagrindą? Kaip jos susijusios su stabilių tarpusavio sąveikų krypčių atpažinimu? Kai kurie dalykai galbūt paaiškėtų klausiant, kaip asmuo apibūdins įprastą ir artimą vietą ir ką jis joje įžvelgs, jeigu paprašysime jo, kad jis žvelgtų į ją kaip į dalyką, kuris jam nėra „pažįstamas" ir „tikras".

Studentams bakalaurams buvo skirta užduotis: savo namuose stebėti (nuo penkiolikos minučių iki valandos) savo elgesį, darant prielaidą, kad jie yra nuomininkai. Jiems nurodyta nekeisti šios prielaidos. Savo ataskaitas pateikė trisdešimt trys studentai.

Savo rašytiniuose pranešimuose studentai „biheviorizavo" šeimynines vietas. Čia pateikiama vienos atskaitos ištrauka, iliustruojanti mano nuorodą.

> Nedidelis, apkūnus žmogus įžengė į namus, pabučiavo mane į skruostą ir paklausė: „Kaip sekasi mokslai?". Aš mandagiai atsakiau. Jis nuėjo į virtuvę, pabučiavo jaunesniąją moterį ir pasisveikino su kita moterimi. Jaunesnioji paklausė manęs: „Ko norėtum pietums, brangusis?" Aš atsakiau: „Nieko". Ji gūžtelėjo pečiais ir nebepasakė nieko. Vyresnioji moteris, kažką murmėdama, šlepseno virtuvėje. Vyras nusiplovė rankas, atsisėdo prie stalo ir paėmė į rankas laikraštį. Jis skaitė, kol abi moterys baigė dengti stalą. Trijulė susėdo. Jie pasikeitė nereikšmingomis pastabomis, susijusiomis su dienos įvykiais. Vyresnioji moteris kažką pasakė svetima kalba, visus priversdama nusijuokti.

Studentai aprašė asmenis, jų veiklą ir santykius nesusiedami jų su istorija ir konkrečios vietos padėtimi besiplėtojančių gyvenimiškų aplinkybių situacijose; neatsižvelgdami į vietas, kaip reikšmingų įvykių visoms dalyvaujančioms pusėms struktūrą. Praleistos ir nuorodos, susijusios su motyvais, tinkamumu, subjektyvumu ir socialiai standartizuotu įvykių pobūdžiu. Stebėta tarsi pro rakto skylutę. Toks stebėtojas nepaisė viso to, kas sudaro bendrąjį – kartu su subjektais – stebimų vietų supratimą (tarsi stebintįjį, liudijantį apie šias vietas, būtų apėmusi švelni amnezijos būsena, susijusi su sveiko proto, mėginančio suprasti socialines struktūras, pažinimu).

Stebintieji asmenys buvo nustebę aptikdami būdus, kuriais remdamiesi nariai asmeniškai traktuoja vienas kitą. Vieno iš jų reikalai paprastai būdavo laikomi kitų narių reikalais. Kritikuojamas asmuo nepajėgdavo oriai laikytis, o kitiems netgi neatrodydavo, kad jis gali įsižeisti. Vieną studentę nustebino jos galimybė naudotis stebėjimo laisve. Stebimas elgesys ir jausmai buvo išreiškiami visiškai nesirūpinant įspūdžių valdymu. Elgesio manieros prie stalo buvo netinkamos; šeimos nariai bendravo vienas su kitu ne itin mandagiai. Pirmalaikis vietos įvykis – šeimyninių naujienų aptarimas, tampantis trivialiu pokalbiu.

Studentai pareiškė, kad tokį žiūros būdą sunku išlaikyti. Pažįstami objektai – pirmiausia, žinoma, asmenys, tačiau kartu ir baldai bei kambarių išdėstymas – priešinosi studentų pastangoms galvoti apie save kaip apie svetimus. Daugelis jų jautėsi nejaukiai suvokdami, kaip atliekami įprasti judesiai; *kaip* asmuo tvarko stalo įrankius, *kaip* jis atidaro duris, *kaip* sveikinasi su kitu asmeniu. Ne vienas jų pareiškė, kad šį atžvilgį sunku išlaikyti, nes drauge trikdančiai atsiskleidžia vaidų, barnių ir nedraugiškumo motyvai. Dažnai atskaitą, kuri referuodavo apie naujai išryškėjusius keblumus, papildydavo studento tvirtinimas, kad tai nėra „tikras" jo šeimos problemų paveikslas; šeima *iš tikrųjų* labai laiminga. Keletas studentų aprašė gana slegiančią „prisiderinimo prie socialinės visumos" jauseną. Kai kurie studentai mėgino kurti „realų aš", kaip veiklą, besivadovaujančią elgesio taisyklėmis, tačiau vėliau atsisakė šio uždavinio, kaip netinkamo sumanymo. Jiems pasirodė daug įtikinamiau galvoti apie save remiantis „įprastomis" aplinkybėmis, šitaip atskleidžiant „realią savimonę". Nepaisant to, vieną studentą suintrigavo tai, kaip apgalvotai ir tinkamai jis gali numatyti kito atsakus į jo veiksmus. Šis jausmas jo netrikdė.

Daugelis atskaitų atliepė variacijas tema: „Džiaugiausi, kai visa tai baigėsi, o aš galėjau sugrįžti į realų save".

Studentai buvo įsitikinę, kad nuomininko nuostata nėra tikroji namų aplinka. Nuomininko nuostata formavo raišką, kurios jie nepriėmė už gryną tiesą (jų požiūriu, tai – intriguojantys neatitikimai, turintys visai nedidelę ir klaidinančią praktinę svarbą). Kaip gi buvo keičiami įprasti žiūros būdai jų namų aplinkoje? Kuo skyrėsi studentų ir įprasta žiūra?

Jų atskaitose galima aptikti keletą požymių, kurie skiria jas nuo „įprastų" ir „reikalaujamų" žiūros būdų. 1. Studentai, stebėdami savo namų aplinką nuomininko žvilgsniu, pakeitė abipusiškai pripažįstamą įvykių tekstūrą pasitelkdami interpretacines taisykles, kurios reikalauja *laikinai* nepaisyti šios abipusės struktūros. 2. Abipusiškai pripažįstama tekstūra buvo priskirta naujojo požiūrio, apibrė-

žiančio esmines šios tekstūros dalis, jurisdikcijos sričiai. 3. Visa tai įgyvendinama sąveikaujant su kitais asmenimis ir laikantis požiūrio, kurio paskirtį žinojo tik pats vartotojas. Šioji nuostata nebuvo atskleidžiama, ir vartotojas galėjo sąmoningai pasirinkti: arba pasitelkti šį požiūrį, arba jo nepaisyti. 4. Šią nuostatą, kaip intenciją, sustiprino asmeniškas ir sąmoningas aiškių, vienintelių taisyklių laikymasis. 5. Intencijos paskirtis, kaip ir žaidime, – žvelgti į daiktus vadovaujantis tik šia vienintele taisykle. 6. Toks požiūris visiškai nereikalavo suderinti konkretaus asmens ir kitų asmenų interesus. Visi šie aspektai stebino studentus.

Jeigu studentai pasitelkdavo šiuos pagrindo lūkesčius ne tik kaip būdus, leidžiančius stebėti įprastas vietas, bet ir kaip savo elgesio principus, tai šeimos nariai visiškai sutrikdavo ir pasipiktindavo.

Studentų buvo paprašyta savo namuose praleisti nuo penkiolikos minučių iki valandos įsivaizduojant, kad jie yra nuomininkai ir elgiasi remdamiesi tokia prielaida. Jiems buvo nurodyta elgtis apdairiai ir mandagiai. Reikėjo vengti asmeniškumo, stengtis bendrauti formaliai ir kalbėti tik tada, kai į juos kreipiamasi.

Devyniais iš keturiasdešimt devynių atvejų studentai arba atsisakė atlikti užduotį (penki atvejai), arba bandymai buvo „nesėkmingi" (keturi atvejai). Keturi iš „nebandžiusių" studentų pareiškė, kad jie bijojo tai daryti; penktoji pasakė, kad ji norinti išvengti rizikos ir nejaudinti savo motinos, kuri serga širdies liga. Dviem „nesėkmingais" atvejais šeima nuo pradžios suprato šį eksperimentą kaip juoką ir atsisakė dalyvauti žaidime, nepaisant studento pastangų pakeisti padėtį. Trečioji šeima laikėsi požiūrio, kad čia slypi kažkokie neatskleisti dalykai, tačiau, kad ir kas tai galėtų būti, su jais visa tai neturi nieko bendra. Ketvirtoje šeimoje tėvas ir motina nusprendė, kad jų duktė – „pernelyg meili"; ji neabejotinai kažko nori, o tai netrukus paaiškės.

Likusiais atvejais (iš viso: keturios penktosios) šeimos nariai buvo suglumę. Jie nepaprastai stengėsi suprasti šiuos keistus veiksmus, o paskui viską sugrąžinti į normalią vagą. Studentų atskaitos kupinos nustebimo, sutrikimo, sukrėtimo, nerimo, sumišimo ir pasipiktinimo nuorodų, o taip pat įvairių šeimos narių kaltinimų, kad studentas elgiasi negarbingai, neapgalvotai, savanaudiškai, bjauriai ar nemandagiai. Šeimos nariai reikalavo paaiškinimų: kas atsitiko?; kas su tavimi darosi?; tave atleido?; ar tu sergi?; ko taip pūtiesi? gal tau negerai? ar tau pasimaišė protas, ar tu tik kvailioji? Vienas studentas ne juokais supykdė savo motiną, paklausdamas (girdint jos draugėms), ar ji neprieštaraujanti, kad jis iš šaldytuvo paimsiąs ko nors užkąsti. „Ar aš neprietarausiu, kad tu užkąstum? Juk daugelį metų užkandžiaudavai neklausinėdamas šito manęs. Kas su

tavim darosi?" Viena motina, įširdusi, kad jos dukra kalbasi su ja tik tada, kai ji kreipiasi į dukrą, ėmė šaukti piktai kaltindama dukterį dėl nepagarbos ir nepaklusnumo, nekreipdama dėmesio į šios studentės seserį, bandžiusią ją nuraminti. Tėvas išplūdo savo dukterį dėl nepakankamo rūpinimosi kitų gerove ir dėl to, kad elgiasi kaip mažas vaikas.

Retkarčiais šeimos nariai suprasdavo studento elgesį pirmiausia kaip ženklą, kviečiantį įsitraukti į bendrą žaismingą rutiną, kuri netrukus būdavo pakeičiama susierzinimu ir neslepiamu pykčiu (dėl to, kad studentas nežino, kada reikia liautis). Šeimos nariai šaipėsi iš studentų „mandagumo" („žinoma, p. Herzbergai!") arba kaltindavo studentą, kad jis nori pasirodyti esąs protingesnis už kitus. Paprastai jie sarkastiškai pajuokdavo tokį „mandagumą".

Aiškinimai buvo siejami su ankstesnėmis aplinkybėmis, padedančiomis suprasti studento motyvaciją: studentas „pernelyg daug mokosi"; jis „serga"; „dar kartą susipyko" su sužadėtine. Kai šeimos narių paaiškinimai nepasitvirtindavo, įsižeidęs šeimos narys užsisklęsdavo, stengdavosi atsiriboti nuo nusikaltusiojo, imtis atsakomųjų veiksmų, pasmerkti. „Nekvaršink galvos dėl jo, jis vėl panašiai nusiteikęs"; „nekreipk į jį jokio dėmesio, tik palauk, kol jam prireiks ko nors iš manęs"; „gerai, jeigu tu su manimi šitaip, tai ir aš elgsiuosi panašiai, o tuomet pažiūrėsim"; „kodėl tu visada nori sutrikdyti mūsų šeimos darną?" Daugelis atskaitų liudija tolesnės konfrontacijos versijas. Tėvas žengia paskui savo sūnų į miegamąjį. „Tavo mama teisi. Atrodai blogai ir kalbi nesąmones. Tu turi susirasti kitą darbą, kad nereikėtų dirbti vėlai." Į tai studentas atsako, kad jis vertinąs dėmesį, tačiau jis jaučiasi gerai ir tenori šiek tiek privatumo. Tėvas atsako nejuokais niršdamas: „Daugiau nenoriu *šito* girdėti, o jei tu negali su savo mama elgtis mandagiai, geriau išvyk iš čia!"

Nebuvo tokių atvejų, kad viskas nesusitvarkytų, kai tik studentas paaiškindavo padėtį. Nepaisant to, didžioji šeimos narių dalis vis dėlto nepralinksmėdavo, tik retu atveju, kai studentas paaiškindavo, kad šitaip elgtis buvo sumanyta, šį patyrimą jie apibūdindavo kaip pamokantį. Studento sesuo, išgirdusi paaiškinimą, šaltai atsakė keturių šeimos narių vardu: „Prašau, daugiau nereikia tokių eksperimentų. Mes, kaip supranti, nesame žiurkės." Retkarčiais paaiškinimas buvo pripažįstamas, tačiau tai tik sustiprindavo apmaudą. Keletu atvejų studentai pranešė, kad aiškinimai privertė juos, jų šeimas (arba ir vienus, ir kitus) pagalvoti, kiek visa tai, ką pasakė studentas, sietina su jo „vaidmeniu", o kiek – su „tikromis jo mintimis".

Šį uždavinį studentams buvo sunku įgyvendinti iki galo. Tačiau, priešingai negu išorinių stebėtojų atveju, studentai dažniausiai pranešdavo, kad sunkumai

kyla ne dėl to, kad jie atlieka vaidmenį, kurį bando suvaidinti, ir ne dėl to, kad jie susiduria su šiomis situacijomis, bet dėl to, kad jie nežino, kaip reaguotų tikrasis nuomininkas.

Aptikta keletas visiškai netikėtų dalykų. 1. Nors daugelis studentų pranešė apie nuolatinius eksperimento kartojimus vaizduotėje, tik keletas jų užsiminė apie išankstinę baimę ar sutrikimą. 2. Kita vertus, nors dažnai įvykdavo nelaukti ir nemalonūs dalykai, tik vienu vieninteliu atveju studentas išreiškė didžiulį apmaudą. 3. Labai nedaug studentų pranešė pajautę gilų palengvėjimą, kai baigėsi eksperimento laikas. Kur kas dažniau jie pranešdavo apie dalinį palengvėjimą. Studentai dažnai pranešdavo, kad jie, atsakydami į kitų pyktį, taip pat darydavosi pikti ir lengvai nuslysdavo į subjektyviai atpažįstamų jausmų ir veiksmų sritį.

Padėtį „biheviorizavo" tik keletas studentų pranešimų (priešingai negu išoriškai stebinčių „nuomininkų" atveju).

Pagrindo supratimas ir socialiniai afektai

Socialiai struktūrizuotoms afektų susidarymo sąlygoms skiriama pernelyg mažai dėmesio (nepaisant didžiulio socialinių mokslų suinteresuotumo socialiniais afektais ir nepaisant nuolatinio dėmesio, kurį jiems skiria klinikinė psichiatrija). Bendrojo supratimo pagrindo poveikis susidarant afektams, juos kontroliuojant ir pripažįstant, yra, galima sakyti, beveik *terra incognita*. O jeigu atsižvelgsime į tai, kad individų sveiko proto vaizdiniuose kaip tik ir atsiskleidžia socialiai struktūrizuotos sąlygos (asmenys, tvarkydami savo kasdienius reikalus, nori sužadinti susidomėjimą ir draugiškumą, išvengti susirūpinimo, kaltės, gėdos ar nuobodulio), tai dar labiau išryškėja eksperimentinių tyrėjų dėmesio stygius. Verta aptarti bendro supratimo ir socialinių afektų santykį, nagrinėjant studentų–nuomininkų procedūrą, kuri atskleidžia sumišimo ir pykčio susidarymą (teigiant, kad svarbi dalykų būsena nėra „akivaizdi", „natūrali" ir „reali").

Nagrinėjant sąmoningą nepasitikėjimo raišką, t.y. procedūrą, kuri, mūsų nuomone, sukuria labai standartizuotus padarinius, galima atskleisti glaudų ryšį tarp bendro supratimo ir socialinių afektų. Pasitelksime atitinkamą aiškinimo pagrindą.

Vienas pagrindo lūkesčių, kurį aprašė Schützas, susijęs su sankcionuota abejone, kaip sudedamąja pasaulio dalimi, kuri suprantama bendruomeniškai. Schützas darė prielaidą, kad asmuo, *tvarkydamas savo kasdienius reikalus*, numano, kad kitas asmuo irgi numano (ir numano, kad jeigu jis numano tai, ką

numano kitas, tai ir kitas numano tai, ką numano jis), kad neabejotino atitikimo santykis yra sankcionuotas santykis tarp konkrečios objekto raiškos ir tikėtino objekto, kurio raiška – individuali. Asmens, tvarkančio savo kasdienius reikalus, požiūriu (tokio požiūrio jis tikisi ir iš kitų), objektai yra tokie, kokie atrodo esantys. Šį santykį nagrinėti vadovaujantis abejonės *taisykle* – tolygu pateisinti tokios taisyklės būtinybę ir motyvaciją.

Darėme prielaidą, jog dėl skirtingo santykio su taikoma abejonės (nepasitikėjimo)[5] taisykle – kad kitas asmuo yra tas, kas jis atrodo esąs teisėtos bendrųjų lūkesčių sandaros atžvilgiu, – skirsis afektyvios abejojančio ir asmens, kuriuo abejojama, būsenos. Asmuo, kuriuo nepasitikima, turi reikalauti paaiškinimų, o šito nesulaukus (kadangi „kiekvienas supranta", kad jų ir negali būti) kyla pyktis. Mes numanėme, kad eksperimenuojantysis (įdėmiai stebint jo aukai) patirs sutrikimą, atsirandantį dėl neatitikimo tarp to, kad eksperimentuojančiojo abejojimas dalykais, kuriuos „bet kuris gali pamatyti", daro jį ne visai patikimu asmeniu, ir kompetentingo asmens, kurį jis „pirmiausia" drauge su kitais pažįsta, tačiau kuriuo – dėl procedūrinių reikalavimų – išlikti negali.

Šioji formuluotė, kaip Santayana laikrodžio atveju, nėra nei teisinga, nei klaidinga. Nors procedūra atskleidė tai, ko mes tikėjomės, vis dėlto ji atskleidė – tiek mums, tiek eksperimentuojantiesiems – daugiau negu galėjome tikėtis.

Studentams buvo nurodyta įtraukti ką nors į pokalbį ir įsivaizduoti bei elgtis remiantis prielaida, kad tai, ką sako kitas asmuo, yra susiję su paslėptais motyvais, kurie ir yra tikrieji jo motyvai. Jie turėjo vadovautis prielaida, kad kitas asmuo mėgina apgauti arba suklaidinti.

Tik dvejose iš trisdešimt penkių atskaitų studentai bandė įgyvendinti šį uždavinį įtraukdami nepažįstamuosius. Dauguma studentų bijojo, kad tokia situacija gali jiems išslysti iš rankų. Todėl jie pasirinko draugus, kambariokus ir šeimos narius. Ir vis dėlto jie labai dažnai repetuodavo vaizduotėje, o daugelis bandė įsivaizduoti galimus padarinius sąmoningai atrinkdami asmenis.

[5] „Pasitikėjimo" ir „nepasitikėjimo" sąvokos išnagrinėtos mano straipsnyje „'Pasitikėjimo' koncepcija ir atitinkami eksperimentai kaip stabilių suderintų veiksmų sąlyga" (*Motivation and Social Interaction*, ed. O. J. Harvey, New York: The Ronald Press Company, 1963, pp. 187–238). Čia vartojamas „pasitikėjimo" terminas reiškia, kad asmuo atliepia kasdienio gyvenimo nuostatos, kaip moralės, lūkesčius. Vadovavimasis abejonės taisykle, kuri nusako atitikimą tarp regimybių ir objektų (kad regimybės esti kažkieno regimybės), yra tik vienas būdas, leidžiantis sukonkretinti „nepasitikėjimą". Bet kurių kitų lūkesčių, sudarančių kasdienio gyvenimo nuostatą, modifikacijos, o taip pat įvairios jų poaibės, apima variacijas pagrindine tema, nagrinėjančia pasaulį kaip dalyką, kurį reikalaujama pažinti bendruomeniškai, o jo problemiškumą laikyti savaime suprantamu dalyku. Žr. 2-ąją išnašą, kur pateikiamos Schützo diskusijos dėl kasdienio gyvenimo nuostatos nuorodos. Šią nuostatą sudarantys lūkesčiai glaustai išvardyti 54–55 psl.

Šią nuostatą buvo sunku išlaikyti ir įgyvendinti. Studentai jautėsi žaidžiantys „dirbtinį žaidimą", jie rašė, kad nesugeba „vaidinti vaidmens", kad dažnai „nežino, ką daryti toliau". Eksperimentuotojai, klausydamiesi kito asmens, išleisdavo iš akių patį uždavinį. Studentė (toli gražu ne vieno studento vardu) teigė, kad jai nepavyko gauti jokių rezultatų, kadangi, labai norėdama išlaikyti nepasitikėjimo nuostatą, neįstengė išplėtoti pokalbio. Ji teigė, jog nesugeba įsivaizduoti, kad jos bičiuliai pašnekovai gali apgaudinėti ją, kadangi jie svarsto visiškai neesminius dalykus.

Daugelio studentų požiūriu, teikiama prielaida, kad kitas asmuo yra ne tas, kas jis atrodo esąs, kad juo nereikia pasitikėti, esti tas pat, kaip ir aiškinimas, kad kitas asmuo pyksta ir nekenčia jų. Kita vertus, daugelis „aukų" (nors jos ir skundėsi, kad studentas neturi priežasties reikšti savo pyktį) neprašytos bandė išsiaiškinti ir susitaikyti. Jei šitos pastangos nepadėdavo, tai būdavo rodomas pyktis ir „pasibjaurėjimas".

Nebuvo netikėtas ir gilus surikimas, ūmai apėmęs du studentus, išbandžiusius šią procedūrą su nepažįstamaisiais. Studentė primygtinai vertė autobuso vairuotoją patvirtinti, kad jis įspėtų ją, kai autobusas priartės prie jai reikiamos gatvės. Keletą kartų pakartojęs, kad autobusas iš tikrųjų pravažiuos reikiamą gatvę, vairuotojas galiausiai susierzinęs suriko taip, kad jo šūksnį išgirdo visi keleiviai: „Klausykite, ledi, aš jums jau pasakiau, ar ne? Kiek kartų jums reikia kartoti!" Ji rašė: „Aš nutipenau kuo toliau ir, kiek tik galėjau įstengti, susigūžiau sėdynėje. Puikiai jaučiau, kaip man šąla kojos ir dega veidas, ir kaip aš nekenčiu savo užduoties."

Tik keletas studentų, visa tai išbandžiusių su savo draugais bei šeimos nariais, rašė apie gėdą ir sutrikimą. Jie, kaip ir mes, buvo nustebę dėl kai kurių dalykų. Kaip pareiškė vienas studentas, „Kai pradėjau vaidinti nekenčiamo asmens vaidmenį, pasijaučiau iš tikrųjų esąs nekenčiamas, o tuomet, kai pakilau nuo stalo, buvau gana piktas". Dar labiau nustebino daugelio studentų pranešimai, kad jie jautė pasitenkinimą šia procedūra, kuri žadino ne tik kitų asmenų, bet ir realų jų pačių pyktį.

Nors studentų paaiškinimai lengvai atkurdavo daugumą situacijų, vis dėlto kai kurie epizodai kėlė „rimtų problemų", kadangi vienam ar keliems likdavo sutrikimo nuosėdos, o siūlomas aiškinimas neišspręsdavo problemos. Tai liudija ištekėjusios studentės pranešimas, kai ji, baigiantis pietums, šiek tiek jaudindamasi, klausinėjo savo vyro apie vėlyvą vakardienos darbą ir, be kita ko, pasidomėjo, ar jis prieš savaitę, vėlai vakare, kaip jis pats teigė, iš tikrųjų žaidė pokerį. Neklau-

sinėdama vyro, ką jis veikė konkrečiai, žmona leido suprasti, kad jai reikia paaiškinimo. Jis sarkastiškai atsakė: „Rodos, tau kažkas kelia nerimą. Kas gi tai galėtų būti? Ko gero, šis pokalbis būtų prasmingesnis, jeigu ir aš žinočiau apie tai." Žmona apkaltino vyrą sąmoningai vengiant temos, nors apie temą ir nebuvo užsiminta. Jis reikalavo, kad *ji* pasakytų *jam*, apie kokią *temą* kalbama. Kadangi ji nepasakė, tai jis tiesiog paklausė: „Gerai, kokie gi čia juokai?" Užuot atsakiusi, žmona „įdėmiai ir skausmingai" pažvelgė į jį. Šis žvilgsnis aiškiai prislėgė jį. Jis darėsi rūpestingas ir mandagus, mėgino įtikinėti. Atsakydama į tai, ji papasakojo apie eksperimentą. Jis, akivaizdžiai nepatenkintas, nužingsniavo, o likusią vakaro dalį buvo paniuręs bei įtarus. Žmona, kurios savimeilė buvo įskaudinta, pasiliko prie stalo, ne mažiau sunerimusi dėl jo pastabų, kad jos pasakyti teiginiai leidžią jam suprasti, kad darbe jo nevargina „visokios užuominos, kad ir ką jos reikštų". Ypač kėlė nerimą jo užuomina, kad darbe jis nejaučiąs nuobodulio, bet *jaučia* nuobodulį su ja ir apskritai namuose. Ji rašė: „Man iš tikrųjų kėlė nerimą jo pastabos. <...> Jaučiausi prislėgta ir susirūpinusi (netgi labiau negu jis eksperimentavimo laikotarpiu) dėl to, kad jis atrodė esąs toks šaltakraujiškas." Nė vienas iš jų nebandė ir nenorėjo daugiau svarstyti šių dalykų. Kitą dieną vyras prisipažino, kad jis buvo labai sutrikęs ir reagavo į šį eksperimentą tokia tvarka: nusprendė išlikti šaltakraujišku; buvo sukrėstas matydamas „įtartiną" savo žmonos būseną; nustebo aptikęs, kad jos apgaudinėjimas galėtų iššaukti tokią stiprią reakciją; nusprendė leisti jai pačiai suformuluoti atsakymus į savo pačios klausimus, nieko neneigiant ir nepadedant; jam nepaprastai palengvėjo, kai suprato, kad konfliktas suprojektuotas eksperimentiškai; bet galiausiai jį prislėgė jausmas, kurį jis apibūdino kaip „visą likusį vakarą kamuojančias mintis apie savo žmonos charakterį".

Pagrindo supratimas ir sutrikimas

Anksčiau buvo argumentuojama, kad bendro supratimo galimybę suponuoja ne įrodytas abipusio socialinės struktūros žinojimo lygmuo, bet (visapusiškai) priverstinis veiksmų pobūdis, atliepiantis kasdienio gyvenimo, kaip moralės, lūkesčius. Socialinio gyvenimo faktų – sveiko proto – žinojimas visuomenės nariams yra institucionalizuotas realaus pasaulio žinojimas. Sveiko proto žinojimas ne tik vaizduoja realią visuomenę jos nariams. Motyvuotas asmenų vadovavimasis pagrindo lūkesčiais sukuria realius visuomenės bruožus, kaip numatytą raišką. Vadinasi, suderintų veiksmų stabilumas turėtų varijuoti atsižvelgiant į tai, kokios yra realios socialinės organizacijos sąlygos, kurios užtikrina

motyvuotą asmenų paklusimą šiai svarbiai pagrindo tekstūrai, kaip teisėtai įsitikinimų apie gyvenimą visuomenėje tvarkai, interpretuojamai „vidiniu žvilgsniu". Paskiro asmens požiūriu, jo motyvuoto paklusimo įsipareigojimus sudaro „natūralių gyvenimo faktų visuomenėje" supratimas ir pripažinimas.

Tokie svarstymai rodo, kad juo tvirčiau visuomenės narys supranta dalykus, Kuriuos Būtinai Žino Kiekvienas Panašus Asmuo, tuo didesnis turėtų būti jo sutrikimas, kai suabejojama „natūraliais gyvenimo faktais", kaip realiomis jo gyvenimo sąlygomis. Kad patikrinti šį teiginį, reikia procedūros, kuri modifikuotų *objektyvią* pažįstamos, bendruomeniškai–žinomos aplinkos struktūrą, darydama neveiksmingus pagrindo lūkesčius. Kitaip tariant, šios modifikacijos paskirtis – skatinti asmenį pažeisti kasdienio gyvenimo lūkesčių pagrindą, kartu a) apsunkinant jam interpretuoti savo situaciją kaip žaidimą, eksperimentą, apgavystę, vaidinimą, t.y. kaip kažką kita negu tai, kas žinoma, remiantis kasdienio gyvenimo nuostata, – priverstinės moralės ir veiksmo sritimi, b) skatinant jį būtinai rekonstruoti „natūralius faktus", bet nesuteikiant jam pakankamai laiko prižiūrėti šią rekonstrukciją, turint mintyse reikalaujamą praktinių aplinkybių, su kuriomis jis turi susieti savo „natūralių faktų" žinojimą, įvaldymą, c) reikalaujant, kad jis pats, be konsensinio pagrindimo, prižiūrėtų natūralių faktų rekonstravimą.

Tikriausiai jis neturėtų kito pasirinkimo, išskyrus mėginimus normalizuoti atsirandančius prieštaravimus kasdienio gyvenimo įvykių tvarkoje. Stengiantis įgyvendinti šį uždavinį įvykiai turėtų prarasti suvokiamai normalų pobūdį. Narys nesugebėtų pripažinti įvykio statusą, kaip tipišką atvejį. Jam nepavyktų suformuluoti sprendinių, susijusių su panašumo formomis. Jis neįstengtų priskirti dabartinius įvykius panašiai įvykių tvarkai, kurią jis žinojo praeityje. Narys neįstengtų nustatyti, o ką jau kalbėti apie „įžvelgimą", sąlygų, kurioms esant įvykiai gali būti atkuriami. Jam nepavyktų sutvarkyti šių įvykių remiantis priemonių–tikslų santykiu. Turėtų susvyruoti ir jo įsitikinimas, kad šių įvykių raišką lemia moralinis pažįstamos visuomenės autoritetas. Stabilūs ir „realistiniai" intencijų ir objektų atitikimai turėtų sunykti; čia kalbama apie tai, kad turėtų darytis neaiškūs paprastai pažįstami būdai, kai objektyviai suvokiama aplinka pasitelkiama ir kaip motyvacinis jausmų pagrindas, ir yra motyvuojama jausmų, nukreiptų į ją. Kitaip sakant, realiai suvokiama aplinka, prarasdama savo bendruomeniškai–žinomą pagrindą, turėtų darytis „specifiškai beprasmiška".[6]

[6] Šis terminas perimtas iš Maxo Weberio esė „Pasaulio religijų socialinė psichologija" (*From Max Weber: Essays in Sociology*, trans. H.H. Gerth and C. Wright Mills, New York: Oxford University Press, 1946, pp. 267–301. Čia taikoma šio termino reikšmė.

Idealiuoju atveju elgesys, nukreiptas į tokią beprasmišką aplinką, turėtų perteikti sumišimą, netikrumą, vidinį konfliktą, psichinį–socialinį atskirtumą, gilų ir nežinomą rūpestį kartu su įvairiais gilios depersonalizacijos simptomais. Atitinkamai turėtų būti dezorganizuotos ir są–veikos struktūros.

Visa tai rodo visapusišką pagrindo lūkesčių išardymą. Aišku, kad mums pakaktų ir silpnesnių atvejų, jeigu teiktų vilčių (kalbant apie šią formuluotę) ardymo procedūros rezultatai. Procedūra atskleidė įtikinamus ir lengvai nustatomus sutrikimo ir susirūpinimo atvejus.

Iš pradžių būtina sukonkretinti, kokius lūkesčius turime galvoje. Schützas teigė, kad „bendruomeniškai žinomos" vietos bruožai yra sudėtiniai. Juos sudaro keletas sudedamųjų dalių. Kadangi apie jas buvo diskutuojama kitur[-], aš apsiribosiu glaustu išvardijimu:

Schützo teigimu, asmuo numano, kad kitas asmuo irgi numano, ir numano, kad, jeigu jis numano tai, ką numano kitas, tai ir kitas numano tai, ką numano jis:

1. Kad apibrėžimai, kuriuos liudytojai priskiria įvykiui, nusako dalykus, besiremiančius pagrindu, kuris specifiškai nepaiso asmeninės nuomonės ar socialiai struktūrizuotų paskiro liudytojo aplinkybių, *t.y.* kad apibrėžimai yra nusakomi kaip „objektyvios būtinybės ar „gamtos faktų" dalykai.
2. Kad neabejotino atitikimo santykis yra sankcionuotas santykis tarp čia–esamo–objekto–raiškos ir numanomo–objekto–pateikiančio–save–individualios–raiškos–atžvilgiu.
3. Kad įvykis, kuris žinomas taip, kaip ir yra žinomas, gali aktualiai ir potencialiai paveikti liudytoją, o ir liudytojas gali padaryti poveikį šiam įvykiui.
4. Kad įvykių reikšmės yra socialiai standartizuoto įvardijimo, sudaiktinimo ir idealizacijos proceso, susijusio su vartotojo patyrimo srautu, padariniai, *t.y.* kalbos padariniai.
5. Kad esami įvykio apibrėžimai, kokie jie bebūtų, esti apibrėžimai, kurie buvo numanomi anksčiau ir kurie gali būti vėl numanomi identiškai pasitelkiant begalinį būsimų progų skaičių.

[-] Žr. Schützo tekstus „Sveikas protas ir mokslinės žmogaus veiksmo interpretacijos" (*Collected Papers I: The Problem of Social Reality*, pp. 3–96; ir „Apie daugeriopas tikroves", pp. 207–259. Garfinkel, 8-as skyrius ir „Socialinių struktūrų sveiko proto žinojimas", *Transactions of the Fourth World Congress of Sociology*, 4, Milan, 1959, pp. 51–65.

6. Kad numanomas įvykis išsaugojamas kaip laikiškai identiškas įvykis pasitelkiant patyrimo srautą.
7. Kad įvykis turi tarsi savo interpretacijos kontekstą: a) bendrai išsaugomą interpretacijos schemą, susidedančią iš standartizuotos simbolių sistemos ir b) „Tai, Ką Kiekvienas Žino", *t.y.* išankstinį socialiai laiduojamo žinojimo kamieną.
8. Kad aktualūs apibrėžimai, kuriuos įvykis sužadina liudytojui, esti potencialūs apibrėžimai, kurie būtų sužadinami kitam asmeniui, jeigu tik jie pasikeistų padėtimis.
9. Kad kiekvieną įvykį atitinka jo apibrėžimai, kurių pradžia – individuali liudytojo ir kito asmens biografija. Liudytojo požiūriu, tokie apibrėžimai yra nesusiję su jųdviejų parankiniais tikslais; tiek jis, tiek kitas asmuo atrenka ir interpretuoja aktualius ir potencialius įvykių apibrėžimus naudodami empiriškai identišką būdą, sietiną su visais jų praktiniais tikslais.
10. Kad esti būdingas neatitikimas tarp viešai pripažintų atitikimų ir asmeniškų, nuslėptų įvykių apibrėžimų; ir toks privatus žinojimas yra išsaugomas atsargoje, *t.y.* kad įvykis reiškia – tiek liudytojui, tiek kitam asmeniui – daugiau negu liudytojas gali pasakyti.
11. Kad šio būdingo neatitikimo pakeitimai išlieka autonomiškoje liudytojo žinioje.

Netinka manyti, jog tai, ką sužadina įvykis, sukurdamas skiriamąjį apibrėžimą, yra jo įtraukimo į žinomą–sveiko–proto–aplinką sąlyga. Toji sąlyga yra požymiai, kad jo apibrėžimus, *kad ir iš kokios substancijos jie susidarytų*, gali įžvelgti kitas asmuo (jeigu tik būtų pakeistos padėtys). Pridurtina, kad apibrėžimų bruožai priskiriami ne asmeniško pirmenybių nustatymo būdu; juos turi įžvelgti kiekvienas, remdamasis anksčiau išvardintais bruožais. Tik šie išvardinti bruožai, kurie *nepaiso* bet kurių kitų įvykio apibrėžimų, įvardija minėto įvykio sveiko proto kontūrus. Kad ir kokius kitus apibrėžimus galėtų perteikti kasdienio gyvenimo įvykis (ar šie apibrėžimai būtų asmenų motyvai, jų gyvenimo istorijos, socialinis pajamų paskirstymas, giminiškumo įsipareigojimai, gamybos organizavimas ar dar dievai žino kas), jeigu įvykis liudytojui turi išvardintus apibrėžimus, tai ir yra įvykis „bendruomeniškai žinomoje" aplinkoje.

Tokie požymiai yra paliudytų įvykių, kurie yra matomi jų nepastebint, bruožai. Jie yra akivaizdžiai susiję su sveiku protu, kurį veikėjas formuoja iš to, kas vyksta aplink. Jie informuoja liudytoją apie bet kurią savitą tarpasmeniškos ap-

linkos raišką. Jie informuoja liudytoją, nurodydami tarsi realius objektus, kad konkreti raiška yra šių objektų raiška, tačiau šie priskiriami bruožai nebūtinai turi būti sąmoningai pripažįstami.

Bet kurie lūkesčiai, sudarantys kasdienio gyvenimo nuostatą, lauktinus bruožus susieja su veikėjo aplinka. Todėl, sąmoningai modifikuojant vietos įvykius, ardant tikėtinas reikšmes, šiuos lūkesčius galima pažeisti. Iš principo bet kuriuos lauktinus bruožus gali pažeisti netikėtumas. Netikėtumo laipsnį lemia mastas, kuriam paklūsta asmuo, kaip moralinės būtinybės subjektas, schemiškai priskiriantis statusą (kaip įvykius suvokiamai normalioje aplinkoje) paliudytoms regimybėms. Kitaip sakant, realistinis natūralių gyvenimo faktų supratimas ir įsipareigojantis jų pažinimas, kaip sąžiningo ir kompetentingo kolektyvo nario[8] savigarbos sąlyga, esti reikalavimas, kuriuo remiamės siekdami maksimizuoti nario sutrikimą tuo atveju, kai jo supratimo pagrindai visiškai suyra.

Aš apibrėžiau lūkesčių ardymo procedūrą, tenkinančią tris esamas sąlygas, kuriomis remiantis lūkesčių ardymas turi kelti sutrikimą. *Kitaip tariant*, siekiau, kad asmuo negalėtų paversti situacijos žaidimu, juoku, eksperimentu, apgavyste ir pan.; kad jis negalėtų, vartojant Lewino apibrėžimą, „palikti lauko"; kad jis neturėtų pakankamai laiko pakartotinai apibrėžti realias savo aplinkybes; kad jis negautų konsensinio pobūdžio paramos, teikiančios alternatyvų socialinės tikrovės apibrėžimą.

Procedūra rėmėsi trijų valandų eksperimentiniais interviu. Juose dalyvavo dvidešimt aštuoni parengiamųjų medicinos kursų studentai, su kuriais buvo kalbamasi individualiai. Interviu pradžioje eksperimentuotojas, iš dalies prašomas studentų, apibūdino save kaip Rytų Pakrantės medicinos mokyklos atstovą, kuris mėgina suprasti, kodėl medicinos mokyklos priėmimo interviu sukuria stresinę situaciją. Tikėtasi, kad, prasidėjus lūkesčių ardymo procedūrai, eksperimentuotojo, kaip asmens, susijusio su medicinos mokykla, apibūdinimas ap-

[8] Aš vartoju terminą „kompetencija", nusakydamas pretenziją, kurią siekia įgyvendinti kolektyvo narys, kad jis geba prižiūrėti savo kasdienius reikalus be aplinkinių įsikišimo. Kad narys gali laikyti tokias pretenzijas savaime suprantamomis, yra asmens, kaip „sąžiningo" kolektyvo nario, nuoroda. Egono Bittnerio fil. dr. disertacijoje „Populiarūs psichiatrinių priemonių interesai: socialinės kontrolės tyrimas" (University of California, Los Angeles, 1961) pateikiama išplėtota diskusija apie santykius tarp „kompetencijos" ir „įprasto socialinių struktūrų žinojimo". Terminai „kolektyvas" ir „kolektyvo narys" įvardijami remiantis tiksliais Talcotto Parsonso apibrėžimais, vartojamais veikale *Socialinė sistema* (New York: The Free Press of Glencoe, Inc., 1951), o taip pat bendrajame veikalo *Visuomenės teorijos* (Talcott Parsons, Edward Shils, Kaspar D. Naegele, Jesse R. Pitts, New York: The Free Press of Glencoe, Inc., 1961) įvade.

sunkins studentų bandymus „palikti lauką“. Remiantis čia pateikiamu aprašymu, bus galima išsiaiškinti, kaip laikytasi kitų dviejų sąlygų: a) nesuteikti pakankamai laiko pakartotinio apibrėžimo priežiūrai ir b) atriboti nuo konsensinės paramos, siejamos su alternatyviais socialinės tikrovės apibrėžimais.

Per pirmąją medicininio interviu valandą studentas teikė gyvenimo faktus „medicinos mokyklos atstovui“, atsakydamas į klausimus: „Kokius informacijos šaltinius apie kandidatą turi medicinos mokykla?“; “Kokie žmonės reikalingi medicinos mokyklai?“; „Kaip interviu metu turėtų elgtis tinkamas kandidatas?“; „Kokių situacijų reikėtų vengti?“ Visa tai užbaigiant studentui būdavo pasakoma, kad atstovo tyrimo uždaviniai – įgyvendinti. Paskui studento klausiama, ar jis nenorėtų išgirsti įvykusio interviu įrašą. Visi studentai noriai sutikdavo.

Būdavo pateikiamas suklastotas pokalbio tarp „medicinos mokyklos interviuotojo“ ir „pretendento“ įrašas. Pretendentas atsiskleisdavo kaip stuobrys; jis kalbėdavo gramatiškai netaisyklingai, vartodamas žargoną; išsisukinėdavo, prieštaraudavo interviuotojui, puikavosi, žemino kitas mokyklas ir profesijas, reikalaudavo, kad jam iš karto pasakytų, kaip jam pavyko interviu. Iš karto pasibaigus įrašui, studentų būdavo prašoma detaliai įvertinti pretendentą.

Paskui studentui būdavo pateikiamas „oficialusis“ įrašas. Pateikiama informacija apie pretendento veiklą ir charakterio ypatumus. Veiklos informacija apėmė duomenis, susijusius su profesine pretendento karjera, pažymiais, šeima, išklausytais kursais, labdaringa veikla ir pan. Charakteristiką sudarė „dr. Gardnerio, medicinos mokyklos interviuotojo“, „šešių psichiatrinį išsilavinimą turinčių priėmimo komisijos narių, kurie girdėjo tik įrašytus interviu“, ir „kitų studentų“ pretendento charakterio įvertinimai.

Informacija buvo sąmoningai pramanyta, siekiant iš esmės prieštarauti studento vertinimams. Pavyzdžiui, jeigu studentas sakė, kad pretendentas turi būti iš žemesnės klasės šeimos, tai jam būdavo teigiama, kad pretendento tėvas yra firmos, gaminančios pneumatines duris traukiniams ir autobusams, viceprezidentas. O jeigu pretendentas pasirodydavo esąs nemokša? Tuomet būdavo pranešama, kad jis visus pranokdavęs lankytuose „Miltono poezijos“ ir „Šekspyro dramos“ kursuose. Jei studentas pasakydavo, kad pretendentas nemoka bendrauti su žmonėmis, tai pasirodydavo, kad pretendentas dirba kaip savanoris, rinkdamas aukas Saidenhemo ligoninei Niujorke (ir netgi gebėjo gauti 32 000 dolerių, kuriuos skyrė trisdešimt „įtakingų aukotojų“). Tam, kad pretendentas yra neišmanėlis mokslo srityje, prieštaraudavo aukščiausi organinės ir neorganinės chemijos balai ir jo gebėjimas žemesniuose kursuose atlikti aukštesniųjų kursų užduotis.

Studentai norėjo kuo daugiau sužinoti apie tai, ką „kiti" mano apie pretendentą ir ar jis buvo priimtas? Jiems būdavo pasakoma, kad pretendentas buvo priimtas ir kad jis atitiko įvertinimus, kuriuos išreiškė medicinos mokyklos interviuotojas ir „šeši psichiatrai", parašydami palankią rekomendaciją (perskaitomą studentui) apie tinkamą pretendento charakterį. Atsakant į studento paklausimą dėl kitų studentų, jam būdavo pranešama, kad, pavyzdžiui, dvidešimt aštuoneri iš trisdešimt kitų studentų visiškai pritarė medicinos mokyklos interviuotojo įvertinimui, o likusieji du buvo šiek tiek neužtikrinti, tačiau, gavę pirmąją informaciją, apibūdino kandidatą kaip tinkamą (kaip ir visi kiti).

Paskui studentui pasiūlyta išklausyti įrašą antrą kartą ir paprašyta dar kartą įvertinti pretendentą.

Rezultatai. Dvidešimt penki iš dvidešimt aštuonių studentų patikėjo šia falsifikacija. Tačiau tai netaikytina trims studentams, kurie suprato, kad jie apgaudinėjami. Dviejų pastarosios grupės studentų atvejai svarstomi baigiamojoje šio skyriaus dalyje.

Studentai gebėjo išvengti prieštaravimų, susijusių su informaciniais duomenimis, energingai siekdami faktiniu požiūriu derinti juos su pirminiais, itin blogais įvertinimais. Pavyzdžiui, daugelis jų sakė, kad pretendentas arba atrodo, arba iš tikrųjų yra žemesnės klasės atstovas. Kai jiems buvo pasakyta, kad pretendento tėvas yra nacionalinės korporacijos, kuri gamina pneumatines duris autobusams ir traukiniams, viceprezidentas, jie atsakydavo:

„Jam reikėjo užsiminti, kad pinigų jam *nestinga*."

„Tai paaiškina, kodėl jis pasakė turįs dirbti. Tikriausiai jį privertė dirbti tėvas. Tai rodo, kad didžioji jo bėdų dalis – nepateisinama, nes jo reikalai iš tikrųjų nėra labai blogi."

„Na, ir kaip visa tai susiję su vertybėmis?"

Kai jiems būdavo pasakoma, kad pretendentas turi puikius įvertinimus gamtos mokslų srityje, studentai atvirai pripažindavo savo sumišimą.

„Jis išklausė tiek įvairių kursų <...>. Aš esu suglumęs. Tikriausiai interviu neatskleidė jo charakterio."

„Jis, rodos, iš tikrųjų išklausė kažkokius keistus kursus. Tiesą sakant, jie visiškai normalūs. Ne tai, kad normalūs <...>, bet <...>, šiaip ar taip, tai manęs nestebina."

„Na, ką gi! Manau, kad galima šitaip analizuoti. Remiantis psichologiniais terminais. Suprantate <...>, vienas galimas būdas <...>, aš, tarkim, galiu būti visiškai *šlapias*, tačiau *šio fakto* supratimą lemia mano žiūrėjimo būdas. Pretendentas galbūt kentė dėl nepilnavertiškumo komplekso, vadinasi, tai gali būti

labai didelis noras kompensuoti šį nepilnavertiškumo kompleksą. O *puikūs* pažymiai <...>, jo *geri* pažymiai, yra kompensacija už jo nesėkmę <...>, galbūt susijusią su socialiniais santykiais; aš nežinau <...>".

„Oi! Trečias pagal reitingą Džordžijoje. (Gilus atodūsis.) Aišku, kad jis jautė apmaudą, kai jo nepriėmė į Fi Betą*."

Ne tiek mėginta spręsti prieštaravimus, kuriuos sukūrė „Gardnerio" ir „kitų šešių ekspertų" įvertinimai, kiek stengtasi normalizuoti teikiamą informaciją. Paprastai atvirą sutrikimą ir susirūpinimą papildydavo tylūs apmąstymai:

(Juokas.) Dievaži! (Tyla.) Maniau, kad bus kitaip. (Labai prislėgtas.) Galbūt aš klystu <...>, visai nieko nesuprantu. Esu visiškai suglumęs.

Nėra mandagus. Žinoma, jis pasitiki savimi. Tačiau nėra mandagus. Aš nežinau. Arba tasai interviuotojas buvo šiek tiek keistas, arba ir aš toks pat. (Ilga pauzė.) Tiesiog neįtikėtina. Tai verčia mane abejoti savo mąstymo gebėjimais. Galbūt mano gyvenimo vertybės yra klaidingos, tiesiog nežinau.

(Švilptelėjimas.) Aš–aš tikrai nemanau, kad jis gerai išauklėtas. Jau pati balso intonacija!! Aš <...>; vis dėlto galbūt pastebėjote, kai jis pasakė „Jums iš karto tai reikėjo pasakyti", kai *prieš tai* jis (įrašytas medicinos mokyklos egzaminuotojas) pažvelgė į visa tai su šypsena. Tačiau vistiek! Ne, ne, aš šito negaliu suprasti. „Jums iš karto tai reikėjo pasakyti". Nors gal jis ir juokavo. Mėgino <...>. Ne! Man tai skambėjo įžūliai!"

Ach! <...> . Na, tai, žinoma, keičia mano požiūrį į inteviu. Oho! <...>. Tai <...> dar labiau supainioja mane.

Na <...> (juokas) <...>. Mmm! Ach! Na, galbūt jis gana gerai atrodė. Jam pavyko <...>; jam pavyko primesti savo požiūrį. Galbūt ... matant asmenį viskas atrodo visiškai kitaip. O galbūt niekada negalėčiau būti geru interviuotoju. (Svarstydamas ir beveik negirdimai.) Jie apskritai net nepaminėjo tų dalykų, kuriuos paminėjau aš. (HG**: kaip kaip?) (Garsiau.) Jie apskritai nepaminėjo nė vieno dalyko, kurį aš paminėjau, ir dėl to aš jaučiuosi kaip visiškas nevykėlis.

Iš karto po to, kai perteikimo duomenys priversdavo nustėrti, studentai, naudodamiesi proga, paklausdavo, kaip vertino kiti studentai. „Kitų studentų" nuomonės būdavo pateikiamos tik po „dr. Gardnerio" įvertinimų ir atsakymų į juos. Kai kuriais atvejais subjektui būdavo pasakoma, kad šitaip pasisakė „trisdešimt keturi iš trisdešimt penkių vertinusių asmenų", kartais keturiasdešimt

* *Phi Bet.* Baigiamųjų kursų studentų (JAV) ir kai kurių asmenų, įgijusių mokslo laipsnį, garbės draugija, kurios nariai išrenkami remiantis aukštais akademiniais pasiekimais. (Vert. past.)

** Haroldas Garfinkelis (vert. past.).

trys iš keturiasdešimt penkių, devyniolika iš dvidešimt, dvidešimt vienas iš dvidešimt dviejų. Visi skaičiai buvo dideli. Aštuoniolikos iš dvidešimt penkių studentų pasakymai nedaug kuo skyrėsi nuo čia pateikiamų protokolinių įrašų:

(Trisdešimt keturi iš trisdešimt penkių.) Aš nežinau <...>. Aš tebesivadovauju savo pirmaisiais įspūdžiais. Aš <...>. Aš <...>. Ar galite *man* pasakyti, ką aš supratau klaidingai? Galbūt aš <...>; aš <...> turėjau klaidingą supratimą – nuo pradžių turėjau klaidingą nuostatą. (Jūs galite man pasakyti? Man įdomu, ar čia turėtų būti toks nesuderinamumas.) Žinoma, <...>; aš <...> manau, kad turėtų būti visiškai kitaip. Negaliu suprasti. Esu visiškai suglumęs, patikėkite manimi. Aš <...>; aš nesuprantu, kaip aš galėjau šitaip suklysti? Galbūt mano supratimas – kai aš vertinu žmones – yra iškreiptas. Kalbu apie tai, kad galbūt aš turėjau klaidingą <...>. Galbūt mano vertybių jausmas <...> yra <...> kitoks <...> negu <...> kitų trisdešimt trijų. Bet aš nemanau, kad taip yra <...>, kadangi paprastai <...>, švelniai tariant, <...> aš <...> sugebu įvertinti žmones. Turiu galvoje, kad auditorijoje, įvairiose grupėse, kurioms aš priklausau, <...> aš paprastai įvertinu juos teisingai. Todėl aš *apskritai* nesuprantu, kaip aš galėjau šitaip suklysti. Nemanau, kad aš jaučiau įtampą ar jaudinausi <...> čia šįvakarą, bet <...> aš šito nesuprantu.

(Keturiasdešimt trys iš keturiasdešimt penkių.) (Juokas.) Nežinau, ką dabar ir pasakyti. Esu sutrikęs dėl savo nesugebėjimo tinkamai įvertinti šį vaikiną. (Prislopintu balsu.) Žinoma, šiąnakt aš užmigsiu. (Labai prislopintu balsu.) Bet tai iš tikro man kelia nerimą. Atsiprašau, kad nesugebėjau! Vienas klausimas, kuris kyla <...>. Aš galiu klysti <...>. (Eksperimentuojantysis: ar galite apibūdinti, koks jis jiems pasirodė?) Ne. Ne, negaliu šito apibūdinti, ne. Žinoma, visą tą biografinę medžiagą, – taip; bet aš nesuprantu, kaip Gardneris visa tai padarė be jos. Na, aš suprantu, kas yra Gardneris, Gardneris, ir kas esu aš, aš. (Kiti keturiasdešimt penki studentai neturėjo biografinės medžiagos.) Jo, jo, jo. Aš turiu galvoje, kad aš neneigiu viso to. Nėra prasmės (turiu galvoje sau pačiam) sakyti <...>. Žinoma! O, Dieve! Dėl biografijų juos turėjo priimti, ypač antrąjį vyrą. Na gerai, kas dar?

(Trisdešimt šeši iš trisdešimt septynių.) Aš galbūt ir atsiribočiau nuo savo ankstesnės nuomonės, tačiau tik iš dalies. Aš paprasčiausiai viso to nematau. Kodėl man reikėtų pasirinkti tokius skirtingus standartus? Argi mano nuomonė daugiau ar mažiau neatitinka kitų? (Ne.) Reikia pagalvoti. Tai juokinga. Nebent jūs susidūrėte su trisdešimt šešiais neįprastais žmonėmis. Aš negaliu šito suprasti. Galbūt tai mano paties problema. (Argi yra koks nors skirtumas?) Skirtumas yra, jeigu aš darau prielaidą, kad jie – teisūs. Kas atrodo tinkama man, netinka jiems. Tai – mano nuostata <...>. Vis dėlto mane atstumia visi tokios rūšies žmonės; protingo vyruko tipas, kurio reikėtų vengti. Aišku, galima šitaip kalbėti su kitais vaikinais <...>, bet tokiame interviu? <...> Dabar esu labiau sutrikęs negu šio interviu pra-

džioje. Manau, vertėtų eiti namo, pažvelgti į veidrodį ir pasikalbėti su savimi. Ką jūs manote apie tai? (Kodėl? Ar jums tai kelia nerimą?) Taip, žinoma, kad *kelia nerimą*. Tai verčia galvoti, kad mano gebėjimai vertinant žmones nėra normalūs. Tai nėra sveika būsena. (O koks šiuo atveju skirtumas?) Jeigu aš elgiuosi taip, kaip dabar elgiuosi, man atrodo, jog aš tiesiog kišu galvą liūtui į nasrus. Aš turėjau nuomonę, tačiau ji sudužo į šipulius. Tai verčia mane stebėtis savimi. Kodėl aš turėčiau turėti visiškai skirtingus kriterijus? Visi jie atsigręžia prieš mane.

Iš dvidešimt penkių pasirinktų subjektų septyneri negalėjo susitaikyti su tuo, kad jie klydo vertindami gana aiškius dalykus ir neįstengė „įžvelgti" alternatyvų. Ši nesėkmė juos visapusiškai ir nepaguodžiamai prislėgė. Kiti penkeri mėgino vadovautis požiūriu, kad medicinos mokykla priėmė gerą žmogų; kitų penkerių požiūris buvo tas, kad priimtas stuobrys. Jie neatsisakė ankstesniųjų vertinimų, nors ir mėgino juos keisti. Jų nuomone, „iš dalies" galima suprasti Gardnerio požiūrį. Tačiau tai buvo supratimas, kuriam stigo įsitikinimo. Kai jų dėmesys nukrypdavo į detales, bendrasis vaizdinys pradėdavo nykti. Šie asmenys laikėsi „bendrojo" požiūrio, tačiau sutrikdavo, kai tik išaiškėdavo prieštaringos to paties vaizdinio detalės. „Bendrąjį" vaizdinį sudarė išvardijami požymiai, ne tik priešingi tiems, kuriuos subjektas pateikdavo įvertinimo pradžioje, bet ir stiprinami hiperbolėmis: jeigu anksčiau kandidatas apibūdintas kaip visiškai netašytas asmuo, tai dabar jis – „nepaprastai" nuovokus žmogus; jei anksčiau jis vadintas neišauklėtu, tai dabar jis – „visiškai" normalus; jei anksčiau jo būta isteriško, tai dabar jis – „labai" šaltakraujiškas. Naujai įvertindami būdą, kuriuo remdamasis medicinos mokyklos egzaminuotojas klausydavosi tiriamojo, jie atskleisdavo naujus bruožus. Jie *matė*, pavyzdžiui, kad egzaminuotojas *nusišypso*, kai pretendentas užmiršta pasiūlyti jam cigaretę.

Kiti trys subjektai buvo įsitikinę, kad visa tai tėra apgavystė, o todėl atitinkamai elgėsi interviu metu. Šis procesas jų visai netrikdė. Du iš jų labai krimtosi, kai tik paaiškėjo, jog interviu baigėsi, o jie nespėjo atskleisti apgavystės.

Kiti trys asmenys, išgyvenantys vidinę įtampą, suglumino eksperimentuotoją. Nepateikdami jokių nuorodų eksperimentuotojui, jie pavertė interviu eksperimentu, skatinančiu spręsti kai kurias problemas. Dalyviai manė, kad jų užduotis – padaryti viską kuo geriau, nekeičiant savo nuostatų, nes tik šitaip galima padėti tyrimui. Buvo nelengva juos suprasti. Nors jų nerimas – pastebimas, tačiau atsakymai buvo mandagūs, nesiejami su dalykais, provokuojančiais šį nerimą.

Kiti trys subjektai visiškai skyrėsi nuo kitų. Vienas jų pabrėžė, kad įvertinimų pobūdis esti „semantiškai dvilypis" ir, kadangi trūksta reikiamos informaci-

jos, negalima pateikti „labai pagrįstos nuomonės". Antrasis, vienintelis iš visų, remdamasis savo požiūriu nusprendė, kad antrasis apibūdinimas yra ne mažiau įtikinamas, kaip ir pirmasis. Kai apgavystė buvo atskleista, jis sutriko, nesuprasdamas, kaip galėjo būti šitaip įsitikinęs tuo, ką jis teigia. Trečiasis, vertindamas visa tai, kas vyko, sutrikdavo tik labai retais atvejais. Tačiau jis – vienintelis asmuo, kuris anksčiau buvo apklaustas medicinos mokykloje. Čia, be kita ko, jis turėjo gerus ryšius. Nepaisant to, kad jo pažymiai vidutiniškai buvo mažesni negu C lygmuo, jis puikiai įvertino savo priėmimo šansus, o geriausiu pasiekimu laikė diplomatinės tarnybos, o ne medicinos karjerą.

Apibendrinančioji nuoroda: kai apgavystė buvo atskleista, dvidešimt du iš dvidešimt aštuonių subjektų pareiškė, kad jaučia didelį palengvėjimą; dešimt asmenų reagavo labai emocingai. Visi jie vieningai teigė, kad informacija apie apgavystę leido jiems grįžti prie savo ankstesniojo požiūrio. Septynis subjektus reikėjo primygtinai įtikinėti, kad tai – apgavystė. Kai apgavystė buvo atskleista, jie klausė, kuo gi jie turį tikėti. Galbūt eksperimentuotojas atskleidė jiems tariamą apgavystę, norėdamas, kad jie jaustųsi geriau? Siekiant įtikinti, kad būta apgavystės, jiems papasakota istorija – ta, kurią ir reikėjo papasakoti.

Kadangi motyvuotas paklusimas lūkesčiams, kurie sudaro kasdienio gyvenimo nuostatas, susideda – asmens požiūrio aspektu – iš „įprastų gyvenimo faktų" supratimo ir pritarimo jiems, tai organizacines motyvuoto paklusimo sąlygų – skirtingų kolektyvo narių požiūriu – variacijas turėtų sudaryti skirtingas „įprastų gyvenimo faktų" supratimas ir pritarimas jiems. Taigi anksčiau aprašytų veiksnių griežtumas turėtų keistis atsižvelgiant į tai, kaip nariai laikosi atsakomybės įprastų gyvenimo faktų supratimui. Be to, dėl bendrosios kolektyvinio gyvenimo faktų moralinės tvarkos *objektyvumo*, griežtumas turėtų kisti kintant įpareigojančiam įprastų gyvenimo faktų supratimui (nepaisant „asmeniškų bruožų" poveikio). Asmeniškais bruožais aš vadinu visus asmenų bruožus, kuriuos pasitelkia tyrėjai metodologiškai siekdami atsižvelgti į asmens veiksmo kryptis ir susiedami šiuos veiksmus su daugiau ar mažiau sistemiškai suvokiamais motyvaciniais bei „vidinio gyvenimo" kintamaisiais dydžiais, nepaisydami socialinės ir kultūros sistemos poveikio. Konvencinių asmenybės įvertinimo metodikų ir psichiatrinių procedūrų rezultatai didžiąja dalimi atliepia šias sąlygas.

Turėtume aptikti tokį reiškinį. Įsivaizduokime procedūrą, kuri leistų įtikinamai įvertinti asmens atsakomybės „įprastų socialinio gyvenimo faktų" supratimui apimtį. Įsivaizduokime kitą procedūrą, kuri leistų įvertinti asmens sutrikimo mastą, apimantį įvairaus elgesio laipsnių ir jų derinių spektrą. Turint mintyse neatrink-

tų asmenų visumą ir nepaisant „asmeniškų bruožų" poveikio, pirminis santykis tarp atsakomybės „įprastų faktų supratimui" ir „sutrikimo" turėtų būti atsitiktinis. Jeigu pažeidžiami kasdienio gyvenimo lūkesčiai (optimaliai kuriant trikdymo sąlygas), tai asmenys turėtų skirtis pagal jų išreiškiamą sutrikimą. Čia kalbama apie apimtį, kuri atitinka pirminį „įprastų gyvenimo faktų" supratimo lygmenį.

Reiškinys, kurį galima aptikti pasitelkiant mano prielaidą, vaizduojamas 1-ame ir 2-ame pav. Remiamasi anksčiau aptartų dvidešimt aštuonių medicinos mokyklos parengiamųjų kursų studentų apklausa. Parengiamųjų kursų studentų

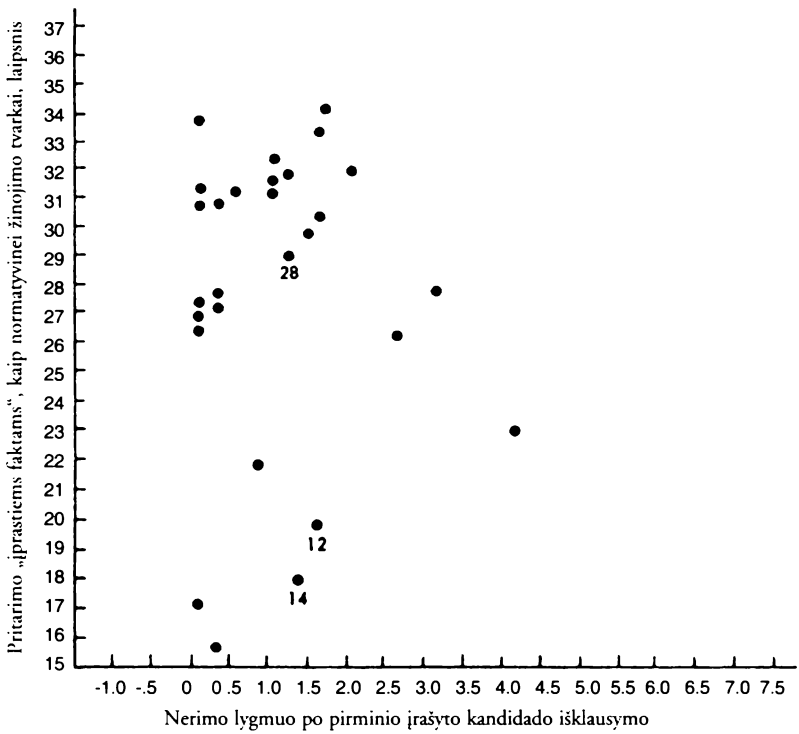

Pastaba: Skaitmeniniais taškais žymimi subjektai, kurie įtarė ar atskleidė apgavystę n = 28

1 pav. Subjekto pritarimo „įprastiems faktams", kaip institucionalizuotai žinojimo apie parengiamųjų medicininių kursų aplinkybes tvarkai, ir pirminio nerimo lygmens koreliacija (r = .026)

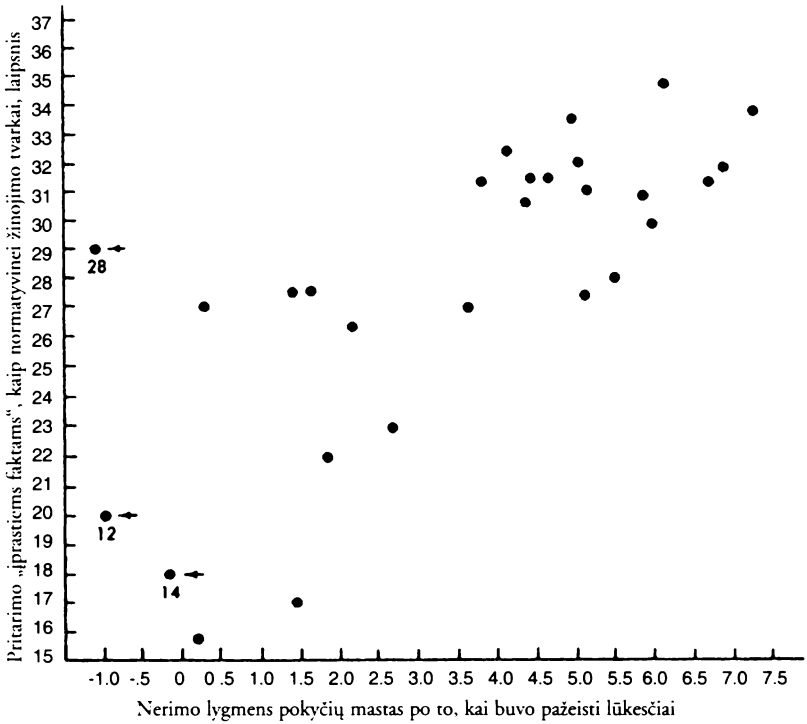

Pastaba: Skaitmeniniais taškais žymimi subjektai, kurie įtarė ar atskleidė apgavystę. Rodyklės (←) nurodo pokyčių kryptį.
n = 28

2 pav. Subjekto pritarimo „įprastiems faktams", kaip institucionalizuotai žinojimo apie parengiamųjų medicininių kursų aplinkybes tvarkai, ir reliatyvaus nerimo lygmens koreliacija (r = .751)

pritarimo bendrajai moralinei gyvenimo faktų tvarkai ir studentų nerimo koreliacija (iki nesuderinamos medžiagos įtraukimo) sudarė .026. Po to, kai buvo įtraukta ir nesėkmingai norminama nesuderinama medžiaga (tačiau dar prieš atskleidžiant apgavystę), koreliacija buvo .751. Kadangi įvertinimo procedūros buvo labai supaprastintos ir būta rimtų klaidų projektuojant ir įgyvendinant tyrimą (o taip pat dėl *post hoc* argumento), *šie rezultatai esti ne daugiau negu iliustracija to, apie ką aš kalbu. Jokiomis aplinkybėmis jų nereikėtų laikyti atradimais.*

Bendrojo supratimo santykis su faktu, kad socialiniai modeliai apibrėžia žmogų kaip sveiko proto marionetę

Daugelis tyrimų liudija, kad socialinė bendro supratimo standartizacija (kad ir kas būtų standartizuojama) asmens veiksmus sieja su aplinkiniais įvykiais, suteikdama jiems pagrindus, kurie leidžia nustatyti nukrypimus nuo suvokiamai normalios dalykų raidos ir atkurti šią raidą mobilizuojant pastangomis grindžiamą veiksmą.

Socialinės srities mokslų teoretikai – ypač socialiniai psichiatrai, socialiniai psichologai, antropologai ir sociologai – pasitelkia standartizacijos faktą siekdami suprasti veiksmų, kurie atliepia standartizuotus lūkesčius, pobūdį ir padarinius. Apskritai jie pripažįsta, nors kai kuriais atvejais – neigia, faktą, kad asmenys, pasitelkdami tuos pačius veiksmus, randa, kuria ir remia šią standartizaciją. Svarbus neigimo padarinys – klaidinantis požiūris į stabilių veiksmų kilmę ir jų susidarymo sąlygas. Tai rodo, kad visuomenės narys paverčiamas kultūrinės ar psichologinės rūšies (arba ir vienos, ir kitos) marionete. Rezultatas yra tas, kad bet kuris atliktas veiksmų ir standartizuotų lūkesčių santykio tyrimas apima *nepublikuotą* medžiagą, kurią sudaro gana prieštaringi duomenys, reikalaujantys esminės peržiūros.

„Kultūros marionete" aš vadinu sociologų–bendrijoje–sukonstruotą–žmogų, *kuris kuria stabilius visuomenės bruožus vadovaudamasis išankstinėmis ir teisėtomis veiksmo, kurį sukuria bendroji kultūra, kryptimis.* „Psichologinė marionetė" yra psichologų–bendrijoje–sukonstruotas–žmogus, kuris kuria stabilius visuomenės bruožus rinkdamasis veiksmo, grindžiamo psichiatrine biografija, priežastine istorija ir psichinės būsenos kintamaisiais, kryptis. Bendrasis šių „žmogaus modelių" bruožas yra tas, kad sveiko proto sprendimų racionalumo[9] kryptys, apimančios asmens vartojamą įprastų socialinių struktūrų žinojimą (o ne laikinę čia ir dabar situacijų „seką") apibūdinamos kaip epifenomenalios.

Klaidinanti kryptis, kuri atsiranda dėl sveiko proto marionetės vartojimo (įvardijant santykį tarp standartizuotų lūkesčių ir veiksmo krypčių), sukuria tinkamo aiškinimo, kaip kontroliuojančio apmąstymo, problemą, nes šiuo atveju (kai api-

[9] Sveiko proto racionalumo formos detaliau nagrinėjamos šiuose Schützo tekstuose: "Common Sense and Scientific Interpretation of Human Action", in *Collected Papers I: The Problem of Social Reality*, pp. 3–47; "The Problem of Rationality in the Social World" in *Collected Papers II: Studies in Social Theory* (pp. 64–88; VIII sk.). Sveiko proto racionalumo formas pasitelkia Egonas Bittneris, op. cit.; čia rekomenduojama kritiškai peržiūrėti ir rekonstruoti sociologų požiūrį į psichinį susirgimą.

brėžiami egzistuojantys ryšiai tarp veiksmo krypčių) tyrėjas, svarstydamas perspektyvinių pasirinkimų, subjektyvumo ir vidinio laiko problemas, sprendžia, ar atsižvelgti, ar neatsižvelgti į sveiko proto racionalumo formas. Mėgstamas sprendimas: apibrėžti narių veiksmus pasitelkiant stabilias struktūras (*t.y.* nustatant jų *kryptį*) kaip teorinį atskaitos pagrindą, kuriuo remiantis aprašomi būtini raidos keliai, su kuriais siejami galutiniai rezultatai. Mėgstamos priemonės – poreikių paskirstymo hierarchija ir bendroji kultūra, kaip esminės veiksmo taisyklės. Būtinų išvadų pagrindimo procesas susiejamas su sąvokomis (nors ir užmokant tam tikrą kainą, kai konkretus–asmuo–visuomenėje paverčiamas sveiko proto marionete).

Kuo gi *vadovaujasi* tyrėjas, visuomenės narį laikydamas sveiko proto marionete? Verta pasitelkti keletą pavyzdžių.

Aš suformulavau studentams užduotį – pasiderėti dėl nustatytų prekių kainų. Būdingi standartizuoti lūkesčiai yra „institucionalizuota vienos kainos taisyklė" arba, anot Parsonso[10], pastovus sutarties instituto elementas. Daryta prielaida, kad dėl šio „internalizuoto" pobūdžio studentai-pirkėjai, atlikdami užduotį, turėtų jausti nuogąstavimus ir gėdą (be to, turėtų jausti gėdą ir atlikę užduotį). O pardavėjai, kaip įprasta, turėtų jausti nerimą ir susierzinimą.

Šešiasdešimt aštuoni studentai įgyvendino užduotį, susijusią su kaina, kuri neviršijo dviejų dolerių, siūlydami daug mažiau negu reikalaujama kaina. Kiti šešiasdešimt septyni studentai atliko šešių eksperimentų serijas: tris, susijusias su prekėmis, kurių kainos buvo du ar mažiau dolerių, ir tris, susijusias su kainomis, viršijančiomis penkiasdešimt ar daugiau dolerių.

Rezultatai: 1. Arba pardavėjų gali būti nepaisoma (kaip marionečių, tačiau visiškai kitaip, negu aprašo esamos standartizuotų lūkesčių teorijos), arba jie nėra visiškos marionetės. Tik keletas jų parodė nerimo ženklus; ir tik vienas pardavėjas įpyko. 2. Dvidešimt paskirų eksperimentuotojų atsisakė bandymų arba juos nutraukė (palyginti su trimis procentais asmenų, kuriems buvo skirta šešių bandymų užduotis). 3. Kai derėjimosi epizodas buvo išnagrinėtas kaip sudedamasis – bandymo lūkesčių, kreipimosi į pardavėją, pasiūlymo pateikimo, tolesnės sąveikos, epizodo užbaigimo ir viso to, kas vyko vėliau, – procesas, nustatyta, kad didžiausias nuogąstavimų dažnumas būdingas abejoms grupėms (laukiant užduoties ir kreipiantis į parduodantįjį asmenį *pirmąjį kartą*). Kiekvienoje paskesnėje sekos atkarpoje mažėjo paskirų bandytojų, kurie informavo dėl nepatogumų, skaičius. Dauguma studentų, kurie derėjosi dviejuose arba daugiau negu dviejuose bandymuo-

[10] Talcott Parsons, „Economy, Polity, Money and Power" (pertvarkytas rankraštis, 1959).

se, pranešė, kad trečiojo epizodo momentu ši užduotis jiems jau pradėjo patikti. 4. Dauguma studentų informavo, kad jie jautėsi patogiau derėdamiesi dėl aukštos prekių kainos negu derėdamiesi dėl žemesnės prekių kainos. 5. Po šešių epizodų daugelis studentų pareiškė, kad jie suprato („patys nustebdami"), kad galima derėtis dėl standartizuotų kainų turint gana realius sėkmės šansus. Jie ketino šitaip elgtis ir ateityje, ypač derėdamiesi dėl brangių prekių.

Tokie rezultatai rodo, kad visuomenės narį galima paversti kultūros marionete a) vaizduojant jį kaip asmenį, kuris veikia pagal taisykles; tuo tarpu reikėtų kalbėti apie laukimo nerimą, užkertantį kelią situacijos plėtrai, o ką jau kalbėti apie pasipriešinimą šiai situacijai, kuria remdamasis jis gali rinktis; sakykim, vadovautis taisyklėmis arba nesivadovauti jomis; b) nepastebint praktinės ir teorinės nuogastavimų įveikos svarbos; c) jeigu asmenys, formuojantis nerimo jausmui, vengia susidurti su šiais „standartizuotais" lūkesčiais, tai standartizaciją gali sudaryti *priskiriamoji* standartizacija; o tai liudija faktas, kad asmenys vengia pačių situacijų, kurios gali padėti jas suprasti.

Tiek neprofesionalus, tiek profesionalus taisyklėmis grindžiamų veiksmų ir taisyklių pažeidimo padarinių supratimas yra grindžiamas kaip tik tokia procedūra. Tiesą sakant, juo svarbesnės taisyklės, tuo didesnė tikimybė, kad supratimas yra grindžiamas vengiamais bandymais. Kiekvieno asmens, kuris tiria lūkesčius, sudarančius rutininius įprastos veiklos pagrindus, neišvengiamai laukia keisti atradimai, kadangi tyrėjai, netgi pasitelkdami tokį būdą, kaip pažeidimo procedūrų pakartojimas vaizduotėje, atskleidžia juos retai.

Yra ir kita kryptis, leidžianti visuomenės narį paversti sveiko proto marionete. Tai – bet kurios tinkamos ženklų ir simbolių teorijos panaudojimas, kurios paskirtis – pavaizduoti būdą, kuriuo remdamiesi asmenys konstruoja aplinkos bruožus, kaip reikšmingus bruožus. Marionetė yra sukuriama remiantis keletu būdų. Aš pateiksiu du būdus.

1. Formalūs tyrimai, kaip įprasta, susiję arba su normatyvinių simbolinės raiškos teorijų išradimu, arba, nors ir mėginant sukurti aprašomąsias teorijas, pastarųjų pakeitimu normatyvinėmis. Bet kuriuo atveju konstruojamas narys privalo išmokti vadovautis tyrėjo nurodymais. Šitaip užtikrinama, kad tyrėjas gebės ištirti jų raiškos atvejus, kaip pavyzdžius, kuriuos turi mintyse tyrėjas. Tačiau, remiantis Wittgensteinu[11], konkretūs asmenų raiškos atvejai yra racionalūs vartojimo atvejai *tam tikra-*

[11] Ludwig Wittgenstein, *Philosophical Investigations* (Oxford: Basil Blackwell, 1959).

me „kalbiniame žaidime". Koks gi yra *jų* žaidimas? Kol nebus paisoma šio programinio klausimo, tol nepriartėsime ir prie asmens raiškos atvejų. Juo labiau atsižvelgsime į šį klausimą, tuo labiau subjekto interesus konkrečiais raiškos atvejais apibrėšime pasitelkdami praktinius svarstymus, kurie skiriasi nuo pačių tyrėjų svarstymų.

2. Esamos teorijos gali atskleisti nemažai svarbių dalykų apie tokias ženklų funkcijas, kaip žymenys ir nuorodos, tačiau jos yra nebylios, kai kalbama apie tokias žymiai bendresnes funkcijas, kaip išnašos, sinekdocha, dokumentinės reprezentacijos, eufemizmai, ironija ir dvilypumai. Nustatant ir analizuojant žymenis ir nuorodas, kaip ženklų funkcijas, galima apdairiai nepaisyti kasdienių sveiko proto žinojimo nuorodų, *kadangi* jų nepaiso ir vartotojai. Tačiau ironijos, dvilypumų, išnašų ir pan. analizė atskleidžia kitokius reikalavimus. Bet kuris mėginimas svarstyti būdingą pasakymų, reikšmių, perspektyvų ir tendencijų pobūdį neišvengiamai reikalauja suprasti įprastus, kasdienius sveiko proto dalykus.

Nors tyrėjai nepaiso šių „kompleksiškų" vartojimo atvejų, negalima sakyti, kad jų visai nedomina šių atvejų problemiškumas. Tyrėjai mėgina juos interpretuoti, kalbinės bendruomenės nario raišką susiedami arba su kultūros ryšiais bei suvaržymais, arba konstruodami vaizdinių ir numanomų objektų atitikimą („ženklo" ir „referento" atitikimą), kaip asociaciją. Bet kuriuo atveju, jeigu sumenkinama nuovoki nario veikla, tai nebegalima detaliai aprašyti tokios simbolinės raiškos.

Tokia nuovoki veikla, susijusi su socialinių struktūrų sveiko proto žinojimu ir atitinkamomis nuorodomis, kaustė mūsų dėmesį kiekvienu konkrečiu atveju, kai tik išryškėdavo prieštaravimai. Mūsų dėmesys būdavo prikaustytas todėl, kad subjektai susidurdavo su savo nuovokumu ir sveiko proto žinojimu, kaip dalykais, kurie iškildavo jiems kaip praktinės nesuderinamumo problemos. Kiekviena procedūra, apimanti nukrypimus nuo laukiamos kasdienių dalykų raidos (nepaisant to, ar nukrypimo būta didelio ar nedidelio), žadino subjektų pripažinimą, kad eksperimentuojantysis pasitelkia dvilypį pokalbį, ironiją, išnašas, eufemizmus ar melą. Tai nuolat kartodavosi nukrypstant nuo įprastų žaidimo taisyklių.

Studentams buvo skirta užduotis: pažaisti kryžiukų žaidimą su įvairiais subjektais, atrinktais pagal amžiaus, lyties ir pažįstamo laipsnio kriterijus. Nubraižę kryžiukų lentelę jie prašydavo subjektų pradėti žaidimą. Kai subjektas atlikdavo pirmąjį veiksmą, eksperimentuotojas ištrindavo jo pažymėtą ženklą, perkeldavo jį į kitą kvadratą ir užrašydavo savo žymenį, neparodydamas jokio

ženklo, kad jis elgiasi neįprastai. Kaip pranešė studentai, 50 % atvejų (iš viso būta 247 bandymų) subjektai traktavo minėtą judesį kaip gestą, turintį paslėptą, bet gana apibrėžtą reikšmę. Subjektai buvo įsitikinę, kad eksperimentuojantis asmuo „kažko siekia" (to, ko jis nepasako), o tai, ką jis „iš tikrųjų" daro, neturi nieko bendra su kryžiukų žaidimu. Jis koketuoja; jis parodo subjekto kvailumą; jo gestai – užgaulūs arba įžūlūs. Analogiški rezultatai būdavo aptinkami, kai studentai derėdavosi dėl standartinių prekių kainų, prašydavo kitų asmenų paaiškinti trivialius posakius, nepakviesti prisijungdavo prie nepažįstamos pašnekovų grupės arba įprasto pokalbio metu „atsitiktinai" klajodavo nuo vieno objekto prie kito.

Kitas būdas, kuriuo remiantis asmuo paverčiamas kultūros marionete, suvaržo komunikacinę socialinės aplinkos struktūrą. Sakykim, fiziniams įvykiams suteikiant privilegijuotą statusą, galima teoriškai išskliausti egzistavimo būdą, rodantį, kad asmens vieta, kaip potencialių ir aktualių įvykių tekstūra, apima ne tik išorinius požymius, bet ir gyvybingas vidines asmens būsenas. Visa tai rodo konkreti procedūra.

Studentų buvo paprašyta pasirinkti bet kurį asmenį (tik ne šeimos narį) ir įprasto pokalbio metu, neparodant, kad vyksta kažkas neįprasta, priartinti savo veidą prie subjekto taip, kad savo nosimi jis beveik palytėtų jį. Didžioji atskaitų dalis (iš viso atlikti 79 bandymai) atskleidė, kad procedūra – *tiek* eksperimentuotojui, *tiek* subjektui – sužadino seksualinę motyvaciją (nors tokį ketinimą slėpė procedūros pobūdis), nepaisant to, ar asmenys buvo tos pačios ar skirtingos lyties, ar jie – tik pažįstami, ar artimi draugai (su nepažįstamais žmonėmis eksperimentuoti buvo draudžiama), ar skyrėsi jų amžius, išskyrus tuos atvejus, kai į eksperimentą būdavo įtraukiami vaikai. Tokius ketinimus papildė vidiniai asmens impulsai, įtraukiami į konkretaus veiksmo aplinką, kadangi asmenys ir jautė potraukį, ir patys buvo trokštami. Nepatvirtintą kvietimą pasirinkti papildė konfliktiškas svyravimas, susijęs su pasirinkimo pripažinimu ir galimybe būti pasirinktam. Čia atsiskleidė vengimas, suglumimas, visiškas sutrikimas, slapukavimas ir – pirmiausia – šių būsenų netikrumas, o taip pat netikrumas, susijęs su nuogąstavimais, viltimi ir pykčiu. Šios būsenos buvo itin būdingos vyrams. Eksperimentuotojai, kaip įprasta, nesugebėdavo atkurti situacijų. Subjektus tik iš dalies tenkindavo eksperimentuojančio asmens paaiškinimas, kad visa tai – „eksperimentas, grindžiamas atitinkama sociologijos kurso programa". Jie dažnai skundėsi: „Gerai, tai buvo eksperimentas, bet kodėl tu pasirinkai *mane*?" Aiškinimui pasibaigus, subjektas ir eksperimentuotojas, kaip įprasta, norėdavo

tęsti aiškinimo procesą, tačiau nebūdavo aišku, kas tai galėtų ar turėtų būti.

Galiausiai narį galima paversti sveiko proto marionete teigiant, kad rutininius veiksmus valdo išankstiniai susitarimai, ir nusakant tikimybę, kad nario deviacijos samprata tiesiogiai susijusi su išankstiniais susitarimais. Tai – tik teorinis pasirinkimas, kuris teoriškai atriboja esminius egzistencinius reiškinius. Kaip pavyzdį, galima apsvarstyti paprastą faktą: asmenys skatins vienas kitą laikytis susitarimų, kurių sąlygų jie iš tikrųjų niekada nenustatė. Šis ignoruojamas bendro supratimo požymis, leidžiantis įsiskverbti į „susitarimų" kilmę, atskleidžia atitinkamus padarinius.

Kad ir kokios savitos būtų bendrojo supratimo prielaidos (kaip prototipą galima nurodyti sutartį), jos įgyja susitarimo statusą tik tada, kai sulygtos sąlygos paremia žodžiais neišreikštą, bet suprantamą, *et cetera*[12] išlygą. Konkrečios sąlygos formuluojamos esant susitarimo taisyklei, vadovaujantis *et cetera* išlygos jurisdikcija. Tai neįvyksta kartą ir visiems laikams, bet esmingai atliepia tiek vidinę, tiek išorinę laikinės veiklos raidą, vadinasi, ir nuoseklią aplinkybių bei nenumatytų atvejų raidą. Todėl ir klaidinga, ir netinkama apibūdinti susitarimą kaip registracinę priemonę, kuria remiantis asmenims sudaroma galimybė numatyti tolesnę vienas kito veiklą – kaip bet kuriuo Čia ir Dabar atveju. Kalbant tiksliau, bendrojo supratimo, kuris formuluojamas vadovaujantis susitarimo taisyklėmis, paskirtis – sunorminti konkrečią asmenų veiklą (kad ir kokia tai būtų veikla). Dėl šios priežasties susidaro nenumatyti atvejai. Dar daugiau: asmenys žino (kaip ir bet kuriuo Čia ir Dabar atveju), kad nenumatyti atvejai

[12] *Et cetera* išlyga, jos požymiai ir jos vartojimo padariniai – vyraujanti tyrimų ir diskusijų tematika, būdinga dažnėjančioms etnometodologų konferencijoms Los Andželo Kalifornijos ir Kolorado universitetuose (nuo 1962 m. vasario mėn., finansiškai remiant JAV Oro pajėgų mokslinių tyrimų biurui). Konferencijose dalyvavo Egonas Bittneris, Haroldas Garfinkelis, Craigas MacAndrew, Edwardas Rose'as ir Harvey Sacks'as. Konferencijos dalyvių diskusijas *et cetera* klausimais žr.: Egon Bittner, "Radicalism: A Study of the Sociology of Knowledge", *American Sociological Review*, 28 (December, 1963), 928–940; Harvey Sacks, "On Sociological Description", *Berkeley Journal of Sociology*, 8 (1963), 1–16; Harold Garfinkel, "A Conception and Some Experiments With Trust ..."; o taip pat I ir III šios knygos sk. Išplėtotų tyrimų, nagrinėjančių kodavimo procedūras, apklausos metodus, teisininkų darbus, konstravimo modelius, istorinį rekonstravimą, „socialinę atskaitą", skaičiavimą ir personalinę diagnostiką, pavyzdžius galima aptikti nepublikuotuose Bittnerio, Garfinkelio, MacAndrew, Rose'o ir Sackso tekstuose; iššifruotuose Bittnerio, Garfinkelio ir Sackso pokalbiuose apie „Supratingas atskaitas" šešioliktoje kasmetinėje tarptautinių santykių konferencijoje (Kolorado universitetas, 1963 m. balandžio 11–12 d.); ir konferencijos protokoluose.

gali būti išrandami bet kuriuo momentu, kai reikia nuspręsti, ar tai, ką dalyvaujančios pusės iš tikrųjų padarė, atliepia susitarimą. *Et cetera* išlyga suteikia tikrumą, kad nežinomos sąlygos aptinkamos kiekviename žingsnyje. Remiantis šiomis sąlygomis, bet kuriuo konkrečiu momentu, galima retrospektyviai perskaityti susitarimą, ieškant dabartinėse praktinėse aplinkybėse to, iš ko „realiai", „pirmiausia" ir „visuomet" susideda susitarimas. Tai, kad dabartinių aplinkybių susiejimo su iš anksto susitarta veikla procesas kartais esti ginčijamas, neturėtų būti argumentas, kuriuo remiantis siekiama paslėpti visa apimantį ir rutininį šio proceso pobūdį, kaip tęstinį ir esminį „veiksmų bruožą, atliepiantį bendrąjį supratimą".

Šis procesas, vadintinas susitarimų atradimo metodu, kurio paskirtis – žadinti pagarbą praktinių aplinkybių taisyklėms, yra praktinės etikos versija. Ir nors socialinės srities mokslininkai skiria jam nedaug dėmesio arba visai jo nepaiso, tai – dalykas, susijęs su pastoviausiais ir įprasčiausiais kasdieniais reikalais ir kasdienės veiklos sveiko proto teorijomis. Profesinis teisininkų talentas grindžiamas tam tikrais įgūdžiais – gebėjimu sąmoningai manipuliuoti *et cetera* aplinkybėmis, šitaip paremiant naudingas prielaidas. Šito konkrečiai mokomi teisės mokyklų studentai. Tačiau nederėtų manyti, jog dėl to, kad tai – teisininko įgūdžiai, tik teisininkai turi tokius gebėjimus arba kad šiuos dalykus daro tik tie, kurie daro tai sąmoningai. Šis metodas būdingas visai visuomenei, kaip taisyklėmis besivadovaujančios veiklos sistemai.[13] Toks metodas tinka kaip priemonė, kuria remdamiesi asmenys gali kontroliuoti, viena vertus, potencialius ir aktualius pasiekimus bei netikėtas sėkmes, o kita vertus, nusivylimus, frustracijas ir nesėkmes, su kuriomis jie neišvengiamai susiduria siekdami laikytis susitarimų, o kartu išsaugodami konkrečios, socialiai organizuotos veiklos supratingumo jausmą.

Šio reiškinio galiojimą patvirtina nedidelės apimties, tačiau tikslus pavyzdys (procedūra, reikalaujanti, kad eksperimentuojantis asmuo įtrauktų į pokalbį kitus asmenis, turėdamas specialų magnetofoną, paslėptą vidinėje švarko kišenėje). Kalbėdamasis eksperimentuotojas atsisegdavo švarką, parodydamas magnetofoną ir sakydamas: „Ar matote, ką aš turiu?" Po pirmosios pauzės beveik visada pasigirsdavo klausimas: „Ką jūs žadate daryti?" Subjektai reiškė pretenzi-

[13] Kiek tai yra pagrįsta, nusako programinis uždavinys, reikalaujantis rekonstruoti socialinės tvarkos problemą, kuri dabar yra formuluojama sociologinėse teorijose, ir kritiškai išnagrinėti esamus privilegijuotus sprendimus. Rekonstravimo šerdį sudaro empirinė problema, atskleidžianti būdingus *et cetera* mąstymo bruožus.

jas dėl lūkesčių – kad pokalbis yra tik „tarp mūsų" – pažeidimo. Toji aplinkybė, kad pokalbis, kaip išaiškėjo, buvo įrašinėjamas, sužadino naujas galimybes, kurias dalyviai paskui siekė suderinti remdamiesi teisėtu susitarimu, apie kurį jie niekada konkrečiai neužsiminė ir kuris iš tikrųjų anksčiau neegzistavo. Įrašytasis (kaip dabar išaiškėjo) pokalbis įgijo naują ir probleminį pobūdį – dėl nežinomų jo vartojimo atvejų. Susitarimo privatumas buvo traktuojamas kaip nepaliaujamai galiojantis dalykas.

Baigiamosios pastabos

Aš įrodinėjau, kad domėjimasis supratingų, realistinių ir analizuotinų veiksmų pobūdžiu, konstravimu ir pripažinimu nėra tik filosofų ir profesionalių sociologų monopolija. Visuomenės nariai paprastai neišvengiamai domisi šiais dalykais – kaip kasdienių reikalų bruožais ir kaip socialiai prižiūrimu jų įgyvendinimu. Sveiko proto sampratos ir sveiko proto veiklos tyrimo paskirtis – nagrinėti konkrečius metodus, kaip probleminį reiškinį, kuriuo remiasi sociologiškai mąstantys visuomenės nariai, neprofesionalai ar profesionalai, kurie socialines kasdienės veiklos struktūras daro pastebimas. „Pakartotinis" sveiko proto atradimas yra vertas dėmesio galbūt todėl, kad profesionalūs sociologai, kaip ir nariai, priprato pernelyg dažnai rūpintis įprastu socialinių struktūrų žinojimu – ir kaip jų tyrimų tematika, ir kaip atitinkamais ištekliais, vis dėlto nepakankamai dėmesio skirdami šiam dalykui, kaip vienintelei ir išskirtinei programinei sociologijos tematikai.

III skyrius

ĮPRASTAS SOCIALINIŲ STRUKTŪRŲ ŽINOJIMAS: *neprofesionalus ir profesionalus faktų nustatymas bei dokumentinis interpretavimo metodas*

Kalbant sociologiškai, „bendroji kultūra" įvardija socialiai sankcionuotus veiksmo ir išvadų darymo pagrindus, kuriais remiasi žmonės tvarkydami savo kasdienius reikalus ir darydami prielaidą, kad kiti pasitelkia tuos pačius būdus. Socialiai–sankcionuotus–gyvenimo–visuomenėje–faktus–kuriuos–žino–kiekvienas–sąžiningas–visuomenės–narys sudaro šeimyninio gyvenimo elgsena, rinkos veiksniai, pagarbos pasiskirstymas, kompetencija, atsakingumas, gera valia, pajamos, narių motyvacija, dažnumas, nerimo priežastys ir terapija, geri ir blogi tikslai, susiję su esama dalykų tvarka. Socialiai sankcionuoti socialinio gyvenimo faktai susideda iš aprašymų, kuriuos teikia kolektyvo narys[1], vadovaudamasis savo praktiniais interesais. Remdamiesi Alfredo Schützo darbais[2], tokį socialiai organizuotos aplinkos suderintų veiksmų žinojimą vadinsime „įprastu socialinių struktūrų žinojimu".

Bendrosios kultūros sampratą sudaro įprastas socialinių struktūrų žinojimas, kurį nustato socialinės srities mokslininkai remdamiesi *būdingais* visuomenės apibrėžimais. Jų požiūriu, žinojimas ir procedūros, kurias pasitelkia visuomenės nariai kaupdami, tikrindami, kontroliuodami ir perduodami šį žinojimą, esti teorinių sociologinių interesų objektas.

Čia domimasi įprastu socialinių struktūrų žinojimu. Tai – teorinių sociologinių interesų objektas. Domimasi visuomenės aprašymais, pažįstamais bendruomeniškai ir drauge su kitais nariais laikomais savaime suprantamais daly-

[1] Vartodami „kolektyvinės narystės" terminą griežtai vadovaujamės Talcotto Parsonso apibrėžimu (žr.: *The Social System*; *Theories of Society*, I, II d., pp. 239-240).

[2] Alfred Schütz, *Collected Papers I: The Problem of Social Reality* (1962); *Collected Papers II: Studies in Social Theory* (1964); *Collected Papers III: Studies in Phenomenological Philosophy* (1966).

kais, kuriais remiasi jos nariai, *įskaitant profesionalius sociologus.* Nariai pasitelkia šiuos aprašymus kaip savo galiojančios teisės, „kompetencijos", sąlygą – netrukdomai prižiūrėti ir bendruomeniškai svarstyti prasmės, fakto, metodo ir priežastinių veiksnių problematiką. Kalbant konkrečiau, šis tekstas aprašo veiklą, kuri valdo prasmės ir fakto apibrėžimus. Siekiama išsiaiškinti, kaip, esant sveiko proto pasirinkimo situacijoms, susidaro faktinis socialinių struktūrų žinojimo kodeksas.

Dokumentinis interpretacijos metodas

Sociologiniai tyrimai atskleidžia daugybę situacijų, rodančių, kad tyrėjas – arba profesionalus sociologas, arba asmuo, tiriantis socialines struktūras, kuriomis remiantis valdomi praktiniai kasdienybės įvykiai – konkrečius patvirtinamus įvykius sieja su elgsena, tiesiog papildydamas šiuos įvykius biografijos ir perspektyvinio vertinimo duomenimis. Jo užduotis – įterpti šiuos įvykius į numanomą socialinių struktūrų žinojimą. Todėl tyrėjas, norėdamas suprasti dalykus, su kuriais jis susiduria, neretai laukia tolesnės įvykių raidos, suvokdamas, kad šiuos bruožus savo ruožtu pagrindžia *jų* istorija ir būsimi įvykiai. Laukdamas įvyksiančių įvykių, jis supranta dalykus, kuriuos aptiko anksčiau. Arba vienaip, arba kitaip jis traktuoja teikiamą istoriją ir perspektyvas kaip savaime supratamą dalyką. Pavyzdžiui, motyvuoti veiksmai turi kaip tik šiuos nerimą keliančius požymius.

Todėl tyrėjas dažnai turi rinktis alternatyvias interpretacijos ir tyrimo kryptis, svarstydamas fakto, hipotezės, spėjimo, vaizduotės ir pan. klausimus, nepaisant to, kad jis „nežino" (vartojant tikslią žodžio „žinoti" prasmę) ir netgi negali „žinoti", ką jis daro *iki to ar tuo metu, kai jis tai daro.* Galbūt geriausiai tokias situacijas pažįsta tyrėjai–praktikai, o ypač tie, kurie atlieka etnografinius ir lingvistinius tyrimus aplinkose, kurių socialinių struktūrų jie negali numanyti. Tačiau nėra išimtis ir kiti profesionaliojo sociologinio tyrimo tipai.

Nepaisant to, kai kurie būdai leidžia kaupti socialinių struktūrų žinojimo kodeksą, formuluoti prasmės, faktų, metodo ir priežastinių ryšių apibrėžimus. Kaip gi įgyvendinami šie sprendimai tyrimo metu?

Karlas Mannheimas[3], domėdamasis sociologine tinkamo kultūros įvykių aprašymo problema, kurios svarbus atvejis – Weberio įvardintos „elgesio for-

[3] Karl Mannheim, "On the Interpretation of Weltanschauung", in *Essays on the Sociology of Knowledge*, pp. 53–63.

mos, kurioms priskiriama subjektyvi ir nuolat prižiūrima prasmė", apytikriai aprašė tam tikrą procesą. Mannheimas pavadino jį „dokumentiniu interpretavimo metodu". Šis metodas labai skiriasi nuo tiesioginio stebėjimo metodų, tačiau panašus į tai, ką konkrečiai įgyvendina daugelis sociologų–tyrėjų, neprofesionalų ir profesionalų.

Anot Mannheimo, dokumentinio metodo paskirtis – ieškoti „<...> identiško homologinio modelio, pagrindžiančio visiškai skirtingų prasmės realizacijų įvairovę."[4]

Metodas reikalauja įvardyti konkretų įvykį kaip „dokumentinį liudijimą", kaip „tam tikrų dalykų nuorodą", kaip numanomo pagrindžiančiojo modelio „pakaitą". Negalima sakyti, kad pagrindžiantysis modelis sudaromas remiantis tik individualiais dokumentiniais liudijimais, nes šie liudijimai savo ruožtu interpretuojami remiantis tuo, „ką žinome" apie pagrindžiantįjį modelį. Vieną veiksnį pasitelkiame detalizuodami kitą.

Metodą leidžia atpažinti kasdienės reikmės: atpažįstama tai, „apie ką kalba" asmuo, kadangi jis tiksliai nesako to, ką turi mintyse; šitaip atpažįstami tokie bendrieji objektai ir įvykiai, kaip paštininkas, draugiški gestai, pažadai. Metodą galima atpažinti nagrinėjant sociologiškai analizuojamą įvykių raišką, sakykim, Goffmano įspūdžių valdymo strategijas, Ericksono identiteto krizes, Riesmano konformiškumo tipus, Parsonso vertybių sistemas, Malinowskio magiškas praktikas, Bale'o sąveikų apskaitą, Mertono deviacijos tipus, Lazarsfeldo latentišką nuostatų struktūrą ir JAV gyventojų surašymo profesines kategorijas.

Ką gi daro tyrėjas, kad, remdamasis atsakymais, pateikiamais klausimyne, jis gali nustatyti informanto „nuostatą"; kad, peržiūrėdamas interviu su įstaigos darbuotojais, jis aprašo jų „biurokratiškai organizuotą veiklą"; kad, nagrinėdamas nusikaltimus, žinomus policijai, jis įvertina „realaus nusikaltimo" kriterijus? Koks yra darbo pobūdis, kai tyrėjas nustato reikšmių atitikimą tarp stebimų įvykių ir numanomų įvykių, kai, remdamasis šiuo atitikimu, tyrėjas nusprendžia, kad paliudyti konkretūs įvykiai traktuotini kaip įvykio, kurį jis tiria, įrodymai?

Norint atsakyti į šiuos klausimus, svarbu detalizuoti dokumentinio metodo sandarą. Dėl šios priežasties dokumentinį metodą suskaidysime į dalis, kurių paskirtis – išryškinti naudojamo metodo požymius kartu siekiant aptikti „faktų konstravimo" veiklą.

[4] *Ibid.*, p. 57.

Eksperimentas

Buvo pasirinkta dešimt studentų, kuriems pasakyta, kad Psichiatrijos katedroje atliekamas tyrimas. Siekiama išnagrinėti alternatyvias psichoterapijos priemones „kaip būdą suteikti asmenims patarimus dėl jų asmeninių problemų" (sic). Kiekvieną subjektą individualiai prižiūrėjo eksperimentuotojas, kuris buvo klaidinančiai apibūdinamas kaip studento konsultantas apmokymo klausimais. Studento buvo prašoma pirmiausia aptarti kai kurių rimtų problemų, dėl kurių jis norėtų gauti patarimą, pagrindus, o paskui pateikti klausimus (į kuriuos leidžiama atsakyti „taip" arba „ne") „konsultantui". Subjektui buvo pažadėta, kad „patarėjas" stengsis sąžiningai – pagal savo galimybes – atsakyti į klausimus. Eksperimentuotojas–konsultantas išklausydavo klausimus ir pateikdavo savo atsakymus iš greta esančio kambario, naudodamasis vidinio ryšio sistema. Subjektas, apibūdinęs savo problemą ir įvardijęs atitinkamą šių problemų pagrindą, užduodavo pirmąjį klausimą. Po standartinės pauzės eksperimentuotojas paskelbdavo savo atsakymą – „taip" arba „ne". Subjektas, remdamasis instrukcijomis, ištraukdavo kištuką sienoje (kad „konsultantas neišgirstų pastabų"), jungiantį jį su konsultantu, ir įrašydavo savo komentarus apie tarpusavio pokalbį į magnetofoną. Subjektas, įrašęs savo komentarus, vėl įjungdavo mikrofoną ir užduodavo kitą klausimą. Gavęs atsakymą jis vėl įrašydavo savo komentarus, ir šitaip buvo tęsiama iki mažiausiai dešimties klausimų ir atsakymų. Subjektui būdavo pasakoma: „Dauguma žmonių nori pateikti mažiausiai dešimt klausimų".

Atsakymų seka, vienodai padalinta į „taip" ir „ne" atsakymus, buvo susiejama su atsitiktinių skaičių sąrašu. Visiems subjektams, pateikusiems tą patį klausimų skaičių, buvo nurodytos tos pačios „taip" ir „ne" atsakymų serijos. Pasibaigus klausimų ir atsakymų mainams subjekto būdavo paprašoma susumuoti savo įspūdžius apie šiuos mainus. Paskui vykdavo interviu.

Čia pateikiami būdingi nesuredaguoti protokolai.

1-asis atvejis

Subjektas. Na, ką gi, tai – situacija, su kuria aš susidūriau. Aš išpažįstu judėjų religiją ir keletą mėnesių susitikinėju su nežydų kilmės mergina. Mano tėvas tiesiogiai neprieštarauja tam, bet aš kartu jaučiu, kad jis nėra visiškai patenkintas tokia padėtimi. Mamos požiūriu, kol tėvas tiesiogiai neprieštarauja tam, aš galiu ir toliau taip elgtis, t.y. susitikinėti, kol jis tiesiogiai neuždraus. Kad jis

nėra pernelyg patenkintas mano susitikinėjimu, rodo tai, kad jis nevengia užuominų ir pasakymų, kurie verčia mane jaustis nejaukiai dėl pasimatymų su mergina (nors jis niekada nekalbėjo apie tai, kad aš nesusitikinėčiau su ja). Mano klausimas yra tas: jūsų nuomone, ar aš, susiklosčius tokiai padėčiai, turėčiau tebesusitikinėti su šia mergina, ar privalau nutraukti susitikimus? Norėčiau apibrėžti aiškiau: ar, jūsų nuomone, aš turėčiau ir toliau susitikinėti su šia mergina?

Eksperimentuotojas. Mano atsakymas – ne.

Subjektas. Ne. Na, tai gana įdomus atsakymas. Aš jaučiu, kad iš tikrųjų nėra didelio priešiškumo tarp tėvo ir manęs, bet, na, galbūt jis jaučia, kad visa tai galiausiai sužadins didesnę antipatiją. Aš manau, kad išoriniam stebėtojui kur kas lengviau įžvelgti kai kuriuos dalykus, kurių aš šiuo momentu negaliu matyti.

Dabar norėčiau užduoti kitą klausimą.

Eksperimentuotojas. Gerai.

Subjektas. Ar jūs manote, kad aš turėčiau aptarinėti šią padėtį su tėvu, ar ne? Ar aš turėčiau aptarti su tėvu šį klausimą dėl pasimatymų su nežydų kilmės mergina?

Eksperimentuotojas. Mano atsakymas – taip.

Subjektas. Na, aš jaučiu, kad tai išmintinga, tačiau aš tikrųjų nežinau, ką jam pasakyti. Turiu galvoje, kad jis lyg ir nerodo pernelyg didelio supratingumo. Kitaip sakant, jis, rodos, baiminasi realiai apsvarstyti padėtį. Turiu galvoje, kad bent jau kol kas man šitaip atrodo. Bet aš manau, jeigu man tai yra vertinga, jeigu aš iš tikrųjų noriu susitikinėti su ja, aš turiu tęsti susitikimus ir apsvarstyti visa tai su tėvu. Aš iš tikrųjų nežinau, ką pasakyti, kadangi, na, aš susitikinėju su ja. Aš nesu įsimylėjęs jos ir visa kita, bet aš iš tikrųjų visiškai nežinau, kaip visa tai baigsis. Manau, kad mes turime aptarti šiuos dalykus remdamiesi tuo, kokios turėtų būti perspektyvos ir koks jo požiūris į šiuos dalykus. Jis gali pernelyg neprieštarauti šiuo laikotarpiu, kadangi mes tik susitikinėjame, tačiau galbūt jis įžvelgia būsimas komplikacijas, apie kurias jam norėtųsi atvirai pasišnekėti. Dabar aš esu pasirengęs trečiajam klausimui.

Jeigu, įvykus pokalbiui su tėvu, kai jis patars ir toliau susitikinėti su šia mergina, bet kartu leis man suprasti, kad iš tikrųjų jis nepritaria tam (iš tikrųjų jis nenori, kad aš susitikinėčiau su ja, bet jis leidžia, kadangi nori būti geru tėvu), esant tokiai padėčiai, ar aš tebeturėčiau susitikinėti su šia mergina?

Eksperimentuotojas. Mano atsakymas – taip.

Subjektas. Na, iš tikrųjų aš esu nustebintas atsakymu. Aš tikėjausi neigiamo atsakymo. Galbūt šitaip yra todėl, kad jūs ne visiškai pažįstate mano tėvą bei jo reakcijas; jis, rodos, yra įžvalgus asmuo, o todėl jis labai apdairiai įvertina visus dalykus. Nors jis ir galėtų pasakyti man, kad aš tebesusitikinėčiau su ja, aš tikriausiai jausčiau kaltę žinodamas, kad jis iš tikrųjų nenori, kad aš susitikinėčiau su ja. Nors aš ir nežinau, ar tai iš tikrųjų gali pagelbėti šioje situacijoje. Todėl, na, galbūt mes išnagrinėsime tai detaliau, ir tai yra kitas klausimas. Dabar aš pasirengęs ketvirtajam klausimui.

Ar, įvykus šiai diskusijai su tėvu ir gavus teigiamą jo atsakymą, bet kartu jaučiant, kad tai nėra nuoširdi jo nuomonė, jūs manote, kad man būtų tinkama paprašyti savo mamos rimtai pasikalbėti su su juo ir šitaip pamėginti išsiaiškinti tikresnę tėvo nuomonę šiuo klausimu?

Eksperimentuotojas. Mano atsakymas – taip.

Subjektas. Štai tai man atrodo teisinga. Aš jaučiu, kad su mama jis bus nuoširdesnis. Žinoma, gali atsirasti problema. Ar po to mama bus visiškai nuoširdi su manimi? Ji, rodos, yra liberalesnė negu tėvas; nenoriu pasakyti, kad ji galėtų sumeluoti dėl šių dalykų, tačiau ji būtų truputį liberalesnė dėl tokių dalykų, kaip šie, ir galbūt, jai kalbantis su tėvu, ji pasistengtų pateikti jam mano požiūrį, ir šitaip aš vėlgi gaučiau du atsakymus. Jeigu aš taip pasižiūrėsiu į šį reikalą, nemanau, kad bus pasiektas kažkoks tvirtas pagrindas, tačiau bent jau jaučiu, kad bus judama kažuria kryptimi. Dabar esu pasirengęs savo penktajam klausimui.

Ar jūs manote, kad aš turėčiau pasakyti merginai, su kuria susitikinėju, šią problemą, kuri man iškilo dėl mano gimdytojų, ar aš turėčiau palaukti iki <...>, na, čia jau kitas klausimas. Ar jūs manote, kad aš turėčiau pasakyti merginai, su kuria susitikinėju, problemas, kurios atsiranda namuose dėl religijos?

Eksperimentuotojas. Mano atsakymas – ne.

Subjektas. Na, aš esu nustebintas dar kartą. Žinoma, visa tai susiję su mano požiūriu į merginą; svarbu ir tai, kiek ilgai, mano supratimu, aš ruošiuosi susitikinėti su ja. Tačiau asmeniškai aš jaučiu, kad visiškai teisinga pasakyti jai, nes jeigu ji galbūt nusiteikusi žymiai rimčiau negu aš, ji galėtų, mums geriausia būtų visiškai išsiaiškinti padėtį; ir jeigu ji jaučia, kad tai bus kliūtis, tai, mano nuomone, galbūt išspręstų situaciją teisinga linkme. Jaučiu, kad aš galbūt ruošiuosi visa tai parodyti skirtingais būdais, ir ji nesupras to, kokia yra tikroji padėtis, ir galbūt atitinkamai sureaguos sugadindama mūsų pasimatymus ir visa kita. Esu pasirengęs šeštajam klausimui.

Jeigu aš įsimylėjau šią merginą ir galvoju apie vedybas, ar, jūsų manymu, teisinga, kad aš paprašyčiau pakeisti jos religiją į manąją?

Eksperimentuotojas. Mano atsakymas – ne.

Subjektas. Taigi ne. Na, tai stumia mane į padėtį be išeities. Ne. Na, aš nuoširdžiai jaučiu, kad mane atitinkamai auklėjo, ir aš esu įsitikinęs, kad ir ją auklėjo taip pat, ir aš jaučiuosi visiškai tvirtas dėl savo tikėjimo. Ne tai, kad aš būčiau visiškas ortodoksas ar panašiai, tačiau, žinoma, visada yra šeimos spaudimas ir panašūs dalykai. Ir aš esu visiškai tikras, kad ji šitaip jaučiasi, deja, niekada nesu matęs šeimos, suskilusios religiniu požiūriu, kuri realiai būtų pajėgi sėkmingai suderinti šiuos dalykus. Todėl aš nežinau. Manau, kad galbūt aš susigundysiu paprašyti jos pakeisti religiją. Nemanau, kad gebėsiu tai įgyvendinti realiai. Aš esu pasirengęs septintajam klausimui.

Ar jūs manote, kad būtų geriau, jeigu mes susituoktume, ir nė vienas iš mūsų nesiektų iškelti religinių skirtumų? Ar galbūt mes turėtume auklėti savo vaikus remdamiesi neutralia religija, kitokia negu šiuodvi, kuriomis mes tikime?

Eksperimentuotojas. Mano atsakymas – taip.

Subjektas. Na, ko gero, tai ir būtų sprendimas. Jeigu mes galėtume surasti religiją, iš dalies įtraukiančią abiejų mūsų tikėjimus. Aš suprantu, kad šito neįmanoma padaryti paraidžiui. Galbūt šioji neutrali religija tam tikra prasme galėtų būti kažkas tokio, beveik sukurta mūsų pačių, kadangi aš nuoširdžiai jaučiu, jog religinis auklėjimas (nesvarbu, koks žmogaus tikėjimas), jeigu jis nesiremia kraštutinumais, yra geras, todėl kiekvienas turi įgyti tam tikrą religinio auklėjimo patirtį šiais aspektais. Galbūt šitaip galima išspręsti problemą. Manau, kad aš turėčiau vadovautis šiuo požiūriu ir pasižiūrėti, kas gi įvyks. Aš esu pasirengęs aštuntajam klausimui.

Jeigu mes susituoktume, tai ar mums būtų geriausia gyventi naujoje bendruomenėje, kur neturėtume ryšių su savo tėvais, kadangi mums daromas didžiulis šeimos spaudimas dėl religinių skirtumų?

Eksperimentuotojas. Mano atsakymas – ne.

Subjektas. Na, aš linkęs pritarti šiam atsakymui. Jaučiu, kad galima susikurti pernelyg daug problemų, bandant išvengti šių klausimų; galbūt tai yra vienas tų dalykų gyvenime, kuriuos galiausiai tenka rinktis; taigi mūsų šeimos turi laikytis kartu ir darniai. Bent jau tikiuosi, kad, susidarius tokiai padėčiai, šie dalykai galioja. Aš nemanau, kad mums visiems nereikia apie tai galvoti, bėgti tolyn

nuo problemos. Todėl geriausia niekur nebėgti ir mėginti apie tai galvoti. Aš pasirengęs devintajam klausimui.

Jeigu mes susituoktume ir turėtume auginti savo vaikus, ar jūs manote, kad mes privalėtume paaiškinti ir pasakyti jiems, kad kažkada turėjome religinių skirtumų, ar mums paprasčiausiai reikėtų juos auklėti remiantis nauja religija, tai yra jų religija, apie kurią mes kalbėjome, ir leisti jiems tikėti, kad tai – mūsų pirmoji religija?

Eksperimentuotojas. Mano atsakymas – ne.

Subjektas. Dar kartą pritariu tam. Manau, kad jiems reikėtų pasakyti, kadangi jie neišvengiamai visa tai sužinos. Ir jeigu jie sužinos apie šį, anksčiau mums būdingą, skirtumą, tai pagalvos, kad mes elgiamės pasalūniškai arba bandome kažką nuo jų nuslėpti, ir tai nebūtų pati geriausia padėtis. Todėl aš manau, kad tai bus geriausia išeitis. Esu pasirengęs dešimtajam klausimui.

Ar jūs manote, kad mūsų vaikams, jeigu mes juos turėsime, taip pat iškils reginių problemų, kadangi ir mes, ir mūsų tėvai susidūrė su šiais keblumais?

Eksperimentuotojas. Mano atsakymas – ne.

Subjektas. Na, aš iš tikrųjų nežinau, ar pritariu tam, ar ne. Galbūt, jeigu atsiras painiava, jiems iškils problemos; jeigu jie nebenorės būti ištikimi savo religijai, tai pradės jausti, kad nežino, kuris jų teisus, o kuris – klysta, arba kurią pusę palaikyti. Tačiau aš linkęs manyti, kad jeigu jų religija yra vertinga, tenkinanti religinius poreikius, tokia religija, kuri iš tikrųjų juos tenkina, jiems neturėtų kilti problemų. Bet aš manau, kad tik laikas parodys, ar atsiras tokios problemos. Dabar aš baigiau savo komentarus.

Eksperimentuotojas. Gerai, aš tuoj ateisiu.

Eksperimentuotojas pasirodo kambaryje, kuriame yra subjektas, įteikia jam sąrašą punktų, kuriuos jis gali pakomentuoti, ir išeina iš kambario. Čia pateikiami subjekto komentarai.

Subjektas. Na, pokalbis, rodos, buvo vienpusiškas, kadangi visą laiką kalbėjau būtent aš. Tačiau aš manau, kad ponui McHughui, gerai nepažįstančiam čia aptariamų žmonių ir konkrečios situacijos, buvo nepaprastai sunku išsamiai atsakyti į šiuos klausimus. Turiu pasakyti, kad, nors ir pažindamas skirtingus žmonių tipus, į daugumą atsakymų, kuriuos aš gavau, tikriausiai būčiau atsakęs taip pat. Vienas ar du atsakymai iš tikrųjų mane nustebino, ir aš manau, kad priežastis, dėl kurios jis galbūt taip atsakė į šiuos klausimus, yra ta, kad jis nepažino konkrečių asmenų. Jis negali pasakyti, kaip jie reaguoja ar reaguotų tam

tikrose situacijose. Atsakymai, kuriuos aš gavau, dauguma jų, buvo tokie, kad aš jaučiau, jog didžiąja dalimi jis supranta situaciją, kai mes žengėme į priekį, o aš interpretavau jo atsakymus; jis visiškai suprato mano apibūdintas situacijas, net jeigu pateikdavo „taip" arba „ne" atsakymus, ir man jie turėjo didelę prasmę. Aš jaučiau, kad jo atsakymai, kaip visuma, yra naudingi. Dažniausiai jis ieškojo galimybės padėti man, atsižvelgti į situaciją, bet jokiu būdu ne susiaurinti ar apriboti ją. Aš išgirdau tai, ką ir norėjau išgirsti, pateikdamas daugumą situacijų. Galbūt aš neišgirdau to, ką iš tikrųjų norėjau išgirsti, tačiau tikriausiai, žvelgiant objektyviu žvilgsniu, tai buvo geriausi atsakymai, kadangi įtrauktas į situaciją asmuo tam tikru laipsniu yra aklas, vadinasi, negali laikytis tokio objektyvaus požiūrio. O todėl asmens, kuris įtrauktas į situaciją, ir asmens, kuris yra išorėje ir gali laikytis objektyvaus požiūrio, atsakymai gali skirtis. Aš nuoširdžiai įsitikinęs, kad atsakymai, kuriuos jis pateikė man, <...> kad jis visiškai suprato susidariusią padėtį. Tikriausiai, manau, reikėtų sukonkretinti. Galbūt <...>, kai aš pasakiau, ar aš turėčiau pasikalbėti su tėvu, jis, tarkim, nebuvo tikras. Kai aš pasakiau, ar aš turėčiau pasikalbėti su tėvu, pavyzdžiui, jis nebuvo tikras, apie ką aš ruošiuosi kalbėti su tėvu. Visiškai nebuvo tikras. Jis žinojo bendrąją temą, tačiau nesuprato, koks artimas aš esu tėvui, arba koks gilus gali būti pokalbis. Ir jo pasakymas „taip, pakalbėk" (žinant, kad tėvas neklausys), na, tai galbūt nėra geriausias atvejis, arba jeigu tėvas ir nori klausyti, tai, jo nuomone, gali nepadėti. Arba pasakymas – nekalbėk. Na, čia vėl iškiltų asmeniniai asmenybių, kurių jis nepažįsta, bruožai. Pokalbis ir pateikti atsakymai, esu įsitikinęs, turėjo didelę prasmę man. Turiu galvoje, tai buvo galbūt tai, ko aš tikėčiausi iš kažko, kas visapusiškai supranta situaciją. Ir aš jaučiau, kad tai turėjo didžiulę prasmę man, čia buvo daug prasmės. Na, aš jaučiau, kad klausimai, kuriuos aš uždaviau, buvo labai tinkami ir padėjo abipusiškai suprasti situaciją, tiek man, tiek atsakytojui, ir mano reakcija į atsakymus, kaip sakiau, buvo teigiama. Kartais nustebdavau, bet suprasdavau, jog priežastis ta, kad jis nevisiškai supranta situaciją, nežino konkrečių asmenų charakterio savybių.

2-asis atvejis

Subjektas. Norėčiau sužinoti, ar aš turėčiau, ar neturėčiau keisti savo specializaciją dabartiniu laikotarpiu. Mano specializacija yra fizika, ir man trūksta gerų įvertinimų, kad galėčiau gauti *C* vidurkį fizikos srityje. Aš norėčiau pereiti į matematiką. Nors ir turiu nedidelių problemų šioje srityje, tačiau aš manau, kad galbūt gebė-

siu susitvarkyti. Čia, U. C. L. A., aš susikirtau per keletą matematikos kursų, tačiau aš visada kartojau juos ir turėjau C įvertinimus. Aš vos vos negavau B įvertinimo, lankydamas vieną specialų matematikos kursą, nes aš studijavau šiek tiek daugiau negu kiti. Taigi: ar turėčiau keisti savo specializaciją?

Eksperimentuotojas. Mano atsakymas – ne.

Subjektas. Vadinasi, jis sako „ne". Jeigu „ne", tai aš turėsiu atstatyti trūkstamus balus, o tai bus nepaprastai sunku, kadangi mano reikalai šį semestrą nėra labai geri. Jeigu man šiame semestre pavyks prasiveržti turint septynis A, tai galbūt galiu tikėtis savo fizikos diplomo vasario mėnesį, tačiau esu susikirtęs per branduolinės fizikos egzaminą. Man visiškai nepatinka branduolinės fizikos kursas. Norint įsigyti fizikos laipsnį, branduolinė fizika 124 yra būtinas kursas.

Ar jūs manote, kad aš galėčiau įgyti fizikos laipsnį žinant, kad man reikės laikyti „Fiziką 124"?

Eksperimentuotojas. Mano atsakymas – taip.

Subjektas. Jis sako „taip". Nesuprantu, kaip galėčiau tai padaryti? Aš nesu geras teoretikas. Mano studijavimo įgūdžiai – pasibaisėtini. Nesugebu greitai skaityti, o studijoms neskiriu pernelyg daug laiko.

Ar jūs manote, kad aš galėčiau sėkmingai pagerinti savo studijų įgūdžius?

Eksperimentuotojas. Mano atsakymas – taip.

Subjektas. Jis sako, kad aš galiu sėkmingai patobulinti savo studijavimo įgūdžius. Man nuolat aiškindavo, kaip reikia tinkamai studijuoti, bet aš nesimokiau taip, kaip reikia. Man trūksta stimulo, kad prasiveržti fizikos srityje, ar ne?

Ar jūs manote, kad aš turiu pakankamą stimulą siekdamas fizikos laipsnio?

Eksperimentuotojas. Mano atsakymas – taip.

Subjektas. Jis sako „taip". Manau, kad „taip" būtų galima, jeigu aš neturėčiau tokios blogos mokymosi įgūdžių istorijos, kuri velkasi paskui mane, kaip šleifas. Būtų nepaprastai sunku įgyti šį laipsnį.

Ar jūs manote, kad aš galėčiau sėkmingai studijuoti, kartu stengdamasis išlaikyti gerus santykius namuose su savo žmona, ir vis dėlto dirbti savo darbą? Aš ne itin gerai studijuoju aukštojoje mokykloje ir neturiu pakankamos paskatos studijuoti, kai esu namie. Nors, kai mano žmona grįžta namo, man patinka mokymosi procesas. Tačiau tai atitraukia mus nuo bendrų reikalų, o kai ji neužsiima jais, tai nervina mane, kadangi reikalų daugėja. Ar jūs manote, kad aš galėčiau sėkmingai studijuoti namuose?

Eksperimentuotojas. Mano atsakymas – ne.

Subjektas. Jis sako „ne". Vis dėlto aš taip nemanau.

Argi aš turėčiau grįžti į mokymo įstaigą kiekvieną vakarą po vakarienės ir tęsti savo studijas?

Eksperimentuotojas. Mano atsakymas – ne.

Subjektas. Jo nuomone, aš neturėčiau grįžti į mokyklą ir studijuoti. Kur gi aš turėčiau eiti? Ar turėčiau eiti į biblioteką universiteto miestelyje, kad galėčiau studijuoti?

Eksperimentuotojas. Mano atsakymas – taip.

Subjektas. Jis sako, kad aš turėčiau eiti į biblioteką ir tęsti studijas. Kurią biblioteką? Ten gali nebūti visos informacijos, kurios man reikia, tačiau tai nėra visuomet būtinas dalykas. Man reikia pateikti mažų mažiausia dar tris klausimus. Ar jūs manote, kad aš galiu įgyti pakankamai gerus tyrimo įgūdžius ir subrandinti paskatą, leidžiančią išplėtoti juos taip, kad man nereikėtų pasilikti iki vėlyvos nakties ir nespėti padaryti savo darbų?

Eksperimentuotojas. Mano atsakymas – ne.

Subjektas. Jis sako „ne". Aš neįstengsiu išplėtoti studijavimo įgūdžių, kad sugebėčiau prasimušti. Jeigu jūs nemanote, kad galiu įgyti tinkamus studijavimo įgūdžius ir panaudoti juos siekdamas savo tikslų, ar vis dėlto jūs, remdamasis šiuo pagrindu, manote, kad aš galiu gauti fizikos laipsnį?

Eksperimentuotojas. Mano atsakymas – ne.

Subjektas. Vadinasi, man nepavyks apsiginti laipsnio. Ką gi man daryti? Ar jūs vis dar čia?

Eksperimentuotojas. Taip, aš esu čia.

Subjektas. Jeigu jūs nemanote, kad aš gebėsiu <...> pasiekti būtiną tikslą tobulindamas savo studijavo įgūdžius ir įgyti fizikos laipsnį, ar jūs rekomenduotumėte, kad aš palikčiau aukštąją mokyklą?

Eksperimentuotojas. Mano atsakymas – taip.

Subjektas. Jis sako, kad aš turiu palikti mokyklą. Ar jūs dar čia?

Eksperimentuotojas. Taip.

Subjektas. Aš turiu dar vieną klausimą. Norėčiau gauti paskyrimą į Oro pajėgas. Aš užbaigiau Oro pajėgų R. O. T. C. mokymo programą, tačiau, norint gauti paskyrimą, man reikia diplomo. Jeigu aš negausiu diplomo, tai didelė

tikimybė, kad aš negausiu paskyrimo; nors yra ir prijaučiančių, ir neprijaučiančių, todėl susidaro tam tikra galimybė, kad aš vis dėlto galiu gauti paskyrimą neturėdamas diplomo, nors tai ir nėra pageidautinas dalykas. Klausimas yra tas: ar aš gausiu paskyrimą į Oro pajėgas?

Eksperimentuotojas. Mano atsakymas – taip.

Subjektas. Jis sako, kad aš gausiu paskyrimą į Oro pajėgas, o tai ir yra tai, ko man reikia, tačiau ar aš kada nors gausiu diplomą? Jeigu aš gausiu paskyrimą be diplomo, tai ar apskritai gausiu kokį nors diplomą?

Eksperimentuotojas. Mano atsakymas – ne.

Subjektas. Esu iš dalies nusivylęs, nors man iš tikrųjų nereikia diplomo tokiame darbe, kurio aš siekiu. Ar jūs dar čia? Sugrįžkite.

Čia pateikiami subjekto komentarai.

Na, kiek aš supratau iš pokalbio, būtų gana kvaila man toliau siekti kokio nors diplomo. Iš tiesų aš visada jaučiau, kad darbas, kuriuo domėjausi, išradingas darbas, nėra ta veikla, kuri būtinai reikalauja diplomo. Toks darbas reikalauja tam tikrų matematikos bei fizikos žinių, bet nereikalauja diplomo, kad būtų galima daryti išradimus. Kalbėdamasis supratau, kad aš tiesiog turiu mesti mokslą ir siekti gauti savo paskyrimą. Bet kaip? Aš nežinau. Tačiau būtų labai šaunu gauti diplomą. Jis suteiktų man galimybę patekti į kitas mokymo įstaigas. Priešingu atveju aš turėsiu įrašą, kad mokiausi koledže, tačiau niekada jo neužbaigiau. Be to, susidaro įspūdis, kad mano studijavimo įgūdžiai niekuomet nepagerės tiek, kiek man pačiam norėtųsi. Aš negausiu diplomo. Aš gausiu paskyrimą, todėl man neverta studijuoti tiek namie, tiek nenamie. Ypač vakarais. Įdomu, ar man apskritai reikėtų studijuoti, ar reikėtų išmokti atlikti visą darbą mokymo įstaigoje? Ką gi daryti? Jaučiu, kad mano tėvai bus labai nepatenkinti, o ir žmonos tėvai būtų labai nepatenkinti, jei aš niekada negaučiau diplomo, o ypač dabar. Jaučiu, kad šis pokalbis grindžiamas tuo, ką reikėjo išmokti prieš daugelį metų, tai yra brendimo laikotarpiu. Užduoti sau klausimus ir pateikti tam tikrus atsakymus („ne“ arba „taip“), galvoti apie priežastis, kodėl nusprendžiama, ar būtų galima nuspręsti „taip“ arba „ne“, apie atsakymo pagrindimą (arba tokio pagrindimo laukimą), klausiant, ar reikėtų įgyvendinti savo tikslus, ar tik egzistuoti. Aš asmeniškai manau, kad man labiau sektųsi matematika negu fizika. Tačiau šito aš nesužinosiu iki vasaros pabaigos.

Rezultatai

Protokolų nagrinėjimas atskleidė šiuos aspektus.

A. Mainai padėjo suprasti.

Nė vienas subjektas neturėjo keblumų užduodamas dešimt klausimų, o taip pat susumuodamas ir įvertindamas patarimus.

B. *Atsakymai buvo suvokiami kaip „atsakymai–į–klausimus".*

1. Paprastai subjektai išgirsdavo eksperimentuotojo atsakymus kaip atsakymus–į–klausimus. Suvokimo požiūriu, eksperimentuotojo atsakymų motyvacija siejama su klausimais.
2. Subjektai tiesiogiai suprasdavo dalykus, „kuriuos patarėjas turėdavo mintyse". Jie „iš karto" suprasdavo, ką jis kalba (*t.y.* ką jis turi mintyse, bet ne tai, ką jis ištaria).
3. Tipiškas subjektas darė prielaidą (tiek mainų, tiek po–eksperimentinio interviu laikotarpiu), kad atsakymai yra patarimai, atliepiantys konkrečias problemas, ir kad šie patarimai, kaip problemos sprendimai, formuluojami pasitelkiant atsakymus.
4. Visi subjektai nurodė „gautą patarimą", dėkodami „patarėjui" ir kritikuodami jį.

C. *Nebuvo suprogramuotų klausimų; kito klausimo motyvacija grindžiama retrospektyviomis–perspektyviomis dabartinės situacijos galimybėmis, kurios keitėsi keičiantis mainams.*

1. Nė vienas subjektas nesirėmė suprogramuotų klausimų seka.
2. Konkretūs atsakymai keitė ankstesniųjų mainų prasmę.
3. Plėtojantis mainams, rodos, veikė prielaida, kad turi būti gautas atsakymas, o jeigu atsakymas nėra aiškus, tai jo prasmę gali lemti aktyvus ieškojimas, kurio dalis – kito klausimo formulavimas, leidžiantis suprasti, ką patarėjas „turėjo mintyse".
4. Daug pastangų buvo skiriama siekiant suprasti prasmes, kurios buvo numanomos, tačiau aiškiai neatskleidė remiantis betarpiškais atsakymais į klausimus.
5. Konkretaus atsakymo–į–klausimą motyvacija rėmėsi galimybių seka, pasirenkant atitinkamą klausimą. Kitą klausimą sudarydavo apmąstymų apie ankstesnę pokalbio raidą ir numanomą pagrindžiamąją problemą rezultatas, kaip tematika, kurios bruožus dokumentiškai liudijo ir pra-

plėtė kiekvienas konkretus mainų žingsnis. Pagrindžiamoji „problema" detalizuojama atskleidžiant jos bruožus kaip mainų funkcijas. Problemos prasmė buvo atidžiai derinama atsižvelgiant į kiekvieną konkretų klausimą, o atsakymas atskleisdavo naujus pagrindžiamosios problemos aspektus.

6. Pagrindžiamasis modelis detalizuojamas ir sudaromas pasitelkiant mainus, suderinant kiekvieną konkretų „atsakymą", siekiant išlaikyti „patarimo kryptį", detalizuoti „ankstesnius patarimus", sužadinti naujas galimybes, kaip atsirandančius problemos bruožus.

D. *Atsakymai ieškant klausimų.*

1. Plėtojantis mainams subjektai kartais pradėdavo replika, kaip atsakymu, ir keisdavo ankstesnę klausimo prasmę siekdami suderinti ją su replika, kaip atsakymu į retrospektyviai peržiūrėtą klausimą.
2. Identiškas ištarimas gebėjo vienu ir tuo pačiu metu atsakyti į keletą skirtingų klausimų ir sudaryti atsakymą į sudėtinį klausimą, kuris, remiantis griežta teiginių logika, neleidžia atsakyti arba „taip", arba „ne" (arba tik „taip", arba tik „ne").
3. Tas pats ištarimas buvo pasitelkiamas atsakant į keletą skirtingų klausimų, atskirtų laiko požiūriu. Subjektai apibūdino tai kaip praeities įvykių „nušvietimą nauja šviesa".
4. Esami atsakymai pateikė atsakymus į kitus klausimus, kurie apskritai nebuvo užduodami.

E. *Neužbaigtų, netinkamų ir prieštaringų atsakymų panaudojimas.*

1. Jeigu atsakymai subjektų netenkino arba jie buvo neužbaigti, klausiantieji buvo linkę palaukti vėlesniųjų atsakymų siekdami išsiaiškinti ankstesniųjų prasmę.
2. Neužbaigtus atsakymus subjektai traktavo kaip neužbaigtus dėl šio metodo „trūkumų" teikiant patarimus.
3. Netinkami atsakymai buvo netinkami dėl „tam tikros priežasties". Jeigu būdavo aptinkama priežastis, tai iš karto nustatoma ir atsakymo prasmė. Jeigu atsakymas turėjo „sveiką nuovoką", ji būdavo suvokiama kaip atsakinėjančio „patarimas".
4. Kai atsakymai būdavo nesuderinami ar prieštaringi, subjektai gebėjo tęsti, nuspręsdami, kad „patarėjas" per šį laikotarpį sužinojo daugiau, kad jis nusprendė pakeisti savo nuomonę, kad jis galbūt nebuvo pakankamai

susipažinęs su problemos subtilybėmis, kad klaida slypėjo pačiame klausime, todėl šį klausimą reikia pertvarkyti.

5. Nesuderinami atsakymai būdavo išsprendžiami remiantis žinojimu ir ketinimais, priskiriamais patarėjui.
6. Prieštaravimai reikalavo, kad subjektas pasirinktų realų klausimą, į kurį būtų pateikiamas atsakymas, papildomas pridėtinėmis prasmėmis, derinamomis su prasmėmis, kurios atsižvelgia į „tai", ką pataria patarėjas.
7. Prieštaringų atsakymų atvejais skiriama daug pastangų peržiūrint galimas atsakymų intencijas, mėginant išvengti prieštaravimų, beprasmiškumo ir nepasitikėjimo atsakinėjančiuoju.
8. Subjektai dažniau reagavo į apgaulės galimybę negu tikrino ją. Visi įtariantys subjektai nenoriai vadovavosi nuomone, kad čia slypi apgaulė. Jeigu patarėjo atsakymai pasižymėdavo „sveika nuovoka", įtarimų sumažėdavo. Įtarimai paprastai išnykdavo tuomet, kai atsakymai atliepdavo ankstesnes subjekto nuostatas ir norimus sprendimus.
9. Įtarimai paversdavo atsakymą „tiesiog kalbėjimu", ir visa tai atrodydavo kaip atsitiktinis sutapimas su klausiančiojo klausimu. Subjektams buvo sunku remtis ir vadovautis tokia struktūra. Daugelis subjektų „vienaip ar kitaip" įžvelgdavo prasmę atsakyme.
10. Tie, kurie darėsi įtarūs, drauge prarasdavo norą (nors ir laikinai) tęsti.

F. *Modelio „ieškojimas" ir suvokimas.*

1. Visą laiką buvo ieškoma modelio ir juo rūpinamasi. Tačiau modelį subjektai suvokdavo nuo pačios pradžios. Tikėtina, kad jis būdavo įžvelgiamas pirmajame „patarime".
2. Subjektai labai sunkiai suprasdavo atsitiktinių ištarimų padarinius. Apgaule buvo laikomas iš anksto nulemtas ištarimas (o ne atsitiktinis ištarimas, nesusijęs su subjekto klausimais ir interesais).
3. Kai subjektai suvokdavo apgavystės galimybę, patarėjo ištarimas dokumentiškai liudijo apgavystės modelį, bet ne patarimo modelį. Todėl ištarimo ir pagrindžiamojo modelio, kaip dokumentinio liudijimo, ryšys išlikdavo nepakitęs.

G. *Atsakymai siejami su vaizduotės šaltiniais.*

1. Subjektai, remdamiesi patariančio asmens patarimais, priskirdavo jam mintį, suformuluotą subjekto klausimuose. Pavyzdžiui, kai subjektas klausė, „Ar aš turėčiau sugrįžti į mokymo įstaigą kiekvieną vakarą po vakarienės

toliau tęsti savo studijų?", o eksperimentuotojas pareiškė, „Mano atsakymas – ne", tai subjektas savo komentaruose teigė: „Jis sako, kad aš neturėčiau grįžti į mokymo įstaigą ir ten studijuoti". Tai – labai bendras požymis.

2. Visi subjektai nustebdavo suprasdami, kaip aktyviai jie formavo tuos „patarimus, kuriuos jie gavo iš patariančio asmens".
3. Kai subjektams būdavo pranešama apie apgaulę, jie nepaprastai nusivildavo. Dažniausiai jie peržiūrėdavo savo nuomonę dėl procedūros, pabrėždami, kad ji neatliepia eksperimentuotojo tikslų (eksperimento paskirtį jie suprato kaip priemonių, kurios teiktų praktinį patarimą, tyrimą).

H. *Nepaisant to, kad klausimų ir atsakymų mainai aiškino padėtį, vis dėlto konkreti situacija, susijusi su tolesnėmis galimybėmis, buvo miglota.*

1. Miglotumas būdingas a) ištarimo, kaip atsakymo, statusui, b) jo statusui, kaip atsakymui–į–klausimą, c) jo statusui, kaip patarimo dokumentui, besiremiančiam pagrindžiamuoju modeliu, ir d) pagrindžiamajai problemai. Pasibaigus mainams, ištarimai teikė „patarimus dėl problemos", jų patariamoji funkcija detalizavo probleminių galimybių schemą, o galutinis rezultatas buvo subjekto situacijos transformacija, rodanti, kad nepasikeitė jos horizontų miglotumas, o „problemos buvo neišspręstos".

I. *Subjektai, pasitelkdami savo, kaip narių, gebėjimus, atsižvelgė į institucionalizuotus kolektyviškumo bruožus, remdamiesi jais kaip interpretacijos schema.*

1. Subjektai, spręsdami apie supratingus ir teisėtus patarėjo patarimus, pasitelkdavo savitas nuorodas, susijusias su įvairiomis socialinėmis struktūromis. Tačiau šios nuorodos nebuvo siejamos su bet kuriomis socialinėmis struktūromis. Subjekto požiūriu, jeigu patarėjas nori suprasti ir parodyti subjektui, kad jis žino, apie ką kalbama, ir jeigu subjektas nori atidžiai atsižvelgti į patarėjo pateikiamus jo aplinkybių aprašymus, kaip subjekto tolesnių apmąstymų ir šių aplinkybių kontroliavimo pagrindus, subjektas neturi leisti patarėjui (nedarant išimties ir sau pačiam) rinktis *bet kurio* socialinių struktūrų modelio. Nuorodos, kurias teikdavo subjektai, buvo siejamos su socialinėmis struktūromis, kurias, jų požiūriu, bendrai – aktualiai arba potencialiai – pažįsta tiek subjektas, tiek patariantis asmuo. Nuorodos, be kita ko, buvo siejamos ne su *bet kuriomis* bendrai žinomomis socialinėmis struktūromis, bet su *normatyviškai*

vertinamomis socialinėmis struktūromis. Jas subjektai pasitelkdavo kaip *sąlygas*, kurias turėjo tenkinti jų sprendimai, atsižvelgiantys į jų pačių nuovoką, realistinį savo aplinkybių supratimą ir „gerą" patarėjo patarimo pobūdį. Šias socialines struktūras sudarė *vidujai įžiūrimi* normatyviniai socialinės sistemos bruožai, kurie, subjekto požiūriu, apibrėžė jo narystę įvairiuose kolektyvuose, kuriais buvo remiamasi.

2. Prieš pasitelkdami taisykles, kurių paskirtis – nustatyti fakto ir nefakto statusą, subjektai pateikė nedaug nuorodų apie pamatines normatyvines struktūras, kuriomis turėtų remtis jų interpretacijos. Taisyklės, dokumentiškai liudijančios šią pamatinę normatyvinę tvarką, rodos, pradėdavo galioti tik motyvavus normatyvinių bruožų visumą, siejamą su interpretaciniais subjekto uždaviniais ir plėtojama interpretacine veikla.
3. Subjektai remdavosi prielaidomis, apibrėžiančiomis bendruomeniškai–žinomus kolektyvo bruožus, kaip įprasto žinojimo kodeksą, kuris yra bendras abejoms pusėms. Jie rėmėsi šiais numanomais pavyzdžiais, priskirdami dalykams, apie kuriuos kalbėjo patariantis asmuo, pamatinių normatyvinių kolektyvinės aplinkos bruožų – eksperimento, šeimos, mokymo įstaigos, namų, profesijos (viso to, su kuo susiję subjekto interesai) – dokumentinio liudijimo statusą. Šie liudijimai ir kolektyviškumo bruožai buvo pasitelkiami kaip abipusės nuorodos, kurios detalizavo aplinką ir pačios buvo detalizuojamos, šitaip atskleidžiant jų galimybes.

J. *Lemiamas pateisinimo kriterijus – teikiamo patarimo ir suvokiamai normalios jo prasmės tapatinimas.*

Subjektai, pasitelkdami retrospektyvinę–perspektyvinę interpretaciją, pateisino „supratingą" prasmę ir sankcionuotiną patarimo statusą, kaip pagrindą, leidžiantį prižiūrėti savo kasdienius reikalus. „Supratingą" prasmę sudarė jos suderinamumas su normatyvine socialinių struktūrų tvarka, kuriai numanomai pritaria tiek subjektas, tiek patariantis asmuo. Subjektui, sprendžiančiam apie gautų patarimų teisėtumą, reikėjo priskirti patarėjo teiginiams 1) tam tikrą statusą, apibrėžiantį įvykių klasę; 2) tikimybinį pobūdį; 3) galimybę palyginti su praeities ir ateities įvykiais; 4) pasikartojimo sąlygas; 5) jų vietą priemonių–tikslų santykio aibėje; 6) jų būtinybę, sietiną su natūralia (t.y. moraline) tvarka. Subjektai perėmė šias tipiškumo, tikėtinumo, palyginamumo, priežastinės sandaros, procedūrinio veiksmingumo ir moralinio įsakmumo vertybes, drauge pasitelkdami institucionalizuotus bendruomeniškumo, kaip interpretavimo schemos, bruožus. Taigi sub-

jekto užduotis, susijusi su sprendimu, ar patarėjo patarimo būta „teisingo" ar ne, buvo ta: priskirti patarėjo teiginiams šias suvokiamai normalias vertybes.

K. *Suvokiamai normalios vertybės buvo ne tiek „priskiriamos", kiek valdomos.*

Dokumentinė veikla rodė: nustatant ir apibrėžiant modelį, derinant patarėjo atsakymus ir motyvuotą numanomo klausimo prasmę, laukiant tolesnių atsakymų, aiškinančių ankstesniųjų prasmę, randant atsakymus į nepaklaustus klausimus, buvo įtvirtinamos, tikrinamos, peržiūrimos, išlaikomos, atstatomos suvokiamai normalios teikiamų patarimų vertybės; žodžiu tariant, jos buvo valdomos. Todėl klaidinga manyti apie dokumentinį metodą kaip apie procedūrą, kuria remiantis teiginiams suteikiamas mokslinio kodekso statusas.[5] Dokumentinis metodas veikiau pataria, kaip išlikti „nariu".

Sociologinio tyrimo pavyzdžiai

Dokumentinio metodo naudojimo pavyzdžius aptinkame kiekvienoje sociologinių tyrimų srityje.[6] Akivaizdus tokio metodo taikymas – bendruomenės tyrimai, kurie, remdamiesi „supratingo aprašymo" ir „tiesos nuovokos" kriterijais, teiginiams suteikia teisėtumo. Šis metodas dažnai panaudojamas ir atliekant įvairias apklausas. Šiuo atveju tyrėjas, peržiūrėdamas interviu užrašus arba redaguodamas klausimyno atsakymus, turi nuspręsti, „ką informantas turėjo mintyse". Kai tyrėjas sutelkia dėmesį į veiksmo, teorijos, asmens paklusimo teisėtai tvarkai ir pan. „motyvaciją", dažniausiai jis pasitelkia tai, ką realiai stebėjo, kad galėtų „dokumentiškai patvirtinti" „pagrindžiamąjį modelį". Dokumentinio metodo paskirtis – tipizuoti objektą. Tarkim, neprofesionalus asmuo, kalbėdamas apie kažkokį Hario pasakytą dalyką, gali ištarti: „Argi tai nepanašu į Harį?". O tyrėjas atitinkamai gali pasitelkti stebimą jo nagrinėjamo reiškinio bruožą, kaip būdingą numanomo dalyko rodiklį. Kompleksiškos vietos, sakykim, pramonės įmonės, ben-

[5] Plg. Felix Kaufman, *Methodology of the Social Sciences* (New York: Oxford University Press, 1944), ypač pp. 33–36.

[6] Savo straipsnyje "On the Interpretation of 'Weltanschauung'" Mannheimas įrodinėja, kad socialiniams mokslams būdingas dokumentinis metodas. Socialinių mokslų srityje aptinkame atitinkamus terminologinius būdus: „supratimo metodą", „supratingą introspekciją", „įžvalgos metodą", „intuicijos metodą", „interpretacinį metodą", „klinikinį metodą", „emfatinį supratimą" ir pan. Sociologų pastangos apibrėžti tai, ką vadiname „interpretacine sociologija", susijusios su dokumentiniu metodu, kaip pagrindu, leidžiančiu sutvarkyti ir pateisinti savo atradimus.

druomenės, socialiniai sąjūdžiai, dažnai aprašomos naudojant protokolų ir skaitmeninių lentelių „ištraukas", kurių paskirtis – tipizuoti numanomus įvykius. Konstruodamas gyvenimo istoriją arba „įprastą istoriją", tyrėjas visada pasitelkia dokumentinį metodą. Asmens biografijos suistorinimo užduotį sudaro dokumentinio metodo panaudojimas, atrenkant bei sutvarkant praeities įvykius ir susiejant dabartinę dalykų padėtį su atitinkamais praeities ir ateities įvykiais.

Dokumentinio metodo panaudojimas neapribojamas „švelnių" procedūrų ir „dalinių aprašymų" atvejais. Toks metodas taikomas ir atliekant griežtas procedūras, išsamiai aprašant tikėtiną stebimų požymių visumą. Jeigu tyrėjai, skaitydami protokolinę medžiagą ir ketindami tiksliai ją atkartoti, siekia rekonstruoti santykį tarp aprašytų procedūrų ir rezultatų, tai jie dažnai susiduria su trūkstamos informacijos problema. Tokia problema atsiranda tada, kai skaitytojas mėgina išsiaiškinti, kaip nustatomas atitikimas tarp stebėto reiškinio ir numanomo įvykio, kuriuo remiantis konkretus stebėjimas traktuojamas kaip šio įvykio paliudijimas. Skaitytojo problemą sudaro mėginimas spręsti, ar aprašytas stebėjimas yra tikslus numanomo įvykio atvejis, *t.y.* ar konkretus stebėjimas ir numanomas įvykis savo *prasme* esti tapatūs dydžiai. Kadangi jųdviejų santykis esti ženklo santykis, skaitytojas, spręsdamas apie tokį atitikimą, turi atsižvelgti į tam tikras gramatines taisykles, kurios susideda iš numanomų įvykių teorijos. Jos paskirtis – konkrečius stebimus įvykius koduoti kaip atradimus. Kaip tik šis lygmuo skaitytoją įtraukia į interpretacinę veiklą. Čia pasitelkiama „pagrindžiamųjų" ir „tik bendruomeniškai žinomų" dalykų prielaida, kuria remiantis tai, ką pasako informantas, ir tai, ką turi mintyse stebėtojas, laikoma tapačiais atvejais. Tikslus atitikimas paprastai numanomas ir perskaitomas atsižvelgiant į supratingus pagrindus. Tikslus atitikimas – tai tyrėjo ir skaitytojo, kaip vienminčių bendruomenės narių, veiklos rezultatas. Todėl dokumentinis metodas pasitelkiamas netgi griežtų metodų atvejais, jeigu tyrėjas (kaip sociologinių faktų kodekso narys) nori rekomenduoti publikuotus rezultatus, o skaitytojas (toks pat narys) – juos įvertinti.

Sociologinės tyrimo situacijos kaip įprastos pasirinkimo situacijos

Gana įprasta, kad profesionalūs sociologai kalba apie „faktų gavimo" procedūras remdamiesi „permatomu stebėjimu", kurio paskirtis – per išorės vaizdinius prasiskverbti į pagrindžiamąją tikrovę ir, remiantis konkrečiais praeities įvy-

kiais, „aptikti nekintamus dydžius". Kalbant apie mūsų subjektus, „permatomo stebėjimo" vaizdinys nėra tinkamas. Tai, galima sakyti, situacijos supratimas, kuriuo remiantis turi būti kaupiamas ir potencialiai taikomas faktinis (atkreipiant dėmesį į būsimų išvadų ir veiksmų teisėtą pagrindą) socialinių struktūrų žinojimas, nepaisant to, kad aprašomos situacijos yra nežinomos ir neapskaičiuojamos, o konkrečios ir numanomos loginės struktūros – labai neaiškios; tokį žinojimą modifikuoja, detalizuoja, praplečia ir galbūt sukuria įgyvendinamas procesas ir atitinkamas būdas.

Jeigu daugelį dokumentinės veiklos bruožų, kuriuos įgyvendina mūsų subjektai, atliepia profesionaliosios sociologinės veiklos faktų konstravimas, tai ir daugelis profesionaliojo sociologinio tyrimo situacijų turi bruožų, būdingų subjektų situacijoms. Šiuos profesionaliojo sociologinio tyrimo situacijų bruožus galima sukonkretinti.

1. Interviu metu tyrėjas paprastai supranta, kad jis nagrinėja dabartines situacijas, kurių *ateities būsenos, kuriamos apsvarstytos interpretacinės raidos*, esti, kaip įprasta, miglotos ir netgi nežinomos. Didžiąja dalimi šios (kaip čia–ir–dabar galimos) ateities būsenos yra apibrėžiamos tik schemiškai ir dar prieš veiksmą, kuris numano jas įgyvendinti. Čia aptinkame būtiną perskyrą tarp „galimos ateities dalykų būsenos" ir „kaip–ją–susieti–su–ateitimi–remiantis–dabartine–dalykų–būsena–kaip–atskaitos–pagrindu". „Galima ateities dalykų būsena" iš tikrųjų gali būti labai aiški. Bet tokia ateitis nėra interesų dalykas. Veikiau mus domina tai, „kaip visa tai susieti remiantis čia–ir–dabar ateitimi". Kaip tik šioji būsena – konvenciškai pavadinkime ją „procesine ateitimi" – esti, kaip įprasta, miglota ir nežinoma.

   Iliustracija. Įgudęs apklausų specialistas, pasitelkdamas klausimyną, gali labai aiškiai ir apibrėžtai aprašyti tai, į kokius klausimus jis norėtų gauti atsakymus. Konkretūs subjektų atsakymai, kaip „atsakymai į klausimus", įvertinami įterpiant juos į procedūrinių sprendimų, apibūdinamų kaip „kodavimo taisyklės", visumą. Bet kuris atsakymų į klausimus paskirstymas, galimas remiantis kodavimo taisyklėmis, yra „galima ateities dalykų būsena". Įgudę praktikai, atlikę tinkamą tiriamąją veiklą, aiškiai ir apibrėžtai įsivaizduoja tokius paskirstymus. Tačiau, kaip rodo didžioji dalis atvejų, klausimai, kurie *tikrai* klausiami ir į kuriuos gaunami atsakymai remiantis konkrečiais subjektų atsakymų, kaip „replikų į klausimus", įvertinimo būdais, tebėra schemiški ir linkę vadovautis „supratin-

gu sprendimu". Jie išlieka schemiški – dėl praktinių aplinkybių, į kurias reikia atsižvelgti įgyvendinant konkrečią tyrimo veiklą, – netgi vėliau, *konkrečiai* atliekant tyrimą; netgi tada, kai tyrimo rezultatai rengiami publikavimui.

2. Alternatyvūs būdai, atsižvelgiantys į ateitį, bet kurią apibrėžtą ateitį, siekiantys sukonkretinti ateities būseną (kaip tarpsnių sekos operacijas, pradedančias pradine dabarties būsena), esti, kaip įprasta, schemiški, nenuoseklūs ir nedetalizuoti. Ir vėlgi svarbu pabrėžti skirtumą tarp tinkamai išrandamų procedūrų (tyrėjai gali kalbėti apie jas visiškai aiškiai ir apibrėžtai) ir sąmoningai suprogramuotų tarpsnių sekos procedūrų, nustatytų „ką–daryti–esant–konkrečiam–atvejui" strategijų, kurių paskirtis – manipuliuoti *konkrečiais sekos procesais*. Konkreti praktika rodo, kad tokia programa, kaip įprasta, nėra detalizuota.

   Pasitelksime „vadovaujančio ryšio" užduotį, kurios paskirtis – vadovauti pokalbio tarpsnių sekos raidai. Tyrėjui leidžiama užduoti klausimus naudinga seka, kartu išsaugant tam tikrą kontrolę nežinomoms ir nepageidaujamoms kryptims, kurios gali lemti konkrečių dalykų, kaip esamų mainų, raidą.[7] Paprastai tyrėjas keičia suprogramuotų tarpsnių sekos sprendimą *ad hoc* taktikų aibe, pritaikydamas jas prie dabartinių aplinkybių (šios taktikos tik bendriausiais bruožais vadovaujasi tuo, ką tyrėjas tikisi galiausiai aptikti pokalbio pabaigoje). Esant tokioms aplinkybėms, tiksliau būtų kalbėti apie tyrėjus, kurie siekia įgyvendinti savo viltis arba siekia išvengti savo nuogąstavimų, bet ne apie tyrėjus, kurie sąmoningai ir apskaičiuodami įgyvendina savo planą.

3. Dažnai tyrėjas atlieka veiksmą, ir, tik gavęs konkrečius šio veiksmo rezultatus, peržiūri tarpsnių seką, retrospektyviai ieškodamas esminių jos kriterijų. Kadangi *pasirenkamą sprendimą* apibūdina retrospektyvios paieškos, tai tokių situacijų rezultatas, galima sakyti, aptinkamas *prieš* sprendimą. Tokios situacijos itin dažnos rašant straipsnius žurnalams.

4. Tyrėjas, dar prieš jam pasirenkant konkrečias alternatyviojo veiksmo kryptis laukiamų padarinių atžvilgiu, dažnai nesugeba (dėl įvairių priežasčių) numatyti savo alternatyvių veiksmo krypčių padarinių, todėl jis linkęs konkrečiai įsitraukti į procesą siekdamas jas išsiaiškinti.

[7] Plg. Robert K. Merton and Patricia L. Kendall, "The Focused Interview", *American Journal of Sociology*, 51 (1946), 541–557.

5. Tyrėjas, susidūręs su konkrečia įvykių raida, linkęs laikyti ją pageidautina. Kaip tik todėl jis apibūdina ją kaip tikslą, į kurį „visą laiką" ar „visų pirma" buvo nukreipti ankstesnieji, retrospektyviai perskaitomi, jo veiksmai.
6. Dažnas atvejis yra tas, kad ateities dalykų būsena (kaip konkretaus manipuliavimo funkcija) išryškėja tik tyrėjui konkrečiai manipuliuojant dabartine situacija. Vadinasi, tyrimo uždavinys gali būti progresyviai apibrėžiamas kaip tyrėjo konkrečiai įgyvendinamo veiksmo, nukreipto į tikslą, kurio bruožų, kaip bet kurios dabartinės tiriamojo veiksmo būsenos, jis aiškiai neįžvelgia, padarinys.
7. Tokios situacijos, kaip įprasta, apibūdinamos kaip „neišsamios informacijos" atvejai. Rezultatas yra tas, kad tyrėjas nesugeba įvertinti, o ką jau kalbėti apie apskaičiavimą, skirtumo, kuris atsiranda dėl jo nežinojimo (jam atliekant konkrečius veiksmus). Dar prieš pradėdamas įgyvendinti veiksmą jis nesugeba įvertinti nei šių veiksmų padarinių, nei alternatyvių veiksmo šaltinių vertės.
8. Informacija, kurią jis turi ir pasitelkia, kaip strategijų pasirinkimo pagrindą, retai kodifikuojama. Vadinasi, jo įvertinimai, susiję su sėkmės ar nesėkmės tikimybe, kaip įprasta, turi nedaug ką bendro su racionalia matematine tikimybės sąvoka.

Tyrėjai, atlikdami savo tyrimus, kaip įprasta, turi remtis situacijomis, turinčiomis paminėtus bruožus. Verta nurodyti papildomas sąlygas: turi būti įgyvendinamas atitinkamas veiksmas, o tokio veiksmo laikas, tempas, trukmė ir tarpsniai – koordinuojami su kitų asmenų veiksmais; atitinkamai reikia prižiūrėti nepageidautinų padarinių rizikos tikimybę; atliekamus veiksmus ir jų rezultatus turi peržiūrėti ir pateisinti kiti asmenys; veiksmo krypčių pasirinkimas ir galutiniai padariniai turi būti pateisinami pasitelkiant „supratingo" peržiūrėjimo procedūras; visas procesas turi būti įgyvendinamas atsižvelgiant į motyvuoto paklusimo korporatyviškai organizuotai socialinei veiklai sąlygas. Remdamiesi savo „profesine kalba" tyrėjai apibrėžia – kaip savo „praktines aplinkybes" – šiuos konkrečių tyrimo situacijų bruožus ir būtinybę juos prižiūrėti.

Kadangi šie bruožai labai lengvai atpažįstami kasdieniame gyvenime, tai situacijos, kurioms būdingi minėti bruožai, gali būti tinkamai vadinamos „įprastomis pasirinkimo situacijomis". Verta pažymėti: kai tyrėjai pasitelkia „supratingumo" nuorodą, savo tyrimų rezultatams priskirdami „išvadų" statusą, jie

siūlo remtis šiais bruožais kaip interpretacijos kontekstu, kurio paskirtis – spręsti apie supratingumą ir pateisinimą. Išvados, kaip dokumentinės veiklos padariniai, apie kuriuos sprendžiama remiantis įprastomis pasirinkimo situacijomis, atitinka „supratingų išvadų" sampratą.

Problema

Didžioji „pagrindinio sociologijos kodekso" dalis susideda iš „supratingų išvadų". Daugelis, jeigu ne dauguma, sociologinių tyrimų situacijų esti įprastos pasirinkimo situacijos. Nepaisant to, vadovėliams ir žurnalams būdingos diskusijos dėl sociologinių metodų retai pripažįsta faktą, kad sociologiniai tyrimai atliekami atsižvelgiant į sveiko proto globą *tuose lygmenyse, kuriuose daromi sprendimai apie atitikimą tarp stebimų ir numanomų įvykių.* Paprastai tinkami tiriamieji sprendimų–darymo ir problemų–sprendimo aprašymai ir terminai priskiriami sprendimų–darymo situacijai, išryškinančiai šiuos bruožus.[8]

1. Sprendimų–darytojų požiūriu, svarbu apibrėžti atpažįstamą uždavinį, kaip čia–ir–dabar dalykų būsenos bruožą, kurį reikia sukonkretinti. Jei kalbama apie sociologinį tyrimą, tai šį uždavinį sudaro dabartinė tyrėjo problema, dėl kurios įgyvendinamas tyrimas. Sukonkretinami uždavinio bruožai susideda iš kriterijų, kuriais remdamasis tyrėjas sprendžia apie savo problemos formulavimo tinkamumą ir apie bet kurią dabartinę dalykų padėtį. Šiuo požiūriu ir įvykis, „tinkamas sprendimas", apibrėžiamas kaip dalykas, susijęs su tam tikra galimos raiškos aibe.
2. Sprendimų–darytojo uždavinys – sukurti manipuliavimo programą, taikomą kiekvienai paskesnei dabartinių dalykų būsenai, kuri keičia kiekvieną dabartinę būseną. Šios programos paskirtis – derinti esamą ir laukiamą būseną, *t.y.* tikslą, išspręstą problemą.[9]

[8] Noriu padėkoti dr. Robertui Boguslawui ir dr. Myronui A. Robinsonui už nevienkartines diskusijas, susijusias su apskaičiuojamomis ir neapskaičiuojamomis pasirinkimo situacijomis, kartu mėginant svarstyti problemą, kaip galima nuosekliai ir sėkmingai žaisti šachmatais.

[9] Kai kuriais atvejais studentai, tiriantys sprendimų–darymo procesus, domėjosi tomis programomis, kurios apima visiškai apskaičiuojamus sprendimus, susijusius su sprendimo–darymo problemomis. Kitais atvejais atkreiptas dėmesys į tai, kad sprendimų–darytojas, siekdamas diferencialinio tikėtinumo (kad alternatyvi veiksmo kryptis pakeistų dabartinę dalykų būseną norima kryptimi), gali sužadinti tikimybines taisykles.

Šiuos bruožus galima atkurti pasitelkiant įrodymų taisykles. Tyrėjo problemą, kaip apskaičiuojamą dalykų būseną, galima apibrėžti kaip teiginį, kurio „narystės", *t.y.* teisėtumo, statusas yra peržiūrimas. Procedūrinės taisyklės, kuriomis remiantis sprendžiama apie teisėtą jo statusą, operacionaliai apibrėžia, ką reiškia „tinkamas sprendimas". Ideali mokslinė veikla reikalauja spręsti apie tarpsnius, kurie apibrėžia tinkamą sprendimą dar prieš pasirenkant tarpsnių seką. Tyrėjas turi priimti sprendimą prieš įgyvendindamas operacijas, kuriomis remiantis sprendžiama apie teiginio galimybes (ar jos konkrečiai įgyvendinamos, ar ne). Vadinasi, tinkamo sprendimo apibrėžimo uždavinys loginiu požiūriu yra ankstesnis už konkretų stebėjimą. Todėl stebėjimas yra apibūdinamas kaip „suprogramuotas". Kitaip kalbant, numanomas įvykis „operacionaliai apibrėžimas" arba, kitaip sakant, sudaromos sąlygos įvykti numanomam įvykiui, arba, dar kitaip tariant, įvykis „išpranašaujamas".

Svarbu pažymėti (tai – argumentas, paremiantis minėtą išvadą), kad dokumentinis metodas yra moksliškai klaidinanti procedūra; kad jo panaudojimas atspindi objektyvų pasaulį subjektyvių prietarų veidrodyje; kad įprastoms pasirinkimo situacijoms būdingas istorinis atsitiktinumas. Tokių metodų, naudojamų atliekant apklausas ir laboratorinius eksperimentus, šalininkai, linkę kalbėti apie laipsnišką išsivadavimą iš situacijų, kurioms būdingi sveiko proto požymiai ir dokumentiniai bruožai. Po II Pasaulinio karo gausiai rašomi metodiniai vadovėliai, kuriuose ieškoma priemonių, kaip spręsti tokias situacijas. Šių metodų paskirtis – aprašyti būdus, kurie leistų apskaičiuoti sveiko proto situacijas. Dažniausiai pasitelkiami matematiniai modeliai ir statistinio pagrindimo schemos, kaip griežtu apskaičiavimu besiremiantys sprendimai, taikytini supratimo, objektyvumo ir pateisinamumo problemoms. Norint įsitikinti, kad žengiama teisinga kryptimi, skiriamos didžiulės įvairių fondų pinigų sumos, kuriami kriterijai, apibrėžiantys tinkamas tyrimo programas, šiais principais remiasi daugelis mokslinių projektų.

Tačiau didžioji dalis metodologiškai priimtinų tyrimų atskleidžia didžiulius neatitikimus tarp teorinių *sociologinių* išvadų požymių ir matematinių prielaidų, kurios turi būti patvirtinamos pasitelkiant statistines priemones, kurių paskirtis – tiksliai aprašyti tikėtinus įvykius. Paradoksalu, kad neatitikimai išryškėja tuo labiau, kuo dažniau naudojami griežti metodai. Todėl statistiniai matavimai dažniausiai panaudojami ne kaip tikslus tikėtinų išvadų aprašymas, bet kaip rodikliai, tam tikrų reiškinių ženklai, reprezentacijos. Todėl, kalbant apie

sociologines išvadas statistinių rezultatų požiūriu,[10] griežti metodai pasitelkiami kaip tikslaus aprašymo uždavinių sprendimai, besiremiantys „supratingo" aptarimo pagrindais.

Net jeigu galima įrodyti, kad visi šie bruožai būdingi sociologiniams tyrimams, ar vis dėlto nėra teisinga skirti dokumentinę interpretaciją ir faktinę gautų duomenų analizę? Sakykim, ar ne dėl šios priežasties griežtai kritikuojama *ex post facto* analizė? Argi nėra taip, kad praktikas, atidžiai perskaitęs savo užrašus ir supratęs, į kuriuos savo klausimus, remdamasis „galutine analize", jis gavo atsakymus, gali pakartotinai prašyti dotacijos ir mėginti „patvirtinti hipotezes", kurias atskleidė jo apmąstymai? Taigi ar yra koks nors *būtinas* ryšys tarp įprastų pasirinkimo situacijų, dokumentinio metodo naudojimo ir *sociologinių faktų visumos*? Ar profesionalus sociologas, kuriam svarbu supratimas, objektyvumas ir pagrindimas, būtinai turi naudoti dokumentinį metodą? Ar yra būtinas ryšys, viena vertus, tarp teorinio sociologijos dalyko, sudaryto iš nuostatų ir „sociologinių" procedūrų, ir, kita vertus, pagrįsto aprašymo, *t.y.* įrodymo, kanonų?

Tyrėjas gali pasirinkti ne dokumentinio interpretavimo, bet tiesioginio stebėjimo metodą ir griežtai aprašyti fizinius bei biologinius sociologinių įvykių požymius. Tai būdinga daugeliui tyrimų. Kol kas pasirinkimas įgyvendinamas sociologinių požymių neigimo kaina arba naudojant dokumentinę veiklą, nagrinėjančią „negriežtąsias" dalis.

Pasirinkimas rodo, kad svarbu nagrinėti klausimą apie sąlygas, kuriomis remiantis būtinai atliekamas tiesioginis stebėjimas ir dokumentinė veikla. Tai susiję su sociologinio įrodinėjimo problema, siūlančia aprašomąją sprendimo galimybę. Be abejo, mokslinė sociologija yra „faktas", tačiau reikia neužmiršti Felixo Kaufmanno fakto apibrėžimo ir atsižvelgti į procedūrines taisykles, kurios *konkrečiai* valdo sociologų rekomenduojamus metodus ir nustatomas išvadas, kaip tolesnio įrodinėjimo ir tyrimų pagrindus. Įrodinėjimo problemą sudaro uždaviniai, kurių paskirtis – daryti šį faktą suprantamą.

[10] Terminas „rezultatai" žymi *matematinių* įvykių aibę, kurios galimybės sietinos su statistinio tikrinimo, pavyzdžiui., chi–kvadrato, procedūromis, traktuojant jas kaip gramatines taisykles, kurių paskirtis – suprasti, palyginti, sukurti ir t.t. matematinės srities įvykius. Terminas „išvados" žymi *sociologinių* įvykių aibę, kurios galimybės sietinos su prielaida, kad loginės sociologinės ir matematinės sričių struktūros – tapačios, o sociologiniai įvykiai interpretuojami pasitelkiant statistinio pagrindimo taisykles.

IV skyrius

KAI KURIOS TINKAMO SPRENDIMO TAISYKLĖS, RODANČIOS, KĄ GERBIA PRISIEKUSIEJI[1]

Prisiekusieji, priimdami sprendimus, drauge išsaugo sveiką pagarbą rutininiams socialinės tvarkos bruožams. Šiame skyriuje nagrinėjami kai kurie sprendimų priėmimo padarinių bruožai. Pirmiausia įvardysime keletą prisiekusiųjų veiklos, apibūdinamos kaip *socialinio tyrimo metodas*, bruožų. Paskui apibrėšime kai kurias sprendimo taisykles, vartojamas kasdieniame gyvenime, kuriam jaučia pagarbą prisiekusieji, ir, vadovaudamiesi šiais principais, aprašysime sprendimo taisykles, sudarančias „oficialiąją kryptį", kurią taip pat gerbia prisiekusieji. Remiantis tuo, kas pasakyta, formuluojamos prielaidos, kad 1) prisiekusieji jaučia reikmę modifikuoti taisykles, vartojamas kasdieniame gyvenime; 2) pakeitimai, kurių jie imasi, yra nežymūs ir sukuria jiems neapibrėžtą pasirinkimo situaciją; 3) prisiekusiojo veikla, kaip įprasta, yra ne jo „išmintingumas", bet gebėjimas valdyti šią neapibrėžtumo situaciją.

Prisiekusiųjų veikla kaip socialinio tyrimo metodas

Prisiekusiųjų veiklą, remiantis keletu būdingų jos bruožų, galima apibrėžti kaip socialinio tyrimo metodą. Prisiekusiojo, kaip sprendimą priimančio asmens, uždavinys – nuspręsti dėl teisinės situacijos tarp oponuojančių pusių. Toks teisiškai įgyvendinamas veiksmas vadinamas „nuosprendžiu". Skirtini šio veiksmo tarpsniai, kai prisiekusieji a) priima sprendimus dėl padarytos žalos ir jos apimties; b) sprendžia dėl kaltės; c) sprendžia dėl priemonių. Spręsti dėl padarytos žalos – tolygu spręsti, kurie socialiai skirtini asmenų tipai teisėtai susiduria su tam tikromis problemų rūšimis.[2] Kaltės nustatymas reiškia, kad prisiekusieji

[1] Šis tekstas parašytas kartu su Saulu Mendlovitz'iumi (*The Law School*, Rutgers University).

[2] Weberio pateiktas nesėkmės, kaip neatitikimo tarp „likimo ir nuopelnų" apibrėžimas yra reiškinys, kuris čia siejamas su „problemų" terminu. "The Social Psychology of the World Religions", in *From Max Weber, Essays in Sociology*, ed. H. H. Gerth and C. Wright Mills, pp. 267–301.

sprendžia klausimą dėl socialiai priimtinų priežasčių, susijusių su veikėjų veiksmais, ir šių veiksmų padarinių. Rekomenduodami priemones, prisiekusieji sprendžia klausimą, kokie būdai padėtų atstatyti teisingumą.[3] Kalbant trumpai, prisiekusiųjų paskirtis – nustatyti „supratingas priežastis ir priemones".[4]

Svarstymų procesas rodo, kad prisiekusieji rūšiuoja alternatyvius aprašymus, kuriuos teikia advokatai, liudytojai ir prisiekusieji, spręsdami apie tai, kas ir kodėl įvyko, nustatydami susijusius arba nesusijusius, pateisinamus arba nepateisinamus, pagrįstus arba nepagrįstus padėties apibrėžimus, kuriais remiantis pasirenkamas nuosprendis. Apie ką gi konkrečiai sprendžia prisiekusieji, kai jie svarsto tokius dalykus, kaip įvykio laikas, trukmė, ieškovo nuostoliai ir pan.?

Plėtodami savo kuriamas taisykles ir mėgindami apimti prisiekusiųjų dialektikos bruožus,[5] prisiekusieji sprendžia: kas yra faktas, o kas – fantazija; kas iš tikrųjų įvyko, o kas „tik atrodo" kaip įvykęs faktas; kas yra klaidinga, o kas – teisinga (kad ir kokie klaidinantys regimybės vaizdiniai); kurie dalykai verti pagarbos, o kurie, prisiekusiųjų nuomone, yra gerbtinų dalykų priešybė, sietina su apskaičiavimu ir atitinkamais sumetimais; dėl ko reikia diskutuoti, o kuo galima neabejoti; kurį klausimą *tebereikia* svarstyti kaip problemą, o kurio – atsisakyti, kaip su reikalu nesusijusio bruožo, pakartotinai nebesvarstomo, išskyrus asmenį, kuris siekia egoistinių tikslų; kas yra tik asmeniška nuomonė, o kas – dalykas, su kuriuo turėtų sutikti kiekvienas teisingai–mąstantis asmuo. Prisiekusieji renkasi tarp to, kas–gali–būti–taip–bet–tik–eksperto–požiūriu–o–mes–nesame–ekspertai, ir to, kad–mes–žinome–jog–viso–to–neišmoko–knygos; tarp to, ką–pasakėte–jūs–gali–būti–teisinga–o–mes–galime–klysti, ir to, kad–vienuolika–šių–asmenų–gali–klysti–bet–aš–tuo–abejoju. Jie sprendžia dėl sumos, ku-

[3] Ar ieškovo teikiami faktai turi būti derinami su nuostata, kad jeigu ten būtų buvę jie, nebūtų „nukrypta" nuo normalios įvykių raidos? Ar reikia atlyginti ieškovui pakitus faktams?

[4] „Supratingumo" terminas apibūdina racionalius veiksmo požymius, kuriuos atliepia nario veiksmai, susiję su kasdienio gyvenimo nuostatos teikiama nuorodų sistema. Alfredas Schützas skiria „supratingo" veiksmo požymius ir „racionalius" požymius. ("The Problem of Rationality in the Social World", in *Collected Papers II: Studies in Social Theory*, pp. 64–88. Žr. taip pat aštuntą skyrių.)

[5] Tai – formalios kategorijos, nors ir ne konvencinės logikos požiūriu. Suma–kuri–yra–pakankama esti bendroji prisiekusiųjų diskurso kategorija. Tai dar nieko nesako apie sumą, kuri yra „pakankama" atskaitomybės požiūriu. Tai dar nieko nesako apie tai, ar, pavyzdžiui, 11 000 dolerių patenkins gydytojo poreikius. Čia tik pažymima, kokia tai suma, kaip sumos–kuri–yra–pakankama pavyzdys. Taigi terminas apibūdina numanomą bendrąjį objektą, sumą–kuri–yra–pakankama.

ri yra pakankama, ir sumos, kuri net netenkina reikmių; dėl sumos–kuri–yra–keleto–neišreikštų–ir–nežinomų–dėmenų–vidurkis ir sumos–kuri–yra–tinkamiausia–kai–dvylika–žmonių–susitaria–jeigu–norima–pasiekti–rezultatų.

Prisiekusieji siekia susitarti, aiškindamiesi tai, kas konkrečiai įvyko. Jie nustato „faktus"[6]; kitaip tariant, atsižvelgdami į alternatyvius tvirtinimus dėl važiavimo greičio ar žalos masto, jie sprendžia, kurį tvirtinimą galima pasitelkti kaip tinkamą veiksmų ir išvadų pagrindą. Prisiekusieji atsižvelgia į alternatyvių tvirtinimų ir sveiko proto modelių suderinamumą.[7] Tokie sveiko proto modeliai yra modeliai, kuriais remdamiesi prisiekusieji aprašo, tarkim, kultūros požiūriu tipiškų asmenų elgesį, tipiškai pasirenkamus būdus, tipišką spartą, sandūrių tipus, tipiškus motyvus. Tai rodo, kad prasmės požiūriu nuoseklus dalykas gali būti tinkamai interpretuojamas kaip tikrai įvykęs reiškinys. Jeigu interpretacija atskleidžia supratingą prasmę, tai – patvirtintas įvykis.[8]

Rūšiuoti tvirtinimus, skiriant tinkamus ir netinkamus išvadų darymo pagrindus, – tolygu įvardyti priimtinus fakto požymius ir priimtinas schemas, kurios susieja šiuos požymius į visumą. Rūšiavimas kuria „žinojimo kodeksą"[9], kuris turi tam tikrą chronologinio pasakojimo formą, o iš dalies ir bendrųjų empirinių santykių aibės formą.[10] Prisiekusiesiems (bet kuriuo konkrečiu lai-

6 Čia visur vartojama Felixo Kaufmanno apibrėžta fakto samprata. Jo teigimu, faktinį teiginio pobūdį sudaro ne ontologiniai įvykių, kuriuos aprašo šis teiginys, požymiai, bet taisyklė, kuri daro poveikį jo vartojimui. Žr.: *Methodology of the Social Sciences* (New York: Oxford University Press, 1944).

7 „Sveiko proto modelių", kaip kultūriniu požiūriu numanomų standartų, vartojimą ir šių modelių loginius požymius kasdienėje veikloje supratingai nagrinėja Alfredas Schützas (Alfred Schütz, "Part I, On the Methodology of the Social Sciences", in *Collected Papers I: The Problem of Social Reality*, pp. 3–96; šie dalykai svarstomi ir kitoje žymioje jo studijoje – "Symbol, Reality, and Society", pp. 287–356).

8 Plg. Felixo Kaufmanno diskusiją apie „dogmatikos taisyklę" kaip fakto apibrėžimą, lyginamą su „stebėjimo taisykle" kaip fakto apibrėžimu (žr.: *Methodology of the Social Sciences*). Šios taisyklės yra fakto apibrėžimai, kadangi jos nustato sąlygas, kurias reikia įgyvendinti pagrindžiant teiginį, t.y. sankcionuojant jo vartojimą, kaip pagrindą tolesnėms išvadoms ir veiksmams.

9 „Žinojimo kodekso" terminas ir jo reikšmė vartojami remiantis Felixo Kaufmanno veikalu; *op cit.*, pp. 33–66.

10 Rūšiavimas sukuria teiginių visumą, kuri gali būti tinkamai pasitelkiama kaip tolesnių išvadų darymo ir veiksmų pagrindas. Šioji visuma susidaro nariams vartojant kasdienio gyvenimo nuostatą, kaip procedūrines taisykles. Visuma, įvardyta kaip fakto „kamienas" arba „atvejis", turi požymius, kurie susiję su nagrinėjama problematika, nors šių požymių čia nenagrinėsime. Pavyzdžiui, visuma gali būti išsaugoma neturint konkrečių įrašų, o nuoseklus jos atkūrimas tiesiogiai susijęs su prisiminimo tarpsnių seka; ji gali būti nesusisteminta ir t.t. Žr. trečiąjį skyrių.

ko tarpsniu) „kodeksas" esti interpretacinis „pavyzdys". „Pavyzdys" čia nusako loginį „realaus" įvykio būdą; prisiekusieji šį būdą skiria nuo loginių „tariamo" „galimo", „nerealaus", „hipotezinio" ir pan. įvykio pavyzdžių.

Sprendimai, kurie nagrinėja, kaip „pavyzdžio" dalis, sakykim, alternatyvius tvirtinimus dėl greičio, judėjimo krypčių ir pan., yra lemiami – prisiekusiųjų požiūriu – sprendimai. Priėmę sprendimus dėl to, kas „iš tikrųjų įvyko", prisiekusieji įgyja pagrindus, kuriais jie remiasi tikėdamiesi socialinės paramos, kurią, kaip sako jų nuojauta, jie turi teisę gauti dėl pasirinkto nuosprendžio. „Kodeksas" leidžia jiems įžvelgti savo lūkesčių teisėtumą, tikintis socialinės paramos dėl nuosprendžio pasirinkimo.

Prisiekusiųjų sprendimo taisyklės

Prisiekusiųjų metodologija susideda iš taisyklių, nustatančių, kuriuos aprašymus prisiekusieji leidžia vienas kitam traktuoti kaip „pavyzdį". Čia domėsimės tik viena kintamųjų dydžių aibe, lemiančia tai, kas tampa „pavyzdžiu". Tai – aktualūs ir potencialūs teismo ir išorinių vietų socialinio struktūrizavimo bruožai, kuriuos prisiekusieji apibūdina kaip etiniu ir moraliniu požiūriu tinkamą vienodumą, *t.y.* kaip normatyvinę sąveikos tvarką tiek pačiame teisme, tiek ir už jo ribų.[11]

Galima pasitelkti keletą normatyvinių tvarkos modelių. Tai – taisyklės, nustatančios, ką prisiekusieji tinkamai traktuoja kaip „pavyzdį". Pritarimas šiems tvarkos modeliams esti dalykas, rodantis prisiekusiųjų pasitenkinimą ar nepasitenkinimą nuosprendžiu. Skirtini tam tikri modelių, kaip tinkamų sprendimų procedūrinių taisyklių, bruožai.

Tinkami šie sprendimai[12] dėl pateikiamų faktų:

1. Kurie yra priimamai paisant laiko, kurio prireikia norint juos suformuluoti.
2. Kurie nereikalauja (kaip jų priėmimo sąlygos), jog prisiekusysis, tinkamai įgyvendindamas abejonės principą, elgtųsi taip, tarsi nieko nežinotų; *t.y.* šie sprendimai nereikalauja, kad jis nepasinaudotų tuo, Ką Žino Bet Kuris Kompetentingas Visuomenės Narys, Kad Kiekvienas Žino.

[11] Kiti svarbūs kintamųjų dydžių šaltiniai: 1) dabartinė pavyzdžio padėtis bet kuriuo bylos nagrinėjimo ir svarstymų momentu ir 2) konkretūs organizaciniai ir procesiniai bylos nagrinėjimo bei svarstymų bruožai.

[12] Taisyklės, kuriomis vadovaujamasi, turi būti lyginamos su tomis taisyklėmis, kurios pasitelkiamos kaip tinkamų mokslinių tyrimų sprendimų apibrėžimai (t.y. kaip mokslinė metodologija).

3. Kurie nereikalauja (kaip jų priėmimo sąlygos), kad prisiekusiesiems būtų taikoma neutrali nuostata kasdienių santykių tarp šių asmenų atžvilgiu.
4. Kurie nereikalauja, kad prisiekusysis abejotų tuo, „Ką Kiekvienas Žino" apie būdus, kurie lemia tai, kaip kompetentingumas, autoritetas, atsakomybė ir žinojimas paprastai pasiskirsto socialinių asmenų tipų aplinkose.
5. Jeigu kintamųjų, apibrėžiančių problemą (taigi ir sprendinio tinkamumą), skaičius gali būti sumažintas iki minimumo, pasitikint, jog kiti prisiekusieji pritaria tiems patiems sveiko proto modeliams.
6. Jeigu galimybė ir būtinybė žvelgti už dalykų regimybės yra sumažinama iki minimumo.
7. Jeigu dėl esamos padėties abejojama tik tiek, kiek reikalauja socialiai palaikomas sprendimas, susijęs su netarpiška parankine problema.
8. Jeigu prisiekusieji atrenkami remiantis informacija, kuri rodo, kad jų reputacija yra nesugadinta.

Šiaip ar taip, prisiekusiojo, atliekančio savo pareigas teisme, „prašoma" modifikuoti sprendimų–priėmimo taisykles, kurias jis naudoja kasdieniame gyvenime. Prisiekusysis pradeda vertinti papildomą kultūros požiūriu apibrėžtų socialinio gyvenimo vienodumų visumą, kurią pavadinsime „oficialiąja prisiekusiųjų kryptimi".

Čia pateikiamas taisyklių sąrašas, apibūdinantis oficialiąją kryptį, kuria jaučia pareigą vadovautis prisiekusysis:

1. Geras prisiekusysis, rinkdamasis tarp to, kas teisėta, ir to, kas teisinga, įgyvendins teisėtumą.
2. Gero prisiekusiojo pasirinkimas nepriklauso nuo simpatijos.
3. Vieninteliai teisėti gero prisiekusiojo sprendimo pagrindai – „įstatymai" ir „faktai".
4. Geras prisiekusysis nekeičia teisėjo sprendimų.
5. Geras prisiekusysis nepriima sprendimo tol, kol neužbaigiami svarbūs teismo procesai. Tai, be kita ko, rodo, kad svarbu daugiau dėmesio skirti galutiniams teisės specialistų argumentams, o ne taškų skaičiavimui vykstant teismo procesui.
6. Geras prisiekusysis vengia asmeniškų vertinimų, interesų, išankstinių socialinių sąvokų, *t.y.* šališko požiūrio, ir pasirenka tokią laikyseną, kuri

vienodai vertina visas padėtis socialinėje struktūroje. Jo požiūris išreiškia „Bet Kurio Žmogaus" požiūrį.[13]

7. Geras prisiekusysis, kaip socialinis tipas, elgiasi anonimiškai besivaržančių šalių ir jų teisėtų atstovų, kaip socialinių tipų, atžvilgiu. Geras prisiekusysis neturi išankstinių – jų atžvilgiu – nuostatų. Jo priimamų sprendimų negali lemti jokie socialiniai, teikiami bylos nagrinėjimo laikotarpiu, liudijimai – išvaizda, elgesys, abejonės, autobiografijos faktai ir pan.
8. Geras prisiekusysis vengia taikyti formuluotes, kurias jis paprastai pasitelkia spręsdamas kasdienes problemas. Gero prisiekusiojo požiūriu, formuluotės, kurios tinka kasdienio gyvenimo atvejais, nagrinėjant bylą taikytinos tik teoriškai. Pagrįstomis laikomos tos formuluotės, kurios taikomos nepaisant savitos biografijos, specialiojo žinojimo, struktūriškai specifinio laiko, vietos ir konkrečių asmenų.
9. Geras prisiekusysis, priimdamas sprendimus, siekia būti savarankiškas, tačiau išsaugo pagarbą galimybei, kad kiti asmenys gali ir turi teisę formuluoti priešingus sprendimus.
10. Geras prisiekusysis vengia nuostatos, kuri išreiškia nekintamą įsipareigojimą. Geras prisiekusysis vengia konkrečios padėties, kuri, užuot skatinusi ieškoti „tinkamų argumentų ir tiesos", reikalauja ginti ją „dėl orumo".

Ką čia išvardijome, yra taisyklės, kurias *aiškinasi prisiekusieji.* Jos aprašo ne tik kai kuriuos gero prisiekusiojo požymius, bet ir tai, ko konkretūs prisiekusieji reikalauja iš savęs, nustatydami savo santykius su teismu. Apskritai kalbant, konkretūs prisiekusieji nenori, kad šie santykiai apibrėžtų mažesnius reikalavimus negu – pagal savo elgesį su prisiekusiaisiais – leidžia suprasti teisėjas.

Prisiekusieji, remdamiesi įvairiais būdais, mokosi oficialiosios krypties įgūdžių: skaitydami prisiekusiųjų vadovėlį; gaudami teismo nurodymus; dalyvaudami *voire dire* procedūrose, kai teismas iškviečia prisiekusiuosius svarstyti savo diskvalifikacijos klausimų (jeigu jie nenurodo priežasčių, kodėl nenori vadovautis atitinkamais principais). Jie mokosi stebėdami teismo personalo veiksmus; klausosi, ką prisiekusieji sako vienas kitam; jų mokymosi šaltinis gali būti televizija ir kinas. Vieną kitą prisiekusįjį konsultuoja aukštosiose mokyklose besimokantys jų vaikai, išklausę civilinės teisės kursus. Pagaliau neabejotina, kad

[13] Bet Kuris Žmogus yra asmuo, kurio universalūs požymiai remiasi tipų, apibrėžiamų *mes-grupėje*, terminologija.

įprasti išoriniai reikalai prisiekusiesiems leidžia kaupti informaciją apie procedūras, kurios, jų požiūriu, esti tik teorinės, nepraktiškos, žaidybinės, įsivaizduojamos, „aukštosios klasės", „žemosios klasės" ir pan.

Prisiekusiojo sprendimo būdas

Kai asmuo įsitraukia į „tapimo prisiekusiuoju" procesą, keičiasi kasdienio gyvenimo taisyklės. Tačiau, mūsų nuomone, asmuo, kuris daug ką keičia, savo sprendimų priėmimo būdą pakeičia 5 procentais. Asmuo, dar prieš pradėdamas teisminę veiklą, esti 95 procentais prisiekusysis. Kas gi sudaro šiuos pokyčius ir kaip pokyčiai apibūdina asmenį, kuris elgiasi kaip prisiekusysis?

Prisiekusiojo sprendimai, kurie skiria faktą ir vaizduotę, iš principo nesiskiria nuo sprendimų, kuriuos jis įgyvendina kasdienėje veikloje. Ir vis dėlto sprendimai skiriasi. Skirtumą rodo veikla, kuri surenka „kodeksą", leidžiantį daryti išvadas dėl nuosprendžio tinkamumo.

Kasdienio gyvenimo sprendimai, skiriantys faktą ir vaizduotę, nesiekia apibrėžti situaciją tik dėl paties apibrėžimo.[14] Tačiau prisiekusiųjų kambaryje situacijos apibrėžimas nagrinėjamas tik kaip fakto dalykas, *t.y.* aiškinamasi dėl to, kas ir kam padarė pažeidimus, kokie tai pažeidimai. Išaiškinti nuosprendžio pasirinkimo pagrindus – tolygu atlikti prisiekusiojo tyrimą. Prisiekusieji, be abejo, žino, kad aiškinti – lygu aktyviai valdyti oponentų situacijas, bet jie, parinkdami nuosprendį, šį bruožą palieka nuošalyje. Tiksliau, prisiekusysis apibrėžia situaciją, kaip teorinio domėjimosi dalyką.

Prisiekusysis (priešingai negu leidžia spręsti kasdienio gyvenimo įvykių vienodumas, kuris, kaip žinoma, pasitelkiamas kaip neprobleminis kasdienių socialinių sprendinių pagrindas) pripažįsta „tik teorinį" socialinių struktūrų pagrindą. Taisyklių pakeitimas yra tas, kad prisiekusysis gali pasitelkti, vartojant Huizinga terminą, „žaidimo dvasią",[15] t.y. jam būdingą norą „tiesiog eiti ta pačia kryptimi, stebint jos raidą". Sakykim, prisiekusysis ragina kitą prisiekusįjį gerbti teisėjo išreikštą nuomonę, kai teisėjas, pavyzdžiui, vykstant *voire dire* procedūrai, prašo prisiekusiojo paaiškinti, ar jis turi kokią nors priežastį, dėl kurios negali priimti teisingo ir teisėto sprendimo. Tiek teisėjas, tiek ir kiti teismo

[14] Schütz, *On Multiple Realities*. Žr. cit. 272 p.

[15] Johan Huizinga, *Homo Ludens, A Study of the Play Element in Culture* (New York: Roy Publishers, 1950), ypač 1 sk.

nariai įvairiais būdais ragina prisiekusįjį traktuoti save kaip asmenį, kuris gali priimti sprendimus remdamasis oficialiąja kryptimi. Prisiekusieji paprastai noriai priima šį raginimą. Tiesą sakant, prisiekusysis raginamas pertvarkyti kasdienę „pamatinių" ir „šalutinių" įvykių savivoką. Tačiau jis, priimdamas raginimą apibrėžti oponentų situacijas kaip dalyką, susijusį su teoriniais interesais, patiria netikėtą staigmeną. Prisiekusysis pradeda suprasti, kad jo teoriškai interpretuojamus dalykus, priešingai, nepaprastai rimtai traktuoja oponentai. Oponuojančių advokatų požiūriai daro dviprasmiškus tuos veiksmus, kurie, remiantis socialiai apibrėžtais kasdienio gyvenimo vienodumo pagrindais, atrodo esą paprasti ir aiškūs pagal savo prasmę ir padarinius. Oponentai visiškai skirtingai aprašo veiksmų prasmę. Susiklosčius tokioms sąlygoms, kai susiduriama su alternatyviomis interpretacijomis, jog kažkas klysta, kažkas meluoja arba kad kiekvienas rimtai įsitikinęs tuo, ką tvirtina, prisiekusieji paprastai tiki paskutiniuoju tvirtinimu.

Prisiekusysis neabejotinai raginamas keisti savo įprastas socialinių sprendinių taisykles. Ar tai rodo, kad kasdienio gyvenimo sprendimų priėmimo taisyklių keitimas sietinas su tuo, jog prisiekusieji keičia jas taisyklėmis, atliepiančiomis oficialiąją prisiekusiųjų kryptį? Mes šitaip nemanome. Tapti prisiekusiuoju nereiškia tapti bešališku. Atrodo, kad šis pasikeitimas sietinas su šiais dalykais:

1. Vienu ir tuo pačiu metu atsižvelgiama ir į kasdienio gyvenimo, ir į oficialiosios krypties taisykles. Tai rodo, kad dviprasmiškai apibrėžiamos tinkamo pasirinkimo sąlygos. Paprastai prisiekusieji *po* nuosprendžio išreiškia nepasitenkinimą tuo, kad pristigo aiškumo aiškinantis situaciją, kurią jie siekė suprasti teisiniu požiūriu.
2. Retrospektyviai apibūdindami savo svarstymo detales, prisiekusieji paprastai pabrėžia normatyvinės integracijos faktus ir vengia nenormatyvinių faktų.
3. Tokios atrankinės „interpretacijos" – „sprendimai", susiję su dviprasmiškomis „pasirinkimo" situacijomis, – trikdo ir verčia derinti sunkiai suderinamus dalykus. Tačiau tokie neatitikimai aptariami privačiai. Viešai aiškindami savo sprendimus, prisiekusieji arba apibūdina juos kaip suderinamus su oficialiąja kryptimi, arba linkę susilaikyti nuo komentarų.
4. Kai buvo svarstomi smulkūs neatitikimai, prieštaraujantys oficialiajai krypčiai, prisiekusieji bematant grįždavo prie kasdienio gyvenimo formuočių; o ir paskui, kai interviuotojai pradėdavo teirautis netgi apie smulkius neatitikimus, prisiekusiųjų atsakymuose buvo jaučiamas gilus

nerimas. Jei darytume tikėtiną prielaidą, kad struktūrinės nerimo sąlygos didžiąja dalimi yra tos pačios, kaip ir gėdos atveju,[16] nerimą keliantis neatitikimas tarp viešosios ir privačiosios savivokų leidžia spėti, jog tapimas prisiekusiuoju verčia užimti padėtį, kuri rodo, kad asmuo gali būti lengvai, jei ir ne asmeniškai, sukompromituojamas.

5. Interviu parodė, kad prisiekusieji, naudodami mito priemones, slepia tikrąją padėtį, kurią iš dalies perteikia dviprasmiškos situacijos. Todėl a) prisiekusieji, neatskleisdami procedūrų, kuriomis jie iš tikrųjų vadovaudavosi (o apie jas interviuotojas sužinodavo iš kitų šaltinių), tapatindavo jas su procedūromis, atliepiančiomis oficialiąją kryptį; b) savo idealizuotuose pasakojimuose, rodančiuose, kaip jie priėmė atitinkamus sprendimus, prisiekusieji apibūdindavo, kaip buvo priimtas *teisingas* sprendimas; c) jų idealizuotos atskaitos atskleisdavo, kad prisiekusieji kalba taip, tarsi jie žinotų sprendimo taisykles dar prieš pradėdami svarstyti šiuos dalykus; jie nepasakydavo ir nebuvo linkę aptarti fakto, kad tik svarstydami sužinodavo, kuriuos sprendimus priimti; d) kaip pažymėjome, jų pasakojimas apie tai, kaip buvo priimami sprendimai, pabrėždavo integracinius svarstymo bruožus ir vengdavo nenormatyvinių; e) prisiekusieji visiškai nenorėjo pasakoti apie tai, kad jie – svarstymų laikotarpiu arba vėliau, retrospektyviai, – suprasdavo tai, ko iš jų tikimasi. Prisiekusiųjų pasakojimai pabrėždavo, kad jie nuo pradžios žinodavo tai, ko iš jų tikimasi, ir atitinkamai panaudodavo šį žinojimą.
6. Prisiekusieji darydavosi neramūs, kai interviuotojai atkreipdavo jų dėmesį į neatitikimus tarp jų idealiųjų atskaitų ir „konkrečios praktikos"[17]. Jie tikėdavosi, kad interviuotojas patvirtins, jog nuosprendis teisiniu požiūriu yra tinkamas. Verta pažymėti, kad tokių nuorodų daugėdavo interviuotojo pranešime.

[16] Žr.: Richard Hays Williams, "Sheler's Contribution to the Sociology of Affective Actions with Special Referente to the Problem of Shame", *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 2, No. 3, March, 1942 (čia Scheleris aprašo struktūrines gėdos sąlygas).

[17] „Konkrečią praktiką", su kuria susidurdavo prisiekusysis, sudarė tasai svarstymų vaizdinys, kurį tyrėjai rekonstruodavo remdamiesi savo ankstesniais interviu su prisiekusiuoju ar prisiekusiaisiais.

Sprendimų priėmimas įprasto pasirinkimo situacijose

Paprastai sprendimų priėmimo tyrimai pabrėžia, kad asmenys jau iš anksto žino sąlygas, į kurias atsižvelgdami jie renkasi kurią nors alternatyvią veiksmo kryptį, ir kad jie, remdamiesi papildoma informacija, kuri gaunama plėtojant veiksmą, koreguoja savo ankstesnius pasirinkimus.

Čia daroma prielaida, kad įprastose situacijose, kurių bruožai paprastai laikomi savaime suprantamais, *t.y.* kasdienėse situacijose, pasirinkimo sprendimai galbūt priimami kitaip. Todėl, užuot teigus, kad sprendimai priimami atsižvelgiant į esamas progas, svarbu ieškoti kitos formuluotės. Ji remiasi galimybe, kad asmuo retrospektyviai apibrėžia padarytus sprendimus. *Padarinys formuluojamas dar prieš sprendimą.*

Turima medžiaga rodo, kad prisiekusieji iš tikrųjų neturėjo supratimo apie sąlygas, kurios apibrėžė tinkamą sprendimą dar iki priimto sprendimo. Jie galėjo nuspręsti tik retrospektyviai, ką jie padarė, kad jų sprendimai buvo tinkami. Kai padarinys jau buvo žinomas, jie grįžo atgal ieškodami „kodėl?", t.y. dalykų, kurie kreipė juos padarinio link, suteikdami jų sprendimams tam tikrą tvarką, kuri, kalbant tiksliai, esti „oficialioji" sprendimo tvarka.

Jei čia pateiktas aprašymas yra tikslus, tai sprendimų darymas kasdieniame gyvenime apima – kaip svarbų bruožą – *sprendimų darytojo uždavinį pateisinti veiksmo raidą.* Kasdieniame gyvenime priimamos sprendimo taisyklės, *t.y.* sprendimo taisyklės, atliepiančios daugiau ar mažiau socialiai rutinizuotas ir gerbiamas situacijas, rodo, kad labiausiai rūpi problema, kaip padarinius susieti su teisėta istorija, o ne klausimas, kaip priimti sprendimą – dar prieš esamą pasirinkimo progą – dėl sąlygų, kuriomis remiantis atrenkama viena galima veiksmo kryptis.

Verta pateikti keletą glaustų pastabų:

1. Priimti sprendimą (dar prieš konkrečią pasirinkimo progą) dėl sąlygų, kuriomis remiantis atrenkama viena iš galimų veiksmo krypčių, – tolygu apibrėžti tam tikrą racionalią strategiją.[18] Pažymėtina, jog kaip tik

[18] John Von Neumann and Oskar Morgenstern, *Theory of Games and Economic Behavior* (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1947).

šio racionaliojo sprendimų–darymo proceso bruožo pastebimai trūksta sprendžiant kasdienes problemas.[19]

2. Formuluojama prielaida, kad sprendimo priėmimo proceso tyrėjams naudinga pakartotinai išnagrinėti Cassirerio dėsnius,[20] kurie aprašo būdus, leidžiančius tikslinti esamas socialines situacijas. Cassirerio „tęstinumo dėsnis" tvirtina, jog kiekvienas padarinys yra ankstesnio situacijos apibrėžimo įgyvendinimas. Jo „naujojo kirčio dėsnis" teigia, kad kiekvienas padarinys plėtoja pirminį situacijos apibrėžimą. Šie „dėsniai" primena, kad asmenys, *įgyvendindami savo veiksmus*, išsiaiškina situaciją, kuriose jie veikia, kilmę; kad veikiančiojo veiksmai lemia prasmę, būdingą situacijoms, kuriose, kalbant pažodžiui, veikėjai *randa* save.
3. Baigdami hipoteziškai tvirtiname: užuot teigę, kad įgudęs prisiekusysis tėra paprasta teisėjo kopija, turime apibūdinti jį kaip paprastą asmenį, kuris, vykstant struktūriniams ir procesiniams teisminio nagrinėjimo pokyčiams, gali keisti savo sprendimų pagrindus, nepaisydamas nerimo dėl tikėtinos socialinės paramos savo veiksmams.

[19] Žr.: Alfred Schütz, "The Problem of Rationality in the Social World", *Economica*, 10 (May, 1943), 130–149.

[20] Robert S. Hartman, "Cassirer's Philosophy of Symbolic Forms", in *The Philosophy of Ernst Cassirer*, ed. Paul Arthur Schilpp (Evanston, Ill.: The Library of Living Philosophers, Inc., 1949), p. 297 ir toliau.

V skyrius

„INTERSEKSUALIOJO“ ASMENS LYTIES STATUSO KEITIMAS IR VALDYMAS. 1 dalis[1]

Kiekviena visuomenė atidžiai kontroliuoja savo narių pereigą iš vieno statuso į kitą. Jeigu kalbama apie lyties statusų kaitą, tai ši kontrolė – itin griežta ir visapusiškai varžanti. Statuso pakeitimai galimi tik proginiais atvejais. Be to, manoma, kad tokie pakeitimai yra tik „laikini“ ir „žaidybiniai“: jie tik iš dalies nutolsta nuo „pirminės“ ir „tikrosios“ asmens prigimties. Todėl visuomenės atidžiai kontroliuoja būdus, kurių paskirtis – formuoti ir keisti savo gyventojų lyčių struktūrą.

Asmenų, priskiriančių save prigimtinei lyčiai, požiūriu, jų aplinką sudaro įprastai normali lyčių struktūra, kuri remiasi griežta dvilype „natūralių“, *t.y. moralinių*, būtybių – vyro ir moters – perskyra. Tokia perskyra esti „natūrali“, „įgimta“, „pirminė“, „esminė“, „amžina“. Šių moralinių būtybių atkūrimas galimas tik trimis teisėtais – gimimo, mirties ir migracijos – būdais. Nėra jokių kitų teisėtų vyro ir moters statuso apibrėžimų, išskyrus galimybę teisiškai keisti gimimo liudijimą. Visuomenės nariai, kurie savo *bona fide* lyties statusus laiko savaime suprantamais dalykais, labai atsargiai interpretuoja netgi teisinius pakeitimus.

Narių – laikančių save įprastai normalios lyčių struktūros dalimi – požiūriu, normatyvinę, *t.y.* teisėtą visuomenės lyčių struktūrą perteikia lentelė, kuri apibūdina pereigos tikimybę:

		Laikotarpis 2	
		Vyrai	Moterys
Laikotarpis 1	Vyrai	1.0	0.0
	Moterys	0.0	1.0

[1] *Šis skyrius parašytas kartu su Robertu J. Stolleriu, M. D. (Kalifornijos universiteto Neuropsichiatrijos institutas, Los Andželas).* Šis skyrius turi *Priedą* (žr. 255 p.).

Šis tyrimas aprašo vieną iš daugelio atvejų, kurie įtraukti į normatyviškai draudžiamus kairiosios apatinės ir dešiniosios viršutinės pusių langelius. Asmenys, apie kuriuos kalbama, buvo tiriami Los Andželo Kalifornijos universiteto psichiatrijos, urologijos ir endokrinologijos skyriuose. Šiems asmenims būdingi ryškūs anatominiai nukrypimai nuo normos. Visais šiais atvejais pokyčiai, siejami su daugiau ar mažiau kryptingu asmens pasirinkimu, atsirado vėlyvuoju gyvenimo ciklo raidos tarpsniu. Ryškios anatominės anomalijos – pavyzdžiui, čia aprašoma devyniolikos metų mergina, augusi kaip berniukas, turėjo neabejotinai moteriškas formas (jos matmenys – 38–25–38), o drauge varpą ir kapšelį, – buvo prieštaringos dėl išvaizdos ypatumų, kurie, kitais atvejais, galėjo atliepti teisėtas jų pretenzijas gyventi kultūros požiūriu apibrėžtų lyčių statusų aplinkoje. Kiekvienas asmuo šiuos pakeitimus derindavo su kultūros požiūriu įtvirtinta dvinare lyties perskyros koncepcija ir pabrėžtinai priskirdavo save šiai dvinarei struktūrai. Šios aktyvios pastangos nebuvo susijusios su klinikiniu požiūriu svarbiais *ego* defektais. Šie asmenys – įvairiais požiūriais – skyrėsi nuo transvestitų, transseksualų ir homoseksualų.

Kiekvienas asmuo siekė valdyti savo pereigą: teisėtai pasirinkti seksualinį statusą. Šie asmenys, be kita ko, aiškiai suprato, kad atskleisti savo paslaptis – lygu greitai nusmukdyti savo statusą, jaustis psichologiškai nesaugiam, prarasti materialinį stabilumą. Jų ilgalaikis praktinis tikslas – siekti teisės būti traktuojamiems (ir teisėtai traktuoti kitus) pagal įpareigojančiai pasirinktą pirminį lyties statusą. Turėdami neįprastą nuovoką ir pasitelkdami ją kaip šaltinį, jie gerai suvokė organizacinius ir procesinius socialinių struktūrų ypatumus: kad šios socialinės struktūros skirtos tiems, kurie savo seksualinį statusą laiko savaime suprantamu ir rutininiu dalyku, „matomais, bet nepastebimais" kasdienio gyvenimo pagrindais. Šie asmenys, be kita ko, turėjo gerus tarpasmeninio manipuliavimo įgūdžius. Nors jų išmanymas ir tarpasmeniniai įgūdžiai rėmėsi instrumentinėmis taisyklėms, tačiau, be abejo, ne tik jomis.

Veiklą, įgyvendinamą socialiai struktūrizuotų sąlygų aplinkoje, kurios paskirtis – siekti teisės gyventi pagal pasirinktą lyties statusą, apsaugoti šią teisę, o kartu numatyti atskleidimo ir nestabilumo tikimybę, aš vadinsiu „pereiga".

Šie asmenys, siekdami rutinizuoti kasdienės veiklos ciklus gyvenamojoje aplinkoje, susidūrė su atkakliu socialiai struktūrizuotų seksualinės pereigos galimybių pasipriešinimu. Toks atkaklumas rodo, kad visa apimantis seksualinių statusų susietumas su kasdienio gyvenimo įvykiais esti nekintamas, tačiau nepastebimas, pagrindas, kuriuo remiasi konkreti įvykių, sudarančių kintančias kas-

dienio gyvenimo vietas, tekstūra. Interseksualių žmonių patyrimas leidžia suprasti svarbias pagrindo reikšmes, kurios kartais gana lengvai išleidžiamos iš akių. Jos sunkiai aptinkamos dėl jų rutininės kilmės ir dėl to, kad jos įterptos į reikšmių pagrindą; jos paprasčiausiai esti „ten" kaip savaime suprantami dalykai.

Čia apsiribosiu vieno atvejo analize. Norėčiau įvardyti tai, ką šis asmuo turėjo slėpti, atskleisti struktūrinę jos paslapčių reikšmę, socialiai struktūrizuotas krizės situacijas, elgesio strategijas ir naudojamus pateisinimus, o taip pat šių dalykų svarbą siekiant apibrėžti praktines aplinkybes kaip sociologinį reiškinį.

Agnes

Agnes atvyko į U. C. L. A. (Los Andželo Kalifornijos universiteto) psichiatrijos skyrių 1958 m. spalio mėn. Čia ją priėmė dr. Robertas J. Stolleris, pas kurį ją nukreipė privatus gydytojas, dirbantis Los Andžele, savo ruožtu remdamasis jos gydytojo iš gimtojo Šiaurės Vakarų miesto siuntimu. Agnes – tai devyniolikos metų baltaodė netekėjusi mergina, gyvenanti savarankiškai ir dirbanti vietinės draudimo kompanijos mašininke. Agnes tėvas, mechanikas, mirė, kai ji buvo dar vaikas. Jos mama išlaikė keturis vaikus (Agnes buvo jauniausias šeimos narys), dirbdama atsitiktinius ir pusiau kvalifikuotus darbus aviacijos gamykloje. Agnes teigimu, ji buvo auklėjama katalikiškai, tačiau per pastaruosius trejus metus nebuvo nuėjusi išpažinties. Ji nutarė, kad Dievu daugiau nebetiki.

Agnes atrodė moteriškai. Ji buvo aukšta, liekna ir turėjo moteriškas formas (matmenys – 38–25–38). Ją puošė ilgi, šviesiai juodbruvi plaukai, o veido bruožai buvo jauni ir patrauklūs. Veido oda – šviesiai oranžinės spalvos, neplaukuota; jos antakiai – sutvarkyti subtiliai, nematyti jokios veido kosmetikos, išskyrus lūpų dažus. Pirmo susitikimo metu Agnes vilkėjo aptemptą megztinį, kuris išryškino liesus pečius, didelę krūtinę ir ploną liemenį. Pernelyg neišsiskyrė jos kojos bei rankos, kad ir kiek didesnės negu įprastos moters. Savo apranga ji visiškai nesiskyrė nuo įprastos jos amžiaus ir klasės merginos. Agnes išvaizda nebuvo nei iššaukianti, nei narciziška, nei beskonė. Neatrodė, kad ji, vilkėdama savo rūbus, jaustųsi nejaukiai (šis bruožas būdingas transvestitams bei moterims, turinčioms seksualinės identifikacijos problemų). Jos aukštas balsas buvo švelnus, o kalba – šiek tiek švepluojanti ir panaši į moteriškai atrodančių vyrų homoseksualų kalbos manierą. Agnes elgesys buvo moteriškas, nors ir šiek tiek nerangus, kaip įprasta vyresnio amžiaus paauglėms.

Detali medicininė, fizinė ir endokrinologinė informacija, susijusi su Agnes asmenybe, pateikiama kitur.[2] Apibendrinant jos medicininę, fizinę ir endokrinologinę informaciją reikia pažymėti, kad prieš chirurgines operacijas ji atrodė kaip asmuo, turintis moteriškas kūno formas ir būdingą plaukuotumą. Ji turėjo dideles, gerai išsivysčiusias krūtis, o kartu – normalias vyriškas genitalijas. Pilvo ertmės laparotomija, dubens ir antinksčių tyrimai, atlikti prieš du metus iki atvykstant į U. C. L. A., neaptiko gimdos ir kiaušidžių, o taip pat kokių nors rudimentinių moteriškų organų ar nenormalios audinių koncentracijos pilvo ar dubens srityse. Bilateralinė kapšelio biopsija atskleidė dalinę sėklidžių atrofiją. Kraujo, šlapimo, krūtinės ląstos tyrimai, kaukolės rentgeno nuotraukos nerodė jokių nukrypimų nuo normos. Tepinėliai ir odos biopsija rodė neigiamą (vyrišką) chromatinį mėginį. Šlapimtakio tepinėlyje buvo matomi ląstelių pokyčiai, kuriuos nulėmė gana didelis estrogeno (moteriško hormono) aktyvumas.

Agnes gimė kaip berniukas, turintis normaliai atrodančias vyriškas genitalijas. Gimimo liudijimas išduotas berniuko vardu. Iki septyniolikos metų ji buvo laikoma berniuku. Daug kartų pasakodama mums savo biografiją, ji nuosekliai ir pabrėžtinai apibūdindavo vyro vaidmenį kaip varginantį ir sunkiai valdomą. Jos aprašymai akivaizdžiai išryškindavo jai būdingus moteriškuosius bruožus ir slopindavo vyriškuosius. Antriniai moteriški požymiai išsivystė lytinio brendimo laikotarpiu. Jos pasakojimai atskleidė, kad pradinėje mokykloje ji jautėsi pakenčiamai, tačiau trys paskutinieji vidurinės mokyklos metai buvo nepaprastai įtempti. Baigdama priešpaskutinę vidurinės mokyklos klasę, sulaukusi septyniolikos metų amžiaus, ji nusprendė nebegrįžti į mokyklą. Tai buvo 1956–ųjų birželis. Nuodugniai apsvarsčiusi, mintyse patikrinusi savo ketinimus, į savo darbotvarkę įtraukusį dietą („kad pagražinti savo išvaizdą“) ir atlikusi kitus parengiamuosius veiksmus, 1956 m. rugpjūčio mėn. ji išvyko iš gimtojo miesto pas močiutę į vieną Vidurio Vakarų miestą, ketindama ten praleisti vieną mėnesį. Mėnesio pabaigoje, pagal savo parengtą planą, ji paliko močiutės namus, nė žodžiu neužsiminusi apie savo ketinimus, ir, nuvykusi į viešbutį, persivilko moteriškais drabužiais, tikėdamasi rasti darbo šiame mieste. Tačiau dėl įvairių priežasčių ji jautėsi negalėsianti įgyvendinti savo ketinimų -- pasilikti Vidurio Vakarų mieste. Todėl, paskambinusi mamai, planuotų pokyčių išvakarėse ji grįžo namo. 1956 m. rudenį savo

[2] A. D. Schwabe, David H. Solomon, Robert J. Stoller, and John P. Burnham, "Pubertal Feminization in a Genetic Male with Testicular Atrophy and Normal Urinary Gonadotropin", *Journal of Clinical Endocrinology and Metabolism*, 22, No. 8 (August, 1962), 839–845.

gimtajame mieste Agnes nuvyko pas gydytoją ir paprašė ją apžiūrėti. Prižiūrint privačiam Agnes gydytojui, jai buvo atlikta laparotomija. Tų pačių metų rudenį ir vėliau, hospitalizacijos laikotarpiu, Agnes tęsė mokslus, padedant repetitoriui, kurį, pasirūpinus jos mamai, skyrė valstybinė mokykla. Tačiau Agnes erzino tokia padėtis, nes ji jautėsi suvaržyta. 1956 m. gruodžio mėn. sutartis su repetitoriumi buvo nutraukta, o Agnes pradėjo dirbti mašininke mažoje priemiesčio gamykloje. Čia ji dirbo iki 1957 m. rugpjūčio mėn. Kaip tik šiuo laikotarpiu, lydima savo draugių, ji atvyko į Los Andželą. Kartu su savo drauge ji gyveno Long Beacho mieste, o dirbo – mažoje draudimo kompanijoje Los Andželo centre. Tų pačių metų gruodžio mėn. ji ir jos kambario draugė persikėlė į Los Andželo centrą, norėdamos „būti arčiau savo darbo". 1958 m. vasario mėn. ji susipažino su vaikinu, vardu Billas, o tų pačių metų balandžio mėn., norėdama būti arčiau jo, persikėlė į San Fernando slėnio regioną. 1958 m. kovo mėn. ji metė darbą. Taigi Agnes nedirbo persikėlimo į San Fernando slėnį laikotarpiu. 1958 m. balandžio mėn., išgyvenusi ne vieną krizę su savo vaikinu, ji grįžo į namus, ketindama susitikti su savo gydytoju ir gauti jo laišką, kuris „paaiškintų" Agnes padėtį jos vaikinui. Agnes gydytojas, rašydamas laišką, sąmoningai vartojo bendro pobūdžio frazes, slėpdamas tikrąsias Agnes problemas. Agnes vaikiną toks laiškas tenkino tik iš dalies. Jis vis intensyviau pabrėždavo intymių santykių svarbą ir reikalavo vedybų. Visa tai gąsdino Agnes. Negana to, šie reikalavimai kėlė vis smarkesnius jų tarpusavio ginčus. 1958 m. birželio mėn. Agnes atskleidė savo vaikinui tikrąją padėtį, tačiau jų tarpusavio ryšiai nenutrūko. 1958 m. lapkričio mėn. Agnes pirmą kartą atvyko į U. C. L. A. Su Agnes buvo kalbamasi kartą per savaitę (iki 1959 m. rugpjūčio mėn.). Čia, U. C. L. A., 1959 m. kovo mėn. buvo atlikta operacija, kurios metu pašalinta varpa ir kapšelis, iš varpo odos suformuota makštis, o iš kapšelio odos – lytinės lūpos.

Aptariamuoju laikotarpiu Agnes reguliariai susitikdavo su psichiatru ir psichoanalitiku dr. Robertu J. Stolleriu, su psichologu dr. Alexanderiu Rosenu ir su manimi. Maždaug trisdešimt penkių valandų pašnekesiai įrašyti į garsajuostes. Visos šio skyriaus pastabos remiasi mano ir bendradarbių, dr. Stollerio ir dr. Roseno, surinktos medžiagos išrašais.

Agnes – paprasta, normali moteris

Agnes nepaliaujamai domėjosi pilnateisiu moterišku seksualumu. Jos domėjimosi pobūdis, kaip ir netinkamumas, kurį toks nepaliaujamas domėjimasis kelia „sveikam protui", leidžia mums aprašyti, bent jau preliminariai, keistus bruo-

žus, kuriuos asmenys, brendę teisėtoje seksualinėje aplinkoje, pateikia kaip *objektyvius* bruožus (čia kalbama apie asmenis, kurie apibrėžia savo normaliai socializuotą seksualinį statusą kaip savaime suprantamą dalyką). Šių normaliai socializuotų narių požiūriu, asmenų, skirtinų pagal lytį, aplinka apgyvendinta įprastais vyrais, įprastomis moterimis ir asmenimis, kurie moraliniu požiūriu skiriasi nuo nekompetentingų, linkusių nusikalsti, liguistų ir blogų asmenų. *Agnes pritarė normaliųjų požiūriui, apibrėždama realų lytinės orientacijos asmenų pasaulį; ji, kaip ir šie asmenys, traktavo šį pasaulį kaip objektyvių, institucionalizuotų faktų, t.y. moralinių faktų, sritį.*

Agnes aiškiai pabrėždavo, kad ji yra įprasta, normali moteris. Čia pateikiamas preliminarinis „įprastų, normalios lytinės orientacijos asmenų" požymių, kaip kultūros objektų, sąrašas. Šiuos požymius, kurie pateikiami kaip antropologinis narių įsitikinimų atpasakojimas, reikia perskaityti vartojant pasikartojantį prologą: „Suaugusių mūsų visuomenės narių požiūriu<...>". Pirmieji du požymiai apima visus kitus pavyzdžius.

1. Suaugusiojo mūsų visuomenės nario požiūriu, „normalios lytinės orientacijos asmenų" aplinka apgyvendinta dvejomis ir tik dvejomis lytimis – „vyrais" ir „moterimis".
2. Suaugusiojo mūsų visuomenės nario požiūriu, normalių asmenų populiacija yra moraliai dvinarė. Klausti apie jos egzistavimą – tolygu klausti apie motyvuotą paklusimą šiai populiacijai, kaip teisėtai tvarkai. Tai nėra biologinių, medicininių, urologinių, sociologinių, psichiatrinių, psichologinių faktų dalykas. Teirautis apie tai – tolygu klausti apie paklusimo šiai teisėtai tvarkai tikimybę ir sąlygas, kurios lemia šią tikimybę.
3. Suaugęs visuomenės narys įsitraukia į šią aplinką ir apibrėžia save kaip vienokį ar kitokį ne tik dėl to, kad nori išsaugoti savigarbą, bet ir dėl to, kad tikisi, jog bus rutiniškai prižiūrimos jo teisės gyventi be perteklinės rizikos ir kitų asmenų kišimosi.
4. Jo požiūriu, normaliosios gyventojų dalies nariai, *bona fide* nariai, yra, visada buvo ir visuomet bus – pagal kilmę, „kartą ir visiems laikams" – arba „vyrai", arba „moterys".
5. Normaliųjų požiūriu, tam tikri skiriamieji ženklai – pagal identifikavimo funkciją[3] – yra esminis dalykas. O kiti požymiai, veiksmai, santy-

[3] Pavyzdžiui, sveikatos priežiūros pareigūnas Vidurio Vakarų mieste, kuriame gimė Agnes, atsisakydamas patvirtinti Agnes prašymą pakeisti gimimo liudijimą, buvo linkęs manyti, kad Agnes lytį „galiausiai" apibrėžia gebėjimas atlikti reprodukcinę vyro funkciją.

kiai ir pan. yra laikomi trumpalaikiais, laikinais, atsitiktiniais, nereikšmingais ir t.t. Tai, kad vyras turi penį, o moteris – vaginą, normaliųjų požiūriu, ir yra pagrindiniai skiriamieji bruožai. Asmenims, kurie turi penį, ir asmenims, kurie turi vaginą, priskiriami atitinkami jausmai, veikla, nario įsipareigojimai ir pan. (Tačiau turėti penį ar vaginą, kaip biologinį faktą, – nėra lygu turėti vieną arba kitą, arba juos abu, kaip kultūros faktą. Skirtumai tarp biologinio ir kultūros penio bei vaginos, kaip socialiai pasitelkiamų „natūraliojo seksualumo" liudijimų, detaliai nagrinėjami toliau.)

6. Vyro arba moters statusą normalieji pripažįsta ne tik tada, kai asmenys, kaip naujagimiai, išvysta pasaulį, bet dar prieš šį įvykį. Šis statusas siejamas tiek su protėviais, tiek su palikuonimis. Pripažinimas nesikeičia ir po konkretaus nario mirties.[4]
7. Normaliųjų požiūriu, lytinės orientacijos subjektų aplinka turi „prigimtinius dalykinius" bruožus. Šis įgimtumas apima – kaip sudedamąją prasmės dalį – jų teisingumo ir tinkamumo jauseną, *t.y.* moralinį įsitikinimą, kad yra taip, kaip ir turi būti. Kadangi visa tai – įgimta, tai mūsų visuomenės nariai mato tik *prigimtinius* vyrus ir *prigimtines* moteris. Šiuo požiūriu, gera visuomenė susideda tik iš asmenų, kurie turi arba vieną, arba kitą lytį. Vadinasi, *bona fide* visuomenės narys, remdamasis tuo, kam jis pritaria, ir tuo, ko jis tikisi iš kitų, laukdamas pritarimo pareigingiems įsitikinimams dėl „prigimtų dalykų", susijusių su seksualių asmenų visuomenėje pasiskirstymu, tokių mokslų, kaip zoologija, biologija ir psichiatrija, tvirtinimus laiko keistais tvirtinimais. Šie mokslai įrodinėja, kad sprendimai dėl seksualumo yra problemiški dalykai. Normaliajam asmeniui keista ir nelengva pasitikėti „moksliniu" tiek vyriškų, tiek moteriškų požymių pasiskirstymu visuomenėje, o taip pat procedūra, kuri sprendžia apie seksualumą, papildydama vyro ir moters požymių sąrašą ir pasitelkdama perviršį, kaip nario lyties kriterijų, o taip pat praktika, kuri tris pirmuosius asmenybės formavimosi metus laiko lemiamais sprendžiant apie seksualumą, o taip pat pateikiamais liudijimais, kad įprastoje visuomenėje esti vyrai, turintys vaginas, ir moterys, turinčios penius.

[4] Šiuos požymius reikia peržiūrėti, nagrinėjant konkrečius atvejus, kurie kinta pagal vieną ar kitą pripažinimo „matmenį": pasitelkiant dievybes, kaip pavyzdį; mūšio dalyvius, kurių genitalijos buvo pažeistos kartu su kitomis baisiomis žaizdomis, ir pan.

Toks „sveiko proto" apibūdinimas jokiu būdu neapsiriboja neprofesionalia nuomone. Pavyzdžiui, žymus mūsų šalyje vertinamos Psichiatrijos katedros narys, išgirdęs apie šį atvejį, komentuoja: „Nesuprantu, kodėl šiems atvejams skiriama tiek daug dėmesio. Jos atvejis – labai retas. Tokie asmenys iš prigimties nenormalūs." Nepavyktų suformuluoti labiau apibendrintos formulės. Pagrindinis nario įsipareigojimo moralinei seksualinių tipų tvarkai kriterijus – nenoras pasitikėti apibūdinimu, kuris skiriasi nuo „įgimtų gyvenimo faktų". Kaip pamatysime, Agnes taip pat įvairiais būdais – kad ir nesąmoningai – teikia institucinį pobūdį šiam nenorui.

Keletą kartų pabrėžiau, jog „būti normaliu", *bona fide* nario požiūriu, reiškia „elgtis pagal papročius". Seksualumas, kaip įgimtas gyvenimo faktas, nusako seksualumą, kaip prigimtą ir *moralinį* gyvenimo faktą. Todėl nario noras traktuoti normalųjį seksualumą kaip teorinio suinteresuotumo objektą reikalauja (jeigu jis siekia suprasti tikrąją seksualinę asmens kilmę), kad jis atsisietų nuo instituciškai rutinizuotų praktinių aplinkybių. Tačiau normalusis narys nei savo, nei kitų seksualumo *nelaiko* tik teorinio domėjimosi dalyku, o tai – principinė mūsų domėjimosi normaliojo seksualumo reiškiniu riba (kaip ir kitų mokslų atvejais). Asmenų, su kuriais jis susitinka kasdieniame gyvenime, seksualumą normalusis traktuoja kaip požymį, apie kurį „sprendžiama pagal *prigimtį*". Šis požymis, nulemtas nario „prigimties", yra išsaugomas, nepaisant laiko, progų, aplinkybių ar praktinės naudos sumetimų. Normaliųjų požiūriu, asmens, kaip normalios seksualinės orientacijos nario, vyro arba moters, narystė, yra liekamasis pastovus dydis per visą asmens biografiją, gyvenimą, o ir vėliau. Jo seksualinė narystė išlieka nekintama per visą jam priskiriamą aktualų ir potencialų gyvenimo laiką. Vartojant Parsonso frazę, tai – „nekintama, esant bet kuriems poreikiams".

8. Normaliojo nario požiūriu, jeigu tam tikru laikotarpiu tirtume gyventojus pagal lyties požymius, skaičiuodami vyrus ir moteris, o vėliau – pakartotume tyrimą, neaptiktume jokių pokyčių, rodančių pereigą iš vieno lyties statuso į kitą, išskyrus pagarsintus atvejus.

   Mūsų visuomenė draudžia savavališkas arba atsitiktines pereigas iš vieno lyties statuso į kitą. Ji primygtinai reikalauja, kad tokios pereigos būtų įgyvendinamos remiantis gerai prižiūrimomis kontrolės formomis, kurios papildytų slėpimo, apsimetinėjimo, pasilinksminimo, konvencinio

elgesio, šnipinėjimo ir pan. veiksmus. Tiek įgyvendinantys pakeitimus, tiek juos stebintys asmenys tokius pokyčius laiko ribotais (laiko, progų ir praktinių aplinkybių požiūriu). Tikimasi, kad „pažaidęs" asmuo „liausis žaisti". Grįžtančiam namo iš pasilinksminimo asmeniui gali būti primenama, kad pasilinksminimas „baigėsi", ir kad jis elgtųsi taip, kaip elgiasi „normalus" asmuo. Tokie perspėjimai – kaip „pirminė socialinės kontrolės riba" – sudaro dažniausiai paplitusias sankcijas, kai asmenims primenama, kad jie elgtųsi pagal įprastas nuostatas, išvaizdos normas, ryšius, aprangos, gyvenimo būdo, cikliško kartojimosi ir pan. pavyzdžius, kuriuos formuoja pagrindiniai institutai. Mūsų visuomenėje juos sudaro profesiniai ir giminystės dariniai, kuriems būdingi numanomi įsipareigojimų statusai. Institutų svarba yra ta, kad iš asmenų tikimasi paklusimo jiems, nepaisant konkrečių asmenų norų, *t.y.* nepaisant to, „ar jie šito nori, ar ne". Normaliųjų asmenų požiūriu, gyventojų sudėties pokyčius lemia tik gimimo, mirties ir migracijos tendencijos.

Ir Agnes pernelyg gerai suprato, kad pasirenka alternatyvų kelią, kuriuo keliaujama nedažnai, ir kad galima pereiga gali būti griežtai baudžiama. Normalieji, kaip ir Agnes, žino, kad esti asmenys, kurie nori keistis, tačiau jie, kaip ir ji, mano, kad tokie asmenys – nenormalūs, neįprasti arba keisti. Jų požiūriu, šiuos pokyčius sunku „suprasti". Todėl geriausia išeitis – arba bausti šiuos asmenis, arba mediciniškai juos gydyti. Ir Agnes laikėsi šio požiūrio,[5] nepaisant to, kad jai pačiai lytiškumas buvo viltingas pasirinkimas tarp tinkamų alternatyvų. Šį supratimą sunkino būtinybė pateisinti pasirinkimą. Agnes pasirinkimas – gyventi kaip normalios seksualinės orientacijos asmuo, ir ji visada vadovavosi šiuo požiūriu.

Kaip tik tokiam realiojo pasaulio aprašymui pritarė ir Agnes, nepaisant to, kad šiame pasaulyje gyveno, įskaitant ją pačią, asmenys, kurie pereidavo iš vieno lyties statuso į kitą. Agnes požiūriu, jos ankstyvoji istorija buvo priešinga jos normaliojo seksualumo statusui. Kaip tik todėl pakeisti savo gimimo liudijimą – tolygu ištaisyti pirminę klaidą, kurią padarė asmenys, nežinantys „tikrųjų faktų".

[5] Vis dėlto, lygindami Agnes ir normaliuosius (formuluodami hipotezę, kad normaliesiems, labiau negu Agnes, rūpi viltingas pasirinkimas), turime pasitelkti papildomą informaciją. Pavyzdžiui, keletas paprastų asmenų, kuriems buvo papasakota apie Agnes, išreiškė jai didelę simpatiją. Jiems pasirodė priimtinas faktas, kad pasirinkimo problema buvo tasai dalykas, su kuriuo ji susidūrė pirmiausia.

Agnes buvo įsitikinusi, kad maža žmonių, kuriems galima papasakoti, kaip ji pasielgė, kurie „iš tikrųjų visa tai suprastų". Vadinasi, Agnes atveju, svarbus bendrojo supratimo su kitais pagrindas turėjo nerimą keliantį bruožą, kurio stigo normaliesiems. Sakykim, Agnes, susidūrusi su dvinare lyties tipų perskyra, nesugebėjo išplėtoti prielaidos, kad jos išgyventas aplinkybes daugiau ar mažiau identiškai išgyventų jos sąveikos partneriai, jeigu tik jie pasikeistų vaidmenimis. Remdamiesi šiomis nuorodomis, galime apibrėžti problemišką „supratimo nuostatų bendruomenę", būdingą seksualiai socializuotiems asmenims, kurie vienas kito lyties statusą apibrėžia bendruomeniškai ir laiko jį savaime suprantamu dalyku.

9. Kultūros aplinkoje, kuriai būdingi normalios seksualinės orientacijos asmenys, vyrai turi penius, o moterys – vaginas. Normaliojo nario požiūriu, nors ir yra vyrų, turinčių vaginas, o moterų – turinčių penius, visi asmenys, nepaisant to, kad juos nelengva klasifikuoti, iš principo turi būti klasifikuojami ir laikomi vienos ar kitos stovyklos nariais. Ir Agnes pritarė šiam požiūriui, kaip įprastam gyvenimo faktui, nepaisant to, kad ta pati populiacija įtraukė bent vieną moterį su peniu, *t.y.* ją pačią, o po operacijos įtraukė moterį, turinčią iš vyro organo padarytą vaginą. Šioji populiacija įtraukė ir kitus panašius asmenis. Visa tai ji sužinojo skaitydama ir bendraudama su gydytojais tiek savo gimtajame mieste, tiek Los Andžele. Remiantis jos aprašymu, visi kiti asmenys, išskyrus ją pačią, asmeniškai nebuvo žinomi.
10. Tai, kad Agnes pabrėžtinai priskyrė save prigimtinei seksualiai orientuotų asmenų aplinkai (net jeigu ji iki operacijos buvo moteris, turinti penį, o po operacijos – moteris, turinti iš vyro organo padarytą vaginą), rodo kitą svarbų natūralios seksualinės orientacijos asmens požymį. Lygindami Agnes įsitikinimus ir normaliųjų asmenų požiūrį į subjektus, kurių genitalijos – dėl vienokių ar kitokių priežasčių – pakinta arba esti pažeidžiamos, prarandamos dėl senėjimo, ligos, sužalojimų, operacijų, pastebime, kad normalieji asmenys ir Agnes neteigia, jog moteris privalo turėti vaginą (čia svarstome tik normaliosios moters atvejį; tas pats argumentas taikytinas vyrams). Jie pabrėžia, kad privalu turėti *arba* vaginą, kurią suteikia prigimtis, *arba* vaginą, kuri *būtų duota nuo pradžių kaip teisėta nuosavybė.* Teisėtai priklausanti vagina ir yra domėjimosi dalykas. *Tai – vagina, ku-*

rios pageidaujama. Nors pasirenkama „prigimtis" ir pageidaujamas *bona fide* šaltinis, taip pat neatsisakoma ir chirurgų, jeigu jie ištaiso prigimtinę klaidą, t.y. jeigu jie naudingi kaip prigimties agentai, prižiūrintys „tikrosios prigimties raidą". Ne *tik ši* vagina, o *kaip tik šioji* vagina – *realus dalykas.* Sakykim, jeigu kalbinės bendruomenės nariui lingvistinis pasakymas yra žodžio–įterpto–į–kalbą, o žaidėjui – judesio–įterpto–į–žaidimą pavyzdžiai, tai ir genitalijos, kuriomis normalusis narys remiasi kaip skiriamaisiais normaliai orientuotos narystės bruožais, susideda iš penių–ir–vaginų–moralinėje–seksualiai–orientuotų–asmenų–struktūroje. (Čia vartojamas aprašomasis būdas. Šios „esmės" – tai požymiai, kuriuos nariai randa savo aplinkose. Vengiant nesusipratimų, reikia pabrėžti, jog čia aptariami duomenys. Jokiu būdu nekalbama platoniško realizmo – kaip socialinių mokslų filosofijos – vardu.)

Šį požymį nušviečia Agnes santykiai su pussesere, broliene ir teta. Komentuodama tai, ką ji apibūdino kaip savo pusseserės „pavydą", kai į jos brolio namus atvyko pasisvečiuoti vyras, kuris neišskyrė nė vienos iš jų – nei Agnes, nei pusseserės – beveik tokio paties amžiaus merginos, Agnes nurodė jos pusseserės nuostatos pasikeitimą (prieš kelionę į Vidurio Vakarų miestą ji palankiai vertino Agnes, bet po šio įvykio pusseserė gerokai pasikeitė). Agnes komentarai rodo, jog ji jautė, kad jos pusseserė galvoja apie ją kaip apie nenormalią, o ne tikrą moterį. Agnes teigimu, jos giminaitė jautė, kad Agnes yra jos konkurentė. (Vaizduojama konkurencija buvo jaučiama abipusiškai, nes Agnes sakė supratusi, jog „jai būtų sunku versti mane kraustytis iš proto".) Tą patį galima pasakyti ir apie Agnes brolienę: nežymus nepritarimas iki kelionės į Vidurio Vakarų miestą, Agnes sugrįžus, peraugo į atvirą priešiškumą. Agnes supratimu, tai – brolienės pagiežos išraiška: Agnes, svarstydama šeimyninius ir vedybinius santykius, vargu ar galinti lyginti save su broliene. Agnes, lygindama save su šiomis konkurentėmis, įvardijo dramatiškus pokyčius, kuriuos ji įžvelgė stebėdama savo senyvo amžiaus tetą, lydinčią jos motiną į Los Andželą ir besirengiančią rūpintis Agnes po kastravimo operacijos. Agnes apibūdino tetą kaip įprastą moterį, kuri neklausinėjo jos apie operaciją. Agnes teigimu, teta perteikė kitų šeimos narių nuostatą. Šioji nuostata, jos požiūriu, buvo visus apėmęs siaubas (dar prieš kelionę į Vidurio Vakarų miestą) ir griežtas nepritarimas jai sugrįžus, o paskui – lengvesnis susitaikymas ir jos –„pirmiausia kaip tikros moters" – apibūdinimas (čia pateikiama Agnes cituota tetos pastaba) po operacijos ir mūsų pokalbiuose su teta, jai būnant Los Andžele. Dalykas tas, kad bet kuriuo atveju

domėjimosi objektas nebuvo penio (ar iš vyro organo padarytos vaginos) turėjimo klausimas, bet – pusseserės ir brolienės atveju – tai, kad Agnes penis *prima facie* prieštarauja Agnes norui (dėl kitų jos išvaizdos faktų) turėti tikrą organą. Tetos požiūriu, nors vagina padaryta iš vyriško organo, tai – tikras organas, nes ji nuo šiol traktuojama kaip teisėtas dalykas. Tiek jos teta, tiek mama buvo nustebusios, kad „šioje šalyje" apskritai padaryta tokia operacija. Reikia pabrėžti, kad U. C. L. A. Medicininio centro gydytojai savo veiksmais įgyvendino ir pagrindė Agnes norą turėti prigimtinės moters statusą.

Verta paminėti kai kuriuos papildomus Agnes, kaip prigimtinės moters, bruožus.

Agnes ne tik tiesiogiai diegė nuostatą „Aš visada buvau moteris", bet ir išplėtojo ją remdamasi gerokai idealizuota biografija, išpūsdama savo prigimtinio moteriškumo požymius ir griežtai suvaržydama mišraus pobūdžio požymius, o ką jau kalbėti apie vyriško brendimo faktus. Agnes pasakojimų vaikas, Agnes, nemėgo žaisti šiurkščių žaidimų, sakykim, beisbolo; jos „didžiausia" problema – žaisti berniukiškus žaidimus; Agnes buvo laikoma daugiau ar mažiau išlepusiu vaiku; ji visuomet buvo mažiausia; Agnes žaidė su lėlėmis ir kepė smėlio paplotėlius savo broliukui; Agnes neprisimena, kokias dovanas gaudavo iš tėvo, kai ji buvo vaikas. Kartą paklausiau Agnes, ar mokykloje jai tekdavo rikiuotis kartu su berniukais. Ji išgąstingai ir piktai pratarė: „Dėl ko tekdavo rikiuotis su berniukais?" Kai pasakiau, jog turėjau mintyse rikiavimąsi šokių klasėje arba rikiavimąsi ruošiantis fizinės kultūros egzaminams mokykloje, Agnes atšovė: „Rikiuotis neprireikdavo". Tuomet paklausiau, ar niekada nebūdavo medicininių apžiūrų kartu su berniukais? Ji atsakė: „Ne, jų nebūdavo". Agnes pateikimą vertinome kaip 120 % moters raišką. Agnes, ne tik savo aprašymuose, bet ir visą laiką kalbėdamasi su manimi, buvo drovi, seksualiai nekalta, mėgstanti pokštus, pasyvi, jusli, „jauna būtybė". Agnes vaizdavo savo vaikiną kaip 120 % vyrą (dialektinę 120 % moters priešpriešą). Jis, pasak Agnes (kai tik pradėjome kalbėtis su ja, tęsdami šiuos pokalbius aštuonias įtemptas savaites po operacijos, silpnėjant pooperacinėms komplikacijoms ir nepaklusniai vaginai tampant organu, kurį žadėjo sukurti gydytojai), „apskritai nesidomėtų manimi, jeigu aš būčiau nenormali". Penis, kurį turėjo prigimtinė moteris, buvo (pakartotinai ir nepaliaujamai užduodant jai šį klausimą) atsitiktinis priedas, kurio vienintelė paskirtis – praleisti šlapimą. Agnes aprašomas penis niekada nepatyrė erekcijos; ji niekada juo nesidomėjo; nei ji, nei kiti niekada jo neapžiūrinėdavo; ji niekada

nežaisdavo žaidimų su kitais vaikais; jis niekada „savanoriškai" nepajudėdavo; jis niekada nebūdavo malonių pojūčių priežastis; jis visada buvo atsitiktinis priedas, atsiradęs dėl žiauraus likimo pokšto. Po amputavimo, kai paklausėme Agnes, ką ji mano apie penį ir kapšelį dabar, kai nebeliko jų, ji atsakė, kad visiškai neverta kalbėti apie tai, kas buvo tik skausminga atauga, kuri dabar pašalinta.

Agnes dažnai atkreipdavo mano dėmesį, kad jai stinga biografijos, atliepiančios faktą, kad kiti asmenys, o ypač jos vaikinas, apibūdina ją kaip merginą. Agnes kalbėjo apie septyniolikos metų pertrūkį savo gyvenime nurodydama, jog kiti asmenys susieja jos dabartinę moters asmenybę su tęstine jos, kaip moters, istorija, besitęsiančia nuo jos gimimo. Agnes teigimu, tik nuo tada, kai ji ėmėsi pokyčių, jai pavyko pradėti moters patyrimo biografiją, kuria tiek ji, tiek kiti, atsižvelgdami į esamas aplinkybes, galėjo pasinaudoti kaip precedentu. Jai trūko atitinkamos biografijos, t.y. istorinio–perspektyvinio konteksto, padedančio spręsti dabartines problemas. Nes kitų, o ypač jos vaikino, požiūriu, tinkama moteris atliepia lūkesčius, kuriuos ji pati puoselėjo. Dveji atminties kaupimo metai – nuolatinis jos krizių šaltinis. Jas aptarsime vėliau, svarstydami Agnes pereigos galimybes ir jos valdymo priemones.

Kitą normalios prigimtinės moters bruožą atskleidžia Agnes pateiktas aprašymas, pabrėžiantis jos ilgalaikį norą būti tuo, kuo ji visada, žinoma, ir buvo. Jos troškimai kilo, galima sakyti, iš paslaptingų ir nežinomų šaltinių atsispirdami visiems netikėtumams, kuriuos pateikė neišprususi aplinka, siekianti suvaržyti, nors ir nesėkmingai, ginčytiną atsiribojimą nuo normalios raidos. Agnes pakartotinai pabrėždavo: „Aš visada norėjau būti mergaitė; visuomet jaučiausi kaip mergaitė; aš visada buvau mergaitė, tačiau netinkama aplinka vertė daryti visai kitus dalykus". Ne kartą užduotas klausimas: koks jos požiūris į troškimus, kurie priešinasi aplinkos suvaržymams? Agnes atsakydavo visada plėtodama tą pačią temą: „Tai – nepaaiškinama".

Pritardama normaliajam padalijimui tarp normaliojo prigimtinio vyro ir normaliosios prigimtinės moters, Agnes nesusidūrė su didesniais prieštaravimais skirdama save arba kaip vyrą, arba kaip moterį. Gerokai problemiškesnė – perskyra tarp savęs, kaip prigimtinės moters, ir vyro homoseksualo. Išplėsdama ir išpūsdama savo moteriškąją biografiją, o taip pat savo vaikino vyriškumą, nurodydama anestezuoto jos penio atvejį ir pan., ji nuolat pabrėždavo svarbų bruožą – nekintamai moterišką identitetą. Instrumentinis realizmas, kuriuo ji vadovavosi valdydama savo pasirinktą seksualinį statusą, buvo siejamas su mėginimais valdyti savo aplinkybes ir išvengti to, ką ji laikė netinkamu ir žeminan-

čiu identitetu. Šiųdviejų dalykų painiojimas laikomas objektyviai įvertinama klaida, nemokšiškumu ir neteisingumu kitų atžvilgiu. Jos gynybos būdai, kurie, kaip efektyvumo ir tikrovės orientacijos gairės, jai kainavo daugiausiai, siekė išsaugoti tinkamą atstumą tarp jos prigimto normaliojo moteriškumo ir vyriško homoseksualumo. Kai mums šnekantis, kartais pasiūlydavau jai pasikalbėti apie homoseksualus ir transvestitus, Agnes susidurdavo su keblumais, kontroliuodama ir savo žavėjimąsi šia tema, ir susirūpinimą galima pokalbio raida. Taigi jos perteikiamas vaizdinys buvo šiek tiek slegiantis. O jos atsakymai nebuvo atviri. Kai Agnes neigdavo vieną ar kitą dalyką, jos balsas ne kartą nutrūkdavo. Ji pakartotinai tvirtindavo, kad jos nieku gyvu negalima lyginti. „Aš nesu panaši į juos", – be perstojo kartodavo Agnes. „Mokykloje aš vengiau berniukų, kurie elgėsi kaip lepūnai; <...> kiekvieno, turinčio nenormalių problemų <...>; aš visiškai atsiribodavau nuo jų, mane žeisdavo net mintis – būti greta jų <...>. Nenorėjau, kad mane pastebėtų kalbantis su jais, nes ir aš galėjau būti priskirta jiems. Nenorėjau patekti į tą pačią kategoriją."

Kaip ir normalieji, kurie dažnai negali suprasti, „kodėl asmuo šitaip elgiasi", *t.y.* įsitraukia į homoseksualią veiklą arba rengiasi priešingos lyties asmenų drabužiais, taip ir Agnes neįstengė „suprasti" tokio elgesio, nors jos aprašymams veikiau būdingas šiurkštumas, o ne pasipiktinimas. Kai jai pasiūliau palyginti save ir homoseksualus bei transvestitus, ji atsakė, kad toks palyginimas – atstumiantis. Nors jai buvo įdomu gauti papildomos informacijos, tačiau vis dėlto, kai aš pasakiau, kad transvestitas, su kuriuo bendrauja kitas tyrėjas, norėtų pasikalbėti su ja, ji kategoriškai atsisakė pokalbio su juo. Ji nenorėjo kalbėtis ir su kitais pacientais, apie kuriuos jai užsiminiau, nors jų problemos, mūsų nuomone, buvo panašios. Kai pasakiau, jog maždaug septyniolikos žmonių, kurie arba planavo organo pašalinimo operaciją, arba pripažino jos reikmę, grupė iš San Francisko norėtų susitikti ir pasišnekėti su asmenimis, turinčiais panašių problemų, Agnes pasakė, kad ji neįsivaizduoja, apie ką jie kalbėtų su ja, ir kad šie žmonės jai visai nerūpi.

Kaip matėme, Agnes pabrėžė, kad jos vyriškos genitalijos – likimo pokštas, asmeninė nesėkmė, atsitiktinumas, „ji negali jų kontroliuoti". Jų egzistavimo faktas jai buvo nepriimtinas. Agnes apibūdindavo savo genitalijas kaip nenormaliojo vystymosi atvejį. Kartais ji leisdavo suprasti, jog kalba apie auglį. Atsisakydama genitalijų, kaip esminių moteriškumo požymių, stigdama pagrindinių ir prigimtų moteriško seksualumo požymių, ji pasakojo apie savo gyvenimo troškimą – būti moterimi, turėti iškilias krūtis. Jos pačios aprašyti moteriškumo

jausmai, elgesys, partnerių pasirinkimas ir pan. niekada nebuvo pateikiami kaip sprendimo arba pasirinkimo dalykas, bet apibūdinami kaip *duotybė* – prigimtinis faktas. Jų prigimtis, vengdama neteisingos, žlugdančios, netinkamos aplinkos, turi atsiskleisti (remiantis jos aprašymais) nuo pradžios.

Agnes aprašymai rodo, kad krūtys – pagrindiniai jos skiriamieji bruožai. Ne kartą ji išreiškė palengvėjimą ir džiaugsmą, kurį jautė, kai, būdama dvylikos metų amžiaus, pastebėjo, kad stulbinančiai pradėjo bręsti jos krūtys. Ji sakė, kad slėpė šį atradimą nuo tėvų ir šeimynykščių, nes „tai buvo ne jų reikalas". Šios pastabos rodo, jog Agnes baiminosi, kad šeimynykščiai jos krūtų brendimą gali apibūdinti kaip organizmo raidos nenormalumą ir (dėl jos amžiaus bei nekompetentingumo, nepaisydami jos norų ir jausenos) nuspręsti, kad reikia suvaržyti šią raidą ir skirti medicininę priežiūrą; šitaip Agnes butų iškilęs pavojus prarasti svarbiausius skiriamuosius bruožus. Ji ypač didžiavosi savo krūtų dydžiu, pabrėždama jų matmenis. Prieš operaciją ji baiminosi, jog „U. C. L. A. gydytojai", nepasitarę su ja, gali nuspręsti, kad reikia amputuoti jos krūtis, bet ne penį ir kapšelį. Po operacijos – dėl endokrinologinių pokyčių bei kitų priežasčių – jai krito svoris. Jos krūtys sumažėjo; jos krūtinės apimtis sumažėjo nuo 38 iki 35. Agnes buvo susikrimtusi, ir tai mes siejome su trumpalaikės, bet sunkios, pooperacinės depresijos požymiais. Kai Endokrinologijos ir Urologijos skyrių darbuotojai baigė medicininę apžiūrą, ji – dar prieš operaciją – išreiškė švelnų optimizmą, kurį nuolatos tikrindavo užsimindama, kad sprendimas jau nebepriklauso jai; primindama sau, man, Stolleriui ir Rosenui, jog ankstesnėmis progomis (ypač po apžiūrų jos gimtajame mieste, kai ji pajusdavo didžiulį optimizmą) jai likdavo „tik padrąsinimas; tik žodžiai". Kai Agnes buvo supažindinta su U. C. L. A. Medicininio centro ataskaita dėl sprendimo amputuoti penį ir sukurti jai dirbtinę vaginą, ji kalbėjo apie šį sprendimą, jausdama didžiulį palengvėjimą. Šį medikų sprendimą ji apibūdino kaip autoritetingą jos prigimtinio moteriškumo reikmių įrodymą. Netgi pooperacinės komplikacijos buvo pateikiamos kaip malonaus pateisinimo epizodai. Pavyzdžiui, po operacijos jai išsivystė nedidelis šlapimo lašėjimas, todėl gydytojai patarė nešioti kotekso tamponą. Kai aš nuotaikingai užsiminiau, jog visa tai jai yra naujas patyrimas, ji nusijuokė, ir buvo matyti, kad Agnes šis patyrimas malonus ir glosto savimeilę.

Ne kartą mano dėmesys glostė jos, kaip moters, savimeilę; sakykim, kai laikydavau Agnes ranką vesdamas ją per gatvę; kai kartu su ja valgydavome priešpiečius Medicinos centre; kai siūlydavau pakabinti jos paltą; kai padėdavau panešti rankinę; kai laikydavau automobilio duris laukdamas, kol ji įlips; kai

pasiteiraudavau, ar jai patogu, prieš uždarydamas mašinos duris ir sėsdamas prie mašinos vairo. Šiais ir panašiais atvejais jos elgesys primindavo man, kad būti moterimi jai buvo lygu priimti nuostabią dovaną. Kaip tik šiais atvejais ji atskleisdavo savo „120 % moteriškumą". Šiais atvejais ji elgdavosi kaip nauja, tik priimta į savo trokštamą bendriją, narė.

Priskirtiniai prigimtinės, normaliosios moters požymiai

Agnes požiūriu, prigimtinė, normalioji moteris esti priskirtinis objektas.[6] Ji, kaip ir normalieji, apibrėžė savo moteriškumą kaip dalyką, kuris yra nepriklausomas dydis, skirtinas nuo moteriškumo raiškos sąlygų. Moteriškumas nepriklauso nuo kintančių norų, susitarimų, aklo ar valingo pasirinkimo, atsitiktinumo, naudingų sprendimų, tinkamų išteklių ir galimybių. Tai – laiko atžvilgiu nustatomas dalykas, iškilęs virš visų istorinių ir perspektyvinių aplinkybių bei galimo pasirinkimo formų. Moteriškumas yra savaiminis tapatumas, nesusijęs su galimais konkrečios išvaizdos, laiko ir aplinkybių pokyčiais. Tai – atsparus visoms galimoms reikmėms dydis.

Priskirtinė, normalioji, prigimtinė moteris – tai objektas, kurio siekė Agnes.

Agnes „pasiekimas", t.y. moters statusas, apima dvi reikšmes. 1. Tapimas moterimi, Agnes požiūriu, yra aukštyn kylantis statusas, palyginti su vyro statusu, kuris, anot jos, turi mažesnę vertę negu moters. Buvimas moterimi darė ją trokštamesniu objektu (tiek jos, tiek kitų – kaip ji buvo realistiškai įsitikinusi – požiūriu). Dar prieš pokyčius, o ir po jų, tapti moterimi reiškė išaukštinti ne tik ją pačią, kaip vertingą moterį, bet ir įgyti statusą, kurio ji tiesiogiai siekė. 2. Kita pasiekimo reikšmė įvardija pastangas išsaugoti ir laiduoti subrendusios moters teises ir pareigas: įgyti ir panaudoti įgūdžius bei gebėjimus, tinkamą moterišką išvaizdą ir elgesio būdą, puoselėti atitinkamus jausmus ir tikslus. Tokia valdymo veikla, kaip ir normaliosios raidos atvejais, vyksta dalyvaujant ir prižiūrint kitiems asmenims – normaliesiems vyrams ir moterims.

Nors Agnes galėjo plėtoti numanomus įgimto moteriškumo požymius, tačiau tai nebuvo paprasta. Daugelis aspektų priminė, kad šis moteriškumas, nors

[6] Parsonso teigimu, „priskyrimas" esti „santykio sąvoka". Veikėjas gali apibrėžti *bet kurį* objekto bruožą remdamasis jo nekintamumo taisykle, nepaisančia adaptacijos ir tikslo siekimo veiksnių. Tokį požymį Parsonsas vadina „priskyrimu". Asmens lytis yra bendrasis pavyzdys; tačiau ne dėl esamų asmens lyties požymių, o dėl to (ir tik dėl to), kad asmens lytis dažniausiai šitaip apibrėžiama.

formuluojamas kaip pretenzija, gali būti įgyvendinamas tik jos budrumo ir aktyvios veiklos sąskaita. Prieš operaciją ji buvo moteris, turinti penį. Tačiau operacija pakeitė vienas problemas kitomis. Tarkim, po operacijos ji buvo moteris, turinti „iš vyro organo padarytą" vaginą. Agnes žodžiuose jautėsi nerimas: „Ką padaro žmogus, nėra tolygu prigimčiai". Tiek jos, tiek jos vaikino požiūriai šiuo klausimu nesiskyrė. Iš tikrųjų jos vaikinas, kuris, remiantis jos aprašymais, didžiavosi savimi kaip nesvyruojančiu realistu, pabrėžė šią nuostatą ir diegė ją Agnes, tikėdamasis jos baugštaus pritarimo. Be to, jos individuali naujoji vagina buvo neklusni ir problemiška. Iškart po operacijos, atsiradus išaugai, prasidėjo infekcija. Pašalinus išaugą, susidarė priekibos, o anga nebegalėjo įgyti penio dydžio formos. Norint išlaikyti atvirą angą, prireikė rankomis atliekamų manipuliacijų. O tai padaryti reikėjo nematant kitiems, privatų darbo pobūdį slepiant nuo pašalinių akių. Šios manipuliacijos kėlė skausmą. Ne vieną savaitę po operacijos ji jautė nepatogumus, susierzinimą ir pažeminimą dėl fekalijų ir šapimo lašėjimo. Agnes pakartotinai atsigulė į ligoninę. Pradėjo keistis jos nuotaika ir jausmai, sulėtėjo reakcija; Agnes prarado budrumą, jai buvo sunku sutelkti mintis. Nenumatyti nuotaikos pakitimai sukeldavo aštrius ginčus su jos vaikinu, kuris grasino palikti ją, jeigu ji nesiliaus rodyti savo pyktį. Be to, liko prisiminimas: nors dabar ji turėjo vaginą, tačiau kartu su ja – ir vyro biografiją. Tariant jos žodžiais, „Mano gyvenime yra didelė spraga". Negana to, „viešąją" moters išvaizdą ji įgijo tik prieš tris metus. Dauguma jos ankstesnių repeticijų vyko vaizduotėje. Taigi ji tik mokėsi jaustis ir elgtis moteriškai. Agnes mokėsi naujojo vaidmens tik kaip funkcijos, kurią reikėjo realiai įgyvendinti. Šis vaidmuo vertė ją susidurti su rizika ir nežinomybe. Pastangos apsaugoti ir laiduoti moters teises, savo veiksmais įgyjant reikiamus požymius, praktiškai sėkmingai atliekant moters vaidmenį, įtraukė ją į aplinkybes, kurių visa apimantis bruožas tas, kad ji žinojo dalykus, gyvybiškai susijusius su priimtinais sąveikos kriterijais, kurių nežinojo kiti, ir įgyvendino nežinomus pereigos uždavinius.

Kuriuos dalykus Agnes buvo priversta slėpti po ir/arba prieš operaciją?

1. Prieš operaciją ji turėjo prieštaringus moteriškos išvaizdos bruožus; ji slėpė savo vyriškas genitalijas.
2. Kad ji augo kaip berniukas ir dėl to neturėjo istorijos, kuri atitiktų jos, kaip patrauklios moters, išvaizdą.
3. Kad ji įgyvendino pokyčius tik prieš trejus metus ir tebesimokė elgtis kaip būtybė, į kurią norėjo būti panaši.

4. Kad ji negalėjo ir nebūtų galėjusi įgyvendinti dalykų, kurių iš jos tikėjosi vyrai, kurie traukė ją tiek, kiek ji įstengdavo sužadinti jų dėmesį, pateikdama save kaip seksualiai patraukią moterį.
5. Kad ji turėjo vaginą, padarytą iš vyro organo.
6. Kad ji norėjo pašalinti penį bei kapšelį ir pakeisti juos vagina. Po operacijos ji slėpė tai, kad ji turėjo vaginą, padarytą iš amputuoto penio odos, ir lytines lūpas, padarytas iš prarasto kapšelio.
7. Jai reikėjo slėpti dalykus, susijusius su jos seksualinėmis pareigomis, kurių iš jos reikalavo jos vaikinas.
8. Reikėjo slėpti tai, ką ji padarė, ir tai, kas jai padėjo pakeisti savo išvaizdą.
9. Reikėjo slėpti asmenų, aktyviai dalyvavusių rengiant ją operacijai (ypač U. C. L. A. gydytojų ir tyrimo personalo, o taip pat, žinoma, ir medicinos personalo, su kuriuo daugelį metų jai tekdavo susidurti), veiklą.

Agnes norėjo, kad kiti asmenys apibūdintų ją atsižvelgdami į teisėtą seksualinį statusą (šitoks buvo ir jos pačios vertinimo principas), nepaisant to, kad šį norą gaubė gili ir tamsi paslaptis, susijusi ne su įgūdžiais ir tinkamumu, pagal kuriuos ji atliko savo vaidmenį, bet su jos padėties teisėtumu. Naujojo statuso apibrėžimą papildė jausmas, kad ji žino tai, ko nežino kitas asmuo, ir kad atskleisti šią paslaptį – tolygu (kaip ji buvo įsitikinusi) ją sužlugdyti. Lyties statuso pakeitimas apėmė teisėto statuso prielaidą, kurios atskleidimas buvo susijęs su didele rizika, statuso nuvertėjimu, psichologinėmis traumomis ir materialinės naudos praradimu. Šią savitą pereigą galima palyginti su pereigomis, kurios būdingos politiniams pogrindžiams, slaptoms bendruomenėms, politiškai persekiojamiems žmonėms, juodiesiems, kurie tampa baltaisiais. Agnes atvejis kelia didelį susidomėjimą, nes seksualinio statuso pokyčiai čia siejami su išskirtinėmis ir sąmoningomis pastangomis kurti naują ir saugų identitetą, kuris būtų atsparus numanomiems ir netikėtiems atsitiktinumams. Agnes įgyvendino šį uždavinį, aktyviai ir sąmoningai valdydama – kitų asmenų atžvilgiu – savo išvaizdą kaip objektą. Ji itin rūpinosi savo elgsena, priderama laikysena, asmeninių santykių valdymu. Veiklą reikėjo įgyvendinti situacijose, kurios buvo visiškai neaiškios, įskaitant ir praktikos taisykles. Tokioms situacijoms būdinga ir didelė rizika, ir geidžiami laimėjimai, o viena negali egzistuoti be kito. Bausmė, pažeminimas, reputacijos ir materialinės naudos praradimas – dalykai, susiję su pereigos rizika. Beveik kiekvienoje sąveikos situacijoje atsiskleisdavo paslapties reikšmė, kaip pagrindo žinojimas. Itin svarbus Agnes rūpestis – neatskleisti per-

eigos paslapčių. Todėl beveik kiekviena situacija reikalavo aktualiai arba potencialiai tikrinti „charakterio ir tinkamumo" bruožus. Ne visiškai tikslu teigti, kad Agnes pavyko pereiti. Veikiau reikia sakyti: ji nenuilsdama tęsė savo pereigą.

Pereiga

Veiklą, kurios paskirtis yra siekti teisės gyventi pagal prigimtinės moters taisykles ir apsaugoti šią teisę (drauge numatant atskleidimo ir nesėkmės galimybę), įgyvendinamą socialiai struktūrizuotoje aplinkoje, aš vadinu Agnes „pereiga". Jos veiklos situacijos – didžioji jų dalis – nuolatos kėlė „struktūrinę įtampą". Jas galima apibūdinti kaip socialiai struktūrizuotas potencialios ir aktualios krizės situacijas. Kalbant sociologiškai, tai – „normali įtampa", kadangi ji atsirasdavo dėl aktyvių Agnes pastangų laikytis *teisėtų* seksualinių vaidmenų *taisyklių*. Struktūriškai skirtingų pavyzdžių įvairovė reikalavo budrumo, sumanumo, ištvermingumo, ilgalaikės motyvacijos, išankstinio planavimo, susijusio su nuolatine improvizacija ir nuolatiniu įžvalgumu, sąmojingumu, išmanymu ir – o tai labai svarbu – jos pastangomis pasitelkti „gerus argumentus", *t.y.* arba numatyti, arba pasirengti numatyti argumentuotus pateisinimus (paaiškinimus), arba vengti situacijų, kurios reikalautų paaiškinimų.

Pereiga nebuvo dalykas, kurio Agnes troško. Pereiga, jos požiūriu, buvo neišvengiamas dalykas. Agnes privalėjo būti moteris. Jai reikėjo pereiti, nepaisant to, ar pereiti jai patinka, ar nepatinka. Ji džiaugėsi savo sėkmėmis ir baiminosi bei nekentė savo nesėkmių. Paprašyta papasakoti apie „tikrai gerus" savo gyvenimo dalykus, Agnes minėjo pirmąjį darbą, kai ji grįžo į savo gimtąjį miestą; savo gimtajame mieste (po pokyčių) patirtą džiaugsmą kolektyvinių susitikimų metu; gyvenimą – kartu su kambarioke – Los Andžele; savo, kaip stenografininkės, įgūdžius; vis geresnių profesinių darbų seką; operaciją, padarytą po aštuonių savaičių, kai naujoji vagina atrodė gerai, ji galiausiai be skausmo užgijo, be to, pavyko pasiekti – kad ir stebintis chirurgams – penkių colių gylį. „Žinoma, geriausia, ką patyriau, yra Billas."

Kai paklausiau, ar ji savo gyvenime yra patyrusi „tikrai blogų" dalykų, jos veide atsiradusi įtampa buvo tokia akivaizdi, kad aš pakeičiau klausimą ir paprašiau jos kalbėti apie tokius dalykus, kurie „buvo blogi, tačiau ne visiškai blogi". Ji atsakė: „Būti pastebėtai (pradinėje ir ypač vidurinėje mokykloje), ir, be to, būti pastebėtai, kad aš neturiu jokių draugų, kolegų ir nieko." (Po pauzės.) Aš neturėjau draugų, kadangi aš nesugebėjau normaliai vertinti tokių santykių. Aš negalėjau turėti vaikino. Aš *nenorėjau* vaikino. Dėl to, kas aš buvau, negalėjau

turėti ir draugių, taigi aš buvau <...>. Aš neturėjau draugų, nes nesugebėjau normaliai reaguoti į tokius santykius." Paklausiau, kodėl ji negalėjo turėti draugų. „Kaip aš *galėjau* turėti draugių? Kaip galėjau turėti bičiulių?" (Mano klausimas: kodėl gi ne?) „Aš galbūt jaučiau, kad tai neįmanoma. Mokykloje aš nekrėčiau pokštų nei su bendraklasėmis, nei su draugužėmis, nedariau nieko panašaus, nes tuomet buvau labai pastebima." Kiti jos aprašymai rodo, jog ypač sunkius atvejus galima glaustai, bet, žinoma, ne išsamiai, šitaip išvardyti: brendimas; trys paskutinieji vidurinės mokyklos metai; gyvenimas namuose iš karto po pokyčių; šeimos, kaimynų ir buvusių draugų požiūriai, kai ji grįžo iš Vidurio Vakarų miesto; didelis nusivylimas, kai jai buvo pasakyta, jog negalima imtis jokių veiksmų po tyrimų ir bandomosios laparotomijos jos gimtajame mieste; mėginimai išspręsti problemas, kurios kildavo dėl jos vaikino Billo reikalavimų, susijusių su intymiais santykiais; epizodas, kai ji galiausiai atskleidė Billui, kad ji turi penį; savo pokalbių su U. C. L. A. darbuotojais prižiūrėjimas, siekiant palankaus sprendimo ir neatidėliotinos operacijos; jos baimė, kad gydytojai gali nuspręsti amputuoti jos krūtis, o ne penį, ir kad savo pateikto sprendimo dėl operacijos ji nebegali kontroliuoti; pooperacinis gydymas, trukęs apie šešias savaites, ir prasidėjusi depresija, greitai keičianti jos nuotaikas, kurių ji neįstengė nei kontroliuoti, nei pateisinti (tiek sau pačiai, tiek ir savo vaikinui), ir dėl šios priežasties kylantys ginčai tarp jos ir jos vaikino; nepaklusni vagina, kuri tinkamai negijo ir nebuvo tokia gili, kokios ji tikėjosi; nemaloni pūslės infekcija, dėl kurios reikėjo pakartotinai gulti į ligoninę; jos krūtų sumažėjimas nuo 38 iki 35 colių ir nuolatinė jos baimė, kad penis buvo būtinas norint išsaugoti jos moterišką išvaizdą; pasikeitę jos santykiai su Billu per tris mėnesius po operacijos; ir galiausiai – kaip lūkesčiai – Los Andželas, jeigu sužlugs jos vedybiniai planai.

„Tikrai geros situacijos" buvo tos, kurios, vykstant pereigai, sužadino „normalios, prigimtinės moters" pojūčius, leido šitaip vertinti kitus asmenis bei tikėtis iš jų atitinkamo atsako. „Tikrai blogi dalykai" – situacijos, kurios dėl įvairių priežasčių atskleidė Agnes kontroliuojančios veiklos nesėkmes. Šios situacijos tik retrospektyviai įgijo dramatiškus sėkmės arba nesėkmės bruožus. Mūsų nagrinėjamu požiūriu, svarbiausi atvejai – tie, kuriuos *konkrečiai* reikėjo valdyti. Kokios situacijos čia turimos mintyse? Kaip Agnes pavykdavo valdyti jas ir konkrečiai derinti savo reikmes? Pažymėtina, kad, Agnes, nepaisydama socialiai struktūrizuotų krizių, plėtojo šias situacijas, vis labiau priartėdama prie rutininio valdymo ir „gyvenimo kaip įprasto dalyko".

Verta pasitelkti pavyzdį, kuris patikslina svarstomus klausimus.

Prieš eidama į medicininę apžiūrą dėl darbo, kurį paskui gavo didelėje draudimo bendrovėje, Agnes nusprendė (nes ir anksčiau buvo patyrusi medicinines apžiūras), kad ji turėtų leisti gydytojams apžiūrėti ją iki apatinės pilvo dalies. Jeigu gydytojai tęstų savo darbą arba leistų suprasti, kad ketina tirti jos genitalijų sritį, ji nuosaikiai priešintųsi, o jeigu šito pasirodytų per maža, ji paprasčiausiai išeitų, galbūt pateikdama išgalvotus paaiškinimus, o, reikalui esant, net nepaaiškindama. Ji veikiau galėjo atsisakyti darbo, bet nebuvo linkusi rizikuoti tikėtinu savo paslapties atskleidimu, nors, žinoma, ir viena, ir kita buvo susiję dalykai.

Situaciją, kurią reikėjo valdyti, galima – žingsnis po žingsnio – aprašyti kaip procesą, kuris rodo, jog įprastų tikslų ir atitinkamų sėkmių įgyvendinimas kartu reikalavo rizikuoti dėl galimo atskleidimo. Agnes pasitelkė strategiją, kuri skatino vengti tolesnių veiksmų, jeigu atskleidimas reikalautų aukoti savo pasiekimus. Būdinga jos pereigos situacija buvo ta, kad jai reikėjo apsispręsti: arba išsaugoti moteriškąjį identitetą, arba įgyvendinti *įprastus* uždavinius. Jos nuolatinė situacija buvo ta, kad ji – sąmoningai valdydama procesą – turėjo atliepti abi šias sąlygas. Dalykas, kurį žinojo ji, ir kurio nežinojo kiti, buvo tas, kad abi sąlygas – pastangas siekti institucionalizuotos, įprastos sėkmės ir mažinti atskleidimo riziką – ji išdėstė pagal prioritetinę tvarką: ginti saugumą buvo pirminis jos uždavinys. Įprasta sėkmė buvo svarbi tik tada, kai įgyvendinamos išankstinės saugaus identiteto sąlygos. Šios pasirinktos krypties rizika skatino aukoti kitas sėkmės formas.

Situacijų įvairovė atskleidžia esminės temos variacijas.

Pereigos galimybės

Apmąstydamas įvairias galimybes, kuriomis remdamasi Agnes turėjo įgyvendinti savo pereigą, mėginau įsivaizduoti šias situacijas, kaip žaidimo formas. Paaiškėjo, kad galima nagrinėti tik santykiškai nedidelę medžiagos, kurią pateikė Agnes, dalį, nes visais kitais atvejais paprastai atsiskleisdavo keblūs struktūriniai prieštaravimai. Be to, toji medžiaga, kurią *galima* sieti su žaidimo forma, nors ir leido lyginti perėjimo galimybes, vis dėlto tinkamai neatliepė Agnes seksualinės pereigos ypatumų. Remiantis žaidimo samprata – dėl struktūrinio pobūdžio prieštaravimų, kurie atsiranda taikant šį modelį, – sunku atskleisti seksualinės pereigos *ypatumus*.

Čia išvardijami formalūs žaidimų požymiai iš dalies palengvina turimos medžiagos analizę, tačiau kitais atžvilgiais ją apsunkina.

1. Žaidimams ir su jais susijusiems įvykiams būdinga savita laiko struktūra. Kiekvienas žaidėjas – bet kuriuo esamu žaidimo momentu – potencialiai supranta, kad tam tikru laiko tarpsniu žaidimas baigsis.
2. Jeigu žaidimas nesiseka, žaidėjas gali „liautis" jį žaisti arba pakeisti jį kitu žaidimu ir pan.
3. Įsitraukti „į žaidimą" – tolygu (pagal apibrėžimą) atsiriboti nuo „rimto" gyvenimo prielaidų ir procedūrų. Daugelis žaidimo analitikų išskiria šį bruožą, apibūdindami žaidimą kaip „dirbtinį mikrokosmo pasaulį".
4. Abipusės biografijos, kurios formuojasi kaip konkretaus, drauge žaidžiamo žaidimo funkcija, teikia precedentus, kurie būdingi šio žaidimo sąveikoms.
5. Atliktą žaidimo kombinaciją sudaro sutrumpintas epizodas. Taisyklės ir konkretus kombinacijos įgyvendinimas atskleidžia visapusišką epizodo, kaip nuorodų struktūros, pobūdį.
6. Sėkmė arba nesėkmė, kaip įprasta, yra aiškiai apibrėžiami dalykai; paprastai labai sunku pakartotinai interpretuoti vieną arba kitą rezultatą. Žaidėjams, priimantiems sprendimą dėl konkretaus epizodo, nereikia laukti įvykių, kurie vyksta už žaidimo.
7. Pagrindinės taisyklės – tuo mastu, kuriuo žaidėjai įsipareigoja laikytis pagrindinių taisyklių, apibrėžiančių žaidimą, – teikia žaidėjams nuoseklumo, veiksmingumo, efektyvumo, *t.y.* racionaliojo, realistinio veiksmo, būdingo konkrečiai aplinkai, apibrėžimus. Iš tikrųjų veiksmai, kurie derinami su šiomis pagrindinėmis taisyklėmis, apibrėžia „žaidimą pagal taisykles", „teisingą žaidimą".
8. Nors strategijos gali būti susijusios su gana laisva improvizacija ir nors sėkmės arba nesėkmės sąlygos gali būti neaiškios (žaidimo laikotarpiu), vis dėlto pagrindinės žaidimo taisyklės yra žinomos ir nepriklauso nuo kintančių konkrečių žaidimo padėčių ir nuo strategijos pasirinkimo. Žaidėjai gali panaudoti pagrindines taisykles ir daryti prielaidą, kad jomis naudojamasi kaip reikiamu žinojimu, kurį žaidėjai turi dar prieš galimybes, kurios skatina, pasitelkiant pagrindines taisykles, daryti sprendimus renkantis skirtingas alternatyvas.
9. Kiekvienas žaidėjas, remdamasis pagrindinėmis taisyklėmis, iš principo taiko griežto instrumentinio veiksmingumo procedūras; kiekvienas žaidėjas gali taikyti šiuos principus sau pačiam ir savo oponentui arba reikalauti šito iš savęs ir savo oponento, nenuskurdindamas žaidimo sampratos.

Žaidimas atskleidžia keletą Agnes pereigos galimybių, susijusių tiek su tinkamų aplinkos progų struktūra, tiek su jos panaudojimo būdais. Žaidimas taikytinas tokiems dalykams, kaip, tarkim, jos paplūdimio aprangos kontroliavimas. Problemiška situacija ta, kad Agnes turėjo lydėti savo draugus, vyrus ir moteris, į vietinį Santa Monikos paplūdimį, o kartu išvengti demaskavimo. Instrumentinės priemonės leido tinkamai spręsti problemą. Agnes nešiojo labai aptemptas kelnaites ir savitą maudymosi kostiumą su sijonu. Jos žodžiais tariant, „Aš nežinau kodėl <...>; tai nuostabu! <...> bet jis neatskleisdavo". Vaikštinėdama kartu su draugais, ji pritardavo jų pasiūlymams išsimaudyti, jeigu tik žinodavo, kad netoliese yra tinkama persirengimo vieta arba privatus kambarys, kuriame galima persirengti. Ji vengė viešųjų persirengimo kabinų ir automobilių. Stingant reikiamų patogumų, buvo galima atsiprašyti. Pasak jos, galima leisti sau neturėti „nuotaikos" maudytis, o veikiau tiesiog norėti pasėdėti ant smėlio.

Pasitelkdama panašius argumentus, Agnes svarstė apie tinkamą darbo vietą, kuri būtų palyginti netoli ir – pageidautina – teiktų galimybę pasiekti darbo vietą pėsčiomis. Geriausias atvejis, anot jos, yra tas, kuris leidžia naudotis viešojo transporto privalumais. Agnes neturėjo automobilio, nors ir mokėjo jį vairuoti. Ji bijojo nelaimingo atsitikimo, kuris atimtų galimybę kontroliuoti savo veiksmus ir šitaip padidintų atskleidimo riziką.

Kitas pavyzdys. Atvykusi į Los Andželą, ji apsigyveno kartu su savo kambario drauge. Valdyti padėtį padėjo bendras jųdviejų supratimas – gerbti viena kitos privatumą ir vengti nusirengti nuogai, vienai matant kitą. Kartą Agnes susidūrė su problema. Nusivilkdama suknelę ji atidengė randą, likusį po laparotomijos tyrimo. Sulaukusi nuoširdaus kambario draugės klausimo, Agnes atsakė, kad jai buvo padaryta apendicito operacija. Agnes man pasakė, kad ji suprato, jog tada, kai ji pasakė tai kambario draugei, pastarajai galėjo kilti klausimas, kodėl po apendicito operacijos liko toks didelis ir bjaurus randas. Todėl ji, net neprašyta, paaiškino, kad „būta komplikacijų", vildamasi, kad kambario draugė neturi specialių medicininių žinių, kurios leistų įžvelgti skirtumą.

Sudėtingesnio žaidimo (kuriame vis dėlto panaudoti žaidimo ištekliai) atvejis buvo tas, kai jos brolio draugas, po brolio vedybų, atvyko pasisvečiuoti į jų namus. Kai jis atvyko, Agnes, jos brolis, brolienė ir pusseserė Alice, kuri, Agnes supratimu, buvo pagrindinė jos konkurentė, kalbėjosi svetainėje. Vėliau brolis, pasiūlęs apžiūrėti jo mašiną, išėjo kartu su bičiuliu. Sugrįžęs į kambarį brolis užsiminė, kad draugas jo paklausęs: „Kas gi ta šauni panelė?" Agnes teigimu, jos pusseserė Alice pama-

nė, jog brolio draugas turėjo galvoje Alice. Kai brolis ironiškai užsiminė, kad buvo kalbama apie Agnes, Alice susierzino. Šiuo atveju Agnes pasikliovė šeimos nusiteikimu – neleisti jos pažeminti. Tačiau tas pats šeimos nusiteikimas, nors ir suteikdamas pergalę, tuo pačiu metu ją apkartino. Agnes aprašė struktūriškai panašų atsitikimą, kai jiems, kartu su broliu nuėjus į parduotuvę, pardavėjas palaikė ją brolio žmona. Agnes buvo paglostyta savimeilė, šioji užuomina kėlė jai pasitenkinimą. Tačiau jos brolis anaiptol nebuvo patenkintas. Agnes galėjo pasikliauti savo broliu ir jo nusitekimu gerbti šeimos paslaptį, bet ji lygiai taip pat galėjo būti tikra, jog brolis vėliau primins, kad jis nepritaria pokyčiams.

Pasimatymai (tiek savo gimtajame mieste, tiek Los Andžele, dar prieš susipažįstant su Billu) yra kitos galimybės, atskleidžiančios epizodinio pobūdžio žaidimo ypatumus, išankstinį planavimą ir kliovimąsi instrumentinėmis taisyklėmis, kurios, kaip Agnes numanė, yra žinomos; jomis – daugiau ar mažiau panašiai – pasitiki įvairūs asmenys. Nors ir domėdamasi atsitiktinėmis pažintimis, Agnes jų atsisakė. Svarbus dalykas buvo išankstinės nuostatos, ypač dėl tos priežasties, kad leido jai atidėti pasimatymą, kol ji, kartu su savo draugėmis, aptardavo naujų perspektyvų pobūdį. Bučiavimasis įvertinamas pagal taisyklę: pirmo pasimatymo metu nesibučiuojama; tai leidžiama daryti galbūt antrą kartą. Agnes teigimu, „Jeigu pirmą kartą bučiuojiesi su vaikinu, o antrą kartą pasakai jam – „ne", vadinasi, turėsi bėdų." Iš dalies leidžiamos glamonės, tačiau jokiu būdu ne žemiau juosmens. Ją džiugino mintis, kad kai kurie vaikinai yra „mergišiai", bet ji – nesusidėtų su mergišiumi. Bet kuriuo atveju šitaip užtikrinamas daugybės pasimatymų saugumas, mieliau renkantis pasaulietinio ir religinio pobūdžio draugijas. Agnes negėrė. Ji teigė, jog niekada nėra buvusi girta ir niekada neleistų sau pasigerti.

Žaidybiniu–struktūriniu požiūriu būta gerokai sudėtingesnių epizodų. Pavyzdžiui, medicininio patikrinimo (dėl darbo draudimo bendrovėje) metu Agnes privalėjo atnešti savo šlapimo mėginius. Tą pačią dieną, kai ji kreipėsi dėl darbo, buvo numatytas pokalbis su ja, o kartu suplanuotas ir medicininis patikrinimas. Ji turėjo mažai laiko pasiruošti. Kontroliuodama riziką, susijusią su savo kūno demonstravimu, ji nutarė improvizuoti. Gydytoja davė jai specialų šlapinimosi indą ir paprašė jos šlapimo mėginio. Tačiau Agnes tikėjosi, kad tualetas turės uždaromas duris. Grėsmė kilo dėl to, kad medicinos seselė, kadangi ji turėjo teisę bet kuriuo metu įeiti į patalpą, galėjo atidaryti duris kaip tik tada, kai Agnes tvarkys savo genitalijas. Agnes, sėdėdama ant pisuaro, sąmoningai nepadarė to, ko negalėjo padaryti, todėl ji pasakė gydytojai, kad negali nusišlapinti, ir paprašė jos leisti atnešti šlapimą kitą dieną. Gydytojai sutikus, ji

sugrįžo į savo kambarį, kuriame gyveno kartu su savo drauge. Tuomet jai šovė į galvą, kad tiriant šlapimą tikriausiai galima nustatyti asmens lytį. Nors ir nežinodama, ar jos įtarimai turi pagrindą, ir nežinodama, kaip kruopščiai tiriamas šlapimas, tačiau, visiškai nenorėdama rizikuoti, ji pasakė savo kambario draugei, kad turi nedidelę inksto infekciją, ir, jeigu jos šlapime aptiks infekciją, gali kilti problemų dėl darbo. Todėl jos kambario draugė padarė jai paslaugą, t.y. davė Agnes indą su savo šlapimu, kurį pastaroji ir nunešė urologui.

Dar vienas panašus atvejis buvo tas, kai ji gavo sekretorės darbą mažoje dviejų advokatų, tik pradėjusių savo praktiką, firmoje. Čia ji buvo vienintelė mergina. Agnes buvo patenkinta savo darbu, ypač dėl to, kad ji neturėjo reikiamų darbo įgūdžių tuo metu, kai buvo samdoma. Jos darbdaviai, negalėdami mokėti daugiau, už mažesnį užmokestį samdė mažiau kvalifikuotą tarnautoją. Šis susitarimas jai buvo galimybė dirbti įdomesnį darbą ir tinkama proga pagerinti stenografininkės įgūdžius. Po keleto mėnesių U. C. L. A. buvo suplanuota organo pašalinimo operacija. Todėl reikėjo suderinti numatytą operacijos laiką ir darbo laiką, tačiau sutvarkyti viską taip, kad darbdaviai Agnes pakeistų tik laikinai. Kitas jos uždavinys buvo gauti jų rekomendacinį laišką, jeigu ji negalėtų grįžti laiku. Be to, šiame laiške turėjo būti parašyta, kad ji dirbo ne du, bet šešis mėnesius, nes ji nenorėjo vėliau aiškinti galimo darbo pertrūkio priežasties kitam darbdaviui, juo labiau, kad jos darbo istorija turėjo keletą trumpų pertraukų. Pagaliau ji norėjo teisėtai tęsti savo, kaip sekretorės, darbą. Agnes paprašė U. C. L. A. Urologinio skyriaus chirurgų paskambinti jos darbdaviams ir – remiantis bendru susitarimu tarp jų ir Agnes – pasakyti jiems, kad ji laikinai hospitalizuojama dėl komplikuotos pūslės infekcijos.

Viena iš dramatiškiausių žaidybinių perėjimo galimybių – įvykiai, susiję su kelione į Vidurio Vakarų miestą, pereigos pokyčiais ir grįžimu į namus. Keletą mėnesių prieš kelionę ji ruošėsi pokyčiams. Agnes teigė, kad beveik per du mėnesius jos svoris sumažėjo dvidešimt penkiais svarais. Dėl šios priežasties jos formos darėsi patrauklios; jas Agnes vėliau atgavo U. C. L. A. Ji pati suplanavo dietą. Pasak Agnes, nė vienas šeimos narys neturėjo jokio supratimo apie jos ketinimus ir neįsivaizdavo, kokia patrauklios moteriškos formos paskirtis jos planuojamų įvykių raidoje. Ji buvo pasiruošusi kontroliuoti šeimos narių klausimus, primygtinai pareikšdama: „Argi įvairūs žmonės nesilaiko dietos?" Nemažai laiko Agnes praleisdavo savo kambaryje, kartodama veiksmus, atliepiančius jos naująją išvaizdą. Jos šeimos nariai manė, kad Agnes vyksta į Vidurio Vakarų miestą ketindama mėnesį laiko atostogauti pas savo močiutę. Vidurio Vakarų mieste gyveno nemažai Agnes

giminaičių, kurių ji nematė daugelį metų. Viešėdama pas močiutę, ji ketino kuo mažiau bendrauti su jais. Nors ji turėjo giminaičių ir kituose miestuose, tačiau – dėl dydžio – pasirinktas būtent Vidurio Vakarų miestas. Kaip ji numatė planuodama savo veiksmus, vieną ankstų rytą rugpjūčio mėn. pabaigoje, ji privalėjo išvykti iš močiutės namų, nepalikdama jokio raštelio ar kitos nuorodos dėl savo išvykimo priežasties ir nenurodydama vietos, į kurią ji vyksta. Miesto centre išnuomoto viešbučio kambaryje ji turėjo persirengti moters rūbais ir nueiti į vietinį grožio saloną, kur jos trumpi plaukai būtų apkirpti ir pertvarkyti pagal madingą itališką stilių, kurį išpopuliarino Sophia Loren. Ji planavo pasilikti Vidurio Vakarų mieste, pasirinkdama būtent jį ir numatydama gauti čia darbą, nes šis miestas buvo pakankamai didelis ir galėjo suteikti darbo galimybes, o taip pat ir reikalingą anonimiškumą. Dėl tos pačios priežasties ji galėjo tikėtis išvengti akistatos su savo giminaičiais. Tačiau, kad ir atsitiktinai susitikę, jie, Agnes nuomone, nepažintų vienas kito, nes daugybę metų nebendravo. Be to, jeigu jie pamatytų ir užkalbintų ją, Agnes atsakytų kad jie suklydo. Ji pasitikėjo tuo, kad „Daugelis žmonių primygtinai netvirtina, kad jie – bet kuriuo atveju – vis dėlto tave pažįsta." Vis dėlto paaiškėjo, kad „Aš nebuvau pakankamai kruopščiai suplanavusi." Susidūrusi su būtinybe užsidirbti savo gyvenimo reikmėms, neturėdama ankstesnio darbo patyrimo, net nežinodama, kaip tęsti būtino darbo paieškas, turėdama tik žemos kvalifikacijos – stenografininkės – gebėjimus, abejodama dėl savo, kaip moters, įgūdžių, ji pradėjo būgštauti dėl galimos nesėkmės. Paklausta, kodėl ji negalėjo sugrįžti pas močiutę, Agnes atsakė: „Kaip gi aš galėjau? Ji netgi nežinotų, kas aš esu. Jai jau septyniasdešimt dveji. Kaip gi jai pasakyti panašius *dalykus*?" Pagaliau ji turėjo labai mažai pinigų; jos žodžiais tariant, „tik tiek, kad galėčiau grįžti namo." Tos pačios dienos, kai ji įgyvendino pokyčius, vakare ji paskambino savo mamai, pasakė jai, ką ji padarė, ir (remiantis Agnes pasakojimu, raginama savo mamos) vakare autobusu grįžo namo, vilkėdama savo naują moterišką aprangą. Kelionė, pasak jos, buvusi maloni dėl keleto kareivių jai rodomo dėmesio.

Pereigos galimybės, kurių tinkamai neišnagrinėja žaidimo modelis

Esti daug galimybių, kurių neatliepia įvairūs žaidimo būdai. Jeigu, nagrinėjant šias galimybes, pasitelkiamas žaidimo modelis, tokia analizė apima struktūrinius prieštaravimus.

Labai dažnai kartojosi viena galimybės forma. Agnes, elgdamasi kaip „slapta mokinė", turėjo išmokti, pasak jos, „moteriškų elgesio bruožų". Kitaip tariant, Agnes ir

sąveikos partneriai turėjo abipusiškai vertingą uždavinį, nors kartu Agnes puoselėjo ir atidžiai slėpė kitą, vienodai vertingą, uždavinį, kurį padėdavo atlikti kitas asmuo. Tokia galimybė – kitaip negu epizodiniais anksčiau aprašytų galimybių atvejais – buvo tęstinė ir kintama. Be to, jos „taisyklių" mokomasi tik konkrečiai sąveikaujant. Šios taisyklės – konkretaus dalyvavimo bei pripažįstamos rizikos dalis.

Jos pasakojimai atskleidė keletą labai svarbių asmenų, su kuriais ji ne tik bendravo kaip moteris, bet ir mokėsi elgtis kaip moteris. Reikšminga partnerė–instruktorė buvo Billo mama, kurios namuose ji praleido nemažai laiko, kaip būsima marti. Billo mama buvo olandų ir indoneziečių kilmės moteris, kuri užsidirbdavo pragyvenimui siūdama drabužius. Ji teikė virimo pamokas, mokydama Agnes gaminti olandiškus patiekalus ir jais pamaloninti Billą. Agnes teigimu, Billo mama supažindino ją su medžiagomis ir mokė ją siūti drabužius; ji patardavo, kuriuos drabužius jai reikėtų vilkėti; jos abi kalbėdavosi apie drabužių parduotuves, pirkinius, tinkamą Agnes stilių ir namų ruošos įgūdžius.

Agnes nurodė „ilgus pamokymus", kuriuos, nepritardamas jos veiksmams, kartais „išrėždavo" Billas. Kartą, grįžęs iš darbo apie penktą valandą po pietų, jis rado ją besideginančią pievelėje priešais savo kambarį. Ji išgirdo nemažai konkrečių ir piktų priekaištų dėl to, kad jį žeidžia toks „savęs demonstravimas prieš visus tuos vyrus, grįžtančius iš darbo į namus". Kartu ji suvokė, kad toks jos elgesys yra patrauklus kitiems vyrams.

Kartą Billas ją pamokė, kaip moteriai derėtų elgtis vakarėlyje. Jis piktai aptarė bendradarbės surengto susitikimo trūkumus. Jo reikliu požiūriu, bendradarbė sprendė problemas savaip, piršo savo nuomonę, užuot elgusis santūriai, elgėsi grubiai, užuot stengusis būti maloni, skundėsi, užuot vertinusi dalykus tikroviškai, rodė savo išmanymą, užuot elgusis kukliai, elgėsi nepadoriai, užuot vengusi lygintis su vyrais, reikalavo primygtinio dėmesio, užuot kurdama malonią ir gerą aplinką savo vyrui. Agnes citavo Billą, sutikdama su jo požiūriu: „Nemanyk, kad kiti pritaria tau, kai šitaip elgiesi. Jie tiesiog gailisi vaikino, kuris privalo būti su tokia mergina. Jie svarsto, kur jis apskritai ją rado!"

Agnes kartu su savo kambario draugėmis ir kitomis merginomis šnekučiuodavosi apie vyrus, vakarėlius ir pasimatymus. Ji ne tik pritarė nurodymams dėl pasyvios laikysenos, bet ir įsisąmonino pasyvios laikysenos, kaip trokštamo moteriško bruožo, vertę. Kad ir koks skausmingas buvo konkuravimas su savo pussesere, jis leido jai apmąstyti dalykus, kuriuos jos pusseserė darė ne taip, kaip reikėjo daryti. Kaip tik todėl ji galėjo puoselėti savybes, priešingas toms, kurias ji aptiko kritikuodama pusseserę.

Agnes, susidurdama su šiomis galimybėmis, privalėjo gyventi pagal elgesio, išvaizdos, įgūdžių, jausmų, motyvų ir troškimų taisykles, kartu tirdama jas. Išmokti šias taisykles – tolygu nuolatos save tobulinti. Jas reikėjo išmokti iš situacijų, kurios leisdavo suprasti, jog kiti asmenys įsitikinę, kad ji žino šiuos standartus, kaip savaime suprantamus dalykus. Jas reikėjo išmokti nenurodant, kad ji mokosi šių dalykų. Agnes mokėsi įsitraukdama į situacijas, kurios rodė, jog kiti asmenys įsitikinę, kad ji žino taisykles, kurias drauge ir mokosi.

Dar viena galimybė, panaši į slapto mokymosi pavyzdį, buvo ta, kai ji leido aplinkai atsakyti į savo pačios klausimus. Šį būdą esu linkęs vadinti „numanomo vadovavimosi" praktika. Nors ir apmaudu, mūsų pokalbiuose daugėjo nerimą keliančių detalių. Kai, rengdamas šį tekstą, perskaičiau įrašus ir pakartotinai paklausiau įrašytus interviu, bauginamai supratau, kad esti daug galimybių, kurios neleidžia man spręsti, ar Agnes atsakė į mano klausimus, ar, remdamasi mano klausimais ir – dar svarbiau – mano užuominomis (tiek prieš mano klausimus, tiek ir po jų), ji išmoko pateikti reikiamus atsakymus. Kitas pavyzdys. Medicininės apžiūros (dėl darbo draudimo bendrovėje) metu gydytojas mėgino apčiuopti jos pilvą. Agnes nebuvo įsitikinusi tuo, ką jis „jautė". „Galbūt jis jautė mano ‚moteriškus organus' (kurių ji, žinoma, neturėjo), „arba kažkokį kietą daiktą." Paklausta apie skausmą ir nemalonius pojūčius, ji atsakė, kad nemalonių pojūčių nejaučianti. „Gydytojas nieko nepasakė; supratau, kad jis nerado jokių sutrikimų."

Kitas įprastas galimybių aibės atvejis. Agnes draugiškai kalbėjosi su vienu asmeniu, vengdama biografinių ir giminystės faktų. Agnes pasakė: „Ar galite įsivaizduoti tuos tuščius metus, kuriuos man teko praleisti? Šešiolika ar septyniolika savo gyvenimo metų, kuriuos reikėjo kompensuoti. Turėjau būti atsargi dėl ištariamų dalykų, visiškai įprastų dalykų, kurie galėdavo ištrūkti atsitiktinai <...>. Aš niekada nieko neprasitardavau apie savo praeitį, stengdamasi, kad niekas neužduotų klausimų, susijusių su mano praeitimi. Kalbėdavau apie bendro pobūdžio dalykus. Nepasakydavau dalykų, kuriuos galima suprasti klaidinančiai." Agnes teigimu, vyrų būta įdomių pašnekovų, – ji skatino vyrus kalbėti apie save. O moterys, pasak jos, draugiškai pateikiamas abstrakčias ir neapibrėžtas biografines jos užuominas suprato kaip taktiško ir kuklaus elgesio, būdingo Agnes, derinį. „Jos tikriausiai mano, kad aš nemėgstu kalbėti apie save."

Būta daug struktūrinių galimybių, stinginčių kriterijaus, kuriuo remiantis galima siekti tikslo, kaip būdingo žaidybinės veiklos bruožo. Šiais atvejais esamų sąveikų valdymo sėkmę lėmė vertinga ir patraukli, būdinga konkrečiai situacijai, veikla, derinama su dabartiniais precedentais, rodančiais, kad dabartiniai įvykiai esti dokumentiniai liudijimai. Pavyzdžiui, Agnes pasakė, kad ji, tik pradėjusi dirb-

ti draudimo bendrovėje, suprato, kad jai reikėtų mesti šį darbą. Jos pareigos buvo nuobodžios, nereikalavo specialių įgūdžių, o galimybės tobulėti – nedidelės. Naujovės, kurių ji ėmėsi, norėdama, kad darbas taptų įdomesnis, teikė tik laikiną džiaugsmą. Ji troško tobulinti savo įgūdžius ir kurti įspūdingesnę darbo istoriją. Dėl šių priežasčių ji norėjo mesti darbą ir ieškoti geresnių galimybių, tačiau suprato, kad Billas priešinsis jos veiksmams. Agnes buvo įsitikinusi, kad jis nevertins nė vienos šių priežasčių, bet nurodys kitas priežastis, susijusias su jos požiūrio į darbą trūkumais. Jis užsiminė jai, kad nepriimtina išeiti iš darbo dėl šių priežasčių ir kad ji, atsisakydama darbo, tik paliudys nesubrendusį ir neatsakingą savo požiūrį. Vis dėlto Agnes metė darbą, nurodydama, kad ji negali nieko padaryti, nes ją atleidžia dėl etatų mažinimo. O tai buvo netiesa.

Žaidybinis analizės modelis ypač netiko tam tikroms pereigos galimybėms. Jų skiriamieji bruožai: tęstinumas ir kintamumas; retrospektyvi ir perspektyvi dabartinių įvykių reikšmė; tai, kad kiekviena esama veiksmo būsena tapati situacijos–kaip–ji–išplėtojama prasmei; tai, kad įprastų tikslų negalima nei atmesti, nei atidėti, nei pakartotinai apibrėžti; tai, kad Agnes, įsipareigojusi prigimtinės, normalios moters statusui, nuolat susidurdavo su grėsme ir atvirais prieštaravimais; tai, kad kai kurių priemonių negalėjo valdyti ne tik ji pati, bet ir asmenys, su kuriais ji bendravo. Visos šios situacijos – tiek remiantis jos pranešimais, tiek ir mūsų stebėjimais – buvo nepaprastai įtemptos.

Vieną tokią galimybę sudarė tęstinės užduotys, kurias Agnes vadino gebėjimu „likti nepastebėtai". Agnes teigimu, šioji užduotis – pagrindinė jos problema mokykloje. Ji pabrėžė („kad teisingai suprastumėte"), kad visa tai – jau nebe jos rūpestis; jos rūpinimąsi pakeitė baimė būti demaskuotai. Ir vis dėlto rūpestis – tikrąja šio žodžio prasme – išliko. Mano nuomone, Agnes šitaip pasakė dėl to, kad šią problemą galėtų įtraukti į mūsų pokalbį. Jos problemą aš sugretinau su E. P., paciento vyro, komentarais, kurie atskleidė jo pastangas likti nepastebėtam. Aš apibūdinau E. P., kaip gerokai vyresnį asmenį, kuris augo kaip mergaitė ir, būdamas aštuoniolikos metų amžiaus, padarė rudimentinio penio pašalinimo operaciją. Pasakiau jai, kad E. P. tebesirengė kaip moteris, tačiau norėjo, kad jis būtų laikomas vyru; užsiminiau, jog E. P. pokyčiai įgyvendinti tik prieš keletą metų. Aš apibūdinau E. P. išvaizdą ir atkreipiau dėmesį į jo rūpinimąsi likti nepastebėtam, remdamasis jo pasakojimu apie „bjaurų dalyką, kuris visada pasikartoja": *t.y.* bare jį nuolat stebįs vyras ir sakąs: „Atleisk, drauguži, kaip tik dėl to esu susilažinęs. Ar tu esi vyras, ar moteris?" Agnes iš karto nurodė E. P. „nenormalumo" požymius ir kategoriškai atsisakė palyginti save ir E. P. Ji pridūrė, kad nemano, jog „likti nepastebėtai" – tebėra jos problema.

Agnes, pasitelkdama mokyklos pavyzdį, šitaip apibūdino siekimo „likti nepastebėtai" problemą: ji niekada nevalgė mokyklos valgykloje; niekada neįsitraukė į būrelių veiklą; ji varžė savo fizinius judesius; dažniausiai vengdavo pokalbių; kategoriškai vengė „berniukų, kurie buvo keistoki"; mūvėjo didesnio dydžio marškinius ir sėdėjo, rankas sudėjusi priešais save, pasilenkusi prie suolo taip, kad nesimatytų jos krūtų; ji vengė tiek vyriškų, tiek moteriškų draugijų; sėdėdavo tolimiausiuose klasės kampuose ir nedalyvaudavo klasiokų diskusijose, siekdama, kad „praeitų diena, ir aš neištarčiau nė žodžio"; savo laiką ir judėjimą ji suplanuodavo taip, kad (remiantis jos pačios pasakojimu) pro mokyklos kiemą visada praeitų tuo pačiu taku, o į mokyklą įeitų pro tas pačias duris, į kabinetą žengtų tuo pačiu koridoriumi, visur ateitų tuo pačiu laiku, o išeitų irgi numatytu laiku, namo grįždama tuo pačiu keliu ir pan. Reaguodama į mano klausimą („Ar buvo susidariusi ypač bloga situacija?"), Agnes atkirto: „Nežinau jokios, ypač blogos, situacijos, išskyrus dalykus, kurie buvo tokie akivaizdūs, kad jų nebuvo galima paslėpti. <...> Mano bendroji išvaizda <...> buvo labai akivaizdu, kad ji nebuvo vyriška, pernelyg vyriška." Nepaisant to, Agnes rūpinosi savo apranga. Ji teigė, kad rengėsi „gana panašiai" tiek pradinėje, tiek vidurinėje mokykloje. Jos įprasta apranga buvo rumbėto audinio kelnės ir marškiniai, laisvai atsagstomi prie kaklo. Paaiškėjo, kad laisvus marškinius, kaip suplanuotą priemonę, jai pasiūlė jos brolis. Netgi vystantis krūtims, ji nešiojo ankštai gaubiančius marškinius. Agnes pasikeitė tik dėl to, kad jos išvaizda, turinti moteriškų bruožų, trikdė jos brolį, kuris buvo dviem metais vyresnis už ją ir lankė tą pačią mokyklą. Jis pyko dėl to, kad Agnes rengėsi kaip mergaitė. Brolis primygtinai reikalavo, kad ji atlaisvintų marškinius. Be to, brolis skundėsi, kad ji nešanti knygas kaip mergaitė, ir reikalavo nešti jas, kaip pridera berniukams.

Kita „tęstinės raidos galimybė" yra ta, kad Agnes, kai ji grįžo iš Vidurio Vakarų miesto, privalėjo valdyti draugų, kaimynų ir šeimos narių nuomonę. Tai – aplinkos ratai, kurie, kaip skundėsi Agnes, „jau anksčiau viską žinojo apie ją". Pradžioje Agnes kategoriškai pabrėžė, kad išlikti nepastebėtai nebuvo problema „netgi tada, kai sugrįžau namo iš Vidurio Vakarų miesto". Tačiau vėliau, primygtinai klausiant, ką sakė, jai sugrįžus namo, ir kaip ją vertino jos mama, brolis ir seserys, ankstesnieji draugai, jos mamos draugai ir kaimynai, Agnes pasakė: „Tai buvo taip neįprasta, kad niekas nežinojo, kaip visa tai vertinti". Paskui pasakiusi, kad „Visi gerai elgėsi su manimi; geriau negu bet kada anksčiau; visi priėmė mane. Jie tik norėjo suprasti", ji pakeitė savo pasakojimą. Nuo tada, kai ji grįžo iš Vidurio Vakarų miesto, iki tada, kai ji išvyko į Los Andželą, gyvenimas, remiantis Agnes pasakojimu, buvo „baisus", išskyrus pirmojo darbo

patirtį gimtajame mieste. Vėliau ji pasakė, jog niekada nebegrįžtų į gimtąjį miestą. Kai U. C. L. A. buvo atlikta pašalinimo operacija, ji prakalbo, kad labai norinti išvykti iš Los Andželo, kadangi jautė, kad daugelis žmonių žinojo apie ją, „Visi šie gydytojai, seselės ir praktikantai, ir apskritai visi."

Šios situacijos dalis – konkurencija tarp jos ir pusseserės Alice; ir, be to, konkurencija bei abipusis priešiškumas tarp Agnes ir jos brolienės. Agnes grįžus iš Vidurio Vakarų miesto, būta atviro nepritarimo ir neslepiamų pykčio išraiškų. Jos brolienė, teta ir ypač jos brolis nesiliovė klausinėję, „kada ji žada baigti šiuos dalykus". Agnes prisipažino, jog šioji atmintis – skausminga, ir, visa tai prisimindama, ji jaučia neapykantą. Norint išgirsti šiuos jos komentarus, reikėjo įdėti nepaprastai daug pastangų, Be to, rezultatai buvo abejotini dėl jos neigimo ir idealizavimo. Ji kartodavo: „Jie priėmė mane"; arba neigdavo, kad norėtų sužinoti, *ką* kiti apie tai manė.

Kitą „galimybę" perteikia nesėkmingi visų suinteresuotų pusių mėginimai kontroliuoti abejotiną savigarbą, kurią kentė Agnes, kai, jai metus mokyklą, buvo sutarta, kad mokytis jai padės repetitorius, kurį skyrė valstybinė mokykla. 1957–aisiais (paskutiniaisiais jos mokymosi mokykloje metais) rugsėjo mėn. Agnes nebegrįžo į mokyklą. Jos mama, anot Agnes, tarėsi su mokyklos direktoriaus pavaduotoju dėl priemonių, kurias numato viešoji mokyklų sistema, – kasdieną į namus kviesti repetitorių. Agnes vengė prisipažinti, apie ką kalbėjosi juodvi su mama, svarstydamos šį klausimą, ir dėl kurių dalykų buvo susitarta arba nesusitarta. Agnes pareiškė, kad apie šį susitarimą neturi informacijos; ji tvirtino, jog nežino, ką mama manė apie susitarimą arba apie ką ji konkrečiai kalbėjosi su direktoriaus pavaduotoju. Agnes pridūrė, kad negalinti prisiminti, ar ilgai tęsdavosi konkrečios konsultacijos, ar ilgai repetitorius lankėsi jų namuose. Neapibrėžtumas ir tariama amnezija leido numanyti, jog tai – atmintis, apie kurią Agnes pasakė, kad „prisimindama" šiuos įvykius, ji jaučia neapykantą. Glaustas Agnes aprašymas rodo, jog per šį konsultacijų laikotarpį būta didelių nusivylimų ir konfliktų tarp jos ir mamos. Pirmąkart paklausta apie šiuos nusivylimus, ji pažymėjo, kad nors turėjo daug laiko ir retrospektyviai gali pasakyti, jog per šį laikotarpį ji galėjo padaryti gerokai daugiau negu anksčiau, „Aš jaučiausi tarsi atsiskyrėlė <...>. Norėjau išeiti ir susitikti su žmonėmis, gerai praleisti laiką. Prieš išvykdama į Vidurio Vakarų miestą, retai išeidavau iš namų. Kai sugrįžau, norėdavau išeiti, gyventi socialinį, viešąjį gyvenimą, o mane uždarydavo namuose, kuriuose neturėdavau ką veikti." Agnes taip pat užsiminė, kad jos repetitorius mokė ir kitus mokinius, kurie, tariant Agnes žodžiais, buvo tam tikru požiūriu „nenormalūs". Turint mintyse, kad Agnes iš principo nemanė, kad jos atvejis esti nenormalus, ji galėjo atsisakyti kitų komentarų, mano nuomone, dėl to, kad iš principo nepripažino, jog ji

yra „nenormali", ir kad ji gali elgtis ir jaustis „natūraliai ir normaliai", jeigu ne priešiška ir netinkama aplinka.

Viena dramatiškiausių „nežaidybiškai analizuotinų galimybių" prasidėjo kartu su organo pašalinimo operacija ir tęsėsi apie šešias savaites po operacijos.[7] Agnes, iš karto po operacijos pradėjusi rūpintis išgijimo priemonėmis, stengėsi

[7] Pastaba: *dviejų savaičių laikotarpį – iš karto po operacijos – aprašė Robertas J. Stolleris.* Priežastys, dėl kurių įtraukiamas šis aprašymas, aiškinamos šios studijos išvadose.
„Viena dramatiškiausių „nežaidybiškai analizuotinų galimybių" prasidėjo kartu su organo pašalinimo operacija ir tęsėsi apie du mėnesius. Iš karto po operacijos Agnes stengėsi išsaugoti privatumą, rūpindamasi savo vagina, prašydama suteikti jai numatytas sėdimąsias vonias, keisdama savo mediciniuius tvarsčius. Agnes reikalavo, kad visa tai ji galėtų atlikti be seselių ir aptarnaujančio personalo pagalbos; toks reikalavimas galbūt sustiprino pyktį, kurį seselės jautė Agnes. Iš karto po operacijos jai išsivystė kojų venų uždegimas, šlapimo pūslės uždegimas, šlapimo angos susitraukimas; siaurėjo vaginos anga, nepaisant to, kad operacijos metu į vaginą buvo įdėta plastinė forma. Agnes taip pat reikalavo padaryti keletą nedidelių pooperacinių procedūrų ir šitaip stabdyti komplikacijas; bet to, siekdama, kad išorinės lytinės lūpos atrodytų normaliau, ji norėjo pašalinti buvusius kapšelio audinius. Nepaisant to, kad buvo įdėta plastinė forma, naujai padarytas vaginos kanalas turėjo polinkį užsidaryti ir gyti, o tai reikalavo be perstojo modifikuoti ir platinti formą. Visos šios aplinkybės buvo ne tik skausmingos, bet ir kėlė (nors tai – tik minimalios procedūros, tačiau dažnai kartojamos) vis didesnį nerimą, kad chirurginė operacija nepavyko, nes moteriškos genitalijos funkcionavo nepakankamai normaliai, be to, jos neatrodė taip, kaip turėtų atrodyti. Nors šie nerimą keliantys požymiai buvo atidžiai stebimi ir sėkmingai gydomi, vis dėlto netgi tuomet, kai ji jautėsi pakankamai gerai ir ruošėsi vykti namo, kai kurios komplikacijos tebesitęsė. Pirmąją savaitę namuose jai prasidėdavo nekontroliuojamas šlapimo ir išmatų nutekėjimas. Be to, jos judesius varžė skausmas. Keletą savaičių tęsėsi šlapimo pūslės uždegimas, keldamas nemalonius pojūčius: nuo dažno šlapinimosi, neatidėliotinos skubos, aštraus deginimo šlapinantis iki stiprių dubens skausmų."
„Praėjus dviems savaitėms po operacijos, atsirado kiti nemalonūs simptomai. Ji vis dažniau nusilpdavo ir pavargdavo, buvo apatiška, prarado apetitą, gerokai krito jos svoris, sumažėjo jos krūtys ir šlaunys, oda prarado stangrumą, lygumą, darėsi vaškinė; jai neberūpėjo seksualiniai klausimai; ją palaipsniui apėmė depresija, užeidavo staigūs ir nekontroliuojami verksmo priepuoliai. Pirmą kartą, kai mes apžiūrėjome Agnes, jai grįžus namo, jai buvo būdingi kaip tik šie simptomai. Tai buvo tipiškos ir gana intensyvios depresijos požymiai. Šie dalykai, rodės, aiškiai patvirtina, kad padaryta klaida. Operacija atlikta pirmiausia paisant psichologinių priežasčių; Agnes identitetas – dėl medicininio personalo sprendimo – buvo taip griežtai nukreiptas moteriškumo link, kad jokios gydymo formos nebegalėjo suteikti jai vyriškumo. Be to, buvo jaučiama, kad ji neabejotinai nuoširdžiai išreiškia beviltišką savo padėtį dėl anomalių anatominių požymių ir savo jausmų; jei kas nors būtų bandęs padaryti ją vyru, tai būtų ne tik bergždžios, bet ir pavojingos pastangos, artinančios ją prie nevilties, jeigu ne savižudybės. Kai pacientas formuluoja pretenzijas dėl to, ko nori iš tikrųjų, visada, kaip galimybė, egzistuoja didesnis neapibrėžtumas negu galima pastebėti; šitaip aiškėja ir ekspertų, kurie gali nuspręsti, kad tokio neapibrėžtumo laipsnio nėra, atsakomybė. Mes neabejotinai jautėme, kad mūsų vertinimas nuodugnus ir pagrįstas, kad jis atskleidė, jog šiai

išsaugoti privatumą, rūpindamasi savo vagina, prašydama suteikti jai numatytas sėdimąsias vonias, pati keisdama medicininius tvarsčius. Agnes reikalavo, kad visa tai ji galėtų atlikti be seselių ir praktikančių, kuriomis ji piktinosi, pa-

---

pacientei būdingas moteriškumas, kaip ir daugeliui anatomiškai normalių moterų; be to, jos latentiškas ir rudimentinis vyriškumas nei laipsniu, nei kokybe nėra didesnis už tą, kurį turi anatomiškai normali moteris. Jei šis sprendimas buvo klaidingas (jeigu pacientui būdingas paslėptas vyriškumas ir nesąmoningi troškimai būti vyru, kurių mes nepastebėjome), tai reikėtų tikėtis, kad absoliutus pašalinimo operacijos pobūdis, neginčytinas ir akivaizdus vyro genitalijų praradimo faktas, turėtų sukelti (kai pacientas konkrečiai susiduria su šiuo faktu) sunkią psichologinę reakciją."

„Matydami pacientę, kuriai būdingi gana stiprūs depresijos požymiai, galėjome numanyti, kad padaryta sprendimo klaida, o pacientė dabar jaučia depresiją dėl prarastų skiriamųjų vyriškumo požymių. Taigi tyrėjai vargu ar galėjo džiaugtis, kai buvo įvardyti aiškūs klasikinės depresijos simptomai. Tačiau savo pasakojimo pabaigoje ji paminėjo papildomą simptomą. Pasak Agnes, dažnėjo staigus prakaitavimas, kurį lydėjo neįprastas jutimas, iš jos kojų pirštų pereinantis į kojas, juosmenį ir plintąs į veidą, kaip veržli karščio banga. Dėl pooperacinės menopauzės kartojosi ūmūs emociniai protrūkiai. Atlikus operaciją ir pašalinus sėklides, išnyko estrogenų, kurie sukūrė komplikuotą anatominę antrinių moters požymių visumą, šaltinis. Jai išsivystė stiprus menopauzės sindromas, dažnai būdingas jaunai moteriai, kuriai pašalintos kiaušidės. Kiekvieną anksčiau įvardytą simptomą galima sieti su minėtu estrogeno išnykimu (nors tai nereiškia, kad anatomiškai normalios moters menopauzės sindromą galima aiškinti paprasčiausiai remiantis estrogeno sunykimu). Hormonų tyrimas rodė, kad šlapime didėja FSH, kad trūksta šlapimo estrogeno. Jai nedelsiant buvo padaryta estrogeno pakeitimo terapija, ir Agnes išnyko *visi* minėti požymiai bei simptomai. Jos nebekankino depresija, atgijo susidomėjimas gyvenimu ir seksualiniais troškimais; jos krūtinė ir šlaunys įgijo įprastą apimtį; jos oda atrodė moteriškesnė ir t.t."

„Verta glaustai paminėti patologinius sėklidžių požymius. Dėl aktyvaus estrogenų poveikio jos sėklidės skyrėsi nuo normalaus vyro sėklidžių; kalbant trumpai, buvo sutrikęs normalus (kitu atžvilgiu – patologinis) vaisingos spermos gaminimas. Nenormaliose ląstelėse aptiktos įvairios degeneracinės ir nevaisingos spermatozoidų gaminimo formos. Tačiau nerasta jokio auglio ar hermafroditinės gonados (t.y. hermafroditinių požymių, kurie rodo, kad tas pats organas turi kiaušidės ir sėklidės audinių). Endokrinologo išvada buvo ta, jog „klinikinis Agnes atvejis, rodos, liudija, kad estrogeno perteklius persveria normaliam vyrui būdingą substratą". Tačiau buvo sunku paaiškinti (dėl šios priežasties Agnes atvejis endokrinologinėje praktikoje – unikalus), kodėl jos brendimo laikotarpiu – netgi gaminant pakankamą kiekį estrogeno, leidžiančio kurti visapusiškai moteriškus antrinius lyties požymius – nesiliovė vystęsis normalaus dydžio penis. Šioji anomalija tinkamai nepaaiškinta iki šiol.

„Galima tvirtinti, jog depresijos požymiai susiję su staigiu estrogeno praradimu po operacijos. Agnes niekada nebuvo šito patyrusi; šis epizodas netikėtai baigėsi, kai jai buvo išrašytas estrogenas, ir niekada daugiau nepasikartojo. Nuo šio laikotarpio ji kasdieną vartojo estrogeną.

„Agnes netrukus grįžo į ligoninę gydyti pūslės uždegimo ir atlikti nedidelę chirurginę procedūrą, kurios paskirtis – atverti vaginos kanalą. Jos tolesnis vystymasis – tiek chirurginiu, tiek endokrinologiniu požiūriu – buvo tolygus."

galbos. Iš jos pasakojimų buvo aišku, kad taip pat ja piktinosi ir seselės. Vagina tinkamai negijo. Iš karto po operacijos atsirado infekcija. Norint palengvinti gijimo procesą, reikėjo pašalinti didelę penio pavidalo plastinę formą. Dėl šios priežasties atsirado sąaugos ir visiškai užsivėrė (įskaitant tai, kas buvo atverta) anga. Kadangi mažėjo gylis, tiek lankantis chirurgas, tiek pati Agnes, remdamasi atitinkamais patarimais, rankomis mėgino atstatyti tai, kas prarasta. Jųdviejų pastangos kėlė didelį skausmą. Praėjus beveik savaitei po to, kai ji grįžo iš ligoninės, jai prasidėjo ir šlapimo, ir išmatų nutekėjimas; kartais šio proceso ji nebeįstengdavo kontroliuoti. Jos judesiai buvo skausmingi ir suvaržyti. Naująją vaginą reikėjo nuolatos prižiūrėti ir ja rūpintis. Vagina buvo pritvirtinta prie pūslės; o tai, kartu su jos ir storosios žarnos sąlyčiu, keldavo mišrius jutimus ir, pūslei plečiantis dėl šlapimo, Agnes patirdavo norą tuštintis. Prasidėjo pūslės infekcija, kartu – nuolatinis skausmas, o kartais sunkūs pilvo traukuliai. Sėklidžių pašalinimas sutrikdė androgenų ir estrogenų pusiausvyrą; visa tai spartino nenuspėjamų nuotaikų kaitą. Netrukus prasidėjo ginčai su Billu, kuris greitai neteko kantrybės ir grasino ją palikti. Nors Agnes mėgino atkalbėti savo mamą vykti į Los Andželą, vis dėlto aiškėjo, kad padėtis darosi nevaldoma ir kad ji nebegali tikėtis pati kontroliuoti savo medicininį gydymą. Kartu atsirado papildomas rūpestis: jeigu atvyks Agnes mama, vargu ar jai pavyks viską sutvarkyti taip, kad Billas ir jo šeima nesužinotų siaubingo lemiamo dalyko, kurį žinojo ji ir jos mama, *t.y.* kad Agnes augo kaip berniukas. Iki tol, kol Agnes pakartotinai atsigulė į ligoninę, ji prižiūrėjo savo vaginą ir tvarkė kitas sveikatos problemas, leisdama dienas lovoje, savo privačiame kambaryje, kur vakare sugrįždavo Billas. Todėl reikėjo išsaugoti slaptumą, neprasitariant Billo mamai, kuriai buvo pasakyta, kad Agnes turėjo operaciją, susijusią su „moteriškomis bėdomis". Be to, ji kentė gana sunkią depresiją, nepaaiškinamo ir nekontroliuojamo verksmo, nerimo protrūkius, gilią nostalgiją, kuri nuo pradžios buvo ir keista, ir nenuspėjama. Billas niršo dėl to, kad Agnes gailėjosi savęs, ir reikalavo pasakyti (nors ji negalėjo pateikti atsakymo), ar jos ligos priežastis yra fizinė, ar ji „iš tikrųjų buvo tokia visą laiką". Ji skundėsi man, kad atbuko jos mintys ir jausmai, kad ji neįstengianti susitelkti, kad ji darosi išsiblaškiusi, kad sušlubavo jos atmintis. Atsirado papildoma komplikacija: Agnes bijojo savo depresijos ir pradėjo manyti, kad „eina iš proto".

Po ypač stiprių pūslės traukulių ji vėl atsigulė į ligoninę, kurioje buvo mediciniškai prižiūrima. Traukuliai rimo; pradėtas leisti testosteronas; prižiūrima pūslės infekcija; pakartotinai praverta vaginos anga, kurios forma kontroliuoja-

ma pradžioje pasitelkiant gydymą rankomis, o paskui – panaudojant plastinį penį. Beveik po šešių savaičių depresija visiškai išnyko. Vagina gijo, tačiau tebeskaudėjo. Nepaliaujamai naudodama formą Agnes pasiekė penkių colių gylį ir galėjo įkišti pusantro colio apimties penį. Rimo ginčai tarp jos ir Billo; jiedu laukė, kol vagina bus tinkama intymiems santykiams. Agnes šitaip apibūdino jųdviejų ryšį: „Dabar yra kitaip negu buvo iš pradžių. Mes jaučiamės kaip seniai susituokusi pora."

Agnes, aprašydama savo santykius su Billu, įtraukė – vienu ar kitu konkrečiu atveju, panaudodama vieną ar kitą konkretų būdą – įvairias žaidybiškai analizuotinas ir žaidybiškai neanalizuotinas galimybes. Jeigu Agnes visi keliai vedė į Romą, tai jie bėgo viena kryptimi – jos vaikino link. Vieno mūsų pašnekesio metu, siekdamas detaliau išnagrinėti pereigos veiksnius, aš paprašiau jos smulkiai perteikti įprastus dienos įvykius ir apsvarstyti kitokio, negu ji elgėsi, veiksmo galimybes. Ji išvardijo įvykius, įtrauktus į priežasčių–padarinių grandinę, kuri vedė Billo link, o nuo jo – jos paslapčių ir „problemos" link. Visa tai nebuvo siejama su įprastais įvykiais, kuriais prasidėjo „priežasčių grandinė". Aš paprašiau Agnes papasakoti apie dalykus, kurie, jos požiūriu, buvo nepaprastai svarbūs, paskui įsivaizduoti tai, kas galėtų pakeisti juos į bloga, ir pasakyti man, kokie galėtų būti tolesni įvykiai ir pan. Ji atsakė: „Geriausias įvykis mano gyvenime buvo Billas." Paskui mes kartu juokėmės dėl nepavykusio bandymo.

Billas netiesiogiai įsiterpdavo į kiekvieną mūsų pašnekesį. Kai Agnes samprotaudavo apie pasitikėjimą savimi, kaip moterimi, netoliese būdavo ir Billo – asmens, su kuriuo ji galėdavo jaustis „natūraliai ir normaliai", – įvaizdis. Kai ji kalbėdavo apie savo netinkamumo, nepilnavertiškumo, menkumo pojūčius, Billas teikė geriausią galimybę išreikšti šiuos jausmus, nes jis buvo vienintelis (išskyrus gydytojus), kuriam ji savanoriškai atskleidė savo gyvenimo istoriją. Nors – po atskleidimo – ji jautėsi esanti menkesnė moteris, šią nuostatą iš dalies švelnino Billas, patikindamas, kad ji neturinti jaustis menkesnė, nes penis jai buvo tik nereikalingas priedėlis; tai – iš tikrųjų ne seksualinis penis, o auglys arba „dalykas, panašus į nenormalią ataugą". Billas būdavo įtraukiamas į jos pasakojimus apie profesinę karjerą, darbo nuostatas, darbo discipliną, uždarbį, pasiekimus, profesinius įgūdžius. Minėjau jo „pamokymus", kaip moteriai reikia elgtis; kad ir nežinodamas, kaip jis moko Agnes, jis darė kaip tik tai. Billas būdavo tiesiogiai arba netiesiogiai susijęs su įvairiomis galimybėmis: namų ruoša, šeimyniniais santykiais, jos elgesiu keistose draugijose, jos elgesiu Las Vegase, raginimu daryti operaciją ir primygtiniu priminimu, kad jeigu ji negali „turėti reikalų su

tais U. C. L. A. daktarais, kurie tik ir nori atlikti su tavimi įvairius tyrimus", tai atsisakytų U. C. L. A. gydytojų ir susirastų tokį gydytoją, kuris įstengtų parengti ją meilei, draugystei ir vedybiniams santykiams.

Minėjau, kad pereigos galimybės skatino Agnes siekti priskirtinio prigimtinės normalios moters statuso. Billo įtraukimas į šią Agnes veiklą siaurino grieztos naudos ir instrumentinio veiksmingumo svarstymus, renkantis strategijas ir įvertinant savo procedūrų ir jų rezultatų teisėtumą. Tie jos pasakojimai, kurie įtraukė Billą, atkakliausiai priešinasi žaidimo analizei. Vienas atkakliausių struktūrinių prieštaravimų, atsirandančių naudojant žaidimo analizę, – abipusė istorinė–perspektyvinė biografija, susidedanti iš artimų abipusių santykių ir daugiareikšmio jų vartojimo atvejų, su kuriais kiekvienas iš jų siejo šią abipusę biografiją. Kaip tik biografijos daugiareikšmiškumas padeda suprasti klaikų Agnes nenorą atskleisti Billui savo paslaptį ir vengimą pasakyti man, kaip ji buvo atskleista. Šią istoriją ji papasakojo tik mūsų pokalbių pabaigoje ir tik vienintelį kartą, man primygtinai prašant; negana to, tai buvo padaryta tarsi ginantis ir nerišliai. Abipusė biografija padėjo mums suprasti, kodėl atskleidimo galimybė jai buvo vis labiau neišvengiama ir kaip – dėl tos pačios priežasties – palaipsniui didėjo jos kančios.

Čia išnagrinėsiu dvi galimybes. Kiekvieną iš jų atliepia Billo užduodamas klausimas, į kurį Agnes (kol jos padėtis buvo nepasikeitusi ir kaip tik dėl to, kad ji neturėjo galimybių pakeisti padėtį) buvo skausmingai sunku atsakyti. Dar prieš operaciją ir prieš sužinodamas Agnes padėtį, jis klausė: „Kodėl negalimi santykiai?" Jau sužinojęs, jis klasė: „O ką apie tai kalba U. C. L. A.? Jeigu U. C. L. A. gydytojai nieko nežada, kodėl gi jų neatsisakyti ir nenueiti pas gydytoją, kuris padarytų tai, ką jie gali padaryti bet kuriam kitam asmeniui?"

Agnes ir Billas susipažino 1958 m. vasario mėn. Ji turėjo privatų kambarį. Billas aplankė ją po darbo, čia praleisdamas visą likusį vakarą. Jie ilgai bučiavosi ir glamonėjosi. Nors Agnes sutiko myluotis ir glamonėtis, vis dėlto ji neleido Billui padėti rankos tarp jos kojų. Pradžioje jis širdo dėl tokio jos erzinimo. Agnes atmetė pirmuosius glamonių ir intymių santykių reikalavimus, pabrėždama savo nekaltybę. Visa tai jo netenkino, nes (remiantis Agnes pasakojimu) ji noriai „ir aistringai" atsidavė meilei. (Ji neigė, kad mylavimasis stimuliavo erekciją.) Billas, pateikdamas jų bendravimo tąsos sąlygą, reikalavo tinkamai paaiškinti intymių santykių atsisakymo priežastį. Ji pasakė, kad dėl tam tikrų medicininių priežasčių santykiauti ji negalinti; kad šios padėties greitai pakeisti negalima; kad ją reikės operuoti; kad po operacijos jie galės santykiauti. Apie šias

„priežastis" ji kalbėjo abstrakčiai ir miglotai, ir tai sužadino Billo smalsumą. Todėl jis dar kartą pareiškė, kad norįs žinoti konkrečias priežastis. Ji pasakė, kad ji neturinti specialių žinių ir negalinti jam tinkamai atsakyti, tačiau gali paprašyti, kad šią informaciją pateiktų jos privatus gydytojas iš Šiaurės Vakarų miesto. Bijodama, kad Billas jos nepaliktų, Agnes nuvyko į Šiaurės Vakarų miestą ir paprašė savo gydytojo parašyti Billui laišką apie jos padėtį. Gydytojo laiškas, parašytas sąmoningai padedant Agnes, atskleidė tik bendrąsias „priežastis", kurių negalima pakeisti iki tol, kol jai sukaks dvidešimt vieneri metai, kadangi operacija, kuri galėtų būti daroma anksčiau, būtų pavojinga jos gyvybei (o tai, žinoma, buvo netiesa). Nors Billas viso to nežinojo, vis dėlto atsakymas jo netenkino. Jis primygtinai reikalavo, kad Agnes tiksliai pasakytų savo negalavimo priežastį, ir – po intensyvaus ginčo, kilusio dėl nepavykusių santykių, – pareiškė, jog tai yra jų draugystės ir santuokos sąlyga. Ji dar kartą mėgino nuraminti Billą pasakydama jam, kad visa tai yra atstumiantis dalykas tiek jai, tiek ir jam. Jis atšovė: „Kas gali atstumti? Ar tai kokie nors nelygumai?" Ji buvo įsitikinusi, kad turi pasirinkimo galimybę: arba nieko jam nepasakoti ir šitaip jį prarasti, arba viską papasakoti, tikintis, kad jis supras (jeigu nesupras, tuomet ji, aišku, jį praras). Galiausiai ji visą jam papasakojo. Daugelį kartų, kai aš prašydavau jos pasakyti man, kaip gi jis įsitikino (sakykim, ar jis tikrino?), ji atsisakė komentuoti. Ji pabrėždavo turinti privataus gyvenimo teisę, ir jokios aplinkybės negali jos priversti pasakyti, kaip jis įsitikino. Klausiama „Ką jis žino?", ji visuomet atsakydavo: „Jis žino tai, ką ir jūs žinote" arba „Jis žino viską, ką žino gydytojai". Agnes nieko daugiau nepridurdavo. Ji teigė, kad prieš atskleidimą „Aš buvau tarsi ant pjedestalo". Paskui ji sakydavo, jog nebeįstengė jausti, kaip anksčiau jausdavo, kad ji buvo „jo karalienė". Agnes teigė, kad jų išvykos – dėl kambarių apstatymo – į baldų parduotuves ir vedybinių planų aptarimas vyko iki atskleidimo. „Nuo balandžio", kai ji grįžo namo, ketindama prašyti gydytojo parašyti reikiamą laišką, vedybų klausimai nebuvo aptariami („dėl abejonės, kuri kilo visiems"). Jos pasakojimo nereikėtų suprasti paraidžiui. Vėliau pokalbiai buvo atnaujinti kaip tik dėl abejonės. Taigi Agnes užuominos, kad „daugiau apie tai nebuvo kalbėtasi" iš dalies susijusios su pažeminimu, kurį ji jautė, galiausiai prisiversdama pasakyti Billui, kad ji tarp savo kojų turinti penį ir kapšelį, kad tai – jos atsisakymo turėti intymius tarpusavio santykius priežastis.

Jausmai, kurie išliko po šio atskleidimo (kad ji esanti menkesnė moteris), pradžioje sumišo su pasibjaurėtina mintimi, kad Billas galbūt yra „nenormalus". Ji atmetė šią mintį, prisimindama, kad Billas ją įsimylėjo dar prieš sužino-

damas apie jos padėtį; prisimindama jo pasakojimus apie jo meilės nuotykius ir seksualinio patyrimo atvejus; apsvarstydama jo žodžius, kad tai – „vienokio ar kitokio pobūdžio auglys ar panašus dalykas"; įvertindama, kad būtent jis paragino daryti operaciją, kuri ištaisytų šią padėtį. Kartais, mums kalbantis, ji pabrėždavo, kad jo elgesys niekuo – nei manieromis, nei išvaizda, nei charakteriu, nei jo požiūriu į ją bei kitas moteris, nei jo požiūriu į vyrus – nebuvo „panašus į homoseksualų elgesį". Homoseksualais ji laikė moteriškai atrodančius vyrus, kurie rengėsi kaip moterys. Ji aptiko jo „nenormalumo" galimybę: bjaurėdamasi prasitarė, kad nenorėtų jo matyti, jei „galiausiai" suprastų, kad jis yra „nenormalus". Po operacijos Urologinio skyriaus internas ir vizituojantis gydytojas parašė ataskaitą apie Billo išvaizdą ir elgseną. Kartą gydytojas susidūrė su Billu, kai jis ėjo iš Agnes palatos. Jis nuolat lankydavo Agnes ligoninėje. Gydytojo ataskaitoje buvo rašoma, kad jį nustebino mažas Billo ūgis, dailūs tamsaus gymio bruožai ir elegantiškas elgesys. Išeidamas iš palatos Billas metė žvilgsnį į gydytoją, ir šiame žvilgsnyje pastarasis įskaitė: „Mes abu žinome, kas čia vyksta". Mes nebuvome linkę pasitikėti vizituojančio gydytojo ataskaita, nes kiti vertinimo atžvilgiai atskleidė, kad jis nemėgsta Agnes. Jis kategoriškai priešinosi sprendimui ją operuoti, tvirtindamas, jog šitaip daryti nėra nei būtina, nei etiška. Jo įsitikinimu, būta analinių lytinių santykių, o tai rodo suglebę analiniai raumenys. Svarstydamas klausimą dėl nežinomo estrogenų šaltinio, jis darė prielaidą, kad Agnes (arba savarankiškai, arba susitarusi su kitais) daugelį metų vartojo estrogenus, kaip išorinę priemonę. Visos mūsų pastangos pasikalbėti su Billu būdavo bergždžios, nes jis apskritai atsisakė kalbėtis.

Kitą Agnes pereigos galimybę sudarė Billo įtikinimas dėl „U. C. L. A. gydytojų pasirinkimo". Pateisinti Billui savo apsilankymus U. C. L. A. buvo viena svarbiausių Agnes užduočių (tiek prieš operaciją, tiek ir po jos, nors, žinoma, dėl skirtingų priežasčių). Billo įsitikinimu, ji turėtų siekti, kad U. C. L. A. daktarai gydytų ją „be visų šių keistų reikalų. Jie nori pasinaudoti tavimi ir nesiruošia nieko daryti. Jiems svarbu – tirti. Tu esi tik bandomasis triušis." Agnes reakcija išryškėdavo šeštadieniniuose rytmečio pokalbiuose: ji stengdavosi paskubomis pateikti tinkamą atsakymą, kartodama, kad ji negali ginčytis su juo, nes „tuo požiūriu, kurį jis turi mintyse, jis yra visiškai teisus. Bet aš žinau tai, ko jis nežino." (Kad ji užaugo kaip berniukas ir kad specifinis mūsų domėjimas ja turi būti slepiamas, kai ji kalbasi su Billu.) Kadangi Billas buvo nekantrus tiek dėl lėtos procedūros, tiek dėl mįslingų šeštadieninių rytmečio pokalbių, kuriuos Agnes perteikdavo jam, kaip mūsų primygtinį norą tirti, ji turėjo suvaldyti Billo

nekantrumą ir pasistengti įtikinti jį, kad U. C. L. A. specialistai tinkamai ją prižiūri. Jai reikėjo pripažinti jo nuostatą, kad ji neturinti taikstytis su šiomis „kvailystėmis"; be to, ji negalėjo nesutikti su jo reikalavimu, kad mes – kadangi jai yra kažkas ne taip – arba kažką darytume, arba ją paleistume. Tačiau Agnes turėjo ir papildomą tikslą: ji siekė, kad operacija būtų padaryta kompetentingai ir minimalia praradimų kaina. Tačiau dėl šios priežasties ji turėjo įsitraukti į tyrimą. Ir ne tik dėl anatominių pokyčių, kurie rūpėjo Billui (o mums tai buvo tik nedidelė tyrimo interesų dalis). Papildomi tyrimo interesai – tai faktas, kad iki septyniolikos metų ji augo kaip vyras. Todėl Agnes ir nesugebėjo atsakyti Billui, kadangi, kalbant jos pačios žodžiais, „Tai – kažkas, ką aš žinau, o jis nežino. Todėl, kaip aš apytikriai manau, jis galvoja, kad aš čia atvykau ir buvau sutrikdyta bei sugluminta gydytojų, kurie įsivaizdavo, kad susidūrė su jaunute mergina, kuri ne kažin ką tegalvoja ir kurią paprasčiausiai galima tyrinėti. <...> Tai didžioji mano problema, nes drauge su juo negaliu aptarti šio dalyko, negaliu paaiškinti jam, kad šiuo požiūriu jis klysta, kadangi ta prasme, kurią jis turi mintyse, jis yra visiškai teisus. Tačiau jeigu *aš* šitaip galvočiau, tai būčiau visiškai neteisi. Štai kodėl aš priversta laukti. Nes aš žinau tai, ko jis nežino. Štai kodėl aš turiu laukti."

Po operacijos Agnes vėl prireikė argumentų, kadangi ji baiminosi dėl savo depresijos ir dėl daugelio keblumų, kurie išryškėjo per pirmąsias jos sveikimo savaites. Jos teigimu, vienos bėdos keitė kitas. Ją baugino visa tai, kas vyko. Be kitų dalykų, Agnes buvo svarbu įsitikinti, kad ji nėra „išprotėjusi", ir pasikliauti tuo, kad jai palengvėja kalbantis su mumis; tačiau viso to ji neįstengė paaiškinti Billui. Kalbantis apie tai su Billu, jis arba laikydavosi savo nuomonės, arba siekė jos patikinimo, kad jos psichologinės problemos visapusiškai priklauso nuo fizinių pokyčių po operacijos, kad ji esanti ne *ta*, t.y. paniurusi, irzli, savęs gailinti, verkšlenanti, savanaudiška, asmenybė, kad tai nėra jos „*tikras*" charakteris. Netgi paskui, kai vagina pradėjo tinkamai gyti, o jos depresija – rimti, ji tebenorėjo ir, tiesą sakant, netgi troško tęsti kassavaitinius pašnekesius. Agnes nerimas iš dalies buvo susijęs su jos vaginos funkcionavimu ir nuolatiniu klausimu, užduodamu sau pačiai: ar Billas – prieš arba po jų lytinių santykių – ruošiasi ar nesiruošia ją vesti? Agnes laikė savaime suprantamu dalyku, kad ji turi sutikti dėl lytinių santykių (su nauja vagina) dar prieš vedybas. Tariant jos žodžiais, „Tai ir yra dėl to; tai yra dėl santykių". Kartu Agnes rūpėjo neužtikrintumas, kurį ji jautė, suprasdama pasikeitusius santykius su Billu, kai ji lygino dabartinius ir ankstesnius susitarimus, dėl kurių kalbėtasi prieš daugelį mėnesių. Ji

suprato, kad santykiai dar labiau keisis per artėjančius mėnesius. „Dabar", – ištarė ji, – „mudu esame kaip sena sutuoktinių pora". Drauge ji išreiškė savo įsitikinimą, kad mes žinome apie Billą daugiau negu ji, t.y. žinome daugiau negu pasakome. Viename paskutiniųjų interviu ji paklausė (pirmą kartą per visus mūsų pašnekesius), ar aš galėčiau pasakyti jai savo nuomonę apie Billą ir ar aš manąs, kad Billas yra „nenormalus". Atsakiau, kad žinau apie Billą tik tai, ką ji pati man papasakojo apie jį; kad niekada jo nemačiau ir su juo nekalbėjau; kad būtų neobjektyvu piršti jai mano nuomonę apie jį.

Tai, kad Agnes buvo linkusi pereiti kartu su mumis, reikėtų sieti su būdu, kuriuo remdamiesi atlikome tyrimą; jos problemą įtraukėme į kompetentingą, laiduojamą ir patikimą veiklą, nekeldami į pirmą vietą „tyrimo svarbos" (o tai, Agnes supratimu, gynė jos privatumą). Taigi, nors Agnes panoro įvertinti „visus tuos testus" ir surūšiuoti klausimų komplektą pagal įvairias taisykles, ji pati naudojo apsimetinėjimo priemones. Agnes buvo leista pasiimti su savimi klausimų komplektą, jį surūšiuoti ir kitą savaitę grąžinti psichologui. Agnes pasakė, kad Billas visada norėjo suprasti, kaip ji išdėstytų kortas, „bet aš sumaišiau visas kortas taip, kad jis negalėtų nieko suprasti." (Agnes nusijuokė.) Kita jos perėjimo kartu su mumis priemonė buvo „paslaptys", kurias Agnes, nepaisydama jokių kliūčių, gebėjo ginti. Nors mes trys kalbėjomės su ja maždaug septyniasdešimt valandų, o papildomai su ja kalbėjosi Urologijos bei Endokrinologijos skyrių personalo nariai, nors, siekdami gauti informaciją, pateikėme ir tiesioginius, ir netiesioginius klausimus, būta mažų mažiausiai septynių kritinių sričių, kurios nieko neatskleidė. Šios sritys: 1) išorinio hormonų šaltinio galimybė; 2) bendravimo tarp Agnes ir jos mamos bei kitų asmenų pobūdis ir mastai; 3) bet kuris galimas liudijimas (o ką jau kalbėti apie detalius faktus), susijęs su jos vyriškais jausmais ir jos vyriška biografija; 4) kaip, be šlapinimosi reikmių, buvo naudojamas jos penis; 5) kaip ji seksualiai tenkindavo pačią save ir kitus, o ypač savo draugą (ir prieš atskleidimą, ir paskui); 6) bet kurio homoseksualinio jausmo, baimės, minčių ir veiklos pobūdis; 7) jos jausmai apie save, kaip apie „netikrą moterį". Kai kurios jos valdomos pereigos su *mumis* detalės aiškėja kitoje šio teksto dalyje, aptariant specifinius valdymo priemonių bruožus.

Reikia atsakingai pažymėti: jei Agnes gebėjo pereiti kartu su mumis, tai ir man teko ne kartą pereiti drauge su ja. Būta daug mainų galimybių tarp Agnes ir manęs, kai aš vengdavau teikti jai pageidaujamą informaciją, stengdamasis neparodyti savo nekompetentingumo ir šitaip išsaugoti mudviejų tar-

pusavio ryšius. Pavyzdžiui, aš negalėjau atsakyti jai, kuo skiriasi vyro ir moters šlapimas. Keletą kartų, kalbėdama apie savo atvejį, ji domėjosi teisinio pobūdžio klausimais, kuriuos ji suformuluodavo pakankamai aiškiai. Kadangi man netekdavo susidurti su panašiais dalykais, tai neturėjau žalio supratimo, ką reikėtų jai atsakyti. Kai Agnes pradėjo kamuoti skausmai dėl pūslės ir žarnų komplikacijų, ji klausė, ar aš galįs pasakyti, kiek visa tai tęsis ir kaip įvykiai gali plėtotis paskui. Keletą kartų prieš operaciją ji teiravosi, ar aš galįs jai pasakyti, ką žinau apie galimą sprendimą. Ne kartą ji prašė manęs apibūdinti operacijos ir pooperacinės priežiūros detales. Jai rūpėjo ir anatominiai klausimai. Vienas jų buvo susijęs su paslaptingu „kietu daiktu", kurį ji aptiko naujosios vaginalinės ertmės prieigose. Jos supratimu, aš galįs paaiškinti šį reiškinį. Mano žmona studijų laikotarpiu tyrė hormoną, relaksiną, ir jo poveikį gaktos sąvaržai, atlikdama šiuos tyrimus su bandomaisiais gyvūnais. Aš apibūdinau kietą daiktą kaip gaktos sąvaržą ir pasakiau jai, koks gali būti relaksino poveikis, kai kremzlė veiksmingai atpalaiduojama prieš naujagimiams gyvūnams praeinant žemyn vaginaline ertme. Aš slaptai vyliausi, kad, taikydamas šį atvejį žmonėms, nepasakoju jai nebūtų dalykų; šito tikėjausi iš dalies dėl to, kad norėjau kalbėti tiesą, bet galbūt dar labiau troškau išsaugoti draugystę, bendravimo slaptumą ir jausmą, kad mes sudarome sąjungą, kad tarp mūsų nėra paslapčių, nes man žinoma daug privačių dalykų apie ją; kad ir ką ji bepasakytų man, niekas neįstengtų pakeisti mūsų simpatijų jai arba mūsų noro daryti tai, ko reikia jos laimei ir gerovei. Tipiškas mano atsakymas į jos klausimus rėmėsi nuostata: pasakyti Agnes viską, ką gebėčiau pasakyti apie dalykus, kurie ją domina, ir įtikinti ją, kad galėčiau atsakyti į jos klausimus, tačiau jai pačiai būtų žymiau geriau, jeigu į šiuos klausimus atsakytų gydytojas Stolleris (kadangi šie atsakymai turi jai didelę vertę, labai svarbu – autoritetingi atsakymai). Turiu prisipažinti, kad tai būta improvizuoto atsakymo, kurį kartą sužadino netikėtas Agnes klausimas. Kadangi šis atsakymas buvo tinkamas, aš jį pasitelkiau kaip paskesnių galimybių strategiją. Pridurtina, jog Agnes, kad ir kokie būtų patikinimai, negalėjo klausinėti ir puikiai *suprato*, jog negali klausinėti (o ir aš nebūčiau pasirengęs jai pasakyti visą tiesą), ar gali būti ir kaip gali būti pakeistas sprendimas dėl jos operavimo, jeigu ji būtų pateikusi atsakymus į septynias klausimų rūšis, apie kurias mes norėjome sužinoti, tačiau neįstengėme gauti jokios informacijos.

Valdymo priemonių apžvalga

Agnes, kitaip negu homoseksualai ir transvestitai, buvo įsitikinusi, kad ji – savo prigimtimi, nuo pradžių, iš tikrųjų, visų pirma – yra moteris. Šioje nuostatoje nebuvo – kiek mums pavyko pastebėti – nei pašaipos, nei apsimetimo. Šiuo aspektu Agnes nenukrypstamai laikėsi „normaliųjų" požiūrio.

Vis dėlto tarp Agnes ir „normaliųjų" būta svarbių skirtumų, nes normaliųjų nuostatos neapima antrinių minčių, o Agnes nuostatos buvo susijusios su kitų asmenų atsakymų nežinomybe. Jos nuostatos buvo prižiūrimos ir valdomos pasitelkiant įžvalgumą, apgalvojimą, įgūdžius, mokymąsi, kartojimą, reflektyvumą, tikrinimą, peržiūrėjimą, grįžtamąjį ryšį ir pan. Agnes teisė – būti vertinamai kitų kaip prigimtinė moteris ir šitaip vertinti kitus – buvo pasiekta sėkmingai valdant rizikos ir nežinomybės situacijas. Verta aptarti kai kurias priemones, kuriomis remdamasi ji gebėjo išsaugoti ir pateisinti savo nuostatas.

Jos priemonės rėmėsi svarbia sąlyga – pažinti save; o tai, bendraujant su kitais, niekam neturėjo rūpėti, nors kiti jai buvo svarbūs. Kaip minėjau, šioji slepiama informacija, jos požiūriu, buvo potencialiai žeminanti ir žeidžianti. Agnes buvo realistiškai įsitikinusi: vargu ar naudinga teikti „teisingas nuorodas" kitiems asmenims, jeigu jos paslaptis būtų atskleista. Šiuo požiūriu Agnes pereigos raišką galima palyginti su Goffmano aprašytu įspūdžių valdymu socialinėse aplinkose.[8] Tačiau šis palyginimas (dėl priežasčių, kurias atskleis tolesnis aptarimas) yra paviršutiniškas.

Teigdamas, kad Agnes pasiekė priskirtinį prigimtinės moters statusą sėkmingai valdydama rizikos ir nežinomybės situacijas, neturėjau mintyse, kad Agnes žaidė žaidimą, kad tai buvo jos intelektinis užsiėmimas, kad ji įgudo labai gerai valdyti savo ego, gebėdama sėkmingai ir lengvai pereiti iš vieno lyties vaidmens į kitą. Aš jau minėjau keletą būdingų faktų. Jų galima pasitelkti ir daugiau. Agnes buvo ne tik sunku, bet ir pasibjaurėtina įsivaizduoti save atliekant „vyro" vaidmenį. Kai kurie atminties sandai buvo nepaprastai skausmingi; jie sunyko kaip sąmoningo veiksmo pagrindai. Kai Agnes sužinojo, kad priimtas sprendimas ją operuoti, ankstesnį jos norą daryti operaciją pakeitė baimė. Juk tuomet, kai ji gulės ant stalo visiškai nekontroliuodama padėties, gydytojai,

[8] Erving Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life,* University of Edinburg, Social Sciences Research Centre, 1956. [Goffman, Erving. 2000. *Savęs pateikimas kasdieniame gyvenime* (iš anglų kalbos vertė Milda Keršienė-Dyke). Vilnius: Vaga.]

nepasikonsultavę su ja, gali nuspręsti pašalinti ne jos penį, bet krūtis. Ši mintis slėgė ją tol, kol ji neįsitikino, kad nieko panašaus negali įvykti. Prigimtinė moteris buvo prielaida, kurią turėjo atliepti įvairios jos strategijos. Agnes nebuvo žaidėja. „Prigimtinė moteris" – tai būdingas institucinis suvaržymas, „iracionali duotybė", *dalykas*, kurio ji *primygtinai* siekė, nepaisydama priešingų veiksnių ir gundymų, susijusių su alternatyviais siekiniais bei tikslais. Siaurėjo jos priemonių pasirinkimo apimtis: jos pastangos apsvarstyti, vertinti tinkamas progas (o ką jau kalbėti apie mėginimus jas įgyvendinti), nuosekliai laikytis naudingumo ir efektyvumo normų. Dėl šios priežasties atsirado „suvaržymai", kurie kliudė įgyvendinti tam tikrus racionalius elgesio principus, o ypač tuos, kurie naudojami kaip tam tikri žaidimai, procedūriniai modeliai, kuriais remiantis formuluojami formalūs praktinės veiklos principai.

Aptariant jos „valdymo priemones", atkreiptinas dėmesys ne tik į strateginės analizės trūkumus; tik iš dalies vartotinas netgi „valdymo priemonių" terminas. Jis yra naudingas, kadangi leidžia išvardyti šias priemones. Tačiau šis terminas – dėl tos pačios priežasties, kuri palengvina išvardijimą, – trukdo suprasti reiškinius, kuriuos reikia apibrėžti. *Šie reiškiniai – tai Agnes tęstinės veiksmo kryptys, kurių paskirtis yra prižiūrėti savo praktines aplinkybes ir valdyti jas kaip nuorodų struktūrą.* Nerimą kelia bruožas, su kuriuo nuolatos susiduriama. Tai – neaiškus ir mažai težinomas laiko vaidmuo. Laikas – kaip veiksmo funkcija – struktūrizuoja dabartinių situacijų biografiją ir perspektyvas, plėtojantis pačiam veiksmui. Nepakanka pasakyti, kad Agnes prižiūrėjo situacijas laiko atžvilgiu. Nepakanka teigti, kad šis laikas – chronometrinis. Yra ir „vidinis" – pakartotinio surinkimo, prisiminimo, numatymo, lūkesčių – laikas. Nagrinėti Agnes „valdymo priemones", neatsižvelgiant į šį laiką, galima tol, kol formalioji galimybių sandara yra epizodinė; Goffmano analizė arba pasitelkia epizodus, kaip iliustraciją, arba pertvarko situacijas, kurias jo schema analizuoja kaip epizodines. Kai šie įvykiai yra neepizodiniai, strateginė analizė susiduria su keblumais. Tinkama analizė reikalauja teorinio sumanumo, nes teorinius pasirinkimus svarbu jungti į visumą, visiškai nevaržomai pasitelkti metaforą ir tikėtis, kad visa tai padės sukurti patikimą reprezentaciją. Šį perspėjimą, kad ir skurdžiomis priemonėmis, galima iliustruoti: netinka sakyti, jog Agnes tiesiog perėjo. Svarbu pabrėžti aktyviąją nuosaką: ji gebėjo pereiti. Kad ir kokia neišsami ši frazė, vis dėlto ji apibendrina Agnes bėdas. Šioji frazė tinkamai apibūdina ir *mūsų* bėdas, padeda atidžiai ir pagrįstai įvertinti šių bėdų pobūdį.

Išvardijęs kai kurias jos pasitelkiamas valdymo priemones, vėliau aptarsiu praktines aplinkybes, nagrinėdamas šias priemones kaip praktinių aplinkybių valdymą, siejamą su nuorodų struktūra.

Pereigos priemonės

Agnes, nenorėdama teikti mums informacijos, pasitelkė daug priemonių; visos jos gana gerai žinomos. Ji dažnai vartojo eufemizmo formą. Reiškiniai, apie kuriuos ji kalbėjo, buvo žymiai geresni, vertingesni, gražesni, malonesni negu tikrovėje. Kai kurie pavyzdžiai: pirmasis Agnes darbas, kurį ji gavo grįžusi iš Vidurio Vakarų miesto, nebuvo tik „blanki" rutina. „Taip, viskas buvo nuostabu"; „Tai buvo geriausias darbas, kurį aš kada nors esu turėjusi"; „Visi čia buvo šaunūs; mes puikiai sutarėme"; „Aš tebesusirašinėju su *visomis* merginomis"; „čia buvo linksma"; „visi draugiškai ir nuotaikingai šnekučiuodavome". Pasakodama Agnes sumažindavo savo specifinių pareigų svarbą. Prašoma apibūdinti šias pareigas, Agnes pažymėdavo, kad kalbėti apie tai, „tiesą sakant", nėra įdomu. Be to, jos ankstyvoji moteriška istorija, kaip minėta, būdavo sureikšminama, o faktai, liudijantys, kad ji augo kaip berniukas, slepiami.

Kitas būdas, leidžiantis slėpti informaciją, – kalbėti apibendrintai, naudoti užuominas ir atsargias, neasmeniškas nuorodas, kalbėti remiantis beasmene forma. Turime mintyse, kad kaip tik taip ir elgėsi Agnes, kai sakėme, kad ji „išsisukinėja". Kita mėgstama priemonė: apsimesti, kad ji nežino, apie ką kalbama, arba teigti, kad niekada negirdėjusi to, apie ką anksčiau buvo kalbėtasi.

Ir vis dėlto, primygtinai prašoma aptarti su mumis dalykus, apie kuriuos Agnes nenorėdavo kalbėti, ji pasitelkdavo vadinamuosius „legalizmus". Agnes pabrėždavo, kad atsakydama ji remiasi tikslia pažodine sakinio ir klausimo prasme. Kai aš pasiūlydavau jai prisiminti tai, ką ji sakiusi ankstesnėmis progomis, Agnes mėgindavo atkreipti mano dėmesį į pažodine prasme tikslų anksčiau pasakytų dalykų atkūrimą. Mėgstama jos priemonė buvo leisti kitiems asmenims, o daugelio mūsų pašnekesių atveju – man, vadovauti pokalbiui ir, prieš atsakant jai pačiai, suprasti, iš kur pučia vėjas. Agnes būdas – leisti aplinkai mokyti ją atsakyti į klausimus, kurių tikisi šioji aplinka. Kartą, mums šnekantis, Agnes atskleidė savo priemonę, paklausdama manęs, ar, mano nuomone, ji atsakiusi normaliai.

Gana gerai pažįstamose situacijose ji iš anksto planuodavo alternatyvių krypčių raidos galimybes ir spręsdavo apie vienos ar kitos krypties pasirinkimo sąly-

gas, dar prieš įgyvendindama šiuos pasirinkimus. Sakykim, svarstydama galimybę atsisakyti medicininės apžiūros, kurioje gydytojas tirtų jos genitalijas, Agnes iš anksto gerai apsvarstė įvairius atsakus, kurių reikėtų tikėtis, jeigu ji atsisakytų leisti save apžiūrėti. Ji pasakė: „Gydytojai manęs niekada netyrė, ir aš šito nenoriu". Aš pasiteiravau Agnes, ką, jos nuomone, atsakytų gydytojas, jeigu ji neleistų apžiūrėti jos genitalijų? Ji tarė: „Manau, kad jis atsakytų ‚O!', ‚Keista', arba kažką panašaus".

Kai tik būdavo galima, o ypač kai atsiskleisdavo svarbių laimėjimų ir didelės rizikos galimybė, Agnes iš anksto slapta „įrėmindavo" situaciją. Ji mėgindavo išsiaiškinti kritines situacijas dar prieš susidurdama su jomis. Pavyzdžiui, ji labai norėjo dirbti valstybės tarnautojo darbą, tačiau baiminosi, kad būsimi tarnautojai tiriami itin kruopščiai. Ji prisiminė, kad tokio tyrimo aplinkybes gali žinoti jos šeimininkas, ugniagesys, ir nutarė pasikalbėti su juo. Agnes nenorėjo aiškinti, kodėl ji vengia eiti į apžiūrą, kuri gali nepasisekti: „Jis nesuprato nieko, ko aš klausinėjau, turėdama galvoje savo problemą. Tiksliau, aš kėliau įprastus klausimus. Aš pasakiau (na, panašiai): jums teko dalyvauti medicininėje apžiūroje? Jis atsakė: o, taip. Aš tariau: o?; kokios rūšies apžiūroje? Ar tai nuodugni apžiūra? Jiems rūpi tai, ar tu esi laimingas, ar kažkas panašaus? Ne, – atsakė jis, – tai nėra nuodugni, o, sakyčiau, lengva apžiūra."

Kai tik Agnes pajausdavo galimybę, kad kitas asmuo gali klausti apie jos ankstyvojo vyriško brendimo tarpsnį, ji ypač puikiai gebėdavo nukreipti informaciją. „Ne, tiesą sakant, aš nenoriu jokio tikrinimo. Tikrinimu aš vadinu didesnį ar mažesnį skverbimąsi į mano praeitį. <...> Aš *nemanau*, kad tai *vis dėlto* įmanoma, nebent jie mėgintų sužinoti apie laikotarpį, kai buvau jaunesnė, tačiau <...> ." Todėl ji vengė teikti informaciją apie darbo prašymo formas, kurios skatintų darbdavius ją „tikrinti". Ji šitaip aprašė savo darbo prašymo pildymo procedūrą: „Kai manęs klausiama, ‚Ar jūs esate turėjusi svarbių operacijų?', visada atsakau – ‚Ne'. ‚Ar jūs turite fizinių ydų?' Visada atsakau – ‚Ne'. Sakau, kad nesu konfliktiška, nes, jeigu atsakyčiau ‚Taip', jie tikriausiai tai pastebėtų ir paprašytų manęs paaiškinti. Aš linkusi apeiti šiuos klausimus ir likti nepastebėta. Jeigu aš pradėčiau elgtis kitaip, tai tikriausiai atsidurčiau blogesnėje padėtyje. Turiu galvoje, kad būtų sunkiau rasti darbą ir t.t. Bet kuriuo atveju aš nemanau, kad turiu teisingai atsakinėti į panašaus pobūdžio klausimus." Agnes apibendrino: „Visą laiką nevengiu nedidelio nekalto melo, ir aš manau, kad visa tai <...>, visa tai būtina, viso to reikia norint pasiekti rezultatų."

Kai kuriuos nedidelio nekalto melo pavyzdžius sukurdavo vaizduotė, kiti – būdavo improvizuojami. Jos atsakymai į minėtus klausimus atskleidė keletą būdingų bruožų: 1) ji atrinkdavo tuos klausimus, kurie, jos vertinimu, nereikalauja tolesnio aiškinimo; 2) jos atsakymai, kad ir klaidinančiai perteikiantys kai kuriuos biografijos faktus, buvo *tipiški* moters stenografininkės (kaip ją pačią sau pateikė Agnes) atsakymai, susiję su lūkesčiais, kuriuos ji tikėjosi gebėsianti atliepti, jeigu būtų priimta į darbą; 3) iškilus nesutarimo atvejams, ji pasikliovė savo gebėjimu improvizuoti tinkamus paaiškinimus. Agnes detaliai pažino ir buvo gerai perpratusi konvencinius lūkesčius, kurie apėmė labai plačios apimties kasdienes situacijas: „Aš visada pasirengusi" atsitiktinumams. Puikus rutininių, kitais atvejais nepastebimų, socialinių struktūrų supratimas ir jų, kaip veiksmų pagrindo, panaudojimas Agnes veiksmams teikė „manipuliacinį" atspalvį. Agnes, suprasdama stabilios tvarkos būtinybę, teikė aiškią pirmenybę, vartojant Parsonso terminus, „adaptacijos" padaliniui.

Agnes požiūriu, svarbu išlikti budriai ir nepainioti prigimtinės moters ir alternatyvių – vyro, vyro homoseksualo ir pan. – požymių. Formuodavosi dvigubo susitarimo jausmas, ypač kai ji kalbėdavosi su gydytojais ir manimi. Ji priklausė nuo pašnekovų akstino „tikrinti", „išsiaiškinti". Jų užuominos galėjo būti gana nekaltos, bet jos įžvelgti sąmoningi ar nesąmoningi kaltinimai – dėl netikros, nenormalios moters arba vyro homoseksualo statuso – vertė ją jaustis nejaukiai. Vienintelis pasirinkimas, žinoma, buvo prigimtinė moteris. Kalbėdamasi su manimi Agnes pabrėždavo, kad reikėtų „teisingai suprasti šiuos dalykus". Ne vieną kartą ji pabrėždavo, kad aš kalbu ne visai tiksliai, nes klaidinamieji kaltinimai nusveria prioritetines reikšmes. Tarkim, kartą aš peržiūrėjau tam tikrą medžiagą, kurią pateikė Agnes, aprašydama savo jausmus tuo laikotarpiu, kai ji gyveno su savo kambario drauge Los Andžele, ir pirmuosius savo vakarėlius. Ji tarė: „Aš supratau, kad *jie* laiko mane visiškai normalia ir natūralia, ir visa tai teikia man didesnį ar mažesnį pasitenkinimą, suprantate, jaustis kaip tik taip." Aš patikslinau: „Turite galvoje, kad jus laiko moterimi, ar tai norite pasakyti?" Agnes atšovė: „Ne *moterimi*, ne laiko *moterimi*, bet visiškai normalia, visai nepaisydami mano problemos." Kalbantis su ja ir vartojant įprastinį pasakymą, kad ji „elgiasi kaip moteris", būdavo išplėtojamas vienoks ar kitoks tos pačios esminės temos variantas: aš *esu* moteris, bet kiti nesuprastų, jeigu jie žinotų, kaip aš subrendau arba ką aš turiu tarp savo kojų. Pašnekesio reikmė – kad aš laikyčiau Agnes prigimtine moterimi – būdavo papildoma kita reikme: „Noriu, kad jūs teisingai suprastumėte". Pavyzdžiui, „Aš nebuvau tikra, nes ketinau elgtis normaliai. Aš neketinau

elgtis kaip nors kitaip." Kitas pavyzdys. Negalima sakyti, kad pirmojo vakarėlio su savo kambario draugėmis patyrimas buvo „itin žavus". Aš apibūdinau šią progą kaip itin žavingą, tačiau ji griežtai ir dirgliai atkirto: „Ką jūs turite galvoje? Tai nebuvo itin žavu. Aš sakiau, kad pirmą kartą savo gyvenime aš jaučiausi gerai bendraudama su žmonėmis ir diskutuodama apie įvairius dalykus. <...> Nieko itin žavaus. Viskas buvo, sakyčiau, *natūralu!*"

Kitas Agnes rūpestis (kad aš viską teisingai suprasčiau) sietinas su mano pastabomis. Kartą ji pasiteiravo, ką gi aš užrašinėju, ir, rodos, jautėsi truputį nepatogiai dėl to, kad mūsų pašnekesiai būdavo įrašomi (nors po ketvirto ar penkto pašnekesio ji nebesivaržė). Šiek tiek pagalvojusi ji, rodos, susitaikė su įrašinėjimu, tardama: „Žinoma, jūs visada galite grįžti prie įrašų ir pataisyti savo pastabas. Kad ir koks nuovokus būtų žmogus, jis gali nesuprasti, ką sako kitas, jeigu jam tinkamai nepaaiškinama; o tai, kas pasakoma, gali turėti poveikį kitiems; esu tikra, kad kiti gydytojai tikriausiai norėtų išklausyti pokalbius ir, esant panašiems atvejams, <...> susieti su šiais parodymais."

Agnes – tiesiogine prasme – užkirto kelią „klaidinančioms interpretacijoms", nurodydama man savo veiksmų „priežastis" ir pateikdama „paaiškinimus". Ji taip pat norėjo išsaugoti kontrastą tarp savo biografijos, savo perspektyvų ir būdo, kuriuo vadovaujantis jos atsiskleidžia vaizduotėje, žaidime, vaidyboje, ketinime, parodijoje, apsimetinėjime, spėliojime, paprastame teorizavime ir pan. Galimas daiktas, kad pati Agnes gerai suvokė būdą, kuris leidžia vėlesnes interpretacijas sieti su precedentais, aptinkamais abipusiškai žinomose jos sąveikų su vienu ar kitu asmeniu istorijose ir, žinoma, santykių su gydytojais ir Billu istorijose. „Klaidinančių interpretacijų" galimybė ne tik skatino kitas nepalankių sprendimų (turint mintyse operaciją) galimybes, bet – dėl atsiradusio pasitikėjimo – atskleidė grėsmingą apgaulės perspektyvą.

Keletą kartų Agnes atkreipė dėmesį į būdingą pasikartojimą, susijusį su „nerūpestingumu", turėdama galvoje įprastą išvaizdą. Ne kartą ji kalbėjo apie pasikartojantį „nerūpestingumą". „Atrodo, kad esi *labai* nerūpestinga, tačiau, kai pastebi aplinkybes, supranti, kad šito apskritai negalima vadinti nerūpestingumu." Agnes pabrėžė įprastos išvaizdos, susijusios su vidiniu budrumu, svarbą. Aš pažymėjau: „Vadinasi, gali atrodyti, kad elgiesi įprastai, o iš tikrųjų yra kitaip, nes nesijauti įprastai. Ar tai norite pasakyti?" Ji atsakė: „Ne visai taip. Aš jaučiuosi įprastai dėl to, kad jaučiuosi normaliai ir natūraliai, ir visa kita, bet aš *suvokiu* <...>, kad turiu būti atsargi." Ji pridūrė: „Neužmirškite, kad aš tebesu normali mergina." Papildydama pasikartojančio įprastumo tematiką, Agnes pa-

reiškė, kad ji vengia bet kurių tikrinimų ir stengiasi, kiek tai įmanoma, iš anksto griežtai įvertinti savo galimybes sėkmingai užbaigti tikėtiną tikrinimą. Ji akivaizdžiai vengė tikrinimų, kurie, jos supratimu, galėjo baigtis nesėkmingai.

Valdymo priemonių kaip nuorodų tekstūros derinimas: „praktinių aplinkybių" apibrėžimas

Sociologams visada rūpėjo aprašyti organizuoto socialinio gyvenimo sąlygas, susijusias su racionaliojo elgesio pavydžiais. Sociologiniuose tekstuose nuolat minima viena sąlyga. Tai – *rutina, kaip būtina racionaliojo veiksmo sąlyga.* Šiuo aspektu svarbios racionaliojo veiksmo sąlygos – tos, kurios susijusios su kasdienio elgesio pavyzdžiais. Maxas Weberis gana nerūpestingai apibrėžė perskyrą tarp substancinio racionalumo ir formaliojo racionalumo. Šią perskyrą tarp dviejų racionalumo tipų savo tekstuose naudojo beveik visi sociologai teoretikai.

Kasdienio sveiko proto arba daugelio filosofų koncepcijų požiūriu, santykis tarp rutinos ir racionalumo yra prieštaringas. O sociologinis tyrimas vadovaujasi beveik banalia tiesa, kad asmens gebėjimas veikti „racionaliai" – t.y. asmens gebėjimas *apskaičiuoti savo kasdienius veiksmus*; elgtis apgalvotai; numatyti alternatyvias veiksmo galimybes; prieš prasidedant įvykiams pasirinkti sąlygas, kuriomis remdamasis jis vadovausis vienu ar kitu planu; tinkamai apsvarstyti priemonių ir jų techninio veiksmingumo santykį; numatyti įvykius ir „iki kraštutinumo apriboti netikėtumus"; prieš imantis veiksmo ne improvizuoti, bet analizuoti alternatyvas ir galimus jų padarinius; rūpintis tuo, ką ir kaip reikia padaryti; norėti pasirinkti, suprasti šį pasirinkimą ir jį įgyvendinti; siekti „visapusiškai", o ne „bendrais bruožais", pažinti situacijas, siejamas su vertingomis ir realistinėmis žinojimo sritimis; ir t.t. – sietinas su asmens gebėjimu pasitikėti daugeliu socialinės tvarkos bruožų, laikyti šiuos bruožus savaime suprantamais dalykais. Kad asmuo, tvarkydamas savo kasdienius reikalus, įvertintų racionalumą kaip vieną dešimtąją čia apibūdintos situacijos, kuri, kaip ledkalnis, iškyla virš vandens, svarbu, kad jis gebėtų įvertinti devynias dešimtąsias, kurios slypi kaip nekvestionuojamas ir (o tai – dar įdomiau) nekvestionuotinas dalykų, aiškiai susijusių su šiais skaičiavimais, pagrindas, tačiau toks pagrindas, kurio netgi nepastebima. Émile Durkheimas, svarstydamas normatyvinius veiklos pagrindus, parodė, kad formuluojamų sutartinių terminų pagrįstumą ir suprantamumą lemia neišreikšti ir *iš esmės neišreiškiami terminai*, kuriuos susitariančios šalys laiko savaime suprantamais, t.y. jungiančiais jų sąveikas.

Tokie patikimi, laikomi savaime suprantamais, pagrindo bruožai, susiję su asmens situacija, t.y. su rutininiais situacijos, kuri pagrindžia „racionalųjį veiksmą", aspektais, paprastai vadinami papročiais ir įpročiais. Šiuo požiūriu papročiai atliepia būdus, kurie į pirmą vietą iškelia rutiną, kaip racionaliojo veiksmo, arba, vartojant psichiatrijos terminus, tikrovės principo veiksmingumo, sąlygą. Papročiai pasitelkiami siekiant parodyti, kad socialinės rutinos pastovumas yra sąlyga, kuri leidžia asmenims, tvarkantiems ir prižiūrintiems savo kasdienius reikalus, pripažinti vienas kito veiksmus, įsitikinimus, troškimus, jausmus ir pan., kaip supratingus, normalius, teisėtai suprantamus ir realistinius dalykus.

Agnes pereigos galimybės ir jos valdymo priemonės mažino įtampą tarp rutinos, pasitikėjimo ir racionalumo. Jeigu, vertindami jos pereigos galimybes ir valdymo priemones, atsižvelgtume į minėtą įtampą, tai galėtume ne tik „diagnozuoti" ir ne tik remtis epizodiniais Goffmano fragmentais. Galėtume remtis „nepadoriu", tačiau tinkamu, Goffmano požiūriu, kad visi visuomenės nariai, o ypač dramatiškai – Agnes, siekia valdyti savo įspūdžius. Galėtume atsižvelgti į tiksliai ir įžvalgiai jo aprašytus įspūdžius. Tačiau, mėgindami atkurti realios visuomenės, kurioje gyvena Goffmano apibrėžto tipo asmenys, bruožus, susidurtume su struktūriniais prieštaravimais, kuriuos minėjome ankstesnėse šio teksto dalyse.

Agnes pereigos galimybių ir valdymo priemonių apžvalga atskleidžia praktiškus ir efektyvius Agnes slėpimo būdus. Reikėtų pritarti Goffmanui: Agnes, kaip ir asmenys, valdantys savo įspūdžius, buvo itin patyrusi melagė, o melavimas – visuomenėje, kurią kuria slepiamuosius veiksmus atliekantys Goffmano asmenys, – stiprino konservatyvią jos bei jos partnerių aplinką, susijusią su pastoviais socialiai struktūrizuotų sąveikų bruožais.

Tačiau Goffmano interpretacinė procedūra tampa itin problemiška, jeigu ji taikoma nagrinėjant kitus Agnes elgesio aspektus. Problema ta, kad iš principo stinga svarstymo, apskaičiavimo, Agnes žodžiais tariant, „įsisąmoninimo" bruožų, kaip požymių, susijusių su Goffmano aprašytų narių įspūdžių valdymu. Empiriškai taikant Goffmano koncepciją, nuolat kyla pagunda suerzinti informantą: „Na, liaukitės, turėtumėt geriau žinoti šiuos dalykus. Kodėl gi neprisipažįstate?" Mėginant išsiaiškinti šią problemą, verta panagrinėti Agnes atvejį.

Agnes sąmoningai svarstė, apskaičiavo ir tiksliai valdė (*t.y.* atliko veiksmus, dėl kurių, Goffmano požiūriu, turėtų prisipažinti kiekvienas jo informantas, jeigu šis analizės būdas yra tinkamas) dalykus, kuriais nariai a) ne tik pasitiki, bet ir b) abipusiai reikalauja pasitelkdami bendruomeniškas normalumo, supratingumo, racionalumo ir teisėtumo nuostatas (kuriomis pasitikima ir kurios

laikomos patikimomis), skatindami teikti c) abipusio pasitikėjimo paliudijimus sąmoningai nagrinėdami, apskaičiuodami ir tiksliai valdydami bet kurias kasdienes problemas. Pažymėtina, kad Agnes norėtų elgtis remdamasi tokiu pasitikėjimu, *tačiau rutina, kaip veiksmingo, apskaičiuojamo ir sąmoningai svarstomo praktinių aplinkybių valdymo sąlyga, buvo nepaprastai ir be perstojo problemiška.* Ji buvo įsitikinusi: nepaisyti šio probleminio pobūdžio – tolygu skatinti galimo atskleidimo ir nesėkmės riziką. Kaip tik todėl Agnes atvejis leidžia pakartotinai išnagrinėti praktinių aplinkybių kilmę. Įspūdžių valdymas (o šį būdą sudarė Agnes pereigos „valdymo priemonės") čia siejamas su mėginimu išnagrinėti praktines aplinkybes, kaip nuorodų tekstūrą, apibūdinančią tęstines tarpasmeninių sąveikų galimybes. Be to, šis būdas padeda suprasti „rūpinimąsi" įspūdžių valdymu, aiškinantis, kaip nerimas dėl „išvaizdos" susijęs su nuorodų tekstūra.

Kartą Agnes suabejojo dėl kitų tyrimų būtinybės. Ji panoro sužinoti, kaip jie susiję su jos operacijos galimybėmis. Be to, ji norėjo išsiaiškinti, ar tai padės „gydytojams" suprasti „tikruosius faktus". Paklausiau Agnes: „Ką jūs laikote faktais?" Ji atsakė: „Ką *aš laikau* faktais ar ką visi kiti laiko faktais?" Šią pastabą verta pasitelkti kaip temą, nagrinėjant Agnes praktines aplinkybes, kaip nuorodų tekstūrą. Praktinių aplinkybių pobūdžio tematiką atliepia ir kita jos pastaba. Prieš operaciją aš paklausiau jos apie pokalbius ir veiklą, susijusią su būsimomis jos ir Billo vedybomis. Komentuodama savo pokalbius su Billu, ji pabrėžė neišvengiamą operacijos būtinybę. Agnes tarsi nenugirdo mano klausimo: „Kai jūsų laivas skęsta viduryje vandenyno, vargu ar kalbėsite apie tai, kaip maloniai leisite laiką Niujorke. <...> Jums rūpės dabartinė problema."

Praktinės aplinkybės

Agnes aplinkybės kėlė nuostabą dėl griežto ir punktualaus praeities ir ateities įvykių susietumo bei derinimo pagal dienotvarkę. Ji planavo būsimus įvykius, o ypač tada, kai esamus veiksmus ir aplinkybes sužadindavo potenciali „jos problema", kuri kartas nuo karto atsinaujindavo. Kad daugelį metų nebuvo kaupiami planavimo įgūdžiai, nė kiek nesumenkino jos gebėjimų apibrėžti ateities įvykius, netgi nežinant konkrečių ateities datų. Agnes, remdamasi konkrečiais veiksmais, turėjo ne tik valdyti situacijas, bet ir įrodyti savo moralinę vertę. Jos požiūriu, moraliai vertingas asmuo ir „prigimtinė, normali moteris" buvo viena ir tas pat. Planuojant, derinant ir tvarkant laiką buvo siekiama įgyti darbą, prižiūrėti meilės ir vedybinius reikalus, rinktis pašnekovus, kontroliuoti draugus ir

šeimą Šiaurės Vakarų mieste, valdyti normalios prigimtinės moters statusą. Šiuos veiksmus, ko gero, ryškiausiai atskleidė ginčai, pagreitinę prisipažinimą Billui, ir visiškas naujosios vaginos nepaklusnumas, didele dalimi skatinęs pooperacinę depresiją. Jai reikėdavo be perstojo save įtikinėti, nuolat lyginti numanomus ir faktinius padarinius, valdyti lūkesčius ir rezultatus, o kartu iš visų jėgų stengtis derinti ir norminti skirtumus. Agnes įdėdavo nepaprastai daug pastangų siekdama įtraukti, konceptualiai pateikti ir kontroliuoti kuo daugiau savo gyvenimo sričių. Ji aktyviai ir kritiškai, susiedama su savo planuojamų veiksmų hierarchija, nagrinėdavo tuos gyvenimo sričių lūkesčius, kurie, kitų asmenų, laikančių savo normalųjį seksualumą savaime suprantamu dalyku, požiūriu, atrodė gerokai nutolę nuo visuomenės „įprasto žinojimo" kritikos ir tikrinimo rūpesčių. Agnes, atsižvelgdama į konkrečių veiksmų santykį su siekiamu prigimtinės moters statusu, griežtai tvarkė biografijų ir būsimų įvykių turinius. Sunku buvo rasti tokią sritį, kurios ji, pasitelkdama keletą tinkamų priemonių, negalėtų susieti su pasiekimais.

Agnes požiūris į praeities, dabarties ir ateities įvykius mažai susijęs su „pasiimk arba atsisakyk" nuostatomis. Ji svarstė: išgyvenau siaubingą laikotarpį mokykloje, vaikystėje neturėjau draugų, augau kaip berniukas, gamta suteikė man šį veidą ir šias krūtis; aš susitikinėdavau ir pokštaudavau su savo draugėmis, kaip įprastai ir natūraliai elgiasi mergaitės; praradau septyniolika metų, nes varžanti aplinka nepripažino, kad penis – tik atsitiktinumas, ir nedavė sutikimo imtis tinkamų veiksmų; vadinasi, aš *nusipelnau* statuso, kai suvokiu, kad, deja, užimu padėtį, kuri skatina jo siekti. Agnes požiūriu, tikimybė būti laikoma prigimtine, normalia moterimi yra moralinė tikimybė. Svarstydama savo galimybes, ji vartojo nuopelnų ir kaltės terminus. Jai buvo nepriimtina, kad konkrečių požymių išvardijimas laikomas (arba turėtų būti laikomas) tik tikimybine nuoroda, kad ji yra „moteris". Moraliniu – tiek konkrečios praeities, tiek jos lūkesčių pagrįstumo – požiūriu būtina pasitelkti priemones, kurios ištaisytų šią padėtį. Privalu, netgi būtina, suplanuoti ir pagrįsti būdą, kurio paskirtis – paaiškinti ir galų gale įgyvendinti pereigą. Agnes požiūriu, sprendžiant „jos problemą" galimi tik keli atsitiktiniai ar sutampantys įvykiai. Ji stengėsi rasti modelius ir „gerus paaiškinimus", rodančius, kad viskas vyko taip, kaip ir turėjo vykti. Agnes padėjo aplinkos įvykiai, o taip pat nekintami jų bruožai, aktualiai ir potencialiai darantys jai poveikį. O ir ji pati aktyviai valdė šiuos bruožus. Labai klystume, vadindami tai Agnes egocentriškumu, nors ir susidaro toks įspūdis. Agnes įsitikinimą, kad ji suprato nuosekliai ir realistiškai išdėstytų įvykių tvarką, sudarė nuo-

stata, kad jos įvertinimai buvo tikrinami ir tikrintini, visiškai neatsisiejant jų nuo to, ką ji žinojo ir ką laikė – dėl savo kūniškų požymių ir socialinių padėčių realiame pasaulyje – faktu, prielaida, numanymu ir vaizduote. Agnes visiškai nerūpėjo teorinė kasdienių įvykių, jų santykių bei priežastinių ryšių problematika. Pasak Agnes, galimybė nagrinėti tikrovę kitaip, „žiūrėti, kurlink visa tai krypsta" (savitai atsieti ir pertvarkyti reikšmes, kaip paprastai siūlo teorinis mokslas) yra nenuoseklus žaidimas; jos supratimu, tai „tik žodžiai". Pasiūlymas jos problemą išnagrinėti kitaip jai buvo grėsmingas ir atstumiantis. Agnes visiškai neketino aktyviai keisti „socialinę sistemą". Ji ieškojo būdo, kuris leistų prisitaikyti prie sistemos. Agnes jokiu būdu nebuvo nei revoliucionierė, nei utopistė. Ji neturėjo ir jai nereikėjo „motyvo", būdingo homoseksualams, siekiantiems perauklėti priešišką aplinką, arba asmenims, ieškantiems šioje aplinkoje liudijimų, kad ji nėra tokia, kokia atrodo esanti, bet veikiau slepia tuos pačius tipus, kurių atžvilgiu ji priešiškai nusiteikusi ir kuriuos linkusi bausti. Iššūkių sistemai Agnes nesiejo netgi su beviltiška rizika. Ji tiesiog norėjo „įeiti". „Kvalifikacinės komisijos" buvo netinkamos.

Laikas – svarbus veiksnys, padedantis konstruoti esamos Agnes padėties reikšmes. Ji istoriškai pertvarkė praeitį, suteikdama tiek sau, tiek ir mums socialiai priimtinas biografijas. Kaip minėjome, įvairių biografijos sandų atranka, klasifikavimas ir sisteminimas sukūrė biografiją, kuri buvo nuosekliai moteriška ir atribojo mus nuo tam tikrais atžvilgiais svarbios informacijos. Du energingos moteriškos veiklos metai suteikė jai naują ir patrauklų patyrimą, kuriuo rėmėsi šis istorinis pertvarkymas. Ji visiškai naujai perskaitė atsiskleidusius pėdsakus, peržiūrėdama savo pačios istoriją, interpretuodama ir reinterpretuodama praeitį, stiprindama ir diegdama dabartinę savo vertę bei troškimus. Agnes neabejotinai buvo asmuo, turintis istoriją. Kalbant griežčiau, jos veikla – tai istorinė, įgudusi, sudėtinga ir šališka praktika.

Stebina būsimų įvykių planavimo svarba: Agnes lūkesčiai buvo įvykių sekos apskaičiavimo lūkesčiai. Šiuo požiūriu „ištižimas" buvo netoleruojamas. Kaip tik laiko apskaičiavimas suteikdavo Agnes informaciją apie įvykių pobūdį. Įvykiai ne tik kad „įvykdavo". Jų skiriamieji bruožai – tempas, trukmė ir tarpsniai. Agnes šie dalykai buvo prasminiai kriterijai, ji pripažino jų „tikrumą". Jai mažai terūpėjo savaiminiai įvykiai, nesusiję su laikiniu – tempo, trukmės ir tarpsnių – apribojimu. Iškilus Agnes „realizmo" bruožas yra tas, kad savo aplinką ji perteikė kaip tvarkingos įvykių sekos lūkesčius. Stulbino jos atkūrimo griežtumas ir sistemiškumas. Šį įspūdį stiprino jos laisvumas, kuris leido planuoti ir numatyti

įvykius remiantis griežta laiko seka. Tokios nuostatos paskirtis – tiek praeities, tiek ateities įvykius įtraukti į priemonių–tikslų grandinę ir suteikti patyrimo srautui praktinio tikslingumo bruožų.

Esamą dalykų padėtį, laikomą savaime suprantama būsena, gana laisvai buvo galima pertvarkyti į padėtį, kuriai būdingos atviros probleminės galimybės. Netgi nedideli nukrypimai nuo to, ko ji tikėjosi ir ką numatė įvyksiant, buvo laikomi – pagal savo padarinius – arba labai gerais, arba labai blogais. Geriausiu atveju ji rutinizuodavo nestabilius kasdienės veiklos ciklus. Buvo galima tikėtis, kad jos rūpinimąsi praktiniu tikrinimu, svarstymų, apskaičiavimų sistemiškumu ir pan. papildys neasmeniškos normos, leidžiančios įvertinti jos juslių ir faktų sprendimus, *t.y.* kad ji neklysta dėl to, apie ką ji kalba ir ko siekia. Nieko panašaus neįvyko. Agnes, vertindama savo juslių ir faktų sprendimų teisingumą arba klaidingumą, nesirėmė neasmeniškomis, loginėmis–empirinėmis taisyklėmis. Jos pasitelkiami kriterijai buvo, galima sakyti, gentiniai. Juos galima šitaip apibūdinti: esu teisi arba klystu, remdamasi pritarimu mano veiksmams. Ypač ji vertino aukštesnį statusą, stengdamasi nustatyti ir išsaugoti skirtumą tarp to, kas jos siekiamoje situacijoje buvo „tikrieji faktai", ir to, ką galima laikyti „tik regimybėmis". Agnes požiūriu, būti teisia arba klysti – tolygu *iš principo* laikytis teisingų arba neteisingų nuostatų. Svarstydama dalykus, susijusius su jos įvertintomis galimybėmis pasiekti prigimtinės, normalios moters statuso teises, ji nesirėmė klaidingumo laipsniais. Agnes požiūriu, jos įvykių įvertinimo pagrįstumas tikrintinas viešai, nes kiti, *tipiškai panašūs į ją*, asmenys (*t.y.* normalios moterys), šiuos įvykius patirtų beveik taip pat. Ji nepasitikėjo specifine ar privačia prasme ir baiminosi tokios interpretacijos, laikydama ją nerealistine. Agnes, norėdama pabrėžti įvykių realumą (baimindamasi spėjimo ir nepasitikėdama juo), teigė, kad realūs įvykiai yra tie, kuriuos gali tikrinti asmenys, esantys panašiose situacijose. Pakartotina, kad būti panašioje situacijoje – lygu turėti normalios moters statusą. Nors ji darė prielaidą, kad esti ir kiti asmenys, kurie susiduria su panašiomis problemomis, vis dėlto nei su jais, nei su normaliomis moterimis nebūtų galima užmegzti bendrų supratimo ryšių, pagrįstų galimais jų požiūrių tarpusavio mainais. „Nė vienas", – pabrėždavo Agnes, – „ko gero, negali suprasti, ką teko patirti man". Įvertindama savo pačios sprendinių apie save ir kitus objektyvumą, Agnes stengėsi laikyti savaime suprantamu dalyku (ir bet kuriuo atveju į tai atsižvelgdavo), kad ji, kaip ir kiti asmenys, yra normali.

Agnes, praktinė metodologė

Agnes praktikoms, susijusioms su normaliojo seksualumo raiška kasdienėje veikloje, buvo būdinga „neatitikimo perspektyva". Šios praktikos leido stebėti, *kaip* funkcionuoja normalusis seksualumas, pasitelkiantis šnekos ir elgesio liudijimų raišką, o taip pat nusistovėjusius praktinio pripažinimo būdus, kurie įtvirtinami pavieniais ir specifiniais atvejais, kaip savaime suprantami dalykai. Šiuo atveju nariai naudojasi „matomu, bet nepastebimu" įprastų įvykių pagrindu, kurio funkcionavimą papildo situacinis nario klausimas „Ką reiškia normalusis seksualumas?", kaip reflektyvus bruožas, kurį pasitelkia nariai, siekdami – dėl praktinių tikslų, susijusių su indeksiniu klausimu ir indeksiniais atsakymais, – įvertinti ir įrodyti tinkamus racionalumo bruožus.

Rimtai kalbėti apie Agnes, kaip praktinę metodologę, – tolygu nagrinėti, kaip faktinį klausimą, jos nepertraukiamus kasdienės veiklos (kaip narių metodų, teikiančių tinkamus sprendimus dėl normaliojo seksualumo kasdienėse situacijose) tyrimus. Jos tyrimai leido sužinoti, kaip nariai panaudoja organizuotus kasdienės aplinkos bruožus, pasitelkdami juos kaip procedūras, padedančias sukurti seksualumo–kaip–įprasto–dalyko–vaizdinius, kurie laikomi savaime suprantamais. Šitaip – kruopščiai nagrinėdama vaizdinius, rūpindamasi pagrįsta motyvacija, susietumu, duomenimis ir liudijimais, supratingai įvertindama šnekos priemones, įgudusiai nustatydama ir kontroliuodama „tikrinimus" – ji įgijo trivialių, tačiau būtinų, socialinių normų įgūdžius, apsaugojo įprastą teisę gyventi. Agnes sąmoningai subrandino įgūdžius ir galėjo paaiškinti normaliesiems, kaip jie kuria seksualumą įprastose aplinkose, pabrėždami aiškius, pažįstamus, pripažįstamus, natūralius ir griežtus faktinio pobūdžio dalykus. Jos specializacijos paskirtis – nagrinėti socialiai pripažįstamo, socialiai valdomo seksualumo faktus, „natūralius gyvenimo faktus", kaip valdomą elgesį, kuriuo remiantis šie gyvenimo faktai paverčiami tikrais, susijusiais, įrodomais, patikrinamais, apskaičiuojamais, tinkamais aprašyti, išoriškai reprezentuojamais, registruojamais, išvardijamais, psichologiškai profesionaliai įvertinamais; kalbant trumpai, pateikiamais (kartu su kitais gyvenimo bruožais) kaip aiškūs ir registruojami – atskaitingi – faktai, egzistuojantys dėl praktinių tikslų.

Agnes socialiniai ryšiai su nariais padėjo suprasti, kad – ir kaip – nariai teikia vienas kitam liudijimus dėl savo teisių gyventi kaip *sąžiningi* vyrai ir moterys. Narių elgesys išmokė suprasti, kaip jie, praktiškai diegdami normalųjį seksualumą ir „apie tai negalvodami", gebėjo išvengti galimų atskleidimų, kurie leistų

suabejoti tuo, kad nario seksualinis statusas esti toks, koks ir atrodo esąs. Vieni pavojingiausių galimo atskleidimo aspektų – indeksinės šnekos detalės. Agnes išmoko įterpti šias detales į esamus pašnekesius, kuriančius pasakotinas, abipuses biografijas.

Agnes metodologinės praktikos yra autoriteto šaltiniai, padedantys aptikti ir rekomenduoti tyrimo politiką, rodančią, kad normalios lytinės pakraipos asmenys esti kultūros pavyzdžiai visuomenėse, kurių pobūdį, kaip matomą praktinės veiklos tvarką, sudaro narių pripažinimas ir įgyvendinimo praktika. Agnes elgesys (lyties atžvilgiu skirtinus asmenis ji laikė kultūros pavyzdžiais, kuriuos diegia nariai) padėjo suprasti, kad vien tik narių praktika sukuria stebimą–pasakotiną normalųjį asmenų seksualumą; ir visa tai įgyvendinama remiantis – vien tik, visapusiškai, išskirtinai – realiomis, pavienėmis, konkrečiomis progomis, pasitelkiant realius šnekos ir elgesio paliudijimus.

Agnes, atskaitingo asmens kūrėja

Agnes, derindama savo ir normaliųjų asmenų praktikas, patirdavo didelę įtampą. Remdamasi šiomis praktikomis ji kūrė „normalią, prigimtinę moterį", kaip siektiną moralinę būtybę ir moralinį jausmo ir veiklos būdą, siejamą su akivaizdžiais praktiniais tikslais. Agnes pereigos praktikos leidžia aptarti du (tarp daugelio kitų) būdingus atvejus, kurie formuoja normalios lytinės orientacijos asmenį kaip atsitiktinį, praktinį įgyvendinimo būdą. Tai: 1) Agnes, kaip pripažįstamos realios būtybės, ir 2) Agnes, kaip tapataus asmens, atvejai.

1. *Realios būtybės atvejis.* Agnes, susiedama save, kaip narį ir kaip objektą, su normalios lytinės orientacijos asmenų aplinka, į ją įtraukė ne tik vyrus, turinčius penius, ir moteris, turinčias vaginas, bet (dėl to kad ji įtraukė save) ir moterį, turinčią penį, o po operacijos – ir moterį, turinčią iš vyro organo padarytą vaginą. Tiek Agnes, tiek gydytojų, rekomendavusių operaciją, požiūriu, operacija, kaip „humaniškas" dalykas, ištaisė pradinę prigimties klaidą. Liūdnas Agnes pripažinimas, kad „Tai, ką sukuria žmogus, niekada neprilygsta prigimčiai", perteikė realistinę narių socialinę tiesą, atliepiančią normaliojo seksualumo statusą. Ji, jos šeima ir gydytojai sutarė, kad jos įgyta vagina yra organas, teisėtai priklausąs jai, kad ji turinti priešintis anomalijai kaip likimo atsitiktinumui, kad dėl žiauraus pokšto ji tapo neteisingo supratimo nuobaudų auka, nors ji, be kita ko, gerai įgyvendino gyvenimiškos veiklos normas,

pateikdama jas kaip nesuprastą „realų dalyką". Operacija teikė (ir jai pačiai, ir kitiems) socialiai realistinės jos pretenzijos liudijimus.

Agnes, pasitelkdama gausius normaliųjų asmenų įrodymus, liudijo, kad (ir kaip) jie tiki, jog normalusis seksualumas, kaip realus dalykas, yra savaiminis įvykis ir vertintinas remiantis savarankiškais kriterijais; kad normaliojo seksualumo atskaitingumas gali būti nustatomas tiriant, kaip sveikas protas, neprofesionalus arba profesionalus, vertina normalios seksualinės orientacijos narius. Tai nebuvo jos įsitikinimai. Agnes *negalėjo* jais tikėti. Ji, priešingai negu normalieji, buvo įsitikinusi, kad pripažinti įprastą normalųjį seksualumą, kaip „realų dalyką", – tolygu įgyvendinti rimtą, situacinę ir įtikinamą veiklą, kuriamą drauge su kitais, pasitelkiant veiksmus, kurių įtikinama kasdienė sėkmė paklūsta, pasak Merleau-Ponty, „prejuge du monde".[9] Ji pyko ir džiūgavo stebėdama (individualiai ir nevisuomeniškai) būdus, kurie padeda visuomenei slėpti nuo savo narių organizacinę veiklą ir verčia įžvelgti jos bruožus, kaip apibrėžtus ir nepriklausomus objektus. Agnes požiūriu, normalios lytinės orientacijos asmeniui būdinga nepaliaujama, organizaciškai konkreti veikla, kuri sukuria būdą, leidžiantį atsirasti tokiems objektams.[10]

2. *Tapatus asmuo.* Atkaklus pereigos sąlygų ir galimybių priešinimasis Agnes pastangoms rutinizuoti savo kasdienę veiklą rodo, kaip giliai įsišaknijusios normaliojo–seksualumo–regimybės, skatinančios narius pripažinti įprastas vietas kaip neišvengiamą, nepastebimą nuorodų tekstūrą. Agnes valdymo priemones galima aprašyti kaip būdus, kuriais remdamasi ji mėgino kontroliuoti kintantį turinį ir kintančią nuorodų tekstūrą. Jos valdymo priemones, kurių paskirtis – pasiekti laikinį savęs, kaip prigimtinės, normalios moters, identitetą, sudarė veikla, kuri be perstojo sprendė objekto pastovumo problemą. Jos „priemones" sudarė veikla, stebinti – dėl praktinių tikslų – vertingą seksualų asmenį, kuris *akivaizdžiai* išlieka tapatus, pasitelkdamas konkrečias išvaizdos raiškos variacijas.

[9] Tiek šis, tiek kiti šio paragrafo pastebėjimai tiesiogiai susiję su įžvalgiomis Huberto L. ir Patricija Allen Dreyfusų nuorodomis (vertėjų parašytame Maurice Merleau-Ponty veikalo *Sense and Non-Sense* įvade [Evanson, Ill.: Northwestern University Press, 1966], pp. x–xiii), kurių modifikuota prasmė pritaikyta mano analizei.

[10] Dėl tokio žinojimo šios veiklos aprašymai neišvengiamai įgijo „performatyvinių" bruožų. Šis normaliojo seksualumo aprašymų ypatumas pavertė juos inscenizacijomis, kurios aiškiai skyrė jos požiūrį į normalųjį seksualumą ir normaliųjų požiūrį į normalųjį seksualumą.

Agnes dažnai susidurdavo su šiuo atskaitingu pastovumu, kaip sąmoningu uždaviniu. Jos valdymo veiklą sudarė veiksmai, kontroliuojantys kintančią nuorodų tekstūrą. Tiek ji, tiek kiti asmenys atsižvelgdavo į šią tekstūrą, ieškodami liudijimų, kad ji esti tapatus asmuo, kuriuo ji buvo nuo pradžios, visų pirma ir kuriuo ji bus visada. Agnes gerai žinojo apie priemones, kurias ji panaudojo siekdama išryškinti pastovų vertingos, tapačios, prigimtinės, normalios moters statusą. Tačiau šį jos žinojimą neatskiriamai papildė klausimas: „Kokia šių priemonių paskirtis?"

Pasitelkdama šį klausimą Agnes išjuokė mokslines lyčių vaidmenų diskusijas, kurių paskirtis – vaizduoti, kaip nariai paverčia atskaitingu normalųjį seksualumą. Jos nuomone, tai pernelyg pagražintas ir naivus požiūris, apibūdinantis normalųjį asmenį ir ją, kaip vaidmenų atlikėjus arba vaidmenų kūrėjus, kurie žino, siekia įtvirtinti ir sustiprinti atitikimą tarp socialiai standartizuotų normaliojo seksualumo lūkesčių ir jų „funkcinių padarinių", apie kuriuos normalusis asmuo „kalba" dar prieš susidurdamas su realiomis pritaikymo galimybėmis, nes tai, kas „kalbama", gali būti *padaroma* ir, esant progai, pasitelkiama įgyvendinant pasirinkimą tarp atitinkamos šnekos ir elgesio raiškos. Tokį pagražintą požiūrį atliepė ir įvairūs psichologiniai normaliosios lytinės orientacijos asmenų liudijimai. Šių asmenų galimybes, kaip sudėtingą patvirtinančių veiksnių programą, ankstyvajame gyvenimo tarpsnyje apibrėžia socialinės šeimos struktūros, kurios remiasi nusistovėjusia nuomone; arba biologinis normalusis asmuo, kuris turi vieną arba kitą lytį dėl pliusų, nusistovinčių atitinkamoje skiltyje, kai aritmetiškai įvertinami požymiai; arba sociologinis normalusis asmuo, kurio požiūriu, visuomenė yra organizacinė lentelė, kurioje nustatomos ir įgyvendinamos lyties „padėtys", „statusai" ir jų galimi nukrypimai, kaip sąlygos, kurių paskirtis – išsaugoti šią organizacinę lentelę ir apibrėžti kitas „tinkamas priežastis".

Visais šiais atvejais remiamasi įprastu teorizavimo metodu, neatsižvelgiant į nepaprastai keblų probleminį reiškinį: *kad nelengva valdyti save, kaip identišką, tapačią, prigimtinę moterį, kaip realų, vertingą asmenį, pasitelkiant aktyvią, juslišką, kritišką ir neišvengiamai pastebimą veiklą praktinėse sveiko proto pasirinkimo situacijose.*

Agnes be perstojo rūpinosi šio reiškinio tęstinumu. Jos priemones sudarė nuolatinis makiaveliškas praktinių aplinkybių valdymas. Siekdama makiaveliškai valdyti konkrečias savo veiklos situacijas, ji privalėjo pasitikėti būdingais jų bruožais ir įsitikinti, kad šitaip elgiasi normalieji asmenys. Agnes buvo kitokia negu normalieji, kurių aplinkoje – ir kuriems neįsisąmonintai padedant – ji

„valdė" veiklos užduotis, rūpindamasi, kad šis pasitikėjimas nebūtų pažeidžiamas. Taigi ji sumaniai, jautriai, nusimanančiai, rūpestingai, įgudusiai atrinkdavo ir pasitelkdavo „tinkamas priežastis", paversdama jas tikromis. Mėginti išvardyti Agnes valdymo priemones ir nagrinėti jos „racionalizacijas", tarsi jos siektų valdyti įspūdžius ir pan. (kaip rodo indiferentiškas Goffmano idealas), – tolygu eufemizuoti reiškinį, kurį atskleidžia jos atvejis. Tvarkydama kasdienius reikalus ji privalėjo svarstyti alternatyvias savo veiksmų kryptis, nors siekiamas tikslas, kuris galų gale turėjo būti įgyvendintas, dažniausiai (prieš pradedant veiksmus) būdavo neaiškus. Agnes, turėdama priimti sprendimus, visiškai nežinodavo, kokie gali būti jos pasirinkimų padariniai. Nebuvo ir aiškių taisyklių, kurios leistų nuovokiai spręsti apie pasirinkimą prieš jį įgyvendinant. Stabilios Agnes kasdienio gyvenimo rutinos buvo „išlaisvintos" pasiekimo formos, kurias teikė nesilpnėjančios, momentinės, situacinės improvizacijų kryptys. Čia visur aptinkame šneką: kad ir kaip – blogai ar gerai – plėtotųsi veiksmas, Agnes turėjo „paaiškinti" sau pačiai, pateikti „tinkamas priežastis", parodyti, kad ji elgiasi kaip tik taip.

Puikiai žinoma, kad asmenys „racionalizuoja" ir savo, ir kitų asmenų praeities veiksmus, dabartines situacijas ir ateities perspektyvas. Jeigu aš rašyčiau tik apie šiuos aspektus, čia matytume tik dar vieną autoritetingą visiems žinomų dalykų versiją. Tačiau aš norėjau išsiaiškinti, kodėl asmenys abipusiai reikalauja šių dalykų, ir siekiau naujai suprasti sociologinį reiškinį, kuris rodo, kad gebėti pateikti tinkamas priežastis" – tolygu ne tik paklusti stabilioms kasdienio gyvenimo rutinoms, bet ir gebėti jas išsaugoti, kitaip sakant, „situacijose" kurti šių situacijų bruožus. Agnes atvejis rodo, kad „vertybinis stabilumas", „objektinis pastovumas", „įspūdžių valdymas", „paklusimas teisėtiems lūkesčiams", „racionalizacija" ir neišvengiama narių veikla, derinama su praktinėmis aplinkybėmis, yra glaudžiai susiję dalykai. Kaip tik todėl, nagrinėdamas Agnes pasikeitimą, domėjausi klausimu: kaip nariai, laikinai įsitraukdami į realią veiklą ir „pažindami" visuomenę tik vidujai, kuria stabilias, atskaitingas praktinės veiklos formas, *t.y.* socialines kasdienės veiklos struktūras.

VI skyrius

„GERI" ORGANIZACINIAI ARGUMENTAI, LEMIANTYS „BLOGUS" KLINIKOS ĮRAŠUS[1]

Problema

Keletą metų tyrėme, kaip įgyvendinama atranka U. C. L. A. Medicininio centro psichiatrinėje klinikoje, klausdami, „Kuriuo kriterijumi remiantis atrenkami pacientai?" Pasitelkėme Kramerio metodą[2], kurio paskirtis – analizuoti ligoninės populiacijų veiklą atsižvelgiant į laipsniską pirminės paklausos kohortos ištrynimą, siejamą su priėmimo, psichiatrinio įvertinimo ir gydymo tarpsniais.[3] Mūsų informacijos šaltinis – klinikos įrašai. Svarbiausi jų – pareiškimų dėl priėmimo formos ir ligos aprašo turiniai. Siekdami papildyti šią informaciją parengėme „Klinikinio gydymo formą". Ją įterpėme į ligos aprašą, mėgindami aptikti tęstines sąveikas tarp pacientų ir klinikos personalo (nuo pirmojo paciento apsilankymo klinikoje iki tol, kol jis nutraukia ryšius su klinika). Klinikos aprašai apima klinikos personalo veiklos įrašus. Taigi beveik visi aprašų turiniai, kaip mūsų tyrimų šaltinis, buvo atsiskaitomybe besiremiančių procedūrų rezultatai.

Pasirinktas kohortų metodas – aiškus ir turiningas tiek pritaikymo, tiek rezultatų požiūriu. Buvo galima naudotis ligos istorijų aplankais. Todėl, teikdami pareiškimą, tikėjomės, kad atidžiai stebimi personalo asmenys gali gauti informaciją, esančią klinikos aplankuose, kurie mus domino. Pilotažinis mėginimas išsiaiškinti, kurią informaciją galime gauti, o kurios – ne, vertė būti lankstesniais, stiprinti savo meistriškumą ir įgūdžius. Todėl į pagalbą kvietėme sociologijos studentus. O šifruotojus skatinome ir kruopščiai tirti, ir daryti išvadas.

[1] Tekstas parašytas kartu su Egonu Bittneriu, dirbančiu Langley Porter Neuropsichiatrijos institute.

[2] M. Kramer, H. Goldstein, R. H. Israel, N. A. Johnson, "Application of Life Table Methodology to the Study of Mental Hospital Populations", *Psychiatric Research Reports*, Jne, 1956, pp. 49–76.

[3] Šis tyrimas detaliai aprašomas septintame skyriuje. Pirmame skyriuje (p. 18–24) svarstomi kiti šio tyrimo aspektai.

Vis dėlto buvo atsakyta toli gražu ne į visus parengto sąrašo klausimus. 1 lentelė rodo, kurią informaciją tikėjomės gauti, kurią gavome ir koks apytikris šios informacijos patikimumas. Pavyzdžiui, pacientų lytį nustatėme beveik visais atvejais; pacientų amžių – 91 proc. visų atvejų; šeimyninę padėtį ir gyvenamąją vietą – 75 proc.; apie trečdalį proc. gautų atsakymų sudarė informacija, siejama su rase, profesija, religine priklausomybe ir išsilavinimu; mažiau negu trečdalį atsakymų – informacija, susijusi su profesine istorija, etnine kilme, metinėmis pajamomis, gyvenimo sąlygomis ir gimimo vieta. 47 formuluojami klausimai siekė gauti informaciją apie santykius tarp pacientų ir klinikos personalo; 90 proc. atvejų atsakyta į 18 klausimų; atsakymai į kitus 20 klausimų svyruoja nuo 30 proc. iki 0.

1 lentelė. **Reikiamos informacijos prieinamumas (remiamasi 661 atveju)**
Procentinė 661 atvejo išraiška

Informacijos pavadinimas	*Informacijos stinga*	*Informacija gauta remiantis nepatikimomis išvadomis*	*Informacija gauta remiantis patikimomis išvadomis*	*Nuodugniai patikrinta informacija*
(A) Paciento „profilis"				
Lytis	0.2	–	0.3	99.5
Amžius	5.5	2.9	0.4	91.2
Šeimyninė padėtis	11.8	5.4	3.9	78.9
Socialinė padėtis	21.4	0.4	3.6	74.6
Rasė	59.5	0.2	0.6	39.7
Profesija	55.6	0.4	5.0	39.0
Religija	51.7	9.5	2.3	36.5
Išsilavinimas	60.7	1.4	2.6	35.3
Šių informacijos šaltinių atsisakyta dėl duomenų stokos				
Profesinė istorija				
Šeimyninio gyvenimo trukmė				
Vedęs/ištekėjusi pirmą kartą ar vedęs/ištekėjusi daugiau kartų				
Etninė kilmė				
Pajamos				
Gyvenimo sąlygos				
Pagrindinis paciento rėmėjas				
Gimimo vieta				
Gyvenimo trukmė Kalifornijoje				

1 lentelė (tęsinys)

Informacijos pavadinimas	*Informacijos stinga*	*Informacija gauta remiantis nepatikimomis išvadomis*	*Informacija gauta remiantis patikimomis išvadomis*	*Nuodugniai patikrinta informacija*
(B) Pirmasis kontaktas				
Kaip užsimezgė kontaktas	7.2	0.4	2.3	90.1
Jeigu pacientas palydėtas asmens, tai kas jį lydėjo	–	2.0	2.0	96.0
Siuntimo šaltinis	3.5	0.4	7.8	88.3
Kiti asmenys, susiję su siuntimu	2.5	0.2	3.0	94.3
Klinikos asmuo, su kuriuo pirmąkart kontaktuota	3.6	–	–	96.4
Klinikos asmenų, su kuriais kontaktuota, skaičius	4.8	–	2.0	93.2
Įspūdžiai po pirmojo kontakto	5.0	0.3	11.9	82.8
(C) Priėmimo interviu ir psichologiniai testai				
Paciento dalyvavimas priėmimo interviu	0.4	0.5	2.1	97.0
Klinikos asmuo, dalyvavęs priėmimo interviu	0.3	–	–	99.7
Psichologinio testo rezultatai	0.2	0.3	1.5	98.0
Priežastys, dėl kurių nebūta psichologinių testų	16.3	2.5	17.5	63.7
(D) Priėmimo pokalbis ir gydymas				
Suplanuotas arba improvizuotas priėmimo pokalbis	44.6	10.9	34.9	9.6
Personalo narys, atsakingas dėl priėmimo pokalbio	50.3	–	–	49.7
Pokalbio sprendimas	8.0	9.7	10.3	72.0
Jei pacientui skirtas terapeutas, jo pavardė	8.3	–	–	91.7
Pirmojo terapeuto pavardė	3.8	–	–	96.2
Jeigu pacientas įtrauktas į laukiančiųjų sąrašą, padarytos išvados	–	0.3	9.6	90.1
Priežastis, dėl kurios pacientas buvo nepriimtas	19.7	1.2	7.7	71.4
Registracijos įrašai, liudijantys, kodėl pacientas nepriimtas	31.5	2.7	6.8	59.0

1 lentelė *(tęsinys)*

Šių informacijos šaltinių atsisakyta dėl duomenų stokos

Priėmimo pokalbio dalyviai
Ankstesnių priėmimų skaičius
Panašūs atvejai
Psichologinio testo planavimas
Priėmimo interviu planavimas
Priėmimo interviu skaičius
Numatomų rezultatų registravimas po interviu
Psichologinių testų kontroliavimas
Rekomenduojamo gydymo tipas
Suplanuotų gydymo sesijų skaičius
Nejvykusių susitikimų skaičius
Interviu su sutuoktiniais, tėvais, giminaičiais, draugais ir t.t. skaičius
Gydymo procesą prižiūrintis asmuo
Suplanuotų apsilankymų kontrolė
Vizitų dažnumas
Gydymo nutraukimo motyvai

Informacijos pavadinimas	*Informacijos stinga*	*Informacija gauta remiantis nepatikimomis išvadomis*	*Informacija gauta remiantis patikimomis išvadomis*	*Nuodugniai patikrinta informacija*
(E) Psichiatrinė charakteristika				
Paciento nusiskundimų pobūdis	7.0	0.2	1.9	90.9
Psichiatro diagnozė	17.2	–	–	82.8
Ankstesnieji apsilankymai pas psichiatrą	19.0	1.7	46.5	32.8
Motyvacija dėl gydymo reikmės	32.0	11.3	28.3	28.4
„Psichologinis nusiteikimas"	40.2	14.0	23.9	21.9
(F) Klinikinis gydymas				
Gydymo nutraukimo data	–	0.9	6.2	92.9
Gydymo nutraukimo aplinkybės	2.6	1.1	5.6	90.7
Kur pacientas kreipėsi	3.5	0.3	7.6	88.6
Klinikinio gydymo tipas	0.2	0.8	5.1	93.9
Klinikoje praleistų dienų skaičius	1.5	3.0	3.5	92.0
Ne klinikoje praleistų dienų skaičius	2.0	3.8	3.9	90.3
Gydymo dienų skaičius	8.8	0.4	0.4	90.4

Kai po pirmųjų tyrimo metų išnagrinėjome keblumus, susijusius su informacijos rinkimu iš aplankų, nusprendėme, jog šie keblumai atsirado dėl to, kad norėjome gauti informaciją, kurios mes (ar bet kurie kiti asmenys, priklausantys ar nepriklausantys klinikos bendruomenei) tikėtinai negalėjome turėti, kadangi bet kuri atskaitinga sistema turėjo būti derinama su rutininiais būdais, kuriais rėmėsi klinika. Stingamą informaciją susiejome su tam tikra tematika: „geri" organizaciniai argumentai, lemiantys „blogus" įrašus. Tai – tema, kurią čia siekiame panagrinėti.

„Normalūs, natūralūs keblumai"

Keblumai, su kuriais susiduria tyrėjas, pasitelkiantis klinikinius įrašus, gali būti dalijami mažų mažiausia į du tipus. Pirmąjį tipą pavadinsime bendraisiais metodologiniais keblumais, o antrąjį – „normaliais, natūraliais keblumais". Glaustai apžvelgsime pirmąjį tipą; tačiau didžiausią dėmesį skirsime antrajam.

Bendrieji metodologiniai keblumai nusako tematiką, būdingą daugumai publikuotų diskusijų, nagrinėjančių klinikos įrašų naudojimą atliekant tyrimus. Domėjimosi šiais keblumais paskirtis – pasiūlyti tyrėjui praktinį patarimą, kaip „iš kiaulės ausies pasiūti šilkinę piniginę". Tik „šilkine pinigine" aptariamuoju atveju vadintinas paketas, kuris, tyrėjui nuolaidžiaujant, apima panaudojamą procentinę varganų ir suplyšusių gabalų dalį, atskiriamą nuo aplankų ir įtraukiamą į šį paketą. Tokios diskusijos mėgina suteikti tyrėjui taisykles, kurios leistų stebėti, kaip aplankų turiniai susiejami su pagrindžiamais atsakymais į jo klausimus. Šitaip, pertvarkant esamų aplankų turinius, sukuriamas statistinis dokumentas, turintis viltingus užbaigtumo, aiškumo, patikimumo ir pan. požymius. Pertvarkytas įrašo turinys socialinei mokslinei analizei tinka geriau negu originalas, žinoma, jeigu remiamasi prielaida, kad egzistuoja pateisinamas atitikimas tarp transformuotos ataskaitos ir būdo, pagal kurį informacija pateikiama pirmine forma.[4]

Kiekvienas tyrėjas, naudojęsis klinikos įrašais (kur tokie įrašai aptinkami), galėtų papasakoti apie savo keblumus, su kuriais jam teko susidurti. Be to, ligoninės bei klinikos vadovai, kaip ir tyrėjai, nujaučia apie šiuos „trūkumus" ir domisi jais. Dažnai pasikartojantys „blogi įrašai" ir vienodi būdai, kuriais remiantis jie laiko-

[4] Apie socialinį mokslinį klinikos įrašų panaudojimą žr.: E. Kuno Beller, *Clinical Process* (New York: Free Press of Glencoe, Inc., 1962).

mi „blogais", buvo pakankama priežastis, žadinusi mūsų smalsumą. Mūsų užduotis – išsiaiškinti dalykus, apie kuriuos galima sužinoti aprašant pasikartojantį „blogų įrašų" vienodumą, kaip savaiminį sociologinį reiškinį.

Atsirandančius keblumus dėl įrašų vadinome „normaliais, natūraliais" keblumais. Čia *nėra* ironiško aspekto. Kitaip sakant, mes *neteigiame*: „Ko gi dar galima tikėtis?! Terminas „normalus, natūralus" vartojamas įprasta sociologine prasme: „pagal nusistovėjusias praktikos taisykles". „Normalūs, natūralūs keblumai" – tai keblumai, kurie atsiranda dėl to, kad klinikos asmenys, kaip savireferentai, įgyvendina savo veiksmus pagal klinikoje veikiančių procedūrų taisykles, kurios, jų požiūriu, esti daugiau ar mažiau savaime suprantami ir pagrįsti reikalų tvarkymo būdai. „Normalūs, natūralūs keblumai" atsiranda dėl to, kad klinikos bendruomenės asmenys nustato būdus, pagal kuriuos pranešama apie savo veiklą; kadangi šie asmenys, kaip savireferentai, remiasi nusistovėjusiais būdais; kadangi pranešimo sistema ir pranešėjo savireferentinė veikla yra integralūs įprastų klinikos būdų, leidžiančių įgyvendinti kasdienį darbą, bruožai. Klinikos bendruomenės požiūriu, šie būdai yra teisėti būdai.

Čia aptariami keblumai, su kuriais susiduria kiekvienas išorinis ar vidinis stebėtojas, konkrečiuose aplankuose ieškantis informacijos ir siekiantis atsakyti į klausimus, kurie teoriniu ir praktiniu požiūriu skiriasi nuo organizacinių tikslų ir rutinų, atidžiai prižiūrinčių rutininį aplankų sudarymo procesą. Kiekvienas tyrėjas, mėginantis rasti priemones, padedančias ištaisyti šiuos trūkumus, iškart susiduria su neįprastais tokių keblumų požymiais. Šie požymiai – atsparūs ir atkuriami įvairių klinikų aplankuose. Jie yra standartiniai ir dažnai vienodai pasikartoja įvairių klinikų pranešimų sistemose. Be to, šie požymiai atspariai priešinasi pokyčiams ir apima neišvengiamumo aspektus. Šį neišvengiamumą rodo atkaklios tyrėjo pastangos ištaisyti dalykų padėtį, įtikinamai parodant, kad esamo pranešimo procedūros glaudžiai ir supratingai susijusios su kitomis rutininėmis ir vertinamomis klinikos praktikomis. Pranešimo procedūros, jų rezultatai ir šių rezultatų panaudojimas esti integralūs tos pačios tvarkos, kurią jos aprašo, bruožai. Mėginti timpčioti paskiras stygas lygu išderinti patį instrumentą.

Jeigu klinikos įrašai aptariami remiantis šiomis nuostatomis, tai mažiausiai įdomus dalykas, kurį galima nurodyti, yra tas, kad jie tvarkomi „nerūpestingai". Pagrindinius šio reiškinio bruožus apibūdina ryšiai tarp įrašų ir socialinės sistemos, kuri prižiūri šiuos įrašus ir pati yra jų prižiūrima. Tai – organizacinė racionalizacija, susijusi su tyrėjo problemomis. Čia siekiama aiškiai apibrėžti šią

racionalizaciją. Atsižvelgdami į šį uždavinį, panagrinėsime keletą organizacinių problemų šaltinių, susijusių su mėginimais patobulinti klinikos įrašus.

Kai kurie „normalių, natūralių keblumų" šaltiniai

Viena problemos pusė, kuria labiausiai domimasi, susijusi su ribiniu papildomos informacijos naudingumu. Veiklos, kurią varžo nustatytas biudžetas, problemą sudaro santykinė kaina, mokama už galimybę gauti alternatyvią informaciją. Dėl santykinės skirtingų įrašų valdymo būdų kainos būtina pasirinkti alternatyvias trūkstamų išteklių – pinigų, laiko, personalo, apmokymo, įgūdžių – paskirstymo priemones, kartu atsižvelgiant į siekiamų tikslų vertę. Kalbant griežtai, tai ekonominio pobūdžio problema. Sakykim, duomenis apie amžių ir lytį iš dalies galima įgyti tik pažvelgus į informantą; profesiniai duomenys šiek tiek apsunkina interviuotoją; profesinė istorija – nemažai kainuojanti informacija. Ekonominę problemą apibendrina klausimas, paprastai siejamas su rekomenduojamais pranešimo procedūros pokyčiais: „Kiek bus sugaišta slaugės (ordinatoriaus, socialinio darbuotojo ir pan.) laiko?

Keblumai, atsirandantys dėl mėginimų tikslinti, skatina išsiaiškinti (remiantis griežtu laiko kainos paskaičiavimu), kiek informacijos gali pateikti klinika. Šiuo atveju tinkama priemonė – sukaupti pakankamai pinigų, pasamdyti daugiau žmonių, kurie darytų įrašus, ir juos apmokyti. Tačiau tik pamėginę įsivaizduoti šią priemonę, suprantame, kad, ėmęsi įgyvendinti „tikslinimus", susiduriame su kitais keblumais, kurie visiškai nepriklauso nuo įrašančiųjų asmenų skaičiaus.

Pavyzdžiui, panagrinėkime keblų aspektą, susijusį su ribiniu informacijos naudingumu, kai klinikos nariai renka informaciją remdamiesi archyvinėmis procedūromis, *t.y.* stengdamiesi rinkti vienodą informaciją dėl tolimesnių, tačiau nežinomų, tikslų. Administratorius gali sistemingai reikalauti, kad jo aplinkos asmenų renkama informacija būtų renkama nuosekliai. Tačiau jis turi būti pasirengęs remtis jų motyvacija reguliariai rinkti informaciją, suprasdamas, jog ir personalas suvokia, kad informacija turi būti renkama dėl nežinomų tikslų, kurie gali atsiskleisti tik ateityje. Renkant informaciją tokie tikslai gali kisti. Jie gali būti – personalo atžvilgiu – ir visiškai atsiję, ir keliantys nerimą (dėl priežasčių, kurios nedaug kuo susijusios su archyviniais duomenimis).

Be to, klinikos dalyviai – dėl vienokios ar kitokios pranešimo programos – linkę pabrėžti „esminius" renkamos informacijos bruožus. Administratoriai ir tyrėjai supranta, kad ši „esmė" – keliantis nerimą mitas. Panagrinėkime, tar-

kim, atvejį, kai sociologas turi polinkį reguliariai rinkti minimalius „profilio" duomenis, susijusius su amžiumi, lytimi, rase, šeimyniniu statusu, šeimos sudėtimi, išsilavinimu, profesija ir metinėmis pajamomis. Klausimas, kurį jis privalo kelti, atsižvelgdamas į savo varžovus dėl archyvinių teisių, nėra siejamas su informacijos ir kainos vertės *atitikimu*. Klausiama kitaip: „*Ar informacija verta* kainos?" Nereikia būti įgudusiu tyrėju norint suprasti, kad, nagrinėjant bet kurį konkretų klausimą, susijusį su archyvais, galima atskleisti rinkimo būdo ydas. Nepaisant to, kad informacija gali būti pakartotinai renkama arba nerenkama, ji priklauso nuo suvaržymų, kuriuos tyrėjas linkęs priimti neišvengiamai struktūrizuodamas klausimus, susijusius su archyvinės medžiagos panaudojimu. Dėl šių priežasčių administratorius, atsižvelgdamas į biudžetines pranešimo procedūrų kainas, linkęs mažinti esamų kainų naštą ir skatinti trumpalaikius maksimalaus apkrovimo veiksmus (kai tyrėjas savo reikmes vertina pagal parengtą projektą).

Mėginti paremti paskatą rinkti „esminę" informaciją, reikalaujančią, kad „geras pranešimo pateikimas" būtų vertinamas remiantis tyrėjo interesais, – tolygu kurti papildomus keblumus. Tokie standartai dažnai prieštarauja tarnybiniams profesionalių organizacijos asmenų interesams. Be to, nustatyti profesinės atsakomybės prioritetai gali sužadinti smarkų realistinį nepritarimą, kaip ir – labai tikėtina – neformalios bei slaptos įrašymo praktikos, kurios įrašinėjančiam asmeniui padeda išsaugoti kitų savo profesinių įsipareigojimų pirmenybę (nors administracijai tuo pačiu metu gali būti teikiama klaidinanti informacija).

Visa tai susiję su kitais tikslinimo keblumais, kurie rodo, kad atskaitingas personalas linkęs pasitelkti įrašus, kaip, jų požiūriu, gerbtiną dalyką. Kiekvienai klinikai būdingas darbo pasidalijimas nesusideda tik iš diferencijuotų techninių įgūdžių. Tokį pasidalijimą sudaro ir diferencijuotos moralinės vertybės, susijusios su turimais techniniais įgūdžiais ir jų įgyvendinimu. Norint įvertinti keblumų, kuriuos sudaro šis organizacinis bruožas, įvairovę ir jų rimtumą, reikia išnagrinėti kontrastingus būdus, pagal kuriuos įrašai siejami su prideramu administracinės atsakomybės įgyvendinimu ir apdairiomis paliaubomis, kurios aptinkamos tarp keleto profesinių krypčių, abipusiškai reikalaujančių tinkamai pateikti įrašus.

Klinikos personalo asmenys, be kitų profesinės veiklos įgūdžių, nuolat rūpinasi ne tik didesniu ar mažesniu savo įrašų garbingumo statusu, bet ir strateginiais – bandymų išvengti įrašų specifikos – padariniais, atsižvelgdami į progų, kurios leidžia pasitelkti įrašus kaip tęstinę priežiūros ir peržiūrėjimo sistemą,

neapibrėžtumą. Medicininė administracinė hierarchija gali panaudoti įrašus, atsižvelgdama į savo interesus, kurių ji galbūt nesugeba arba nenori sukonkretinti bei įvardyti. Todėl neišvengiamai susiformuoja visiems pažįstamos neformalios praktikos, kurios – kaip savaime suprantamas dalykas – prieštarauja oficialiai aprašytoms ir atvirai pripažįstamoms praktikoms. Paprastai konkretūs klausimai – kas, kada ir kur? – yra gerai saugomos komandinės grupių ir pogrupių paslaptys, būdingos visoms biurokratiškai organizuotoms aplinkoms. Kiekvienos profesinės grupės požiūriu, tam tikri konkretūs aspektai padeda įgyvendinti kasdienį šių grupių profesinį ciklą, kuris nerūpi kitiems profesiniams klinikos pogrupiams. Šie dalykai, žinoma, nėra naujiena, išskyrus tai, kad bet kuris tyrėjas susiduria su šiais aspektais, kaip tyrimo veiklos faktais, kai, sakykim, siekdamas įvertinti įrašo svarbą, jis turi susipažinti su medžiaga, kurios stinga įrašuose, nors visiems žinoma, kad ji egzistuoja kaip tam tikras požiūris.

Kitas keblumų šaltinis: klinikos personalo asmenys, kaip socialiai informuoti nariai, pažįsta klinikos gyvenimo tikrovę, o jų pretenzijos „realiai suprasti šią tikrovę" didžiąja dalimi susijusios su jų padėtimi socialinėje sistemoje. Jų įsitraukimas į socialinę sistemą ir jų padėtys perteikia reikalavimą (*tai – moralinio įsipareigojimo dalykas*), kad tarnybiniai asmenys turi tinkamai suprasti savo veiklos aplinkybes. Šio moralinio įsipareigojimo padarinys – ilgalaikė ir pažįstama savireferentų nuostata: „Kodėl, užuot vargindami mus savo tyrimu, negalite pateikti teisingo pasakojimo?" Tokia nuostata ypač būdinga aplinkai, kurioje naudojamos standartinės pranešimų formos. Jeigu tyrėjas reikalauja, kad pranešėjas pateiktų informaciją pagal formos pavyzdį, tai jis rizikuoja daryti poveikį realiems struktūros tyrimo įvykiams, kuriuos formuoja veikiau pranešimo bruožai, bet ne patys įvykiai.

Kitas gimininga keblumų šaltinis yra supratimas, kad savireferentinės formos – kad ir kokia būtų jų sudėtis – teikia ne tik kategorijas, pagal kurias klinikos personalas aprašo klinikos gyvenimo įvykius; tokios formos sudaro – vienu ir tuo pačiu metu, neišvengiamai – referentinio elgesio taisykles. Nenuostabu, kad tyrėjas gali aprašyti klinikos gyvenimo įvykius kaip tik tuo mastu, kuriuo suvaržoma pranešimo forma, kaip referentinio elgesio, darančio poveikį referuojančiam personalui, taisyklė. Tačiau neturi kelti nusistebėjimo ir tai, kad tyrėjui žinoma arba nežinoma informacija paklūsta toms pačioms sąlygoms, kurias suvokia ir kitų taisyklėmis besivadovaujančio elgesio sričių tyrėjai: kad tarp taisyklių ir praktikų aptinkami gerai žinomi skirtumai ir gerai žinomos šių skirtumų priežastys. Tai – skirtumai, kurių niekaip nepavyksta ištaisyti.

Šių skirtumų nepavyksta suprasti, o ką jau kalbėti apie jų ištaisymą mėginant paskirstyti kaltę pranešėjams ir tyrėjams. Aptarkime, pavyzdžiui, atvejį, kai personalo narys teikia savo pranešimą, paklusdamas tyrėjo formoms. Jis suvokia (kaip tik todėl, kad rimtai vertina pranešimo formą), kad sunku suderinti savo supratimą apie tai, ko reikalauja forma, ir ką ji pateikia kaip taisyklę, kuria remiantis sprendžiama apie jo žinojimo tinkamumą. Panagrinėkime, tarkim, klausimą, kuris personalo nariui suponuoja pastovius alternatyvius atsakymus, pavyzdžiui, „taip" arba „ne". Jis, būdamas gerai susipažinęs su konkrečiu atveju, supranta, kad „taip" arba „ne" atsakymas iškreips klausimą arba sužlugdys tyrėjo sumanymą. Referentas, rimtai vertindamas tyrimą, gali klausti savęs, ar nedidelė pastaba gali kelti tokį pavojų? Ar šitaip neatsiranda papildomų keblumų? Galbūt reikia palūkėti ir, susitikus su tyrėju, suteikti jam konkrečią informaciją? Tačiau kodėl tik *šią* informaciją? Jis, kaip ir kiti referentai, gali daug ką pasakyti apie įvairius ataskaitos formos klausimus ir skirtingus aspektus. Tai rodo, kad jo nusiskundimas yra realistinis: jeigu referentui būtų leidžiama įrašyti savo pastabas, jis pateiktų daugybę įrašų, susijusių su įvairaus pobūdžio klausimais ir konkrečiais aspektais.

Tyrėjas savo ruožtu tikisi, kad savireferentas pasitelks ataskaitą kaip galimybę informuoti apie tuos dalykus, *kuriuos žino tyrėjas.* Taigi paaiškėja, kad savireferentas gali iškreipti konkrečios tikrovės įvykius kaip tik dėl to, kad jis siekia būti naudingu. Ataskaitos forma skundžiamasi kaip tik dėl šios priežasties. Savireferentas gali suprasti, kad iškreipia tikrovę ir piktintis bei kitaip perteikti nepasitenkinimą šia forma. Nesunku įsivaizduoti, kad jo apmaudas ir pasipiktinimas nesvetimi ir tyrėjui.

Be to, nors savireferentinių formų terminai yra apibrėžti, labai įvairuoja realūs įvykiai, kuriuos apibūdina šie terminai, o taip pat ir būdai, kuriais remiantis realūs įvykiai, kaip aprašymai, patenka į formos terminologijos jurisdikciją. Referentinių formų terminologijos susietumą su aprašomais įvykiais lemia tęstinis klinikos veiklos stabilumas ir savireferento pastangos pasitelkti pasikartojančius klinikos veiklos bruožus, kaip kalbinio interpretavimo schemą. Kintant klinikos veiklos strategijai, organizacijai, personalui ar procedūroms, pagal prasmę gali kisti ir referentinių formų terminai, visiškai nesikeičiant paskiriems mimeografiniams sakiniams. Nerimauti verčia tai, kad netgi maži procedūriniai pokyčiai sukelia beviltišką painiavą dideliuose referentinių formų segmentuose.

Keblumai, kylantys dėl to, kad klinikos nariai referuoja apie savo pačių veiklą, arba dėl to, kad savireferentinės užduotys įgyvendinamos pasitelkiant parengtas formas, toli gražu nesibaigia, kadangi referavimo sąžiningumas susijęs su gerai žinoma profesine ir organizacine rizika. Kalbant eufemiškai, informacijos mainai tarp klinikos personalo ir jų klientų arba tarp klinikos ir ją supančios aplinkos yra siauresni negu laisvoje rinkoje.

Esminis keblumų šaltinis: registracinis ir sutartinis aplankų turinio naudojimas

Čia aptarti keblumai siejami su jų interpretacine aplinka, teigiant, kad referuojančios procedūros, rezultatai ir tai, kaip juos panaudoja klinikos personalas, yra integralūs tos pačios klinikos veiklos, kurią jie aprašo, bruožai; kad klinikos įrašų priežiūros metodai ir rezultatai susideda iš tų pačių bruožų, apie kuriuos teikiamos ataskaitos.

Nors minėtus keblumus *galima* interpretuoti atsižvelgus į šį kontekstą, vis tik nėra jokių reikalavimų *tokiam svarstymui.* Galima teigti, kad aptartieji keblumai paprasčiausiai rodo, jog stinga, tarkim, racionalios klinikos praktikų kontrolės. Mes išvardijome dalykus (kaip keblumus, susijusius su referavimo procedūromis), kuriuos gali mėginti ištaisyti griežtas valdymas. Galima manyti, kad šitaip galima panaikinti sąlygas, kurios daro įtaką blogiems įrašams, arba sumažinti jų poveikį įrašų priežiūrai.

Tačiau nagrinėti šiuos keblumus kaip valdymo problemą, kurios paskirtis yra daugiau ar mažiau nuosekliai kontroliuoti įrašų išsaugojimo ritualus, – lygu neįžvelgti svarbaus ir galbūt nekintamo medicininių įrašų bruožo, kaip institucionalizuotų praktikų dėmens. Čia darome prielaidą, kad išvardyti keblumai (o mūsų išvardijimas, žinoma, nepilnas) arba plėtoja paciento aplanko bruožus kaip rekonstruotinų sąveikų tarp pacientų ir klinikos personalo įrašus, arba patys sudaro šiuos bruožus. Šis esminis klinikos įrašų požymis išvardytus keblumus įtraukia į jų statuso, kaip „struktūriškai normalių keblumų", jurisdikciją, susiedamas referuojančias sistemas ir klinikos egzistavimo, kaip korporatyviai organizuojamos paslaugų teikimo veiklos, sąlygas. Dabar mėginsime parodyti, jog konkretūs klinikos įrašai nėra dalykas, nuo kurio klinikos personalas gali atsiriboti. Pabrėžtina, kad įrašus *sudaro klinikos veiklos, kaip medicininės–teisinės priežiūros, procedūros ir jų padariniai.*

Nagrinėjant pacientų aplankų turinius, juos reikėtų interpretuoti vadovaujantis vienu iš dviejų priešingų ir nesuderinamų būdų. Viena vertus, aplankų turiniai gali būti interpretuojami kaip *registraciniai*[5] įrašai. Kita vertus, juos galima suprasti kaip *terapeutinio susitarimo* (tarp klinikos veiklos, kaip medicininės–teisinės priežiūros, ir paciento) įrašus. Glaustai reikėtų paaiškinti termino „sutartis" vartojimą. Nors šis terminas skiriasi nuo šnekamosios kalbos reikšmių, tačiau nesiskiria nuo Durkheimo apibrėžimo.

Paprastai „sutarties" reikšmės siejamos su dokumentu, kuris apima aiškų įpareigojimų sąrašą; jo saistantį pobūdį pripažįsta konkrečios sutarties šalys. Ir priešingai, nagrinėdami klinikos gyvenimo įvykius, vartojame terminą „sutartis", kurio paskirtis – *apibrėžti* normalias sąveikas tarp klientūros ir gydomųjų institucijų, atsižvelgiant į institucijų teikiamų paslaugų tinkamumą klientams. Vienas svarbiausių gydymo veiklos bruožų yra tas, kad jos gavėjai socialiai apibrėžia patys save, o institucijos pabrėžia jų nekompetentingumą suprasti gydymo specifiką.

Socialiai pripažįstama normali dalykų raida yra ta, kad pacientas „atiduoda save į gydytojo rankas" ir – kaip tikimasi – nesivadovauja nusistovėjusia savo nuomone apie esamą sveikatos būseną, reikmes ir prioritetus. Šios pastabos – *mutatis mutandis* – taikytinos ir nusikaltėliui, kuris yra vienintelis asmuo, atribojamas nuo galimybės pareikšti savo nuomonę priimant nuosprendį. Nei pacientai, nei nusikaltėliai (net ir esant šiems kompetentingumo suvaržymams) nepraranda savo teisės –„traktuoti juos pagal nuopelnus". Priežastis ta, kad traktavimas priklauso nuo ritualinių galimybių, kurias dalyviai sieja su platesne įpareigojimų schema. Platesnė įpareigojimų schema, remdamasi techninėmis doktrinomis ir praktine profesine etika, valdančia institucijos veiksmus, nustato įgaliojimus, pagal kuriuos atstovaujama gydomajai institucijai. Konkrečiais atvejais nustatant kompetencijos ribas, medicininės ir teisinės institucijos įsipareigoja gerbti teisėtus viešuosius reikalavimus – teikti „tinkamą medicininę priežiūrą" ir „tinkamą teisinę priežiūrą". Būtinas, nors ir ne vienintelis, būdas, kuriuo remdamosi klinikos parodo, kad gerbia reikalavimus dėl tinkamos medici-

[5] „Registracinė" procedūra apibūdinama remiantis Davido Harrah'o *informacijos atitikimo* modeliu. Žr.: David Harrah, "A Logic of Questions and Answers", *Philosophy of Science*, 28, No. 1 (January, 1961), 40–46. Šiuos dalykus, suderinamus su Harrah'o formuluotėmis, išsamiau aptaria: Paul E. Meehl, *Clinical Versus Statistical Prediction* (Mineapolis: University of Minnesota Press, 1954); Paul E. Meehl, "When Shall We Use Our Heads Instead of the Formula?", *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, Vol. 2 (Mineapolis: University of Minnesota Press, 1958).

ninės priežiūros, susideda iš procedūrų, leidžiančių formuluoti tinkamas sąveikų su pacientais ataskaitas.

Verta pažymėti keletą papildomų pastabų dėl sutarties sąvokos. Netgi šnekamosios kalbos reikšmės rodo, kad sutarties detalių niekaip neaptiktume dokumente, patvirtinančiame sutarties egzistavimą. Nei apibrėžimai, nei terminai, nei posakiai „automatiškai" nereguliuoja santykių. Būdai, kurie juos susieja su veiksmais, esti kompetentingo interpretavimo problema. Puikiai žinoma, kad teisininkai – kultūros reikšmių požiūriu – yra kompetentingi daugelio sutarčių interpretatoriai; *jiems* suteikiama teisė nuspręsti, ką iš tikrųjų reiškia konkretus terminas. Tokią interpretaciją numato teisinių sutarčių formos.

Tačiau sociologinis požiūris rodo, kad teisinės sutartys yra tik konkretus sutarties tipų variantas. Platesnė sutarties samprata, sakykim, galia apibrėžti normalius santykius, be kita ko, reikalauja atsižvelgti į kompetentingos interpretacijos problematiką. Svarbu suprasti, kaip interpretuojami apibrėžimai, terminai ir posakiai, aptinkami klinikos aplankuose. Dalykas tas, kad jų paskirtis – teikti liudijimus, kaip atsakymus į klausimus, susijusius su medicinine–teisine atsakomybe. *Mūsų požiūriu, klinikos aplankų turiniai kaupiami atsižvelgiant į tikimybę, kad santykis gali būti pateikiamas kaip reikalavimas atliepti sankcionuojamų veiksmų, kuriuos įgyvendina personalas ir pacientai, lūkesčius.*

Vadindami medicininį įrašą „sutartimi" jokiu būdu netvirtiname, kad įrašas apima tik teiginius, nusakančius tai, kas turėtų įvykti, o ne tai, kas įvyko. Nenorime pasakyti, kad sutartinė medicininio įrašo interpretacija – dažniausiai aptinkama, ar netgi vienintelė, interpretacija. Klinikos įrašai interpretuojami įvairiomis progomis ir remiantis skirtingais interesais. Tačiau medicininės–teisinės atsakomybės sumetimai – įvairiais įrašų formulavimo ir panaudojimo atvejais – turi akivaizdų pranašumą, kaip vyraujantys struktūriniai[6] interesai, kai tik reikia spręsti dėl įrašų priežiūros procedūrų ir jų turinio tinkamumo.

Nors aplanko medžiaga gali būti panaudojama daugeliu atvejų, besiskiriančių nuo sutartinių interesų, *visos* alternatyvos paklūsta sutarties naudojimo principams, kaip prioritetiniams struktūriniams suvaržymams. Dėl šių prioritetų alternatyvus medžiagos panaudojimas visada sukuria permainingus ir nepatikimus rezultatus. Dar daugiau: dėl šių prioritetų kiekviena paskutinė medicininių

[6] Vadindami interesus „struktūriniais", norime pažymėti, kad interesai nesietini su asmeniniais sumetimais ir motyvacija; jie yra susiję su organizuotos praktikos reikmėmis, kurias nariai perteikia kaip savo realias aplinkybes.

įrašų informacijos nuoroda gali būti įtraukta į sutartinės interpretacijos kompetencijos sritį. Sutartinis panaudojimas ir randa, ir apibrėžia *tai*, ką aplankas apima kaip „viso įrašo" dėmenis. Šį panaudojimo būdą dabar mėginsime aprašyti.

Kai bet kuri paciento byla interpretuojama kaip registraciniai įrašai, tai aplankų turiniai darosi nesuprantami ir pradeda gluminti, versdami klausti, kodėl vis dėlto turi būti atkakliai išsaugomi „prasti įrašai" (kaip, sakykim, konkretūs įrašai). Kita vertus, kai aplanko dokumentai laikomi nesuformuluotomis potencialios terapeutinės sutarties išraiškomis, *kitaip sakant,* kai aplanko dokumentai renkami atvirai laukiant tam tikros progos, kuri leistų formuluoti terapeutinės sutarties išraiškas, tai atkaklumas, rodytas prižiūrint aplankus (nors jų turiniai – itin nevienodi tiek kiekybės, tiek kokybės požiūriu), pradeda „kurti prasmę".

Mūsų prielaida yra ta: tiriant bet kurį aktualų paciento aplanko turinį, išryškėja gerai pastebimas ir pasikartojantis bruožas – informacijos bei pastabų atsitiktinumas ir lakoniškumas. Atsitiktinumo aspektas tas, kad aplanko dokumentai labai panašūs į replikas, išreiškiamas kalbantis su nepažįstama auditorija, kuri, jau žinodama apie ką gali būti kalbama, sugeba interpretuoti užuominas. Pastabos, kaip išraiškos, sudarančios šiuos dokumentus, paprastai turi būdingą požymį: interpretuojantis asmuo negali apibrėžti jų prasmės, jeigu jis nežino ar nenumano dalykų, susijusių su tipiška išraiškų vartotojo biografija ir tipiškais tikslais, tipiškomis aplinkybėmis, kurios daro poveikį rašant konkrečias pastabas, tipiška ankstesne sąveikų tarp įrašinėtojo ir paciento raida, tipiškais aktualios ir potencialios sąveikos tarp *rašančiojo ir skaitančiojo* bruožais. *Taigi ne tiek aplankų turiniai, kiek atsiskleidžianti sąveikų tvarka lemia šios tvarkos supratimą, svarbų tinkamai interpretacijai.* Tačiau šios tvarkos supratimas nereiškia, kad siekiama teorinio aiškumo. Šis supratimas veikiau atliepia pragmatinį interpretuojančio asmens suinteresuotumą šia tvarka.

Be to, įrašai gali būti panaudojami sankcionuotai. Sankcionavimas neabejotinai siejamas su asmeniu, kuris interpretuoja įrašus, aktyviai nagrinėdamas konkretų medicininį–teisinį atvejį, ir nepastebimai „išnyksta". Sankcionuoti – lygu atskleisti faktą, kad visapusiškai svarbūs jo padėties ir įsitraukimo bruožai išryškėja tada, kai pateisinami lūkesčiai, rodantys, kad jis tiesiogiai susijęs su šiomis išraiškomis, kad jis tinkamai jas supranta ir pagrįstai vartoja. Konkretus supratimas ir panaudojimas (situacijos, kurioje asmuo aptinka save, atžvilgiu) esti atsitiktinis dalykas. Sankcionuotas interpretatorius nutuokia: kadangi konkre-

tus supratimas ir panaudojimas yra atsitiktinio pobūdžio dalykas (situacijos, kurioje asmuo aptinka save, atžvilgiu), tai ir išraiškos, su kuriomis jis susiduria, vertintinos kaip atsitiktinis dalykas (jų kūrėjų situacijų atžvilgiu). Supratimo tikimybė remiasi bendruoju, praktiniu ir sankcionuojamu abipusių – rašančiojo ir skaitančiojo – tikslų supratimu.

Skirtinos atsitiktinės išraiškos ir „objektyvios" išraiškos. *Pastarųjų* žymenis lemia santykis su kodinėmis taisyklėmis, kurios – tiek rašančiojo, tiek skaitančiojo požiūriu – esti nesusijusios nei su vieno, nei su kito savybėmis. Tai – kažkas kita negu jų daugiau ar mažiau panašus taisyklių supratimas.

Paciento aplanko dokumentai turi kitą požymį: tikimybė, kad jie gali būti perskaitomi kaip *realūs* faktai, neišlieka tapati pagal prasmę (šito ir nereikalaujama) įvairiomis šių dokumentų panaudojimo progomis. Jų prasmė – ir realiai, ir numanomai – kinta keičiantis aplinkybėms. Norint įvertinti tai, apie ką kalbama dokumentuose, reikia konkretaus žymens, susijusio su jų panaudojimo aplinkybėmis. Pažymėtina, kad tai *nėra* aplinkybės, siejamos su pirminiu įrašu. Tai – *dabartinės skaitytojo*, priimančio sprendimą dėl tinkamo *dabartinio* jų panaudojimo, *aplinkybės*. Akivaizdu, jog dokumentų skaitytojai, apie kuriuos kalbame, yra klinikos personalas.

Registracinio įrašo prototipas – įrašai apie dalines įmokas. Dalinių įmokų įrašai apibūdina dabartinę santykio padėtį ir jo atsiradimo aplinkybes. Standartizuota terminologija ir standartizuota gramatinių taisyklių visuma kontroliuoja ne tik tikėtinus turinius, bet ir būdą, kuriuo remiantis renkami ankstesnių sąveikų „įrašai". Galima kalbėti apie standartinį skaitymą, kuris remiasi dideliu įrašo skaitytojų pasitikėjimu. Suinteresuotas skaitytojas neturi pranašumo, palyginti su paprasčiausiai informuotu skaitytoju. Tai, kad skaitytojui suteikiami įgaliojimai tinkamai perskaityti, *t.y.* kompetentingai interpretuoti, įrašą, yra būtent jo ir kitų skaitytojų sprendimas, raginantis nepaisyti konkrečių skaitytojo požymių, *jo* sąveikos su įrašu ar *jo* suinteresuotumo jį perskaityti.

Įvardyti tyrėjo, naudojančio klinikos įrašus, keblumus – tolygu atkreipti dėmesį į faktą, kad smulkios klinikos aplankų detalės gali būti neprieštaringai perskaitomos remiantis registraciniu būdu. Tyrėjas, registruojantis aplankų turinius, gali užpildyti savo užrašų knygutę pastabomis, įvardydamas duomenų „trūkumą", skųsdamasis dėl „nerūpestingumo" ir pan.

Tačiau klinikos narys *gali* neprieštaringai interpretuoti aplankų turinius, jeigu jis išplėtoja – kaip, sakykim, istorikas arba teisininkas, besiremiantys tais pačiais

dokumentais, – *dokumentinę reprezentaciją*[~], atskleidžiančią, kad klinikos–paciento sąveikas sudaro tvarkingi ir suprantami dalykai. Įvairūs klinikos aplankų įrašai yra nuorodos (paskiros atkarpos, kaip begalinis skaičius fragmentų, sudarančių visumą), kurios surinktos kartu ne dėl to, kad būtų galima aprašyti sąveikas tarp klinikos personalo ir paciento; jų paskirtis – teikti leidimą klinikos nariui formuluoti santykį tarp paciento ir klinikos personalo, kaip normalią klinikos veiklos raidą, jeigu – ir kai – iškyla normalizavimo klausimas, t.y. dalykas, susijęs su kai kurių klinikos narių praktiniais interesais. Tai rodo, kad aplanko turiniai panaudojami kaip sutarties, bet ne kaip aprašymo, atvejai. Sutarties paskirtis nėra aprašyti minėtą santykį. Ji pasitelkiama siekiant normalizuoti šį santykį, o tai reiškia, kad *quid pro quo*[*] mainai įvardija santykio pagrindą, kuris atliepia išankstinio ir teisėto susitarimo (aiškaus ar numanomo) reikmes.

Klinikos narys, nepaisydamas atsitiktinių poreikių, kaupia aplanko turinius ir konstruoja potencialią arba ankstesniąją sąveikų tarp klinikos personalo ir paciento tvarką, kaip konkretų „precedentą", kaip terapeutinės sutarties pavyzdį, dažnai suinteresuotai pateisindamas aktualią ar potencialią veiksmų tarp klinikos personalo ir pacientų tvarką. Vadinasi, klinikos narys gali neprieštaringai interpretuoti aplanko turinius (kad ir labai įvairius), jeigu jis – panašiai kaip teisininkas „reziumuojantis bylą" – „reziumuoja precedentą", remdamasis fragmentiškomis detalėmis ir *ieškodamas galimybės* įskaityti dokumentuose jų tarpusavio ryšius, kaip klinikoje organizuojamos teisėtos veiklos nuorodą.

Šiuo požiūriu aplanko turinius sudaro laisvai apibrėžiama elementų visuma. Pasitelkiant šiuos elementus formuluojama sutartinė santykio išraiška, sietina su konkrečia proga, reikalaujančia tokios formuluotės. Esamos progos, tikslai, interesai ir klausimai, kuriuos pasitelkia konkretus narys, rodo, kurie dokumentai panaudojami ir kokia prasmė suteikiama jų turiniui.

Procedūros, kuriomis remiantis renkami aplanko dokumentai, daro nedidelį suvaržantį poveikį (priešingai negu registracinių įrašų atveju) dabartinėms šių dokumentų prasmėms. Iš tikrųjų dokumentų prasmės atsiejamos nuo esamų procedūrų, kuriomis remiantis renkami aplanko dokumentai. Šiuo aspektu kompetentinga aplanko dokumentų analizės būdų ir rezultatų interpretacija

~ Plačiau apie dokumentinės reprezentacijos aprašymus žr.: Karl Mannheim, „On the Interpretation of ‚Weltanschauung'", in *Essays on the Sociology of Knowledge*, ed. Paul Kecskemeti (New York: Oxford University Press, 1962); taip pat žr. trečiąjį šios knygos skyrių.

* Terminas (lot.), įvardijantis *pasikeitimo* – „kažko į kažką" – nuostatą, kitaip sakant, *lygius mainus, abipusį susitarimą tarp dviejų šalių*. (A. V.)

nepanaši į kompetentingą registracinę interpretaciją. Jeigu klinikos narys turi „tinkamą motyvą" peržiūrėti aplanko turinius, tai jo tikslai vienu ir tuo pačiu metu apibrėžia tam tikrą aplanko turinio tvarką, kurią sudaro formuluojamo aiškinimo elementai. Jeigu jis, peržiūrėdamas aplanką, koreguotų savo tikslus, niekas nepasikeistų, nes sudedamųjų elementų visuma nėra užbaigiama tol, kol pats interpretuojantis asmuo nenusprendžia, kad dokumentų jau pakanka. Pretekstas, kuris verčia sustoti, nėra formuluojamas iš anksto, kaip aplinkybė, kurią turi atliepti atsakymas į jo klausimus. Galima teigti, kad tikėtinas aplanko dokumentų panaudojimas sietinas su vartotojo plėtojamais interesais ir jų panaudojimu; tai nėra kuris nors kitas būdas. Vartotojas, pradėdamas formuluoti sutartį, negali pasakyti, kurių dokumentų jam reikia, o ką jau kalbėti apie tai, kurie dokumentai būtini. Jo interesai skatina pasitelkti metodą, kurio paskirtis – ieškoti tokių dokumentų ir juos įrašyti, šitaip rūpinantis tęstinėmis praktinėmis aplinkybėmis, dėl kurių ir pasitelkiami aplanko turiniai. Pirmiausia norima, kad aplanko turiniai įgautų prasmę, kurią gali suteikti interpretacija, kai „kombinatoriškai" jungiami įvairūs dokumentai ir ieškoma alternatyvių interpretacijų, atliepiančių tęstinį skaitytojo suinteresuotumą aktualia jų perskaitymo galimybe. Todėl aktualus įvykis, kai tik jis susiduria su palankiomis tikėtino jo panaudojimo aplinkybėmis, apibrėžia – šiuo aspektu – dokumento reikšmę. Vadinasi, aplanko dokumentų sąrašas yra atviras ir be galo ilgas. Nėra pagrindo kalbėti apie sutapimo ir sudvejinimo atvejus. Sutapimo klausimai negali būti aptariami tol, kol vartotojas nežino (aiškiai ar miglotai), ko – ir galbūt kodėl – jis nori ieškoti. Bet kuriuo atveju sutapimo ir neįtraukimo klausimai neiškyla tol, kol aktualiai netiriami dalykai, su kuriais aktualiai susiduriama.

Verta aptarti kitus prieštaringus „sudvejinimo" ir „praleidimo" bruožus dvejose pranešimų sistemose. Registracinių įrašų informaciją galima pakartoti dėl praktinių sumetimų. Ir vis dėlto esama banko sąskaitos forma nepapildo informacijos, kuri gaunama surinkus ankstesnių indėlių ir atsiėmimų faktus. Jeigu dabartinė ir ankstesnioji padėtis neatitinka, tai neišvengiamai rodo, jog kažkas praleista. Įrašą valdo tinkamumo principas, leidžiantis iš karto įvertinti jo visapusiškumą ir pagrįstumą.

Klinikos įrašas neturi šio požymio. Naujesnis įrašas gali būti supriešintas su ankstesniuoju, taigi anksčiau žinomi dalykai įgyja naujų bruožų. Aplanko turiniuose aptinkami prieštaravimai skatina įtraukti juos į būsimus argumentus. Neaišku, ar du kartus pasakyti dalykai esti pakartojimai, ar antrojo karto paskirtis – patvirtinti pirmąjį? Tas pat pasakytina ir apie praleidimus. Iš tikrųjų šiuos dalykus galima nagrinėti tik atsižvelgiant į tam tikros pasirinktos schemos kontekstą.

Tačiau svarbiausia, kad kompetentingas interpretatorius suvokia, kad ne tik tai, ką apima aplankas, sietina su abipusiškai svarbiomis ir įtakojančiomis nuorodomis; su jomis sietinos ir tos dalys, kurios nepriklauso aplankui. Šios neišreiškiamos dalys atsiskleidžia pagal santykį su žinomais epizodais, tačiau pastarieji savo ruožtu abipusiškai interpretuojami atsižvelgiant į supratingą prielaidą, kad esti dalykas, kuris aptariamuoju atveju tęsiasi ne kaip įrašas.

Apskritai aplanko dokumentų interpretavimo schemą galima paimti iš daug kur. Šioji schema gali keistis interpretuojant specifinius klausimus; ji gali būti pertvarkoma kintant tyrėjo, iš aptinkamų dokumentų formuojančio bylą, tikslams; ji gali kisti „dėl aplinkybių" arba dėl reikmių. Bet kurio dokumento prasmės santykis su „tvarkybine schema" yra visapusiška skaitytojo prerogatyva. Skaitytojas mėgina nustatyti, aiškiai apibrėžti ar įrodyti šį santykį kiekvienu konkrečiu atveju, po šio atvejo, atsižvelgdamas į tikslus, į tai, ką aptinka ir pan. Dokumentų prasmės keičiasi renkant jas kaip bylos įrašų medžiagą. Užuot pirma laiko nusprendus, ką apskritai galėtų reikšti konkretus dokumentas, stengiamasi palaukti ir pažvelgti į tai, su kuo susiduriama aplankuose. Šitaip „suprantama", tiesiogiai randama dokumento reikšmė. Skaitytojo paskirtis – nustatyti santykį tarp vieno ir kito dokumento prasmių tęstinumo, nuoseklumo, susietumo. Nė vienu atveju neaptiksime suvaržymų, kurie verčia skaitytoją iš anksto pateisinti ar nurodyti, kurie aplanko turinio komponentai tarp savęs susiję, į kuriuos dalykus jis ruošiasi atsižvelgti arba neatsižvelgti.[8]

[8] Galima sąmoningai projektuoti atskaitos, paieškos ir atkūrimo sistemą, siejamą su tokiais požymiais. Pavyzdžiui, mokslininkai gali sąmoningai panaudoti tokią sistemą kaip tik dėl savo veiklos pobūdžio. Jie gali nesutikti, kad metodas (paprastai ribojantis įsivaizduotinus dalykus, susijusius su įvairiomis interpretacijomis ir idėjomis, su kuriomis susidūrė mokslininkai, atlikdami savo darbą) siaurintų jų galimybę pažinti situacijas, kurias ketina analizuoti jų pranešimo sistema. *Ad hoc* klasifikacijos ir paieškos sistema, atliepdama jų interesus, gali maksimizuoti vaizduotės žaidimo galimybes. *Ad hoc* strategija (kurios paskirtis – rinkti ir atkurti) nepaaiškina, kaip vėliau gali būti plėtojamas bet kuris Čia ir Dabar, tačiau siekia, kad tolesnė plėtra rekonstruotų praeitį, žadėdama leisti mokslininkui susieti savo dokumentų visumą su reikmėmis, kurios atsiranda kaip jo aktualaus įsitraukimo į besiplėtojančią situaciją funkcija.
Praktikuojantys gydytojai, dirbantys bendrijose, kurias prižiūri bendruomeniškai organizuota kontrolės ir peržiūros sistema, formuluoja dalykus, kuriais mokslininkas gali pasinaudoti, kaip pagalbinėmis mąstymo priemonėmis. Čia rezultatai pateikiami ne kaip tikėtinos interpretacijos, bet kaip aktualiai įvykusių dalykų ataskaitos. Aplankų panaudojimas labai panašus į daugelį psichoterapijos metodų, nes tiek viena, tiek kita yra teisėtas klinikos paslaugų atlikimas. Kai klinikos narys ar pašalietis nori suprasti racionalius procedūros pagrindus, juos teikia – tiek vienam, tiek kitam – personalas, kuris naudojasi klinikai būdingais metodais, kaip socialiai sankcionuotais medicininės–teisinės psichiatrinės veiklos būdais.

Klinikos narys, stengdamasis neprieštaringai perskaityti aplanko turinius, turi tikėtis iš savęs, tikėtis iš kitų klinikos narių, ir tikėtis, kad iš jo tikimasi (kadangi jis tikisi iš kitų), kad jis žino ir panaudoja žinojimą, susijusį su 1) individualiais asmenimis, kuriuos mini įrašai, 2) įrašus atliekančiais asmenimis, 3) realia klinikos veiklos organizacija ir galiojančiomis (tuo laikotarpiu, kai aplanko dokumentuose ieškoma informacijos) procedūromis, 4) abipuse jo ir kitų asmenų, pacientų ir klinikos narių istorija, 5) klinikos procedūromis, įskaitant įrašų skaitymo procedūras, kadangi šios procedūros įtraukia pacientą ir klinikos narius. Jis panaudoja tokį žinojimą atsižvelgdamas į esamus konkrečius interesus ir siekia iš aplanko turinių surinkti dokumentinę santykio reprezentaciją.[9]

Mūsų tirta klinika susijusi su universiteto medicinos centru. Dėl klinikos įsipareigojimo tyrimui, kaip teisėtam veiklos uždaviniui, kasdienėje klinikos veikloje itin aukštai vertinami registraciniai įrašai. Tačiau sutartinis pacientų aplankų turinių pobūdis turi ne mažesnę vertę, kuri sietina su praktinėmis ir vyraujančiomis reikmėmis: išsaugoti gyvybingus ryšius su universitetu, kitomis medicininėmis specializacijomis, valstijos valdžia, teismais ir įvairiais plačiaisiais sluoksniais. Pirminė šios veiklos paskirtis – teisėtas psichiatrinis gydomasis pobūdis.

Prireikus rinktis vieną ar kitą įsipareigojimą, nekyla klausimo (turint mintyse daugelį suinteresuotų pusių, įskaitant pacientus ir tyrėjus), kuris iš jų yra svarbesnis. Visais atvejais (nuo lyginamųjų ekonominių dalykų iki aptariamosios veiklos rezultatų publikavimo ir pateisinimo) turi būti tenkinamos sutartinės aplankų formavimo sąlygos. Visi kiti interesai, be jokios abejonės, yra mažesni interesai ir turi būti derinami su pirmaisiais.

Tikriausiai galima tvirtinti, kad čia pernelyg daug kalbama apie šiuos dalykus; kad klinikos įrašai pirmiausia yra saugomi taip, kad juos galėtų panaudoti ne tyrimo, o medicininės ir psichiatrinės, tarnybos. Šiam požiūriui visiškai pritartume. Tai ir bandėme teigti, nors mes tai sakėme mėgindami susieti įrašų

[9] Svarbu pabrėžti, kad čia nekalbama apie tai, jog „remiantis tuo, kas randama, sukuriama moksliniu požiūriu geriausia reprezentacija". Kalbant organizaciškai, bet kuris aplanko turinių surinkimo pavyzdys gali, siekia ir netgi privalo būti panaudojamas sudarant dokumentinę reprezentaciją. Taigi mėginti nustatyti formalų pagrindą, leidžiantį rinkti ir komponuoti informaciją – tolygu užsiimti bergždžia veikla, kadangi išraiškos, kurias apims šitaip sutvarkyti dokumentai, turi būti „iššifruojamos", siekiant atrasti realias jų prasmes, atsižvelgti į interesus ir interpretacijas, kurios vyrauja jų panaudojimo laikotarpiu.

statusą ir organizacinius (bet ne tyrimų) prioritetus, kuriuos renkasi medicininės ir psichiatrinės tarnybos. Kai tyrimų veikla įgyvendinama psichiatrinėse klinikose, neišvengiamai atsiranda specialūs veiksniai, kuriais remiantis tyrimo veikla struktūriškai atskiriama ir paklūsta veiklai, kurią laiduoja klinikos, kaip paslaugų veiklos, pobūdis ir gyvybingumas. Todėl nebūtina manyti, kad praktikuojantys gydytojai nesiremia rimta ir nuodugnia tyrimo veikla.

VII skyrius

METODOLOGINIS KIEKYBINIŲ ATRANKOS KRITERIJŲ TAIKYMO IR ATRANKOS ĮGYVENDINIMO PSICHIATRINĖSE AMBULATORIJOS KLINIKOSE PAGRĮSTUMAS[1]

Kiekybiniai tyrimai, aprašantys, kaip įgyvendinama pacientų atranka psichiatrinėse ambulatorinėse klinikose, patvirtina: nors konkrečiam pretendentui ir reikia gydymo, pretendentų įtraukimo į ligonių sąrašą galimybės priklauso nuo daugelio kitų veiksnių. Schaffer ir Myersas[2] palygino kandidatus ir asmenis, kuriems skirtas gydymas Maloningosios naujosios prieglaudos ligoninės psichiatrinėje ambulatorinėje klinikoje, darydami išvadą, kad čia pasitelkiamas atrankos kriterijus – socialinis ekonominis kandidato statusas. Hollingsheadas ir Redlichas[3] palygino klasinę pacientų, susijusių su įvairiomis gydymo institucijomis, struktūrą, parodydami, kad skiriamasis atrankos proceso psichiatrinėse klinikose bruožas – pernelyg didelis viduriniosios klasės pacientų ir nepakankamas žemesniosios klasės pacientų atstovavimas. Rosenthalis ir Frankas[4] palygino visus pacientus, kurie kreipėsi į Henry Phippso psichiatrijos kliniką, ir asmenis, kuriems skirtas gydymas. Jie nustatė, kad šios dvi grupės buvo nevienodai vertinamos remiantis tokiais požymiais, kaip amžius, rasinė priklausomybė, išsilavinimas, metinės pajamos, siuntimo

[1] Tekstas parašytas kartu su Egonu Bittneriu, dirbančiu Langley Porter Neuropsichiatrijos institute.

[2] Leslie Schaffer and Jerome K. Myers, "Psychotherapy and Social Stratification: an Empirical Study of Practices in a Psychiatric Outpatient Clinic", *Psychiatry*, 17, 83–93.

[3] August B. Hollingshead and Frederick C. Redlich, *Social Class and Mental Illness* (New York: John Wiley & Sons, Inc., 1958).

[4] David Rosenthal and Jerome D. Frank, "The Fate of Psychiatric Clinic Outpatients Assigned to Psychotherapy", *The Journal of Nervous and Mental Diseases*, 127 (October, 1958), 330–343.

šaltiniai, diagnozė ir motyvacija. Storrow'as ir Brillas[5] palygino pacientus, kurie, jiems asmeniškai pageidaujant, buvo tiriami U. C. L. A. Psichiatrinėje ambulatorinėje klinikoje, ir kitus asmenis, nors kartą turėjusius procedūrinį interviu. Abi grupės buvo nevienodai vertinamos pagal tokius požymius, kaip psichoneurozės, trumpesnė ligos trukmė, nedidelis „profesinio prisitaikymo" pablogėjimas, paciento noras gydytis, nauda, kurios siekė pacientas, papildoma nauda, ekonominis statusas, religija, lytis, amžius, interviuotojo reakcija, terapeuto įvertinimas dėl gydymo, paciento išsisukinėjimas. Jie pateikė platų „kintamųjų dydžių" (kurie arba neskyrė arba šiek tiek skyrė abi grupes) sąrašą. Weissas ir Schaie[6] palygino visus pacientus, kurie buvo išrašyti arba juos visiškai įvertinus, arba užbaigus gydymo kursą Malcolmo Blisso psichiatrinėje klinikoje, ir asmenis, kurie nesugebėjo tęsti suplanuoto vertinimo ir gydymo kurso. Padaryta išvada, kad šios grupės buvo nevienodai vertinamos remiantis tokiais požymiais, kaip lytis, šeimyninė padėtis, siuntimo šaltiniai ir diagnozė. Skirtumų tarp šių grupių neaptikta remiantis tokiais požymiais, kaip amžius, religija, gimimo vieta, tėvų gimimo vieta, profesija, ankstesnis priėmimas į psichiatrinę ligoninę, pirmojo profesionalaus interviuotojo statusas, terapijos trukmė, interviu skaičius, terapeutų pasikeitimo skaičius. Katzas ir Solomon[7] palygino tris pacientų grupes. Po pirmojo interviu šiems pacientams pasiūlyta gydytis Jeilio universiteto medicinos mokyklos psichiatrinėje klinikoje. Kai kurie pacientai nebesugrįžo po pirmojo vizito, kiti – nesugrįžo apsilankę daugiau negu vieną kartą, bet mažiau negu penkis kartus, treti – nesugrįžo po penkių ar daugiau vizitų. Padaryta išvada, jog skirtingą sąlyčio su klinikos darbuotojais trukmę lėmė tokie požymiai, kaip amžius, vedybinė padėtis, išsilavinimas, ankstesnė psichoterapija, nukreipimo šaltinis, terapeuto požiūris į pacientą ir paciento suinteresuotumas gydymu.

Ankstesnieji tyrimai[8] atskleidžia tam tikras besąlygiškas idėjas, kurios priimamos kaip prielaidos aprašant atrankos procesą, kaip empirinį reiškinį. Šios

[5] Hugh A. Storrow and Norman Q. Brill, "A Study of Psychotherapeutic Outcome: Some Characteristics of Successfully and Unsuccessfully Treated Patients". Tekstas pristatytas Kalifornijos medicininės asociacijos suvažiavime San Franciske, 1959 m. vasario mėn.

[6] James M. A. Weiss and K. Warner Schaie, "Factors in Patients' Failure to Return to Clinic", *Diseases of the Nervous System*, 19 (October, 1958), 429–430.

[7] Jay Katz and Rebecca A. Solomon, "The Patient and His Experience in an Outpatient Clinic", *A. M. A. Archives of Neurology and Psychiatry*, 80 (July, 1958), 86–92.

[8] 1 lentelėje nurodyti ir išnagrinėti dvidešimt trys ankstesnieji tyrimai. Į šį sąrašą įtraukiami tik tie kiekybiniai tyrimai, kurie siejami su atrankos tematika. Sąrašas nėra visa apimantis.

idėjos suponuoja pačią atrankos problemą. Norint tinkamai suformuluoti atrankos problemą, būtina – dėl jų sudėtinio pobūdžio – nurodyti kiekvieną jų. Šias sudedamąsias idėjas, supaprastindami jų pateikimą, vadinsime atrankos problemos „parametrais".[9] Nuorodas į šias idėjas atitinka šie terminai: „seka", „atrankos veiksmai", „pirminės reikmės imtis", „vėlesnės imties sudėtis" ir „teorija, kuri susieja atrankos veiksmus ir klinikos suvaržymus".

Tyrimai rodo, kad šie parametrai ne tik nesusiejami tarp savęs; paskiri tyrimai neįtraukia nė vieno jų. Kaip tik todėl neįmanoma suprasti esamų atrankos kriterijų principų (nors tyrimai atliekami nuodugniai). Tyrėjas, remdamasis publikuotais įrašais, neįstengia suprasti skelbiamų principų, išskyrus ilgas tikėtinų išvadų grandines, kurios rodo, kad tyrėjas *turi visų pirma pažinti socialines struktūras, reikalaujančias pirminio dėmesio.*

Kokie tai parametrai? Kokios jų postulavimo prielaidos? Kaip jie apibrėžiami?

1. „*Seka*". Pirmoji esminė idėja, susijusi su pacientų atrankos tyrimais, yra ta, kad pacientų, kurių požymiai lyginami, grupės sudaro du (ar daugiau) nuoseklius atrankos proceso tarpsnius. Kiekvienas tyrimas traktuoja imčių visumas kaip seką; kiekviena imtis siejama su ankstesniąja (kaip imtis, kuri atrenkama iš pirmosios).

   Šis parametras neišvengiamai įtraukiamas į ataskaitas, nes kiekvienas tyrimas ne tik nusako požymius, kurie tiriami kaip tikėtini skiriamieji ly-

[9] Terminas „parametras" čia vartojamas dėl to, kad leidžia sutelkti dėmesį į svarbiausią dalyką: kad tam tikra idėjų visuma apibūdina visumines aprašymo sąlygas. Pavyzdžiui, fizikos teorijos taisyklės rodo, jog „garsas, kaip bendroji sąvoka" apibrėžiamas pasitelkiant sudedamąsias veikimo nuotolio, dažnumo ir trukmės idėjas. Norint aiškiai įvardyti bendrąją sąvoką, reikia sukonkretinti kiekvieną parametrą. Taigi garsas, siejamas su veikimo nuotoliu ir trukme, bet atsiejamas nuo dažnumo, formaliuoju požiūriu esti absurdas. Tačiau galima nurodyti garsą, kurio veikimo nuotolis ir trukmė yra žinomi dydžiai ir kuris turi dažnumo parametrą, nors pastarasis nėra žinomas. Visi trys parametrai būtinai numanomi kalbant apie „garsą", netgi tuo atveju, kai aiškiai nurodomas tik vienas (arba kitas) jų. Nors galima nurodyti tik veikimo nuotolį, kaip domėjimosi objektą, aiškus šio paskiro parametro supratimas numano ir kitų parametrų nuorodas. Visapusiškai aprašyti – tolygu sukonkretinti visus tris parametrus. Mes darome prielaidą, kad „sekos", „atrankos veiksmų", „pirminės asmenų paklausos", „atrinktų asmenų sudėties" ir „teorijos, kuri susieja atrankos veiksmus ir klinikos suvaržymus" parametrai (kaip su bendrąja garso sąvoka susiję veikimo nuotolio, dažnumo, trukmės parametrai, pasitelkiami kaip priemonės, padedančios tyrėjui tinkamai apibrėžti garsą) susiję su sociologine „atrankos problema" ir panaudotini apibrėžiant aktualų atrankos problemos pavyzdį ir tinkamo aprašymo sąlygas.

ginamų imčių bruožai, bet ir aiškiai susieja – pasiremdamas esamais atrankos principais – lyginamas grupes.[10]

2. „*Atrankos veiksmai*". Sudedamoji atrankos veiksmų idėja išryškėja tada, kai siekiama įvertinti vėlesnę sekos imtį, atsižvelgiant į procesus, kuriais remiantis ji sudaroma. Šį parametrą sudaro *tam tikrų* nuoseklių veiksmų, kurie taikomi pirminės imties atžvilgiu, visuma. Vėlesnė imtis – pagal apibrėžimą – esti tam tikrų veiksmų, kurie taikomi pirminės imties atžvilgiu, padarinys, atskleidžiantis, kad čia pasitelkiamos priemonės, kuriomis remiantis transformuojama pirminė imtis. Nors ir nesukonkretinami veiksmai, kurie transformuoja pirminę imtį į paskesniąją, tačiau pripažįstama, jog tai būtina problemos ašis, kuri bent jau leidžia suprasti, ko reikia tolesniam tyrimui.[11] Weissas ir Schaie[12] savo išvadose pažymi:

> Susidaro įspūdis, kad statistiškai reikšmingi – nesėkmių pasikartojimo atžvilgiu – skirtumai yra gana svarbūs numatant nesėkmių dažnį. [...] Tačiau šis kryžminių–grupinių tyrimų tipas neatsižvelgia į "šoko terapijos" dinamiką. [...]

   Dauguma kitų tyrimų įvardija atitinkamas „atrankos operacijas", kurios painiai jungia prielaidas ir klinikos interpretacijas.

3. „Pirminės paklausos imtis." „Pirminės imties" parametras svarbus dėl to, kad bet kuri nuoseklios atrankos programa reikalauja apibrėžti pirminę imtį. Todėl, tiriant klinikoje įgyvendinamą atrankos veiklą ir atitinkamus kriterijus, verta apibrėžti būdingiausią pirminės imties tipą.

Negalima apriboti pirminės imties sampratos ir tvirtinti (pasitelkiant šių asmenų statusą, kaip atrankos kriterijų), kad ją sudaro *asmenys*, kuriems būdingi tokie požymiai, kaip amžius, lytis ir pan. Kad ir kokie požymiai siejami su

[11] Žinoma, pasirenkant atrankos kriterijus, galima nepaisyti laikinės atrankos veiksmų sekos. Tačiau šiuo atveju tyrėjas nedaug ką gali pasakyti apie tai, kaip skiriamieji požymiai susiję su veikla, kuria remiantis formuojamos paskesnės asmenų grupės. Pavyzdžiui, žr.: Rubenstein, Lorr 1956. Sakykim, jeigu paskesnė grupė nesiskyrė nuo ankstesnės pagal amžiaus pasiskirstymą, tai kaip tik šis (ir joks kitas) skiriamojo bruožo stygius yra dalykas, prie kurio gali priartėti tyrėjas, ketinantis nuodugniai informuoti apie savo atradimus. Dalykas tas, kad tyrėjai nori išsiaiškinti, ar skiriamojo bruožo stygius rodo, kad atrankos operacijos neatsižvelgė į amžiaus kriterijų, ir dėl to sekos parametras turi remtis kitais kriterijais. Ši problema aptariama vėliau, nagrinėjant „iš–iš" palyginimus.

[12] Weiss and Schaie, *op. cit.*, p. 430.

pirmine imtimi, vis dėlto būtinai numanomas jų *teisėtumas*. Tai rodo faktas, kad klinika nuolat gauna prašymus dėl paslaugų, apie kurias oficialiai nepranešama, teikimo: tarkim, asmenys, norėdami patirti tam tikrų dalykų poveikį, gali teirautis, ar jiems gali būti teikiama hipnozė arba LSD. Šių požymių teisėtumą lemia faktas, kad bet kuri pirminė imtis turi būti apibūdinama atsižvelgiant į prašymų, susijusių su klinikos paslaugomis, pobūdį. Todėl kiekvienu atveju atranka – mažų mažiausiai numanomai – suvokiama kaip susijusi su veikla, kurią valdo medicininiai–teisiniai sumetimai. Ne tik klinikos personalo, bet ir – atitinkamai – pacientų, požiūriu, kriterijai turi būti pateisinami atsižvelgiant į medicininius–teisinius įgaliojimus, kuriais remiasi klinika. Pacientų ir klinikos personalo požiūriu, imtys ne tik sudaromos arba nesudaromos (t.y. „atrenkamos") remiantis „lyties", „amžiaus", „socialinio–ekonominio statuso", „motyvacijos" ar „diagnozės" kriterijais. Jos sudaromos arba nesudaromos remiantis šiais kriterijais, kaip „tinkamais kriterijais".

Nepakanka – tiek asmens, tiek tyrėjo požiūriu – sakyti, kad pirminė imtis yra „apibrėžiama remiantis tam tikru požymiu". Pažymėtina, kad pirminė imtis apibrėžiama pasitelkiant tam tikrą požymį, kuriuo remdamasi klinika pateisina atrankos padarinius, jeigu tai patvirtina jos įgyvendinamus veiksmus. „Pirminė imtis", sietina su atrankos problema, nusakoma kaip klinikai būdingi veiksmai, kuriuos valdo medicininė–teisinė tvarka, būtinai yra *teisėta pirminė imtis*.

Bet tai nepadeda išspręsti būdingos pirminės imties problemos. Išlieka pasirinkimas sprendžiant, ar pirminė imtis yra atrinkimo, ar paklausos imtis.

Medicininės–teisinės atsakomybės doktrinos požiūriu, visi visuomenės nariai sudaro potencialiai atrenkamą imtį. Tipiška epidemiologinių tyrimų paskirtis – apibrėžti atrenkamas imtis. Tačiau atrenkama imtis negali būti pirminė imtis, būdinga klinikinių pacientų atrankos procesų tyrimui. Tai rodo faktas, kad atrenkami ir reikalaujantys gydymo asmenys turi kažkaip gebėti susilaukti psichiatrinių tarnybų dėmesio. Tai svarbu suprasti teoretikui, jeigu jis nori išvengti prielaidos, teigiančios, kad imtys, kurioms reikia gydymo, ir imtys, kurios atrenkamos, yra identiškos. Gerai žinomi Clauseno, Yarrow'o ir kitų autorių tyrimai[13] atskleidė „kelius", vedančius gydymo link. Tokie „keliai" susideda iš veiksmų, kuriais remiantis paklausos imtis sudaroma iš atrenkamųjų

[13] J. A. Clausen, M. R. Yarrow, eds., „The Impact of Mental Illness on the Family", *The Journal of Social Issues*, 11 (1955), 3–64.

imties. Vadinasi, jeigu, remdamiesi Hollingsheado ir Redlicho pavyzdžiu[14], lyginsime bendruomenės imtį ir klinikos imtį, tai išsiaiškinsime tik tai, kaip skiriasi asmenys, kuriuos pasirenka klinika, ir asmenys, kurie potencialiai rūpinasi gydymo teise.

Išvada ta, kad norima lyginti imtį, kuri sudaroma remiantis klinikos veiksmais su kita imtimi, kuri yra ankstesnė pagal sąlytį su klinika. Ankstesnė imtis susidarytų iš atrenkamos imties, kuri keičiasi dėl būdingo įsitraukimo į klinikos veiklos rinką. Kalbant paprastai, tai yra paklausos imtis.

Bet kuri imtis, kuriai būdingi atrankos pobūdžio ryšiai su klinika, yra tokia imtis. Tačiau tiriant klinikos veiklos poveikį šiai paklausos imčiai, svarbi ankstyvoji paklausos imtis, nes juo vėliau – klinikos veiksmų sekos atžvilgiu – pasirenkama paklausos imtis, tuo labiau klinikos veiksmai supainioja atrankos, susijusios su paklausos imtimi, rezultatus. Sakykim, U. C. L. A. ambulatorinėje psichiatrinėje klinikoje 67 procentai visų atliktų apklausų būta telefoninių apklausų. Maždaug trys ketvirčiai šių telefoninių apklausų nebepratęsė bendravimo ryšių. Jeigu paklausos imtis skaičiuojama neįskaičiuojant pastarųjų, susidaro imtis, kuri sumažinama beveik per pusę (48 proc.).

Jeigu darydami atranką praleistume – kaip pasielgė Schafferis ir Myersas[15] – a) pacientus, kurie kreipėsi tik dėl konsultacijos, b) pacientus, kuriems priskiriami nepsichiatriniai sindromai, c) pacientus, kuriems siūloma hospitalizacija, d) pacientus, kurie niekada nesilankė klinikoje, e) pacientus, kurie „dėl netinkamos atrankos" gebėjo susirasti privačias klinikas, tai susidarytų paklausos imtis, kurią pertvarko atrankos procedūros. Vertinant Schafferio ir Myerso rezultatus, kyla keblumai, klausiant, kaip šią paklausos imties dalį, kuri, mūsų nuomone, turi būti gana didelė, galima palyginti – pagal lytį, amžių, klasę ir pan. požymį – su ta dalimi, kuri panaudojama kaip pirminė imtis. Tik tada, kai abi imtys identiškos, atranką galima sieti su kriterijumi, kurį cituoja Schafferis ir Myersas. Jeigu dvi imtys skiriasi, turime daryti išvadą, kad amžius, lytis, klasė ir pan. daro tam tikrą poveikį pasakojimui. Visi ankstesnieji tyrimai, išskyrus vieną,[16] rodo, kad panaudojamos pirminės imtys sietinos su panašiomis išlygomis.

[14] Taip pat žr. Futtermano *et al.* (1947), Schaferio ir Myerso (1954), nepublikuotus Brillo ir Storrow'o (1959) tyrimus; jie analizuojami I lentelėje.

[15] Schaffer, Myers, *op. cit.*, p. 86.

[16] Ankstesnis tyrimas, nesiejamas su šia kritika (Auld, Eron 1953), tyrimo problemą sieja su asmenų, kuriems pateikiamas Rorschacho testas, imtimi.

Darytina išvada, kad, tinkamai formuluojant atrankos problemą, teisėtą paklausos imtį turėtų sudaryti toji paklausa, su kuria susiduriama pirmąkart. *Priešingu atveju klinikos atrankos veiksmai suvelia atrankos procedūrų aprašymą, pasitelkdami, kaip lyginamąjį pavyzdį, tą imtį, kuri atrenkama nežinomais būdais.*[17]

[17] Verta pakomentuoti mūsų nuorodą, kad pirminė paklausos imtis tinkamai apibrėžiama tada, kai su ja susiduriama pirmąkart. Šią nuostatą galima palyginti su kriminologijos uždaviniais.

Dr. Richardas J. Hillas domėjosi, ar nėra panašumo tarp kriminologo, turinčio nuspręsti, į ką jis turi atsižvelgti, siekdamas įvertinti realaus nusikaltimo apimtį (arba realių nusikaltėlių skaičių), ir mūsų pastangų apibrėžti tinkamą skaičiavimo būdą, siekiantį įvertinti pirminės paklausos imties apimtį. Kriminologas susiduria su problema: kaip įvertinti realaus nusikaltimo apimtį, atsižvelgiant į tai, kad apibrėžiančioji, atskleidžiančioji, pranešančioji ir suvaržančioji veikla gali suvelti įskaičiuojamų reiškinių dėmenis? (Pavyzdžiui, policijos personalo išaugimas arba įstatymų pakeitimas gali keisti nusikaltimų apimtį.) Kriminologas tenkinasi Thorsteno Sellino taisykle, kad juo daugiau įskaičiavimų (vykstant atskleidimo, sulaikymo ir teismo procesams) pasitelkia kriminologas, tuo mažesnis pasitikėjimais pasitelkiamais skaičiavimais, kurių paskirtis – įvertinti realaus nusikaltimo kriterijus; todėl pasitelkiamas praktinis sprendimas, siekiantis panaudoti „nusikaltimus, kurie žinomi policijai". Kai reikia įvertinti pirminės paklausos imties kriterijus, ar nėra panaudojama tam tikra taisyklė (ir dėl panašių metodologinių priežasčių)? Sakykim, „visus tyrimus pripažįsta tie klinikos asmenys, kuriems suteikiama teisė spręsti apie tyrimo dėl gydymo atvejus".

Mūsų požiūriu, abu šie atvejai yra labai panašūs. Tačiau atitikimas remiasi kitais pagrindais, kurie skiriasi nuo ankstesnių argumentų. Skirtumo esmė – „realios nusikaltimo apimties" ir „realios paklausos" prasmė. Mes remiamės šiuo argumentu.

Policijos veiklos požiūriu, galima aptikti kultūriškai apibrėžtą „realią nusikaltimo apimtį", kurią nulemia kultūriškai apibrėžta asmenų, įgyvendinančių nusikaltimus, imtis. Policija pasitelkia „nusikaltimus, kurie žinomi policijai", siekdama tipizuoti ar reprezentuoti jos bruožus, sakykim, apimtį, tendencijas, pagalbininkus ir pan. Tas pat pasakytina dėl kito atvejo: *klinikos personalo požiūriu*, galima aptikti kultūriškai apibrėžtą „realią klinikos paslaugų paklausą". Klinikos personalas panaudoja esamus tyrimus siekdamas tipizuoti ar reprezentuoti *jos* bruožus. „Aptinkamos" dvi situacijos: policijos tarnybų kultūriškai apibrėžta reali nusikaltimo apimtis ir klinikinių tarnybų kultūriškai apibrėžta reali paklausa klinikos personalui. Tačiau kartu atkreiptinas dėmesys į specifinę prasmę, kai sociologiškai „aptinkami" kultūros objektai: *jų aptikimas remiasi vien tik tikimybe, kad galima stiprinti socialiai organizuotas priemones, padedančias atskleisti ir kontroliuoti deviaciją.*

Policijos panaudojami modeliai ir metodai rodo, kad realaus nusikaltimo esmė atsiejama nuo nusikaltimo suvaržymo priemonių. Kai kriminologas, remdamasis panašiu modeliu, aprašo realų nusikaltimą, jis susiduria su metodologiniais keblumais, kurie sprendžiami pasitelkiant Sellino taisyklę. Tačiau kai realūs nusikaltimai apibrėžiami atsižvelgiant į suvaržymų veiką (tai – procedūra, kurią Florianas Znanieckis suformulavo savo veikale *Social Actions*), metodologiniai keblumai *apima* socialiai organizuotos veiklos, kuri atskleidžia, aprašo ir įvardija kultūriškai apibrėžtus realius nusikaltimus, bruožus. Šie „keblumai", kaip savarankiški duomenys, susideda iš tų pačių

4. „Vėlesnės imties sudėtis". Šis parametras rodo, kad kiekviena apibrėžiama imtis sudaryta iš dviejų poimčių: a) asmenų, kurie sudaro „į"; jų atžvilgiu egzistuoja b) papildoma „iš" imtis. Jųdviejų suma atkuria ankstesnę imtį. Šis parametras nusako imčių, kurias reikia palyginti, pasirinkimus, kai tyrėjas priima sprendimą dėl kriterijaus, kuris pasitelkiamas atrenkant. Atrankos problema rodo, kad tinkamos kiekvieno proceso tarpsnio imtys įvardytinos kaip „į" ir „iš" visumos.

Išskyrus Weisso, Schaie ir Kadushino tyrimus ir nepaisant atrenkamųjų/į lyginimų[18], ankstesnieji tyrimai arba lygino „į" imtį ir vėlesnę „į" imtį, arba „iš" imtį ir vėlesnę „iš" imtį. Argumentavimas tas, kad jeigu vėlesnė išliekanti imtis atskleidė kitus požymius, palyginti su ankstesniąja, tai atranka turi būti siejama su požymiais, kurie nevienodai vertina jas abi.

---

priemonių, kuriomis remdamasi policija (ir jų klientai) traktuoja realius nusikaltimus kaip objektus kultūriškai apibrėžtoje aplinkoje.

Tas pat pasakytina ir apie bandymus aprašyti pirminę klinikos paklausos imtį. Su metodologiniais keblumais susiduriama tada, kai tyrėjas mėgina įvertinti realią pirminę paklausos imtį, remdamasis klinikos paklausos imties modeliu. Reali paklausa, kaip ir realus nusikaltimas, apibrėžiama neatsižvelgiant į priemones, kuriomis remiantis socialiai ir profesionaliai nustatoma ir gydoma psichiatrinė liga. Medicininis „organizmas", tarkim, įgyvendina herojiškas paslaugas šiuo praktiniu atžvilgiu.

Šį atitikimą galima praplėsti. Ir policija, ir klinikos personalas reikalauja ir – dėl specifinių profesijų paskirties – stiprina teisę apibrėžti šių įvykių realumą ir ginti teisėtą jų kontrolę.

Kai reali paklausa apibrėžiama remiantis socialiai organizuotomis ir socialiai kontroliuojamomis atskleidimo ir gydymo priemonėmis, klinikos paslaugų paklausa apima kitokiu būdu suvaržytą bruožą, susidedantį iš klinikos asmenų pretenzijų, kurias sukuria paslaugos. Todėl metodologiniai keblumai, su kuriais susiduriama įvertinat pirminę paklausos imtį, susideda iš tų bruožų, kuriais remiantis kultūriškai apibrėžta reali paklausa yra pripažįstama ir traktuojama kaip objektas kultūriškai apibrėžtoje klinikos asmenų ir klientų aplinkoje.

Tyrėjo, aprašančio realų nusikaltimą ir pirminę paklausą, paskirtis – tiesiogiai aprašyti, kaip socialiai atpažįstami „nusikaltėlio" ar „paciento" veiklos atvejai, *t.y.*, procedūriškai kalbant, kaip šiuos atvejus atskleidžia tie asmenys, kuriems suteikiama teisė juos atskleisti, remiantis socialiniais sprendiniais. Dėl šios priežasties šiame tekste pabrėžiama, kad tyrėjas, susiduriantis su atrankos problema, turi pasitelkti pirminę paklausos imtį, kuri aptinkama, kai klinikos asmenys pirmąkart turi pripažinti pretenzijų dėl paslaugų egzistavimą, kaip socialiai įgalintų agentų ir klinikos bendradarbių veiklą. U. C. L. A. klinikoje didelis procentas progų, kurios „atstovauja paklausai", susijusios su telefoniniais skambučiais, laiškais ir atsitiktiniais „pirmaujančiais" klientais. Tas pat pasakytina apie kitas klinikas. Tai, žinoma, nereiškia, kad nėra kitų būdų, kuriais remiantis „formuojasi" paklausa. Tinkamas aprašymas turi įtraukti juos į savo akiratį.

[18] Pastarieji jau buvo aptariami ir kritikuojami.

Sudedamoji nuoseklių imčių atrankos idėja rodo, kad procedūriniu požiūriu netinkami tiek „į–į", tiek „iš–iš" lyginimai. Kokios yra šio netinkamumo priežastys?

„Į–į" palyginimai

Tyrimai, kurie pasitelkia „į–į" lyginimo procedūras, rodo, kad a) nors remiamasi „į–į" lyginimu, vis dėlto numanoma jo paskirtis – „į–iš" pobūdžio lyginimas. Kaip tik todėl realūs ir numanomi lyginimai nesutampa. Be to, b) jeigu, mėginant nustatyti ryšį tarp kriterijaus ir išliekančios imties, pasitelkiama įprasta asociacinė statistika, sakykim, chi–kvadratas,[19] tuomet korektiškas yra tik numanomas lyginimas.

Aptarkime a) atvejį. Nuostata ir metodas, siejami su į–į procedūra, apima išliekančios ir neišliekančios imčių lyginimą. Šis teiginys remiasi tuo, kad ankstesnę imtį sudaro dvi grupės: ta, kuri ir pirminiame, ir vėlesniame tarpsniuose sudaro „į", ir ta, kuri pirminiame tarpsnyje sudaro „į", bet vėlesniame tarpsnyje sudarys „iš" (kai bus svarstomi „į" visumos požymiai). Lyginimas, pasitelkiantis „į" imčių seką, supainioja lyginimo paskirtį, siejamą su kriterijumi, kuriuo remiantis ištrinama pirminė imtis. Kadangi neišvengiamai susiduriame su laipsnišku pirminės imties ištrynimu, atrankos kriterijus turi galioti kiekviename konkrečiame „pjūvyje", nevienodai vertindamas tuos, kurie lieka, ir tuos, kurie atkrenta atitinkamame lygmenyje. Vadinasi, netgi tada, kai tarpsniai nediferencijuojami, bent vieną tarpsnį būtinai apibrėžia pačios problemos raiška. Toks tarpsnis rodo, kad lyginamos „į" ir „iš" imtys.

Aptarkime b) atvejį. Kadangi vėlesniojo tarpsnio „į" ir „iš" imtys yra ankstesniojo tarpsnio imties sudedamosios, tai kiekvieno tarpsnio „į" ir „iš" visumos pagal savo sudėtį yra papildiniai. Tyrėjas, kuris, apibrėždamas atrankos kriterijų, pasitelkia chi–kvadratą, turi būti atidus (jeigu jis, lygindamas „į" imtį su vėlesne „į" imtimi, nori išvengti didžiosios ankstesnės imties dalies lyginimo su ja pačia). Be to, ankstesnę ir vėlesnę imtis traktuojant kaip nepriklausomo pasiskirstymo dydžius (tai – sąlyga, kurią reikia pasitelkti tinkamai naudojant chi–kvadratą), pirminė imtis vieno tarpsnio operacijoje turėtų apimti paraštes. Todėl išlikusieji turėtų būti lyginami su savo papildiniais, kurie vėlesniame tarps-

[19] Dėkojame dr. Richardui J. Hillui, kuris patvirtino, kad mūsų argumentas taikytinas įprastai asociacinei statistikai.

nyje sudaro „iš" visumas. Statistai[20], kurie teikė konsultacijas, pritarė, kad chi–kvadrato naudojimas, nuosekliai lyginant „į" imtis, yra netinkamas. Tačiau nuomonės išsiskyrė svarstant klausimą, ar ši procedūra netinkama dėl to, kad koreliacija padarys įtaką rezultatui, ar dėl to, kad *į* imčių sekos chi–kvadrato lyginimas, apimantis sąlygų pasikartojimą, neturi aiškios prasmės. Padarinys yra tas, kad „į" imčių lyginimas pagal seką verčia priimti neaiškų sprendinį dėl nevienodų vertinimo požymių. Visi ankstesnieji tyrimai (lyginantys dvi imtis), kurie rėmėsi į–į lyginimais, pasitelkdavo chi–kvadratą, tačiau nė vienas jų nenagrinėjo šios problemos.

„Iš–iš" lyginimai

Priimant sprendimą dėl atrankos kriterijaus, pasitelkiama išvadų darymo schema, numatanti ištrinti pirminę imtį. Todėl iš–iš lyginimas yra nekorektiškas, nes jis remiasi netinkama išvadų darymo schema. Remiantis Katzo ir Solomon tyrimu,[21] grindžiamu iš–iš lyginimais, galima nurodyti skirtumą tarp išvadų darymo schemos, pasitelkiančios iš–iš lyginimą, ir schemos, tinkamai susijusios su atrankos problema.

Katzas ir Solomon rėmėsi pirmine 353 pacientų kohorta. Su šia kohorta sietinos trys galimybės: tam tikros jos dalies gali nebelikti po vieno apsilankymo (O_1); kitos dalies gali nebelikti, kai apsilankoma nuo dviejų iki keturių kartų (O_{2-4}); trečios – po penkių ar daugiau apsilankymų (O_5). Kalbant formaliai, galima sakyti, kad pirminė kohorta (OC) padalinta remiantis trimis galimais įvykiais O_1, O_{2-4} ir O_5. Bet kuris „pereinamasis lūžis", kaip požymis, „paciento suinteresuotumas klinikos gydymu", sudaro padalijimo taisyklę. Vienos Katzo ir Solomon tiriamos padalijimo taisyklės pavyzdys: mažai suinteresuotus pacientus atskirti ankstesniuoju tarpsniu, o labai suinteresuotus – vėliau. Kita padalijimo taisyklė: arba anksčiau, arba vėliau atskirti pacientus, nepriklausomai nuo jų suinteresuotumo gydytis. Tikėtinos O_1, O_{2-4} ir O_5 imtys buvo lyginamos su stebimomis imtimis, siekiant nustatyti stebimos ir tikėtinos imčių neatitikimo apimtį. Nuspręsta, kad atrankos kriterijus buvo pasitelkiamas tada, kai stebimas pasiskirstymas ryškiai skyrėsi nuo paskirstymo, kurio tikėtasi remiantis padalijimo taisykle, nepaisančia asociacijos.

[20] Dr. Wilfredas J. Dixonas, dr. Richardas J. Hillas, dr. Charles F. Mostelleras, dr. Williamas S. Robinsonas.

[21] Katz, Jay; Solomon, Rebecca A., op. cit., pp. 86–92.

Norint parodyti, jog ši procedūra netinka sprendžiant atrankos problemą, svarbu suprasti, kad ji neleidžia daryti išvadų apie atrankos kriterijų, jeigu nesiremiama nereikalingomis nuorodomis į atrankos problemą.[22]

Katzo ir Solomon padalijimo procedūrą galima pavaizduoti tinkleliu. Jis aprašo santykį tarp pirminės kohortos ir tolesnių imčių, kurias sukuria padalijimo taisyklė:

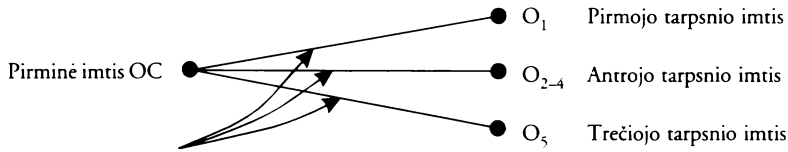

Padalijimo taisyklė, t.y.
paciento suinteresuotumas gydymu

Šis tinklelis rodo, a) kad galimų įvykių sritį sudaro O_1, O_{2-4} ir O_5; b) kad pirminė kohorta sukuriama kaip $O_1 + O_{2-4} + O_5$ suma; c) kad sekos prasmė yra nepagrįsta, kadangi, žvelgiant į pirminę kohortą, kaip į „pradžią", atšakos ir imtys gali būti keičiamos viena į kitą, nekeičiant tinklelio prasmės. Vadinasi, nors O_1, O_{2-4} ir O_5 apima skirtingas trukmes, nuoroda į jų seką nėra jų būtinos prasmės dalis. Jas galima išdėstyti remiantis „natūralia tvarka" (trukmės svarbos didėjimu), tačiau tokia tvarka nėra labiau būtina negu bet kuri kita tvarka, kuri susiejama su prasme, kurią trukmė įgyja šiame tinklelyje (*t.y.* kad kiekviena trijų trukmių yra skirtinga trukmė). Jeigu tyrėjas vis dėlto remiasi seka, tai daryti jis gali tik suteikdamas šiai struktūrai nepagrįstą požymį.

Bet kurį tinklelį atitinka išvadų darymo schema,[23] kuri yra konstruojama tvarkant galimų įvykių sritį pagal įtraukimo taisyklę. Būtinų išvadų visuma susideda iš tų išvadų, kurios visapusiškai išnaudoja tikėtinų įvykių sritį. Šios išvados gaunamos lyginant posistemes, kurios sudaro struktūrizuotą sritį, apimančią dalijamas posistemes.

Galima šitaip apibrėžti išvadų darymo schemą, atitinkančią Katzo ir Solomon naudojamą tinklelį:

[22] Termino „atrankos problema" paskirtis – suprasti imčių seką, kuri rodo, kad laipsniškas pirminės imties atskyrimas yra suinteresuotas veiksmas. Aišku, kad terminas „atrankos problema" gali būti vartojamas apibūdinant imčių seką, kuri rodytų, kad tyrėjai nėra suinteresuoti laipsniškais atskyrimo veiksmais.

[23] „Išvadų darymo schema" apibūdina gramatinę taisyklių visumą, kuri atkuria tikėtinus įvykius, remdamasi elementariaisiais stebimų įvykių dėmenimis. Todėl išvadų darymo schema pagal prasmę tapati aiškiai apibrėžtai šių stebimų įvykių teorijai.

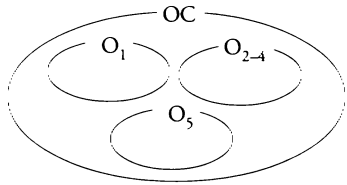

Šioji schema apima posistemes O_1, O_{2-4} ir O_5. Pakartotina, kad šias galimybes galima sutvarkyti remiantis sąlyčio trukme. Tačiau imčių sekos prasmė nėra integralus tikėtinų įvykių bruožas. Jos negalima palyginti ir su šia schema, kuria remiantis būtinai nustatoma imčių sekos prasmė. Pažymėtina, jog visas išvadas, susijusias su šia schema, kontroliuoja tam tikra būtinybė. Jos turi būti derinamos su prielaida, rodančia, kad nė vienas šių trijų dėmenų neįtraukia kitų dėmenų prasmių. Kad ir ką tyrėjas sakytų apie šias tris imtis, jos turi būti derinamos su prielaida, kad nėra būtino prasmės santykio tarp to, kiek ilgai išlieka imtis, ir to, kiek ilgai ji išliks.

Pirminė, padalinta, kohorta, kurianti sekos imčių prasmę, kaip integralų tikėtinų įvykių bruožą, atsiranda kitame tinklelyje:

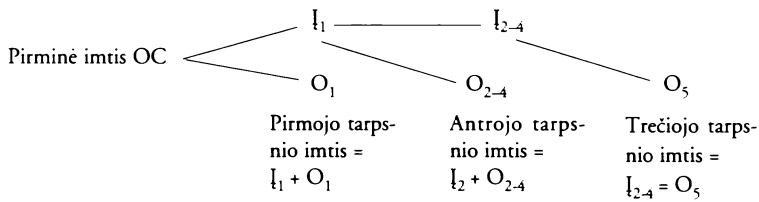

Matyti, kad tikėtinus padarinius dabar sudaro I_1; O_2; $I_1 - I_{2-4}$; $I_1 - O_{2-4}$; $I_1 - I_{2-4} - O_5$. Kai šis tikėtinų padarinių tinklelis sutvarkomas remiantis įtraukimo taisyklėmis, gaunama tokia išvadų darymo schema:

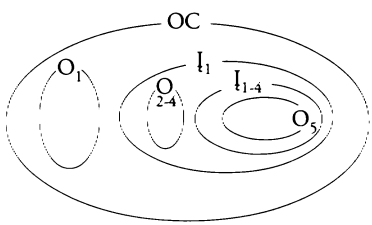

Aišku, kad bet kuris tinklelio imčių pertvarkymas keičią jų prasmę. Trukmė ir seka yra glaudžiai susiję dalykai.

Jeigu pirminė Katzo ir Solomon kohorta aprašoma kaip OC (100 %) = $O_1 + O_{2-4} + O_5$, pirminė kohorta, kurią apibrėžia sekos parametras, aprašoma kaip OC (100 %)[24] = $O_1 + (I_1 - O_{2-4}) + (I_1 - I_{2-4} - O_5)$.

Katzo ir Solomon išvadų darymo schema apima posistemių O_1, O_{2-4}, O_5 ir OC lyginimą. Remiantis Katzo ir Solomon atrankos problemos interpretacija, išlikimo šansai aprašomi šitaip: kiekviename tarpsnyje lyginami išoriniai – kaip *pirminės kohortos* atšakos – dėmenys.

Išvadų darymo schema, kuri gaunama įterpiant sekos parametrą į atrankos problemos koncepciją, apima posistemių I_1, O_1 ir OC lyginimą; I_{2-4}, O_{2-4} ir I_1 lyginimą; O_5 ir I_{2-4} lyginimą. Vadovaujantis šia procedūra išlikimo šansai aprašomi šitaip: kiekviename tarpsnyje lyginami išoriniai ir vidiniai dėmenys, kaip atšakos to, kas išliko *ankstesniame tarpsnyje.*

Kad šie skirtumai rodo skirtingus Katzo ir Solomon atradimus, iliustruoja šios lentelės, perskaičiuotos remiantis 7 lentele[25], aptinkama Katzo ir Solomon straipsnyje. Jų lentelės paskirtis – aprašyti santykį tarp perdavimo šaltinio, apžiūros trukmės ir paciento suinteresuotumo gydymu.

Remdamiesi Katzo ir Solomon procedūra aptinkame:

	Pacientai (kurie vėliau nutraukė gydymą), nukreipti į „atvirąją kliniką" iš ligoninių palatų, klinikų ir specialiųjų palatų				Pacientai (kurie vėliau nutraukė gydymą), patys kreipęsi į „reguliariąją kliniką" arba nukreipti gydytojų			
Pacientų suinteresuotumas gydymu	*Pirminė kohorta (N)*	*1 apsilankymas %*	*nuo 2 iki 4 %*	*5 arba daugiau %*	*Pirminė kohorta (N)*	*1 apsilankymas %*	*nuo 2 iki 4 %*	*5 arba daugiau %*
Aiškiai išreikštas	(22)	31.8	45.4	22.8	(132)	8.3	4.5	87.2
Sužadintas	(28)	35.8	42.9	21.3	(43)	20.9	20.9	58.2
Suinteresuotumas nedidelis arba jo stinga	(64)	67.2	23.5	9.3	(28)	42.8	39.3	17.9
Iš viso	(114)				(203)			

[24] Nors ši suma yra tapati sumai, aptinkamai Katzo ir Solomon procedūroje, skiriasi sumuojami įvykiai. Katzo ir Solomon procedūroje pridedami nutraukti gydymo atvejai. Čia susumuojame gydymo karjeras, kurios prasideda pirminiu sąlyčiu ir baigiasi gydymo nutraukimu kaip galutiniu įvykiu.

[25] Katz ir Solomon, *op. cit.*, p. 89. Katzo ir Solomon pateikta lentelė informuoja apie skirtingus suinteresuotumo gydymu laipsnius, įvardydama skirtingas procentines apžiūros trukmių išraiškas. O mes pertvarkome jų lentelę, pateikdami apžiūros trukmes kaip procentines skirtingų suinteresuotumo laipsnių išraiškas, vadovaudamiesi susitarimu skaičiuoti procentus „priežastinės sekos" kryptimi. Šis pertvarkymas neturi būti siejamas su Katzo ir Solomon procedūros apibūdinimu.

Kai Katzo ir Solomon duomenys buvo perskaičiuoti, pateikiant būtiną sekos prasmę, jų rezultatai įgavo kitokią išraišką:

Pacientų suinteresuotumas gydymu	*Pirminė kohorta (N)*	*1 apsilankymas %*	*nuo 2 iki 4 %*	*5 arba daugiau %*	*Pirminė kohorta (N)*	*1 apsilankymas %*	*nuo 2 iki 4 %*	*5 arba daugiau %*
Aiškiai išreikštas	(22)	31.8	66.7	*	(132)	8.3	4.9	*
Sužadintas	(28)	35.8	66.7	*	(43)	20.9	26.3	*
Suinteresuotumas nedidelis arba jo stinga	(64)	67.2	71.5	*	(28)	42.8	68.8	*

* Visi procentai šiame stulpelyje sudaro 100 %, kadangi visi asmenys, atkritę po penkių ar daugiau kartų, yra asmenys, kurie išliko po dviejų ar daugiau apsilankymų.

Pirminė Katzo ir Solomon lentelė rodo: du dydžiai – kiek ilgai asmuo turi sąlytį su „atvira klinika" ir kokia jo išlikimo tikimybė – gali nepriklausyti vienas nuo kito. Padaryta išvada, kad asmenys, kurių suinteresuotumas psichiatriniu gydymu nedidelis arba jo visai stinga, po vieno apsilankymo atkrito proporcingai dažniau negu asmenys, turintys didesnį suinteresuotumą gydymu. Tačiau vėliau asmenys, kurių suinteresuotumas psichiatriniu gydymu nedidelis arba jo visai stinga, atkrito proporcingai rečiau negu asmenys, turintys didesnį suinteresuotumą gydymu. Asmenys, kurių suinteresuotumas nedidelis arba jo visai stinga, atkrito po pirmojo apsilankymo; asmenys, turintys didesnį suinteresuotumą gydymu, atkrito vėliau.

Perskaičiuota lentelė remiasi prielaida: kiek ilgai išlieka asmuo, kreipęsis į atvirąją kliniką, įtraukia priklausomą sąlygą – koks ilgas jo sąlytis su klinika. Išvada ta, kad asmenys, kurių suinteresuotumas gydymu buvo nedidelis, po vieno apsilankymo atkrito neproporcingai dažnai, o suinteresuotumas gydymu neišskyrė atkritusiųjų po dviejų ar keturių apsilankymų.

Katzas ir Solomon, tirdami asmenis, kurie kreipėsi į „reguliariąją kliniką", aptiko, kad skirtingai suinteresuotų asmenų atkritimo dažnumas nesikeitė nuo pirmojo iki antrojo/ketvirtojo apsilankymo. Perskaičiuoti duomenys rodo, kad keitėsi šie dažnumo lygmenys: atkritusiųjų asmenų, kurių suinteresuotumas gydy-

mu nedidelis arba jo visai stinga, dažnis gerokai išaugo po dviejų ir daugiau apsilankymų.[26]

Bet kuriuo atveju, kai aptinkamas būtinas ryšys tarp asmens sąlyčio trukmės ir jo išlikimo, o tyrėjas, pasitelkdamas iš–iš lyginimus, traktuoja šiuos dėmenis kaip nepriklausomus vienas nuo kito, tiesioginis rezultatų pateikimas – nekorektiškas. Nors tyrėjas vis dėlto gali pateikti savo rezultatus, gaunamus remiantis iš–iš lyginimais, kaip duomenis, įtraukiamus į nuosekliai atrenkamų imčių seką, šių jo rezultatų negalima įrodyti pasitelkiant pačius duomenis, nes jie reikalauja, kad tyrėjas, siekdamas priskirti savo duomenims tyrimo rezultatų statusą, aprėptų daugiau nei jo tyrimas.

Čia pateikiama tyrimų, kurie remiasi į–į ir iš–iš lyginimais, kritika netaikytina Weisso ir Schaie'o tyrimui, nes jų analizėje (pagal apibrėžimą) asmenys, kuriems nepavyksta atliepti suplanuotų paslaugų programos, yra „iš" imtis; asmenys, kurie užbaigia suplanuotas paslaugas, sudaro „į" imtį. Šioji kritika netaikytina ir ten, kur lyginamos tik dvi *iš* imtys. Šiuo atveju į–iš ir iš–iš lyginimai teikia identiškus rezultatus.[27]

[26] Dėl didelio suinteresuotumo Jeilio grupės darbu, nagrinėjančiu socialinę klasę, kaip atrankos veiksnį, pasitelkta vidinė/išorinė procedūra ir perskaičiuota 3 lentelė (Myers, Schaffer 1954). Pirminė lentelė:

	Socialinė klasė			
Kiek kartų apsilankyta klinikoje	II	III	IV	V
Vieną	17. 6	23. 1	38. 9	45. 2
2–9	29. 4	28. 8	40. 3	42. 9
10 ar daugiau	52. 9	48. 1	20. 9	11. 9
	99. 9	100. 0	100. 1	100. 0
Perskaičiuota lentelė:				
Vieną	17. 6	23. 1	38. 9	45. 2
2–9	35. 7	38. 5	66. 0	78. 3
10 ar daugiau	–	–	–	–

Žinoma, Myersas ir Schafferis galėtų pabrėžti, kad jie atskleidė ne tik nuolydžio faktą, bet ir jo pasikartojimą.

[27] Šį teiginį galima įrodinėti šitaip: kur lyginamos dvi grupės, gaunamas į/iš lyginimo tinklelis:

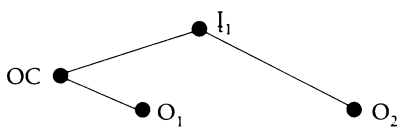

Atitinkama išvadų schema:

5. Diskusiją pratęsime pasitelkdami penktąjį „parametrą". Tai – tyrėjo būtinybė rinktis, įvertinant, kaip jis supranta santykį tarp veiklos[28], kuri sukuria „į" ir „iš" imtį, ir klinikos krūvio šiame (arba ankstesniame, arba būsimame) tarpsnyje. Atsižvelgiant į tai, vartojami citavimo ženklai, nurodant tinkamai apibrėžtą atrankos problemos parametrą, nes, kalbant tiksliai, jį sudaro keturių ankstesnių parametrų – „sekos", „atrankos veiksmų", pirminės paklausos imties" ir „lyginamų imčių sudėties" – apibrėžimai. Tyrėjas, pasirinkdamas tam tikrą teoriją, kuri apibrėžia santykį tarp veiklos, sukuriančios „į" ir „iš" imtis, ir klinikos krūvio, pateikia šių parametrų susietumą. Šis teorinis pasirinkimas lemia rezultatų, kuriuos jis priskiria savo statistinių metodų duomenims, prasmę. Šis svarbus pasirinkimas būdingas tyrimams, kurie susiję su socialine atranka. Paskui aptarsime šios atrankos būtinybės klausimą, detaliau atskleisdami jos pobūdį.

1 lentelė susumuoja metodologinius ankstesniųjų tyrimų sprendimus. Čia atsižvelgiama į tinkamai apibrėžtos atrankos procedūrų problemos parametrus.

Dabar parodysime, kad atrankos kriterijų tyrimas, atliepiantis visas šios apžvalgos sąlygas, sukuria rezultatus, kurie skiriasi nuo ankstesniųjų tyrimų rezultatų. Kartu plėtojami kiti metodologinio patikimumo klausimai.

Duomenys

Tyrimas atliktas Los Andželo Kalifornijos universiteto Medicinos mokyklos ambulatorinėje psichiatrinėje klinikoje. Panaudoti visi prieinami pacientų (bendravusių su klinikos personalu nuo 1955 m. liepos 1 d., kai klinika pradėjo veikti, iki

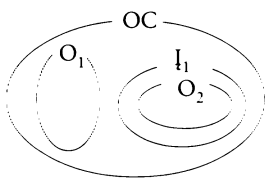

Taigi $OC = (I_1 \rightarrow O_2) + O_1$. Matyti, kad $I_1 = O_2$. Iš čia: $I_1/O_2 = O_2/O_1$. Žr. tyrimus, kurie taiko šį būdą: Katkov, Meadow, 1953; Imber, Nash, Stone, 1955; Frank, Gliedman, Imber, Nash, Stone, 1957.

[28] Klinikos poveikis gali būti suprantamas kaip veiksmų, susijusių su pacientų ir personalo veikla, visuma. Terminas „veikla" vartojamas siekiant atkreipti dėmesį, kad klinikos poveikis ir kiti veiksmai, kurie ją sukuria, susiję tarp savęs kaip programinės reikmės.

1957 m. gruodžio 31 d., kai bendravimas buvo nutrauktas) bylų duomenys. Įtraukti visi bylų aplankai, telefoninės pastabos ir tyrimo įrašai (iš viso: 3 305 atvejai).[29] Šie atvejai apibūdinami kaip pirminė paklausos imtis. Atrinkta penktoji dalis įrašų, sudarančių 661 atvejo modelį. Šių įrašų turinys buvo koduojamas[30], atsižvelgiant į punktus, išvardytus 4 lentelėje. Koduotojas, klasifikuodamas informaciją, kurią buvo tikimasi gauti, žymėjo, ar informacija gaunama ištyrus įrašus, remiantis tam tikra išvada, stingant išvados. Rezultatai pateikiami 2, 3 ir 4 lentelėse. Panaudoti visi atvejai, kurie teikė informaciją konkrečiais klausimais (nepaisant pasitikėjimo, susijusio su nurodoma informacija, laipsnio). Šio teksto medžiaga remiasi tinkamiausia[31] informacija, kuri buvo prieinama. Sunku pasakyti, ar informacijos konkrečiais klausimais stingantys atvejai pateiktų skirtingus rezultatus. Siekdami gauti tinkamiausius rezultatus tuomet, kai stinga informacijos, konkrečių atvejų (tarp kurių nebūta informacijos stingančių atvejų) paskirstymą susiejome su šio atvejo lyties paskirstymu, kadangi tik vienu atveju mums trūko informacijos lyties aspektu. Deja, išsamiausia informacija gauta tik lyties statuso klausimu. 21 palyginimo atveju chi–kvadratai buvo nereikšmingi.[32] Todėl reikia tęsti analizę, neskiriant informatyvių ir stingančių informacijos (konkretaus požymio atžvilgiu) atvejų ir darant prielaidą, kad informatyvių atvejų patyrimas apibūdina visos kohortos patyrimą.

Koncepcija

Kai kurie asmenys, kurie skambina, rašo laiškus ir asmeniškai lankosi klinikoje, per tam tikrą laiko tarpsnį tampa žinomi klinikos personalui, kaip potencialūs „pacientai". Pavadinkime šių asmenų, turinčių bendrus – amžiaus, lyties ir pan. –

[29] 3 305 atvejai yra ne visapusiško, bet „tinkamiausio" įskaičiavimo atvejai. 9 papildomi atvejai rodė, kad informacijos visiškai stinga (šių atvejų nebuvo galima koduoti, išskyrus tai, kad konkretūs asmenys bendravo su klinikos personalu). Būta atvejų, kuriuos žinojo klinikos personalas, tačiau jokių konkrečių įrašų nerasta. Mūsų paskaičiavimai rodo, kad būta keturiasdešimt tokių atvejų.

[30] Kodavo šio projekto dalyvis, siekiantis gauti U. C. L. A. Ph. D. (sociologijos krypties) laipsnį.

[31] „Tinkamiausia" informacija – su paciento požymiais susijusios nuorodos, turinčios mažiau negu 25 procentus nežinomos informacijos, apimančios atitinkamus klinikos gydymo tarpsnius.

[32] Du iš 21 lyginimų atvejų nepasiekė .10 reikšmingumo lygmens; kiti 19 atvejų nepasiekė .25 lygmens. Dauguma stingančių informacijos atvejų susiję su pacientais, kurie po pirminio tyrimo nebeturėjo tolesnio sąlyčio su klinikos personalu.

1 lentelė *(tęstinė)* **Metodologinių sprendimų dėl atrankos problemos ankstesniuose tyrimuose lyginimas**

Tyrimas	*Teikiamas atrankos kriterijus*	*Seka*	*Atrankos veiksmai*
Hollingsheadas ir Redlichas (1959)	Socialinė klasė (Hollingsheadas)	Atrenkama New Haveno imtis → stacionarinis gydymas	Daliniai aprašymai
Rogersas (1960)	Svarstomi tik atkritimo lygmenys	Siuntimai → (interviu skaičius gydymo nutraukimo laikotarpiu; nuo 1 iki 144)	Keletas suformuluotų klausimų
Storrowas ir Brillas (nepublikuotas tekstas, 1959)	44 pranešimai, susiję su forma, įvardijama kaip „statistiniai" pirminio interviu įrašai	Pirmasis atėjimas → stacionarinis gydymas	*Ad hoc* komentarai
Brillas ir Storrowas (nepublikuotas tekstas, 1959)	Amžius, lytis, religija, vedybinis statusas, išsilavinimas, gimimo vieta, pajamos, socialinė klasė (Hollingsheadas)	Los Andželo apygardos bendroji imtis → „siekimas gydytis"	*Ad hoc* komentarai
Winderis ir Hersko	Socialinė klasė (Hollingsheadas, dviejų faktorių indeksas), amžius ir lytis	Suteiktas ar suteikiamas gydymas → atkritę po 1–9 → 10– 19 → 20 ar daugiau gydymo tarpsnių	Nėra minimi
Myersas ir Auldas (1955)	Būdas, kuriuo remiantis nutraukiamas gydymas	Stacionarinis gydymas,dalyvaujant aukštesniajam klinikos personalui ir ordinatoriams → atkritę po 1–9 → 10– 19 → 20 ar daugiau interviu	*Ad hoc* komentarai
Imberis, Nashas ir Stone'as (1955)	Socialinė klasė	„Visi pacientai" → atkritę po 0–4 → po 5 ar daugiau interviu	Nėra minimi
Kurland (1956)	Komandinė atsakomybė ir pakartotinis priėmimas	Pretendentai → atkritę po pirmųjų bandymų → atkritę po 1–2 R_x → 3-5 R_x – iki 3 mėnesių → po 3–6 mėnesių → po 6-12 mėnesių → 1-3 metų → daugiau negu 3 metų	*Ad hoc* komentarai
Rubenstein ir Lorras	Asmenybės tyrimas, modifikuota F skalė, savęs įvertinimai, žodinis testas, autobiografiniai duomenys	Priimtas intensyviam gydymui → 5 ar mažiau apsilankymų → 26 ar daugiau apsilankymų	*Ad hoc* komentarai

Pirminė paklausos imtis, kurią sudaro	*Lyginamų imčių sudėtis*	*Teorija, susiejanti atrankos veiklą ir klinikos krūvį*			*Pastabos*
		Imtys, apibrėžiamos kaip	*Statistika*	*Teorija, kuri pateisina statistikos pasirinkimą*	
Atrenkamoji imtis, kuri remiasi JAV New Haven gyventojų surašymo duomenimis. Tyrėjų nustatyta stacionarinio gydymo imtis, kuri remiasi stacionarinių ligonių surašymu. N = 155.	Atrenkamoji/į	Neprikla-usomos aibės	X^2	Nėra minima	Asmenys, kurie atvyko gydytis iš New Haven regiono (Konektikuto valstijos ir gretimų valstijų)
Tyrėjas derina visus paciento persiuntimo atvejus, remdamasis penkių valstijų Psichinės sveikatos departamentų ir vienos VA (Veteranų reikalų departamento) klinikos pranešimais. N = 905 (pacientai iš 53 paskirų klinikų)	Iš–iš	Neprik-lausomos aibės	Procentų skaičiavimas	Nėra minima	Valstijų psichinės sveikatos departamentai: Kalifornija, 1957; Iowa 1954; Kansas 1956; Texas 1956; Wiskonsin 1956; VA Denver 1957
Visi stacionarinio gydymo pacientai (nuo 18 metų ir vyresni), užpildę standartinę formą. N = 433.	Į–į	Neprik-lausomos aibės	X^2	Nėra minima	Psichiatriniai stacionarinių ir nestacionarinių ligonių susivienijimai, U. C. L. A. Medicininis centras
Nuosekliai atrenkami stacionariniai ligoniai (nuo 18 metų ir vyresni), užpildę standartinę formą. N = 620.	Atrenkamoji/į	Neprik-lausomos aibės	X^2	Nėra minima	Psichiatrinė nestacionarinių ligonių klinika, U. C. L. A. Medicininis centras
Atsitiktinės atrankos atvejų įrašai. Remiamasi visumine pacientų, kuriems buvo teikiama psichoterapija, imtimi. N = 100. Imtis = 1250.	Iš–iš	Neprik-lausomos aibės	X^2	Nėra minima	VA Psichinės higienos ambulatorinė klinika. Į–iš procedūra padeda įtvirtinti pranešamus rezultatus
Kai kurie atvejai, kuriuos tyrė Schafferis ir Meyersas (1954); tačiau kiti atvejai, siejami su medicinos studentais, neįtraukiami. N = 126.	Iš–iš	Neprik-lausomos aibės	X^2	Nėra minima	Psichiatrinė ambulatorinė klinika, New Haven, Konektikuto valstija. Panaudojamas O^2 (derinant paskirus elementus ir siekiant išvengti smulkių pasikartojimų, nors tai keičia pirminį lyginimo uždavinį)
„Įtraukti, visi pacientai" (nuo 18 iki 55 metų), išskyrus tuos, kuriems būdinga sistemiška liga, antisocialinė elgsena, alkoholizmas, aiški psichozė, ir psichiniai sutrikimai." N = 60.	Iš–iš	Neprik-lausomos aibės	X^2	Nėra minima	Ambulatorinis skyrius, Henry'io Phippso Psichiatrinė klinika, Johnso Hopkinso universitetinė ligoninė. Kadangi lygintos tik dvi grupės, šis atvejis nesiskiria nuo *į–iš* lyginimo
Visi 9 metus prižiūrimi pacientai, kuriems buvo prieinami įrašai. N = 2478	Iš–iš	Neprik-lausomos aibės	X^2	Nėra minima	VA Psichinės higienos klinika, Baltimorė, Md. Į–iš procedūra atskleidžia skirtingus rezultatus.
Visi pacientai 9 VA Psichinės higienos klinikoje, priimti po 5 ar mažiau arba po 26 ar daugiau apsilankymų. N = 128.	Iš–iš	Nepriklauso-mos aibės	X^2	Nėra minima	Klinikos „visoje šalyje". Šis projektas daugiau dėmesio skyrė trukmei, o ne sekai

1 lentelės tęsinys

Tyrimas	*Teikiamas atrankos kriterijus*	*Seka*	*Atrankos veiksmai*
Frankas, Gliedmanas, Imberis, Nashas ir Stone'as(1957)	Paciento autobiografiniai duomenys ir psichologiniai bruožai; gydymo situacija; gydymo situacijos ir paciento gyvenimo situacijos santykis; gydymo ypatumai; terapeuto savybės	Atvykimas į kliniką → atkritęs po 3 ar mažiau kartų → atkritęs po 4 ar daugiau gydymo tarpsnių	*Ad hoc* komentarai
Kaduskin (1958)	Pacientų sprendimų tipai; paciento problemos kilmė; diagnozė, pajamos, profesija	Atvykimas į kliniką → nepriimtas priimtas ir atkritęs → priimtas ir išlikęs	Būdas, kuriuo remdamasis klientas suvokdavo savo problemą ir lygindavo ją su kitais situacijos veiksniais, kaip prognostiniais karjeros požymiais. Pabrėžiamas šių požymių, kaip situacinių veiksnių, susietumas su pacientu
Katzas ir Solomon (1958)	Autobiografiniai duomenys, persiuntimo šaltiniai, diagnostiniai nusiskundimai, terapeuto požiūris į ligonį, paciento suinteresuotumas gydymu, terapeuto savybės, narkotikų vartojimas	Asmenims pasiūlytas gydymas → atkritęs po karto → po 2-4 – po 5 ar daugiau apsilankymų	*Ad hoc* komentarai
Weissas ir Schaie (1958)	Autobiografiniai duomenys, persiuntimo šaltiniai, diagnozė, ankstesnė hospitalizacija, klinikos personalas, terapijos trukmė ir interviu skaičius	Funkcinė gydymo užbaigimo ar neklinikinių paslaugų seka	Keliamas kritiškas klausimas
Rosenthalis ir Frankas (1958)	Autobiografiniai duomenys, persiuntimo šaltiniai, diagnozė, paciento motyvacija, išrašymo statusas, terapijos trukmė	(I) pirminis apsilankymas stacionarinis gydymas (II) Pasiūlytas gydymas→ atkritęs po 5 ar mažiau valandų → po 6 ar daugiau valandų	*Ad hoc* komentarai

Pirminė paklausos imtis, kurią sudaro	*Lyginamų imčių sudėtis*	*Teorija, susiejanti atrankos veiklą ir klinikos krūvį*			*Pastabos*
		Imtys, apibrėžiamos kaip	*Statistika*	*Teorija, kuri pateisina statistikos pasirinkimą*	
Visi baltieji pacientai, atėję į kliniką, išskyrus tuos, kurie išsiųsti į kitus gydymo centrus. N = 91	Iš–iš	Nepriklausomos aibės	X^2	Nėra minima	Ambulatorinis skyrius, Henry'io Phippso Psichiatrinė klinika, Johnso Hopkinso ligoninė. Kadangi lygintos tik dvi grupės, šis atvejis nesiskiria nuo *į–iš* lyginimo. Terapeuto pastangos kontroliuoti ir terapeutai, ir pacientai „siekė išlaikyti sąlytį mažiausiai šešias savaites"
„Platesnės klinikos imties" atranka, susidedanti iš asmenų, laukiančių pirminio interviu. Trečdalis šių asmenų apklausti po pirminio interviu. N = 110.	Trys karjerų tipai: 1) atėjusieji– atkritę; 2) atėjusieji – pasilikę–atkritę; 3) atėjusieji– išlikę–pasilikę. Į/iš	Sekos idėja, išsaugoma lyginant	Procentų skaičiavimas	Nėra minima	Religinė Psichiatrijos klinika, remiama Amerikos Religijos ir psichiatrijos bendrijos (Niujorkas)
Visų klinikos pacientų sąrašai, išskyrus tuos pacientus, kurie po pirmojo interviu nukreipti į kitas įstaigas. N = 353	Iš–iš	Nepriklausomos aibės	„Reikšmingi skirtumai", kurie cituojami neužsimenant apie statistiką	Nėra minima	Ambulatorinė psichiatrinė klinika, Jeilio universiteto Medicinos mokykla. *Į–iš* procedūra teikia kitokius rezultatus
Pirminė paklausos imtis, kurią sudaro uždaros asmenų bylos, tvarkomos pagal klinikos paslaugų programą. N = 603	Į–iš	Nepriklausomos aibės	X^2	Nėra minima	Mancolmo Blisso Psichiatrijos klinika, St. Louis, Mo.
I. Tiriama pranešimo forma, kurią užpildo klinikos personalas, įrašydamas įvertinimus ir gydymo tarpsnius bei paslaugas. N = 3413	Į–į	Nepriklausomos aibės	X^2	Nėra minima	Henry Phippso psichiatrinė klinika, Johnso Hopkinso universitetas, Medicinos mokykla
II. Pranešimo formos, skirtos pacientams, kuriems siūlomas gydymas. N = 384	Iš–iš	Nepriklausomos aibės		Nėra minima	

2 lentelė. **Informacijos stygiaus dažnumas konkrečiu klausimu**

	Visi atvejai	*Informatyvūs atvejai*	*Informacijos stingantys atvejai*	
			Skaičius	*Procentai*
Gydymo nutraukimas	661	661	0	0. 0
Lytis	661	660	1	0. 2
Persiuntimo šaltinis	661	639	22	3. 3
Amžius	661	624	37	5. 6
Vyrų amžiaus grupės	284	272	12	4. 2
Moterų amžiaus grupės	376	352	24	6. 4
Pirmojo kontakto pobūdis	661	613	48	7. 3
Vedybinis statusas	661	583	78	11. 8
Ankstesnis psichiatrinis patyrimas	661	535	126	19. 1
Socialinė padėtis pagal surašymo duomenis	661	519	142	21. 5

3 lentelė. **Informacijos stygiaus dažnumas po įvairių nutraukimo atvejų**

	Visi tinkami atvejai	*Po pirmojo kontakto*		*Po priėmimo interviu*		*Po priėmimo pokalbio*		*Po gydymo*	
		Atkrintusieji (A)	*Likusieji (L)*	*A*	*L*	*A*	*L*	*A*	*L*
Visi atvejai	661	419	242	54	188	92	96	16	80
Lytis:									
Vyrai	284	187	97	19	78	33	45	4	41
Moterys	376	231	145	35	110	59	51	12	39
Iš viso	660	418	242	54	188	92	96	16	80
Persiuntimo šaltinis	639	408*	231*	50*	181*	89*	92*	16	76*
Vyrų amžiaus grupė	272	176*	96	19	77	32	45	4	41
Amžius	624	383*	241	54	187	91	96	16	80
Moterų amžiaus grupė	352	207*	145	35	110	59	51	12	39
Pirmojo kontakto pobūdis	613	402*	211*	46*	165*	83*	82*	16	66*
Vedybinis statusas	583	343*	240*	53	187	91	96	16	80
Ankstesnis psichiatrinis patyrimas	535	304*	231*	52*	179*	86	93*	16	77*
Socialinė padėtis pagal surašymo duomenis	519	289*	230*	51*	179*	85	94*	15	79

* Šitaip žymimi pavyzdžiai, kai dviem ar daugiau atvejais stinga informacijos

požymius, visumą *kohorta*. Kiekvienos kohortos nariai nuosekliai įgyvendina savo uždavinius, pradėdami – pagal apibrėžimą – pirmuoju kontaktu. Kiekvienas paskesnis tarpsnis rodo, kad jie skirtingai domisi savimi ir atitinkamai domina įvairius klinikos personalo asmenis. U. C. L. A. klinikos personalas šiuos nuoseklius domėjimosi potencialiais pacientais tipus apibrėžė pasitelkdami tokius terminus, kaip „pirmasis kontaktas", „priėmimo interviu", „psichologiniai testai", „priėmimo pokalbis", „eilės sąrašas", „stacionarinis gydymas" ir „gydymo nutraukimas". Atsižvelgdami į šio teksto tikslus, aptarsime tik „pirmąjį kontaktą", „priėmimo interviu", „priėmimo pokalbį", „stacionarinį gydymą" ir „gydymo nutraukimą". Visi kohortos nariai po tam tikro laiko tarpsnio nutraukia gydymą. Šiuos tarpsnius perteikia diagrama:

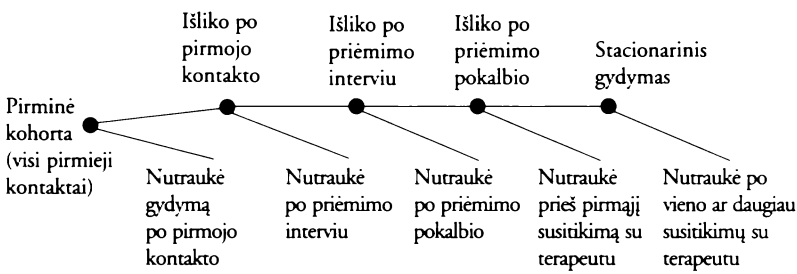

1-oji figūra

Kiekvieną dėmenį pavadinkime „statusu". Bet kuriuos du sujungtus dėmenis pavadinkime „tarpsniu". Bet kurią dviejų (ar daugiau) sujungtų dėmenų visumą, prasidedančią pirmuoju kontaktu ir užsibaigiančią gydymo nutraukimu, pavadinkime paciento „karjera". Jungiančiąsias linijas pavadinkime „atrankos veikla". Jungiančiųjų dėmenų visumą pavadinkime „medžiu".

Pirmojo kontakto dėmuo nustatomas pagal apibrėžimą. O paskui galima jungti bet kuriuos įsivaizduojamus likusius dėmenis. 1-oji figūra yra vienas medžio pavyzdys. Jis perteikia nuoseklią atrankos veiklą, su ja susijusius statusus ir tikėtinas karjeras, aprašytas U. C. L. A. Ambulatorinės psichiatrinės klinikos procedūriniame žinyne. Šis pavyzdys laikytinas oficialiai apibrėžiama klinikos atrankos procedūra. Tikėtina, kad medis, kurį aprašytų kohortos, remdamosi savo aktualiais veiksmais, skirtųsi nuo oficialiojo „įprastų atrankos procedūrų" vaizdinio. Sakykim, nors oficialusis vaizdinys aprašo tarpsnius pagal griežtą seką (pirmasis kontaktas–dėl–priėmimo; interviu–dėl–priėmimo; pokalbis–dėl–stacionarinio

4 lentelė

Informacijos tinkamumas ir kaip ji įgyta 661 atveju

Informacijos pavadinimas	Procentai (viso: 661 atvejai), iš kurių			
	Informacijos stigo	*Informacija gauta pasitelkiant neaiškią išvadą*	*Informacija gauta pasitelkiant aiškią išvadą*	*Informacija gauta analizuojant*
(A) Paciento „profilio" požymiai				
Lytis	0. 2	–	0. 3	99. 5
Amžius	5. 5	2. 9	0. 4	91.2
Vedybinis statusas	11. 8	5. 4	3. 9	78. 9
Socialinė padėtis	21. 4	0. 4	3. 6	74. 6
Rasė	59. 5	0. 2	. 6	39. 7
Profesija	55. 6	0. 4	5. 0	39. 0
Religija	51. 7	9. 5	2. 3	36. 5
Išsilavinimas	60. 7	1. 4	2. 6	35. 3
Eliminuota dėl informacijos stygiaus				
Profesinė istorija				
Santuokos trukmė				
Vedęs/ištekėjusi pirmą kartą arba pakartotinai				
Etninė kilmė				
Pajamos				
Namų ūkio padėtis				
Pagrindinis paciento rėmėjas				
Gimimo vieta				
Gyvenimo tarpsnio Kalifornijoje trukmė				
(B) Pirmasis kontaktas				
Kontakto pobūdis	7. 2	0. 4	2. 3	90. 1
Jei pacientas buvo palydėtas, kas jį lydėjo	–	2. 0	2. 0	96. 0
Persiuntimo kitai instancijai būdas	3. 5	0. 4	7. 8	88. 3
Kiti asmenys, susiję su persiuntimu	2. 5	0. 2	3. 0	94. 3
Klinikos asmuo, įtrauktas į pirmąjį kontaktą	3. 6	–	–	96. 4
Klinikos asmenų, su kuriais kontaktuota, skaičius	4. 8	–	2. 0	93. 2
Įspūdžiai po pirmojo kontakto	5. 0	0. 3	11. 9	82. 8
(C)Priėmimo interviu ir psichologiniai testai				
Paciento atėjimas į priėmimo inerviu	0. 4	0. 5	2. 1	97. 0
Klinikos asmuo, įtrauktas į priėmimo interviu	0. 3	–	–	99. 7
Psichologinio testavimo išvados	0. 2	0. 3	1. 5	98. 0
Priežastis, dėl kurios nebuvo psichologinių testų	16. 3	2. 5	17. 5	63. 7

4 lentelės tęsinys

Informacijos pavadinimas	Procentai (viso: 661 atvejai), iš kurių			
	Informacijos stigo	*Informacija gauta pasitelkiant neaiškią išvadą*	*Informacija gauta pasitelkiant aiškią išvadą*	*Informacija gauta analizuojant*
(D)Priėmimo pokalbis ir gydymas				
Suplanuotas ar improvizuotas priėmimo pokalbis	44. 6	10. 9	34. 9	9. 6
Personalo narys, atsakingas dėl priėmimo pokalbio	50. 3	–	–	49. 7
Pokalbio išvada	8. 0	9. 7	10. 3	72. 0
Jeigu pacientas nukreiptas pas terapeutą, šio terapeuto pavardė	8. 3	–	– 91. 7	
Pirmojo terapeuto pavardė	3. 8	–	–	96. 2
Jeigu pacientas buvo įtrauktas į sąrašo eilę. – galutinis rezultatas	–	. 3	9. 6	90. 1
Priežastis, dėl kurios pacientas nepriimtas	19. 7	1. 2	7. 7	71. 4
Jeigu pacientas nepriimtas, koks įrašas padarytas registracijos žurnale	31. 5	2. 7	6. 8	59. 0

Eliminuota dėl informacijos stygiaus
Priėmimo pokalbio struktūra
Ankstesnių priėmimų skaičius
Susiję atvejai
Psichologinių testų planavimas
Priėmimo interviu planavimas
Priėmimo interviu paskyrimų skaičius
Artėjančio nutraukimo po priėmimo interviu registravimas
Psichologinių testų administravimas
Rekomenduojamo gydymo tipas
Suplanuotų gydymo sesijų skaičius
Neįvykusių susitikimų skaičius
Interviu su sutuoktiniais, tėvais, giminaičiais, draugais ir t.t. skaičius
Gydymo prižiūrėtojas
Suplanuotų apsilankymų tvarka
Apsilankymų dažnumas
Nutraukto gydymo (po tam tikro tarpsnio) priežastys

(E) Psichiatriniai požymiai				
Paciento nusiskundimų pobūdis	7. 0	0. 2	1. 9	90. 9
Psichiatro diagnozė	17. 2	–	–	82. 8
Ankstesnis psichiatrinis patyrimas	19. 0	1. 7	46. 5	32. 8
Motyvacija dėl terapijos	32. 0	11. 3	28. 3	28. 4
„Psichologinis nusiteikimas"	40. 2	14. 0	23. 9	21. 9

4 lentelės tęsinys

Informacijos pavadinimas	Procentai (viso: 661 atvejai), iš kurių			
	Informacijos stigo	*Informacija gauta pasitelkiant neaiškią išvadą*	*Informacija gauta pasitelkiant aiškią išvadą*	*Informacija gauta analizuojant*
(F) Klinikinė karjera				
Gydymo nutraukimo momentas	–	0.	6. 2	92. 9
Nutraukimo aplinkybės	2. 6	1. 1	5. 6	90. 7
Kur pacientas perkeltas	3. 5	0. 3	7. 6	88. 6
Klinikinės karjeros tipas	0. 2	0. 8	5. 1	93. 9
Kontaktinių (lankymosi klinikoje) dienų skaičius	1. 5	3. 0	3. 5	92. 0
Neambulatorinio gydymo dienų skaičius	2. 0	3. 8	3. 9	90. 3
Ambulatorinio gydymo dienų skaičius	8. 8	0. 4	0. 4	90. 4

gydymo), nusakydamas ir tikėtino nutraukimo tarpsnius, aktuali 661 atvejo kohorta aprašo kitokius būdus. Septyniasdešimt iš 661 atvejo vadovavosi būdu, kuris arba nepaisė tarpsnių, arba juos sukeitė. Kadangi visi 70 atvejų išliko po pirmojo kontakto, o 419 (iš 661) atvejų po pirmojo kontakto buvo nutraukti, tai 70 „anomalių" karjerų perteikia 29 procentus visų asmenų, kurie gebėjo nepaisyti procedūriniame žinyne aprašytų karjerų. Penkiasdešimt viena iš 70 anomalių karjerų arba išvengė psichologinių testų, arba pertvarkė seką *psichologiniai testai–ir–priėmimo pokalbis*. Ignoruojant psichologinių testų ir priėmimo pokalbio tarpsnius, daugumą atvejų buvo galima apibūdinti kaip griežtos sekos pavyzdžius. 27 procentai anomalių karjerų ir 3 procentai visų atvejų nusako deformaciją, susijusią su šiuo būdu.

Turint mintyse šio teksto paskirtį, pažymėtina, kad medis žymi esminius klinikos–paciento sąveikų bruožus. Šios sąveikos apibūdinamos kaip imtis transformuojančių veiksmų seka.[33] Medis perteikia nuoseklią atrankos veiklą, sukuriančią dvi imtis iš asmenų imties (šie asmenys sąveikauja su klinika tam tikru ankstesniu momentu): „į" ir „iš" imtį, formuojamą kitame tarpsnyje. Kaip tik

[33] Čia vartojame formalią sampratą „veiksmai", vengdami pernelyg anksti apibūdinti atrankos procedūrų pobūdį, tačiau kartu laikydamiesi koncepcinio griežtumo ir apibrėžtumo principų.

todėl medis suteikia galimybę palyginti keturias visumas, sietinas su asmenimis, kurie tebeturi sąlytį su klinika, ir asmenimis, kurie nutraukia gydymą po kiekvieno atrankos momento. Šie keturi nuoseklūs lyginimo dėmenys išvardyti 5 lentelėje, kuri taip pat aprašo pirminės 661 asmenų kohortos nuoseklų „į" ir „iš" patyrimą.

5 lentelė. **Pirminės kohortos ištrynimas medžio tarpsnių sekoje**

Medžio tarpsniai	*Skaičius*		*Suvestiniai pirminės kohortos procentai*		*Išlikusiųjų n–tame tarpsnyje procentas (tų, kurie buvo „į" ir „iš" n + 1 tarpsnyje*	
	Į	*Iš*	*Į*	*Iš*	*Į*	*Iš*
Pirminė kohorta	661		100. 0		100%	
Po pirmojo kontakto	242	419	36. 6	63. 4	36. 6	63. 4
Po priėmimo interviu	188	54	28. 4	71. 6	77. 7	22. 3
Po priėmimo pokalbio	96	92	14. 5	85. 5	51. 1	48. 9
Pirmąkart susitikus su terapeutu	80	16	12. 1	87. 9	83. 3	16. 7

Pastaba: Strėlės žymi procentinį „į" ir „iš" paskirstymą tolesniame tarpsnyje (pagal santykį su visais išlikusiaisiais ankstesniame tarpsnyje)

Ar skiriasi amžiaus, lyties, vedybinio statuso ir pan. kohortos, kai kalbame apie jų galimybes išlikti n–tame tarpsnyje? Klinikos, kaip imtį transformuojančios veiklos, samprata vartojama kaip metodas, kurio paskirtis – suprasti šį klausimą ir atitinkamus atsakymus (ypač atsižvelgiant į atrankos kriterijaus problemą).

Apibūdinsime šį metodą. Įsivaizduokime sąveikas (aprašytas medžio vaizdiniu) tarp pacientų ir klinikos personalo, kaip imtį transformuojančią veiklą. Pirminė kohorta, kaip paklausos imtis, paskirstyta į tam tikras kategorijas, tarkim, vyrus ir moteris, amžiaus grupes, vedybinį statusą ir pan. Bet kurį galimą paskirstymą, aptinkamą bet kurioje medžio dalyje, pavadinkime imtimi. Įgyvendinami veiksmai siejami su pirmine kohorta, kuri perduoda tam tikrą savo dalį kitam tarpsniui ir atskiria likusią dalį. Todėl šioji veikla keičia kitų „į" imčių apimtį ir jų sudėtį. N–tame tarpsnyje aptinkama į–imtis ir iš–imtis. Paciento–klinikos sąveikos po kiekvieno n–tojo tarpsnio yra nežinomi veiksniai, kurie iš ankstesnės į–imties sukuria „į" ir „iš" padalijimą n–plius–vienam tarpsnyje. Šis procesas tęsiasi iki tol, kol atskiriami visi pirminės kohortos nariai. Šį procesą sudaro nuoseklus pirminės paklausos imties ištrynimas.

Remiantis šia koncepcija, du klausimai – 1) „Ar skiriasi amžiaus, lyties, vedybinio statuso ir pan. kohortos, kai kalbame apie jų galimybes išlikti n–tame tarpsnyje?"; 2) „Kaip, remiantis specifiniu požymiu, diferencijuojamos *į* ir *iš* imtys?" – laikomi tapačiais. Paskui panagrinėsime, ar pastarasis klausimas (*į kurį siekia atsakyti ne tik šis, bet ir kiti tyrimai*) yra tapatus kitam klausimui: „Kuriuo kriterijumi remiantis atrinkti asmenys?"

Minėtą veiklą galima aprašyti remiantis arba viena, arba kita – čia pateikiama – taisykle (tačiau ne abejomis).

1 taisyklė. Tam tikra dalimi sumažinti išlikusiųjų skaičių n–tame tarpsnyje, tačiau proporcingai išlaikyti asmenis, remiantis tam tikru požymiu, kuris nekistų apimties mažinimo požiūriu. Susieti vieną dalį su n–plius–vienas tarpsniu ir atsiriboti nuo likusios.

2 taisyklė. Sumažinti išlikusiųjų skaičių n–tame tarpsnyje, keičiant asmenų proporciją pagal pasirinktąjį požymį. Susieti vieną dalį su n–plius–vienas tarpsniu ir atsiriboti nuo likusios.

Jeigu stebimos sekos „į" ir „iš" imtys statistiškai *nesiskiria* nuo tikėtinų sekos imčių, kurias formuoja 1-oji taisyklė, tai turime pripažinti, kad stebimas „į" ir „iš" imtis aprašo 1 taisyklė, remdamasi jų sudarymo procesais. Jeigu stebimos „į" ir „iš" imtys statistiškai *skiriasi* nuo tikėtinų sekos imčių, kurias sukuria 1 taisyklė, tai galima teigti, jog minėtas „į" ir „iš" imtis aprašo 2–oji taisyklė, remdamasi jų sudarymo procesais.

Taigi į klausimą, ar amžiaus, lyties ir pan. kohortos patiria atrankos skirtumus, galima atsakyti remiantis viena ar kita taisykle, kaip taikytinu modeliu. Kadangi esti keturi[34] tarpsniai, esti ir keturios galimybės, kuriomis remiantis reikia

[34] Nors 1 paveiksle ir 5 bei 6 lentelėse vaizduojamos keturios „iš" ir „į" imtys, vis dėlto į analizę, kuri pateikiama šiame tekste, „iš" ir „į" imtys (po gydymo) neįtrauktos. Visi „į" atvejai po priėmimo pokalbio buvo apibūdinami kaip visi „iš" atvejai po stacionarinio gydymo. Todėl praleistas ketvirtasis tarpsnis, o programos siejamos su trimis tarpsniais. Visose programose ketvirtąjį tarpsnį sudarė taisyklė: „atriboti nuo likusiųjų". Ketvirtasis tarpsnis praleistas siekiant supaprastinti analizę. Priėmus asmenis gydymui (tačiau prieš pirmą susitikimą su terapeutu), būta tik keleto „iš" atvejų. Todėl daugelis padalinių beveik neturėjo įeigų. Pasitelkdami apskaičiavimo procedūras (pateikiamas I–ame priede), kaip χ^2 panaudojimo metodą, šiame tarpsnyje turėtume derinti padalinius. Tačiau, norėdami rezultatus palyginti su ankstesniaisiais tarpsniais, turėtume derinti ir pastaruosius. Kadangi čia mūsų pernelyg nedomina aktualios chi–kvadrato vertės (kaip kad pateikiant vertinimo metodą, būdingą atrankos problemai), tai sprendimas derinti ankstesniųjų tarpsnių padalinius, siekiant išsaugoti chi–kvadrato sąlygas, o kartu keičiant teksto prasmę, suteiktų galimybę uodegai vizginti šunį.

priimti sprendimą dėl vienos ar kitos taisyklės, kaip taikytino modelio. Vadinasi, keturi būdai gali būti įvairiai derinami. Pavadinkime bet kurį galimą 1 ir 2 taisyklių derinį, siejamą su keturiais sekos tarpsniais, „atrankos programa".

Metodas, leidžiantis pasirinkti vieną ar kitą taisyklę kiekviename tarpsnyje ar tarpsnių visumose, pateikiamas I–ame priede. 5–oji lentelė, aprašanti nediferencijuotos kohortos išlikimo ir atskyrimo[35] galimybes, kaip medžio sekos tarpsnius, taip pat sukonkretina 1–ąją taisyklę, įvardydama karjerų seką (pareiškimų formulavimą, kandidatūros svarstymą ir gydymą). Šiuo atveju neatsižvelgiama į jų požymius nei konkrečiame tarpsnyje, nei po tam tikros šių tarpsnių sekos.

Gautieji duomenys

1–oji atrankos programa. 1 taisyklė aprašo amžiaus (a), lyties (b), gyvenamosios vietos socialinės klasifikacijos pagal surašymo duomenis[36] (c), vedybinio statuso (d), moterų amžiaus grupių (e) kohortų pertvarkymo rezultatus. Skiriami keturi tarpsniai. Remiantis tam tikra procedūra kiekviename tarpsnyje buvo atkuriamos jungiančiosios arba skiriančiosios imtys. Per pirminę apklausą siekiama atskirti dvi trečiąsias visų kandidatų; per priėmimo interviu – maždaug vieną penktąją išlikusiųjų dalį; per priėmimo pokalbį – vieną antrąją išlikusiųjų; o prieš pirmąkart susitinkant su terapeutu – vieną šeštąją dalį. Kiekviename tarpsnyje sumažinamas skaičius, neatsižvelgiant į tai, ar šie asmenys yra vyrai, ar moterys; ar jie – vaikai, suaugusieji, jauni, viduriniojo ar senyvo amžiaus žmonės; ar visi šie asmenys kilę iš žemai, vidutiniškai ar iš aukštai klasifikuojamų Los Andželo vakarinių regionų; ar jiems mažiau negu šešiolika metų, vadinasi, jie neturi teisės tuoktis; ar jie yra vieniši, gyvenantys atskirai, išsiskyrę, našliai.

[35] Čia pasitelkėme stebimus dažnumus, kaip tikimybes. Mus domino atrankos problema. Todėl panaudojome U. C. L. A. klinikos medžiagą, siekdami nušviesti šį klausimą ir lygindami jį su konkrečiomis pereigos tikimybėmis U. C. L. A. klinikoje. Todėl nesvarstėme klausimo, ar pereigos tikimybės gali būti kitokios, negu čia pateikiamos.

[36] Paciento gyvenamosios vietos socialinė klasifikacija nustatyta remiantis jo ar jos adresu. Čia mes pasinaudojome regioninėmis surašymo duomenų lentelėmis, kurias parengė Los Andželo Vakarų kolegijos Miesto kultūros laboratorija (1954 m. gegužės mėn.). Panaudojami 1950 m. gyventojų surašymo duomenys. Šis modelis parengtas remiantis procedūra, aprašyta knygose: *Social Area Analysis* (Shevky, Eshref, Wendell Bell, Stanford, Cal.: Stanford University Press, 1955); *The Social Areas of Los Angeles: Analysis and Typology* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1949).

2–oji atrankos programa. Kita procedūra skirta atkurti „į" ir „iš" imtis, atsižvelgiant į a) vyrų kandidatų amžiaus kategorijas, b) pirmojo kontakto su klinikos personalu užmezgimą, c) asmenų atėjimo į kliniką šaltinius. Šias grupes atkurianti programa reikalauja: atrankos būdu atskirti kiekvieną šių kohortų, atsižvelgiant į minėtus tris požymius, bet šitaip elgtis tik pirmojo kontakto atžvilgiu. Po pirmojo kontakto reikia nepaisyti šių požymių; išlaikyti ar atskirti asmenis remiantis 1 taisykle.

Čia nurodomas savitas šių trijų kohortų patyrimas.

I. *Vyrų amžiaus grupės.* Kaip rodo 6–osios lentelės analizė, po pirmojo kontakto atskirta daugiau negu tikėtasi paauglių ir vyresnio amžiaus vyrų. Berniukų, jaunesnio ir viduriniojo amžiaus vyrų atskirta maždaug tiek, kiek tikėtasi. Suaugusių vyrų atskirta daugiau negu tikėtasi. Šie skiriamieji palyginimai sudaro tris penktąsias visos lentelės chi–kvadrato. Kiti skirtumai išryškėja vykstant procesui. Nevienodas vyrų amžiaus grupių vertinimas aptinkamas pirmame tarpsnyje; ir tai susiję tik su 27 procentais vyrų (bendravusių su klinika) amžiaus kategorijų. Kitais tarpsniais nevienodas vertinimas neturi didesnės prognostinės vertės (tiek proporcingos apimties, tiek sudėties atžvilgiu).

II. *Pirmojo kontakto užmezgimas.* Pirmasis kontaktas rodo, kad atrankos labai priklauso nuo pirmųjų kontaktų pobūdžio. Po pirminės apklausos atskirta septyniasdešimt procentų asmenų, parašiusių laiškus arba paskambinusių telefonu (įskaitant ir tuos, kuriais panašiai rūpinosi kiti asmenys). Skirtumai tarp asmenų šiame tarpsnyje sudaro beveik 98 procentus chi–kvadrato pagal santykį su visu procesu. Kituose tarpsniuose išlikusiųjų ir atskirtųjų imtys nesiskyrė.

III. *Siuntimo šaltinis.* Asmenys, atėję į kliniką arba patys, arba atsiųsti kitų asmenų, nesiskyrė pagal atkritusiųjų asmenų koeficientą pirmojo kontakto laikotarpiu. Abiejų šių grupių atkritusiųjų asmenų skaičius buvo didesnis negu tikėtasi. Ir priešingai, atkrito daug mažiau negu tikėtasi asmenų, kuriuos atsiuntė profesionalios medicininės bei psichiatrinės įstaigos. Šioji nuoroda daugiausia taikytina pirminio kontakto tarpsniui. Išlikusieji po pirminio kontakto tebetęsė savo karjeras, pakartotinai nenurodydami savo siuntimo šaltinių. Aptariamajame tarpsnyje išryškėjo didžioji dalis skirtumų tarp grupių: jie sudaro 85 procentus visos lentelės chi–kvadrato.

3–ioji atrankos programa. Trečiosios programos paskirtis – atkurti „į" ir „iš" imtis, kurios atitinka ankstesniojo psichiatrinio patyrimo tipą. Ankstesnis psichiatrinis patyrimas siejamas su išlikimo šansais pirminio kontakto ir priėmimo pokalbio tarpsniais. Asmenų, kurie bendravo su viešąja psichinio gydymo institucija, išlikimo šansai pirmojo kontakto tarpsniu buvo mažesni negu tikėtasi. Asmenų, bendravusių su viešosiomis psichiatrinėmis klinikomis, išlikimo šansai buvo šiek tiek geresni negu tikėtasi. Visa tai pasikartojo po priėmimo pokalbio. 1 taisyklė atkuria „į" ir „iš" imtis priėmimo pokalbio ir stacionarinio gydymo tarpsniuose.

Atrankos problema

Trys čia aprašytos programos atsako į klausimą: „Ar, remiantis specifiniais požymiais, nevienodai vertintos *į* ir *iš* imtys?" Ar šis klausimas yra tapatus klausimui, į kurį mėgina atsakyti pacientų atrankos tyrimas: „Koks kriterijus pasitelkiamas atrenkant asmenis gydymui?" Ar tai, kad *į* ir *iš* imtys (vertinant amžiaus kohortos požiūriu) programuojamos pagal 1 taisyklę, rodo, kad klinikos personalo atrankos veiklą apibūdina 1–oji taisyklė? 1 taisyklė tvirtina, jog, siekiant atkurti pirminį vyrų ir moterų santykį, pirminė paklausos imtis po pirmojo kontakto proporcingai (dviem trečiosiomis) sumažinama. Taisyklė aiškiai apibrėžia, kad tai – programuotojo instrukcija. Ar 1 taisyklė aprašo amžiaus kriterijaus panaudojimo būdą, kuris leidžia suprasti, kaip iš tikrųjų kontroliuojamas atrankinės veiklos kriterijus?

Nedviprasmiškai atsakyti į šiuos klausimus negalima tol, kol tyrėjas nepasirenka teorijos, nagrinėjančios santykį tarp atrankos veiklos ir klinikos krūvio. Tam tikros teorijos būtinybė nurodo penktąjį tinkamai apibrėžiamos atrankos problemos „parametrą"[37].

Atsakymus į šiuos klausimus lemia tai, kaip apibrėžiame santykius tarp atrankos veiklos ir klinikos krūvio. Teorijos pasirinkimas ne tik kad neišvengiamas. Pasirinkti teoriją – tolygu spręsti, ką laikysime atradimais. Teorijos pasirinkimas teikia tyrėjui pagrindą: juo remiantis sprendžiama, kurie jo statistinės analizės rezultatai laikytini atradimais. *Statistiniai tyrimai, kurie teikia identiškus*

[37] Atkreiptinas dėmesys į tai, kad p. 189 (išnašoje) aptariami argumentai, dėl kurių vartojamas terminas „parametras".

rezultatus[38], *teiks nesuderinamus atradimus, jeigu bus vadovaujamasi skirtingais teoriniais sprendimais, kurie priimami remiantis santykiu tarp atrankos veiklos ir klinikos krūvio.*

Idealiuoju požiūriu reikia metodo, kuris pagal savo loginę struktūrą atitiktų numanomus tiriamų įvykių bruožus. Reikia daryti prielaidą, kad realūs stebėjimai ir numanomi stebėjimai pagal prasmę yra identiški. Chi–kvadrato metodo taikymo rezultatai įgyja atradimo statusą tik tada, kai remiamasi taisyklėmis, kurias pasitelkia tyrėjas, apibrėždamas atitikimą tarp loginės tiriamų įvykių struktūros ir loginės įvykių, kuriuos jis tikisi gauti stebėdamas, struktūros. Visa tai yra akivaizdu ir kažin ar reikalauja papildomų nuorodų. Kaip šioji taisyklė susijusi su tyrėjo tikslais – nustatyti asmenų atrankos būdus?

Kad skirtingi atradimai atitinka identiškus statistinius rezultatus, iliustruoja kai kurių minėtų rezultatų aptarimas. Chi–kvadratas buvo nereikšmingas *į* ir *iš* imčių sekos pagal amžiaus kohortą atžvilgiu. Šis rezultatas gali būti laikomas atradimu, rodančiu, kad tuomet, kai asmenys pereidavo į kitus tarpsnius, amžiaus kriterijaus nebuvo paisoma. Kita vertus, identiškas nereikšmingas chi–kvadratas gali būti laikomas priešingu atradimu: kad klinikos personalas darė atranką atsižvelgdamas į pirminės kohortos amžiaus paskirstymą. Ir tai buvo panaudojama kaip atrankos įgyvendinimo norma. Pirminės kohortos amžiaus paskirstymas apibrėžė norimą imties sudėtį. Atliekantys atranką asmenys siekė atkurti ją vėlesniuose tarpsniuose. Remiantis šia – santykio tarp atrankos veiklos ir klinikos krūvio – koncepcija, nereikšmingas chi–kvadratas yra priemonė, apibrėžianti apimtį, pagal kurią klinikos personalo atrankos veikla paklūsta norimoms praktikoms. Vadinasi, remiantis identišku chi–kvadrato rezultatu, kandidato amžius (pirmuoju atveju) yra *visiškai nereikšmingas* dydis; tuo tarpu kandidato amžius (antruoju atveju) yra *labai reikšmingas* dydis.

Pavyzdžiui, kai aptariame siuntimo šaltinius, reikšmingas chi–kvadratas rodo keletą galimų skirtumų. Vienas atradimas yra tas, kad pirmajam kontaktui būdingas nevienodas vertinimas; o vėliau siuntimo šaltinio nepaisoma. Alternatyvus

[38] Čia vartojame terminą „rezultatai", nurodydami į *matematinių* įvykių visumą. Šie veiksmai galimi, kai statistinės analizės procedūros, kaip, sakykim, chi–kvadratas, apibūdinamos kaip gramatinės taisyklės, leidžiančios suprasti, palyginti, sukurti ir t.t. įvykius matematikos srityje. Terminas „atradimai" nurodo *sociologinių* įvykių visumą. Pastarieji galimi tuomet, kai, darydami prielaidą, jog loginė sociologinės ir matematinės srities struktūra sutampa, sociologinius įvykius interpretuojame pasitelkdami statistinių išvadų darymo taisykles.

atradimas yra tas, kad profesionaliems šaltiniams suteikiamos specialios sprendimo teisės, remiantis klinikos pastangomis stiprinti profesionalius šaltinius ir paremti jų ryšius su profesionaliomis agentūromis. Šio įsipareigojimo nepaisoma po pirmojo kontakto tarpsnio. Nuo šiol tik paskirstymas lemia tai, kad asmenys priimami proporcingai pagal dažnumą, kurio apimtį lemia jų suinteresuotumas klinikos personalo vertinimu ir terapija. Antruoju atveju siuntimo šaltinis esti tinkamas kriterijus, kontroliuojantis atrankos veiklą (pagal kurią sukuriamos paskesnės *į* ir *iš* imtys) nuosekliais sekos tarpsniais. O pirmuoju atveju siuntimo šaltinis esti mažai reikšmingas dydis po pirmojo kontakto.

Šių pavyzdžių pakanka norint suprasti, jog koncepcijos pasirinkimas yra neišvengiamas: tyrėjui reikia priskirti prasmę statistiniams rezultatams, kaip atradimams, susijusiems su atrankos veikla ir atitinkamai sukuriamomis imtimis.

Koncepcijos pasirinkimas ne tik kad neišvengiamas; pasirinkimas yra svarbus dėl to, kad *kiekvienu skirtingu teoriniu atveju identiški statistiniai rezultatai perteikia skirtingą specifinį atradimą.* Šie svyravimai visapusiškai susiję su pačių atrankos procedūrų, kurias pasirenka tyrėjas, teorija. Iš tikrųjų, stigdamas teorinio pasirinkimo, jis negali spręsti nei dėl tyrimo būdų, nei dėl tinkamų veiksmų, kurie leistų vadovauti tyrimams. Jeigu tyrimai vis dėlto atliekami, rezultatai simbolizuoja atradimus pagal tą patį loginį principą, pagal kurį lokio kailis simbolizuoja lokį ar bet kurį kitą objektą, kurį tyrėjas įstengia suprasti pasitelkdamas lėkštą nuovoką, arba kurį jis geba pateisinti remdamasis tinkamu argumentavimu. Trumpai tariant, identiški statistiniai rezultatai atliepia skirtingus atradimus, susijusius su atrankos kriterijumi.

Aišku, kad mus domina sprendimas dėl *atradimų*, susijusių su atrankos kriterijumi. Jeigu, pasitelkdami lyginamąjį aspektą, peržiūrėtume keletą galimybių, kurios įgyvendinamos remiantis šiuo „parametru", įžvelgtume keletą papildomų tinkamos analizės kriterijų.

Viena galimybė: santykį tarp atrankos veiklos ir klinikos krūvio perteikti kaip linijinę priežastinę seką, apimančią paskesnes imtis, kurios suvokiamos kaip nepriklausomų įvykių grandinės. Pavadinkime šį būdą *chi–kvadrato modeliu.* Kita galimybė: suprasti santykį, kaip linijinę priežastinę seką, tačiau apibrėžti šią seką kaip baigtinį Markovo procesą, apimantį nustatytas perėjimo tikimybes. Pavadinkime šį būdą *Markovo modeliu.* Abiem atvejais tikėtinas požymių paskirstymas vėlesnėje imtyje kontroliuojamas pasitelkiant tik a) ankstesniojo tarpsnio imties požymius ir b) poveikį tai imčiai, kuri perduoda vieną savo – „į" – dalį ir likusiąją – „iš" – dalį kitame tarpsnyje. Trečioji koncepcija susieja at-

rankos veiklą ir klinikos krūvį kaip procesą, pagal kurį atrenkančių asmenų atranką kontroliuoja pageidaujama, ar galbūt pateisinama, sudėtis, kurią vėlesniame tarpsnyje tikisi sukurti atrenkantieji, pasitelkdami atrankos procesą. Pavadinkime šį būdą „*valdymo*" modeliu.

Teoretikas, kuris, priimdamas sprendimą dėl atradimo, remėsi *chi–kvadrato modeliu* ir derino jį su chi–kvadrato metodu, turėtų pranešti apie atradimus, siejamus su nereikšmingu chi–kvadratu lyties kohortos atžvilgiu. Nereikšmingas chi–kvadratas aprašo dvi imtis, kaip galutinį atrankos sprendimų padarinį. Čia kiekvienas sprendimas įgyvendinamas nepriklausomai vienas nuo kito, o lyties požymis laikomas nesusijusiu sprendimo priėmimo matmeniu. Nepriklausomumo sąlyga teikia papildomas nuorodas: kad atrankas įgyvendina atrenkantieji, kuriems visuminė imties sudėtis, atrankos progos ir tikėtinas asmenų, kituose tarpsniuose išliekančių „į", išsidėstymas, neturi reikšmės.

Jeigu teoretikas panaudojo *Markovo modelį*, nereikšmingas chi–kvadratas aprašo dvi vėlesnes *į* ir *iš* imtis, kaip galutinį atrankos sprendimų (kai asmenys siunčiami *į* ir *iš*, neatsižvelgiant į jų lytį) padarinį. Tačiau čia atsiranda papildomas veiksnys: atrankas įgyvendina atrenkantieji, kurie netarpiškame išankstiniame tarpsnyje (ir tik jame) atsižvelgia į apimtį bei proporcingą imties sudėtį ir įvertina atrankos progas, kaip reikšmingus dydžius (bet tik kaip progas, susijusias su išankstiniu tarpsniu). Kitais atžvilgiais jie nepaiso tikėtinų galutinių nuostatų, tačiau nustato fiksuotą procentinę taisyklę, kuria vadovaujantis atrenkama *į* ir *iš* sudėtis, būdinga proporcingiems kiekiams, kurie turėtų pasikartoti kaip *į* ir *iš* sudėtys kitame tarpsnyje.[39]

Jeigu naudojamas „*valdymo*" modelis, tai nereikšmingas chi–kvadratas aprašo dvi imtis, kaip individualių atrankos sprendimų padarinius. Kiekviena imtis sudaroma atsižvelgiant tiek į turimus, tiek į kaupiamuosius išteklius. Kaupiamieji ištekliai siejami su baigtiniais konkrečios sekos padariniais ir baigtiniais likusių tarpsnių uždaviniais, atsižvelgiant į tai, kad atrankų proceso paskirtis – sukurti *į* ir *iš* sandų, *kurie atitiktų nereikšmingumo taisyklę*, kaip sankcionuotą atrankos elgesio būdą, paskirstymą. Nereikšmingas chi–kvadratas rodo, kad atrenkantieji atsižvelgia į lyties požymį, kurio specifinė paskirtis – sukurti imtį, atitinkančią pateisinamą vėlesnio klinikos krūvio apimtį ir lyčių sudėtį.

[39] Mūsų pastabos atsižvelgia tik į keletą Markovo grandinių požymių. Akivaizdu, kad, kalbant apie sprendėjus ir jų sprendimus, reikėtų įtraukti žymiai daugiau aspektų, kaip papildomų Markovo modelio bruožų.

Tai, žinoma, nėra vieninteliai tinkami modeliai. Be abejo, neaptiksime ir taisyklės, kuria remiantis apribojamos tinkamos progos. Kaip gi vyksta pasirinkimas?

Pasirinkimas teikia prasmę statistiniams rezultatams. Be to, svarbu pasirinkti metodą, kuris atlieptų aktualius atrankos veiksmus. Kaip tik todėl išryškėja aiškios taisyklės paskirtis – atrinkti koncepciją, kuri labiausiai atitiktų aktualią veiklą, pagal kurią klinikos personalas atrenka asmenis. Taigi šią taisyklę papildo tinkamumo problema.

Grįsti savo pasirinkimą šia taisykle – tolygu įvardyti U. C. L. A. veiklos, kuri teikė pirmenybę *valdymo modeliui*, bruožus. Dalykas tas, kad klinikos personalas rėmėsi nustatyta samprata, apimančia požymius, kuriuos turėtų apibrėžti klinikos krūvis. Šioji samprata buvo susijusi su kiekvienam tarpsniui būdingu krūviu (jau nuo paklausos imties sudėties), tačiau lemiamas jos poveikis atsiskleidė stacionarinio gydymo metu. Be to, U. C. L. A. klinika sukūrė neegzistuojantį laukimo sąrašą. Asmenų buvo prašoma „palaukti". Teigiama, kad dėl gydymo su jais bus susisiekta, kai tik bus galima susisiekti. Atsižvelgiant į numatytus, tačiau neapibrėžtus, atsitiktinumus, sudarytas rezervas. Remiantis šiuo „rezervu" daromos atrankos, pajėgiančios ištaisyti „trūkumus", susijusius su klinikos ordinatorių sprendimais dėl krūvio, kai kiekvienu akimirksniu priimamas sprendimas dėl stokos ir pertekliaus. Be to, atsiskleidė dar vienas griežtai realistinis „*valdymo*" *modelio* požymis. Klinikos personalas skundėsi tyrėjams, kad jų veikla nėra atliekama tinkamai ir *teisingai*, jeigu jų atrankos vaizduojamos kaip veikla, neatsižvelgianti į teisėtą numatyto krūvio apimtį ir sudėtį.

Kad ir koks tinkamas atrodytų „*valdymo*" *modelis*, reikia nurodyti keletą akivaizdžių jo trūkumų. Pirma, atrankų tarpsniais buvo naudojami kriterijai, apie kuriuos nenutuokė U. C. L. A. klinikos personalas. Sakykim, ordinatoriai, atrinkdami pacientus, teikė pirmenybę techniniams psichiatriniams kriterijams, tačiau nepaisė kriterijaus, kuris mažina profesinės reputacijos pažeidimo ar jos praradimo riziką. Antra, klinikos personalas sutartinai pabrėžė, jog veltui iššvaistoma daug laiko, jeigu psichopatiniai asmenys priešinasi gydymo procedūroms. Tačiau klinikos personalas visiškai nepajėgė įvertinti organizacinės svarbos veiksnio, kurio paskirtis – atsižvelgti į reguliariai planuojamus gydymo tarpsnius; kaip tik todėl psichopatai tapo „veltėdžiais", kaip ir kiti „veltėdžiai", kurių poreikiai komplikuoja ir ardo nustatytas ir gerbiamas rutinas. Jeigu remiamasi „*valdymo*" *modeliu*, tai išplėtojami metodai, kurie rodo, kad įvyksta tie įvykiai, kuriuos šis modelis numato.

Kitas „*valdymo*“ *modelio* trūkumas – tai numanoma kontrolė, kuria klinikos personalas suvaržo atitinkamų imčių sudėtį. Nei *chi–kvadrato modelis*, nei *Markovo modelis* nereikalauja, kad tyrėjas atsakytų į šį klausimą, nors tai kebliausia problema, kurią nagrinėti – tolygu suprasti griežto empirinio įrodymo galimybes. Gana lengva parodyti, kad U. C. L. A. klinikos personalas, kontroliuodamas vėlesnės imties sudėtį, atrankos veiksmus atlieka pirmojo kontakto ir – pakartotinai – priėmimo pokalbio tarpsniais. Bet netgi šiuose tarpsniuose aptinkamas pastebimas ryšys tarp konkretaus tarpsnio proceso ir atsakomybės pasidalijimo tarp paciento ir klinikos, kai priimamas sprendimas dėl gydymo tęstinumo arba jo nutraukimo. Paciento veiksmai ir nežinomi paciento–klinikos personalo sąveikų ypatumai lemia atitinkamus padarinius; šie aspektai gali gerokai pakeisti vėlesnių *į* ir *iš* imčių apimtį ir sudėtį. Kiti tarpsniai rodo, jog atrenkantys asmenys susiduria su esminiais keblumais. Geriausiu atveju „*valdymo*“ *modelis* vadintinas tik patikimu modeliu. Jo patikimumas nekvestionuojamas tol, kol faktiniu požiūriu nėra žinoma, o koncepciniu – nėra aišku, kaip kriterijus įsiterpia į sąveikas tarp pacientų ir klinikos personalo.

Šią diskusiją dėl tinkamo atrankos problemos struktūrizavimo svarbu papildyti Weisso ir Schaie nuoroda, kad „riboto, bet svarbaus, numatymo atveju“ pakanka „kryžminio pjūvio“ metodo. Weissas ir Schaie vadovaujasi nusistovėjusia nuomone, teigdami, kad nors „kryžminio pjūvio“ metodas išleidžia iš akių „dinamiką“, vis dėlto jis turi prognostinę vertę. Weisso ir Schaie prognostinės vertės samprata yra tapati mūsų teiginiui, kad atitinkamos *į* ir *iš* imtys – programuojamos. Visapusiškai pripažindami jų formuluotei būdingą atsargumą ir nuosaikumą, vis dėlto manome, kad reikia sukonkretinti šios „prognostinės vertės“ sampratą.

1. Kad išlikimo šansai gali būti programuojami, nėra reikalavimas, sietinas tik su „kryžminio pjūvio“ metodu. Tyrėjo sprendimas, siekiantis apriboti tyrimą „kryžminio pjūvio“ metodu, nesuteikia pirmenybės, palyginti su tyrimais, kurie sprendžia išlikimo šansų programavimo uždavinį, aiškiai nurodydami penkis parametrus. Kaip matėme, „prognostinių“ teiginių, besiremiančių „kryžminio pjūvio“ metodu, vertę gali užtemdyti rezultatų neapibrėžtumas.
2. Norint aprašyti imtis kitose klinikose, U. C. L. A. klinikos programa gali netikti. Jei apsiribotume Weisso ir Schaie patarimu, tai nebūtume pajėgūs spręsti (netgi remdamiesi nustatytais skirtumais), ar skirtingose klinikose naudojami nevienodi atrankos kriterijai.

3. 5, 6 ir 7 lentelėse aprašyta programa taikytina tol, kol nekeičiamas *į* ir *iš* sudėčių atrankos kriterijus, pasitelkiant tokius veiksnius, kaip administracinis vadovavimas, klinikos personalo dydis ir sudėtis, klinikos personalo ir išorinių grupių santykiai, kitaip sakant, pasitelkiant paciento–klinikos sąveikų, kaip socialiai organizuotos veiklos sistemos, bruožus.
4. Tačiau netgi tokia formuluotė numato, kad prognostinis kriterijus ir atrankos kriterijus yra tapatūs. Vis dėlto toks tapatumas nėra būtinas. Primygtinis šiųdviejų kriterijų tapatinimas gali kliudyti tyrimui, kurio paskirtis – nušviesti jų ryšius. Sakykim, prognostinis kriterijus visada gali būti pertvarkomas remiantis atrenkančiųjų asmenų atrankos sprendimais. Identiškas prognostinis kriterijus gali būti sudarytas iš daugelio skirtingų sprendimų, kurių prielaidos apima įvairovę. O pastarąją slepia unifikuotas prognostinio kriterijaus pobūdis. Vargu ar išeitis, kaip pažymi Weissas ir Schaie, yra ta, kad reikia sutelkti dėmesį į padarinių, susijusių su individualiais atvejais, numatymą. Veikiau išeitis ta, jog reikia parodyti atitikimą tarp kriterijaus, siejamo su individualiais sprendimais, ir prognostinio kriterijaus, aprašant pastarąjį kaip sprendimų, sietinų su individualiais atvejais, visumą. Šioji kritika yra tapati kritikai, kurią pasitelkė Robinsonas, nustatydamas ekologines koreliacijas.[40]
5. Jeigu tyrėjai, norėdami gauti numatomą informaciją, vadovaujasi parengtais planais, o ypač jei šiuos planus administruoja klinikos personalas, pranešdamas tyrėjams apie savo pačių elgesį, tai šie planai neišvengiamai įgyja nustatytų taisyklių formą, kuria vadovaujasi klinikos personalas, teikdamas atitinkamas ataskaitas. Vadinasi, ir personalo aprašymų tinkamumas, ir įvykių, kuriuos jie aprašo, pagrįstumas neatsiejami nuo organizuotų kasdienių klinikos rutinų ir veiksmų, kuriais vadovaujasi šie asmenys, kontroliuodami ir suvaržydami vienas kitą. Todėl prielaidomis grindžiami prognostinės vertės teiginiai yra sąlygiški. Jų numatymo vertė sietina su tomis sąlygomis, kurios sąlygiškai apibrėžia išlikimo šansus ir būdus, kuriuos sukuria tokie šansai. Tokias sąlygas iš tikrųjų privalo nusakyti tyrėjas (kai kalbama apie „vertę“, siejamą su šiais prognostiniais teiginiais). Kaip tik todėl svarbu tinkamai įvertinti esminį dalyką (įskaitant patyrimą, susijusį su prognostinės vertės klausimo

[40] W. S. Robinson, „Ecological Correlations and the Behavior of Individuals“, *American Sociological Review*, 15 (June, 1950), 351–357.

sprendimo kriterijumi): kriterijų galima suprasti tik atsižvelgiant į socialiai kontroliuojamą procesą, kurio metu renkamos „į" ir „iš" imtys. Čia domimasi ne imčių programavimo galimybe. Tinkamesnis klausimas yra tas: ar programuojamos taisyklės esti nekintamas dydis nagrinėjant individualią galimybę, kuria remiantis jos tiriamos?

Ieškoti „prognostinio kriterijaus", kuris taikomas neatsižvelgiant į socialiai kontroliuojamus įvairių imčių atrankos procesus, – tolygu ieškoti ilgo kriterijų sąrašo. Jeigu neįtraukiama nuoroda, susijusi su socialiai kontroliuojamais procesais, gali susidaryti įspūdis, kad klinikos personalas vadovaujasi kaip tik šiuo sąrašu, o atrankos aplinkybes sudaro realių, konkrečių klinikos pacientų ir personalo aplinkybių painiava. Tačiau ankstesnių tyrimų nagrinėjimas rodo, kad nėra pagrindo kalbėti apie interpretacines užmačias. Veikiau aptinkame socialiai struktūrizuotą kriterijų panaudojimą, *kitaip sakant,* atitinkami kriterijai siejami su korporaciškai organizuotomis klinikos sąveikomis. Tyrėjai, pasitelkdami socialinę sistemą, kaip numanomą interpretacijos schemą, iš anksto apmąsto atrankos kriterijus. Sakykim, pažodinis Weisso ir Schaie formuluotės panaudojimas atskleidžia problemišką, išplėstą „veiksnių" sąrašą. Kiekvienas šių „veiksnių" turi savitą „prognostinę vertę", tačiau nė vienas jų neišsprendžia atrankos kriterijų problemos.

Verta suformuluoti galutines išvadas. Visi ankstesnieji atrankos tyrimai, įskaitant čia svarstytą atvejį, susiję su nuovokiu atrankos procedūrų klausimo sprendimu, o taip pat su atitinkamų rezultatų prasme, darant prielaidą, jog „į" ir „iš" imtys yra *iš esmės* atskiros visumos. Rosethalis ir Frankas savo studijoje mini atvejus, kurie nesiremia šia prielaida, tačiau apibūdina juos kaip metodologinės painiavos pavyzdžius. Mūsų nuomone, tokie atvejai atskleidžia daugiau papildomų bruožų.

Pakartotinai aptarkime teiginį, kad atrankos kriterijų negalima atsieti nuo sąveikų, kuriomis remiantis formuluojami šie kriterijai. Mūsų tyrimas parodė, kad „į" ir „iš" visumos buvo atskiri reiškiniai tik tol, kol jas apibrėždavo klinikos asmenys, kiekvienu konkrečiu atveju atsižvelgdami į savo *administracinę* atsakomybę. Kita vertus, kai klinikos asmenys turėdavo nustatyti „į" ir „iš" sudėtis atsižvelgdami į *medicininę* atsakomybę, tai „į" ir „iš" visumos apimdavo (kaip *esminius* bruožus, apie kuriuos kiekvienu atveju priimamas sprendimas) nuostatą, *kad svarbu išsiaiškinti bet kurį konkretų atvejį.* Šia nuostata pabrėžtinai vadovaudavosi asmenys, mediciniškai atsakingi už individualius atvejus. Todėl kiekvieną mėnesį klinika pranešdavo Valstybiniam psichinės higienos centrui

apie didelį asmenų, kuriems reikia „stacionarinio gydymo", skaičių. Tai – asmenys, su kuriais siejama aktyvi tęstinė atsakomybė, o kartais ir labai didelis „neaktyvių" atvejų[41], kurie išsaugojo „stacionarinio gydymo" statusą, skaičius, nes kitoks požiūris į šiuos asmenis, klinikos personalo požiūriu, pažeidžia sankcionuotą medicininę praktiką. Terapeutai ir kiti personalo asmenys nenorėjo ar nesugebėjo imtis administracinių veiksmų ir nutraukti gydymą, kadangi kiekvienu panašiu atveju tokie veiksmai pažeidžia jų medicininę atsakomybę. Norint aprašyti šiuos atvejus, reikėjo žinoti konkretaus atvejo istoriją ir būsimos, tikėtinos, bet nežinomos raidos įvertinimus, kuriuos teikė pacientai ir klinikos personalas. Personalas negalėjo atsieti istorinių–perspektyvinių bruožų nuo *tyrimo* statuso aprašymo.

Identiškus rezultatus atskleidė ir atvejų, kurie nagrinėjo tarpsnius dar iki gydymo pradžios, nagrinėjimas. Čia dar labiau išryškėjo konkrečių atvejų santykinumas. Mums pavyko nustatyti „į" ir „iš" visumas atsižvelgiant į medicininės atsakomybės vaidmenį. O pastarasis reikalauja remtis kitais klinikos sąveikų kriterijais, o ne tik tais, kurie aiškiai susiję su atrankos procesų tyrimu. Kai klinikos personalo prašėme būtinai įvardyti kiekvieną „į" ir „iš" atvejį, nepaisėme jų nusiskundimų. O šie „sprendžiantieji asmenys" skundėsi, kad mes nepagrįstai aprašome *jų* interesus konkrečiais atvejais ir *jų* būdus, kuriuos pasitelkdami jie tvarkė klinikos reikalus.

Tyrėjas, traktuodamas „į" ir „iš" visumas kaip visiškai atskirus momentus, duomenims gali priskirti požymius, kurie yra tik jo metodo, aprašančio klinikos patyrimą, artefaktai. Tokie požymiai gali apskritai nesutapti su atrankos procedūrų bruožais. Traktuoti tokius atvejus kaip metodologinius trikdžius – tolygu kliudyti teorijos ir metodo raidai. O jie yra būtini norint tinkamai tirti šiuos dalykus.

[41] Stacionarinio gydymo pabaigoje išryškėjo dideli aktyvių ir „neaktyvių" atvejų, kuriuos U. C. L. A. klinika nurodydavo kaip „stacionarinio gydymo" atvejus, prieštaravimai. Iš vieno gydymo tarpsnio į kitą perkelta 60 asmenų, o nuodugnus stacionarinio gydymo aplankų peržiūrėjimas rodė, kad valstybiniam centrui pranešta apie 230 atvejus. Tokios prieštaringos proporcijos atsirado dėl to, kad numatomo stacionarinio gydymo pabaigoje pranešimo politika vadovavosi susikaupusių atvejų „išretinimo" principu, t.y. gydymas būdavo nutraukiamas, tačiau keletą mėnesių apie tai nepranešama.

6 lentelė. **Pirminės kohortos ištrynimas paskesniais tarpsniais, pasitelkiant atrinktus kohortos požymius**

Požymiai	*Pirminės kohortos, kuri išlieka vėliau, procentai*					*N–tame tarpsnyje išlikusiųjų (po n + 1 tarpsnio) procentas*			
	Pirminė kohorta, 100 %	*Pirmasis kontaktas*	*Priėmimo interviu*	*Priėmimo pokalbis*	*Gydymas*	*Pirmasis kontaktas*	*Priėmimo interviu*	*Priėmimo pokalbis*	*Gydymas*
Lytis									
Vyr.	284	34. 2	27. 5	15. 9	14. 5	34. 2	80. 4	57. 7	91. 1
Mot.	376	38. 6	29. 3	13. 6	10. 4	38. 6	75. 9	46. 4	76. 5
Iš viso	660					36. 7	77. 7	51. 1	83. 3
Amžius									
0–15	108	40. 7	33. 3	15. 7	13. 9	40. 7	81. 8	47. 2	88. 2
16–20	60	23. 3	18. 3	11. 7	10. 0	23. 3	78. 6	63. 6	85. 7
21–40	311	38. 6	31. 2	17. 7	14. 5	38. 6	80. 8	56. 7	81. 8
41–50	80	43. 7	30. 0	11. 3	10. 0	43. 7	68. 6	37. 5	88. 9
51–	65	43. 1	26. 2	12. 3	9. 2	43. 1	60. 7	47. 1	75. 0
Iš viso	624					38 . 6	77.6	51 .3	83 . 3
Gyvenamosios vietos socialinė klasifikacija pagal surašymo duomenis									
Mažiau negu 49	31	41. 9	32. 3	12. 9	12. 9	41. 9	76. 9	40. 0	100. 0
50–59	81	44. 4	29. 6	17. 3	14. 8	44. 4	66.	8. 3	85. 7
60–69	94	53. 2	45. 7	25. 5	20. 2	53. 2	86. 0	55. 8	79. 2
70–79	147	42. 2	32. 7	15. 0	10. 9	42. 2	77. 4	45. 8	72. 7
80–89	116	39. 7	31. 0	13. 8	12. 9	39. 7	78. 3	44. 4	93. 7
90–99	50	46. 0	36.	28. 0	26. 0	46. 0	78. 3	77. 8	92. 9
Iš viso	519					44. 3	77. 8	52. 5	84. 0
Vedybinis statusas									
Neturintys teisės (16 metų ir mažiau)	117	36. 8	29. 9	14. 5	12. 0	36. 8	81. 4	48. 6	82. 4
Vieniši	134	35. 1	26. 1	12. 7	11. 9	35. 1	74. 5	48. 6	94. 1
Vedę/ ištekėjusios	263	41. 8	32. 3	18. 6	15. 2	41. 8	77. 2	57. 6	81. 6
Gyvenantys atskirai	23	56. 5	52. 2	26. 1	21. 7	56. 5	92. 3	50. 0	83. 3
Išsiskyrę	69 32	58.0 56. 3	46.4 40. 6	18.8 9. 4	14. 5 6. 3	58. 0 56. 3	80.0 72. 2	40.6 23. 1	76.9 66. 7
Našliai/našlės	14	64. 3	50. 0	28. 6	21. 4	64. 3	77. 8	57. 2	75. 0
Iš viso	583					41. 2	77. 9	51. 5	83. 3
Vyrų amžiaus grupės									
0–15	71	43. 7	35. 2	16. 9	15. 5	43. 7	80. 6	48. 0	91. 7
16–20	33	12. 1	12. 1	12. 1	12. 1	12. 1	100. 0	100. 0	100. 0
21–40	126	36. 5	28. 6	19. 8	18. 3	36. 5	78. 3	69. 4	92. 0
41–50	17	11. 8	11. 7	0. 0	0. 0	11. 8	100. 0	0. 0	0. 0
51	25	52. 0	40. 0	16. 0	12. 0	52. 0	76. 9	40. 0	75. 0
Iš viso	272					156. 1	435. 8	275. 4	358. 7

6 lentelės tęsinys

Požymiai	*Pirminės kohortos, kuri išlieka vėliau, procentai*					*N–tame tarpsnyje išlikusiųjų (po n + 1 tarpsnio) procentas*			
	Pirminė kohorta, 100%	*Pirmasis kontaktas*	*Priėmimo interviu*	*Priėmimo pokalbis*	*Gydymas*	*Pirmasis kontaktas*	*Priėmimo interviu*	*Priėmimo pokalbis*	*Gydymas*
Moterų amžiaus grupės									
0–15	36	33. 1	30. 6	13. 9	11. 1	36. 1	84. 6	45. 5	88. 2
16–20	27	37. 0	25. 9	11. 1	7. 4	37. 0	70. 0	42. 9	85. 7
21 40	185	40. 0	34. 1	16. 3	11. 9	40. 0	85. 1	47. 6	81. 8
41–50	64	51. 6	34. 4	14. 1	12. 5	51. 6	66. 7	40. 9	88. 9
51–	40	37. 5	17. 5	10. 0	7. 5	37. 5	46. 7	57. 1	75. 0
Iš viso	352					41. 1	75. 9	46. 4	76. 5
Pirmojo kontakto pobūdis									
Laiškas	22	22. 7	22. 7	13. 6	13. 6	22. 7	100. 0	60. 0	100. 0
Telefoninis pokalbis	457 412	28.2 28. 4	22.5 22. 3	11.2 10. 9	9.4 9. 2	28.2 28. 4	79.8 78. 6	49.5 48. 9	84.3 84. 4
Asmeniškai, atsiuntus kitam asmeniui	23	30. 4	26. 1	13. 0	8. 7	30. 4	85. 7	50. 0	6. 7
Tik asmeniškai	101	50. 5	41. 6	20. 8	13. 9	50. 5	82. 3	50. 0	66. 7
Asmeniškai, lydint kitam asmeniui	156	52.6	39.7	19.9	14.7	52.6	75.6	50.0	74.2
Iš viso	55 613	56. 4	36. 4	18. 2	16. 4	56. 4 34 . 4	64. 5 78. 2	50. 0 49.7	90. 7 80. 5
Siuntimo šaltinis									
Atsiųstas kito asmens	210	20. 5	15. 2	6. 2	5. 2	20. 9	74. 4	40. 0	84 . 0
Kreipęsis asmeniškai	140	29. 3	25. 0	15. 7	10. 7	29. 3	85. 4	58. 3	68. 2
Profesionalus medicininis ir psichiatrinis siuntimas	289	50. 9	39. 4	19. 7	17. 3	50. 9	77. 5	50. 0	87. 1
Iš viso	639					36. 1	78. 3	50. 8	82. 6
Ankstesnis psichiatrinio gydymo patyrimas									
Viešoji ligoninė	33	18. 2	12. 1	3. 0	3. 0	18. 2	66. 7	25. 0	100. 0
Privačios ir viešosios klinikų derinimas	37	32. 4	27. 0	10. 8	8. 1	32. 4	83. 3	40. 0	75. 0
Privatus psichiatras ir privati ligoninė	128	43. 0	34. 4	17. 2	14. 8	43. 0	80. 0	50. 0	86. 4
Be ankstesnio patyrimo	290	45. 9	34. 1	16. 6	14. 1	45. 9	74. 4	48. 5	85. 4
Viešoji klinika	47	53. 2	46. 8	38. 3	27. 7	53. 2	88. 0	81. 8	72. 2
Iš viso	535					43. 2	77. 4	51. 9	82. 8

7 lentelė. **„Į" ir „iš" imčių lyginimo chi–kvadrato rezultatai po pirmojo kontakto, priėmimo interviu ir priėmimo pokalbio pagal požymius (žr. I ir II priedus)**

Požymiai	*Lentelė*		*Papildomos lentelės*						*Atrankos programa*
			Po pirmojo kontakto		*Po priėmimo interviu*		*Po priėmimo pokalbio*		
	X^2	*p*	X^2	*p*	X^2	*p*	X^2	*p*	
Lytis	4. 355 (3df)	> 0. 20	1. 354 (1df)	> 0. 10	0. 680 (1df)	> 0. 30	2. 321 (1df)	> 0. 20	1, 1, 1
Amžius	20. 046 (12df)	> 0. 05	7. 55 (4df)	> 0. 10	9. 116	> 0. 05	3. 378 (4df)	> 0. 50	1, 1, 1
Socialinė gyvenamosios vietos klasifikacija	16. 956 (15df	> 0. 30	4. 425 (5df)	> 0. 30	4. 947 (5df)	> 0. 30	7. 584 (5df	> 0. 10	1, 1, 1
Vedybinis statusas	15. 446 (9df)	> 0. 05	11. 087 (3df)	> 0. 01	0. 716 (3df)	> 0. 80	3. 664 (3df)	> 0. 30	1, 1, 1
Moterų amžiaus grupės	16. 583 (12df)	> 0. 10	3. 750 (4df)	> 0. 30	12. 284 (4df)	> 0. 01	0. 548 (4df)	> 0. 95	1, 1, 1
Vyrų amžiaus grupės	25. 517 (12df)	> 0. 01	17. 193 (4df)	> 0. 00	0. 751 (4df)	> 0. 90	7. 573 (4df)	> 0. 10	2, 1, 1
Pirmojo kontakto pobūdis	31. 179 (3df)	> 0. 001	30. 515 (1df)	> 0. 001	0. 660 (1df)	> 0. 30	0. 005 (1df)	> 0. 90	2, 1, 1
Siuntimo šaltinis	56. 133 (6df)	< 0. 001	52. 320 (2df)	< 0. 001	1. 264 (2df)	> 0. 50	2. 549 (2df)	> 0. 20	2, 1, 1
Ankstesnis psichiatrinis patyrimas	28. 607 (12df)	> 0. 001	12. 920 (4df)	> 0. 01	3. 250 (4df)	> 0. 50	12. 437 (4df)	> 0. 01	2, 1, 2

Išvados

Nors tyrėme psichiatrines stacionarines klinikas, vis dėlto atrankos problemos parametrai, argumentacija, kritika ir jais grindžiami metodai yra bendrojo pobūdžio principai, kurie nėra apriboti psichiatrinės medžiagos duomenimis. Tinkamos galimo taikymo sritys – švietimo ir profesinis mobilumas, migracija, gyvenimo istorijos, santuokinio prisitaikymo bei delinkvencijos tyrimai ir pan.

Kai tyrėjas pirminės imties ištrynimą sieja su socialinės atrankos procesais, verta taikyti tuos pačius argumentus. Kalbant apibendrintai, argumentai taikytini elgsenos formavimosi tyrimams, pasitelkiant socialinės atrankos vyksmą, kuris įtraukia progresinį pirminės asmenų, veiksmo, santykių ir apskritai bet kurių socialinės struktūros reiškinių kohortos ištrynimą. Tokie reiškiniai suprantami įvertinant paeiliui įgyvendinamus veiklos būdus, pagal kuriuos susidaro socialinės struktūros.

I priedas

Chi–kvadrato panaudojimo metodas, siekiantis įvertinti duomenis, įskaitant sąlygų pasikartojimą

Dėkojame Kalifornijos Los Andželo universiteto profesoriui Wilfredui J. Dixonui, pasiūliusiam metodą, kuriuo vadovautasi renkantis 1 taisyklės ir 2 taisyklės principus, taikytus nuosekliems šiame tekste nagrinėtų atrankos programų tarpsniams. Metodas čia pateikiamas todėl, kad leidžia panaudoti chi–kvadratą įvertinant duomenis, kurie susiję su šiame tyrime svarstoma ištrynimo problema, rodančia, jog neįvertinus sąlygų pasikartojimo, chi–kvadrato panaudojimas gali būti netinkamas. Metodas pateikiamas gavus profesoriaus Dixono sutikimą.

Problema

Reikėjo palyginti „į“ ir „iš“ imtis kiekviename nuosekliame tarpsnyje, kartu panaudojant visas „į“ ir „iš“ visumas kiekviename konkrečiame tarpsnyje kaip stulpelio paraštes ir visas „į“ visumas išankstiniame tarpsnyje kaip eilės paraštes. Tačiau tik nuoseklios „iš“ imtys atitiko chi–kvadrato panaudojimo sąlygas, leidžiančias įvertinti visą lentelę ir jos padalinius. Kalbant apie nuoseklias „į“ imtis, jų atsiradimo tikimybė kiekviename tarpsnyje buvo sąlygiška jų išlikimo

ankstesniame tarpsnyje atžvilgiu. Vadinasi, tinkamo chi–kvadrato panaudojimo sąlygos, kad kiekvienas atvejis būtų apskaičiuojamas tik kartą, o lyginami įvykiai laikomi nepriklausomais, negalėjo būti patenkinamos.

A lentelė perteikia lentelės, kurią norėjome įvertinti, pavyzdį.

A lentelė. **Stebimas vyrų ir moterų, liekančių ir atskiriamų po kiekvieno tarpsnio, skaičius**

	Pirminė kohorta	*Pirmasis kontaktas*		*Priėmimo interviu*		*Priėmimo pokalbis*		*Gydymas*	
		Iš	*Į*	*Iš*	*Į*	*Iš*	*Į*	*Iš*	*Į*
Vyrai	284	187	97	19	78	33	45	4	41
Moterys	376	231	145	35	110	59	51	12	39
Iš viso	660	418	242	54	188	92	96	16	80

Metodas

A lentelė rekonstruota ir pateikiama kaip B lentelė

B lentelė. **Stebimas vyrų ir moterų, atskiriamų po kiekvieno tarpsnio, skaičius**

	Atskirti asmenys				
	Po pirmojo kontakto	*Po priėmimo interviu*	*Po priėmimo pokalbio*	*Prieš pradedant gydymą ar po jo*	*Pirminė kohorta*
Vyrai	187	19	33	45	284
Moterys	231	35	59	51	376
Iš viso	418	54	92	96	660

χ^2 lentelė turi 3 laisvumo laipsnius.

Kadangi į–imtis kiekviename tarpsnyje susideda iš iš–imčių sumos visuose paskesniuose tarpsniuose, „į“ ir „iš“ visumų palyginimas kiekviename tarpsnyje susideda iš atitinkamo X^2 padalijimo. 2 figūra rodo tikslius padalijimus, kurių reikia 2 × 4 lentelėms:

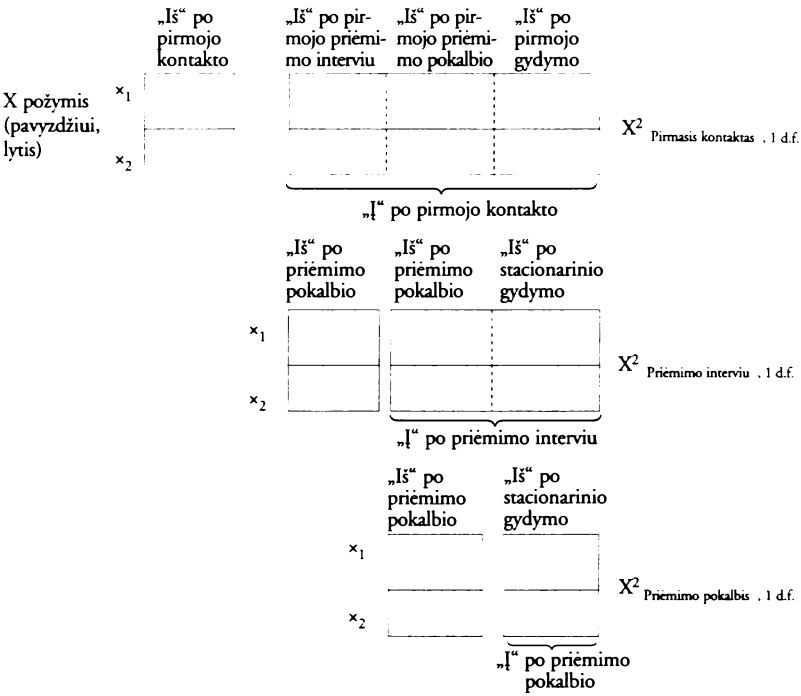

2-oji figūra

3-ioji figūra rodo tikslius padalijimus, kurių reikia lentelėms, turinčioms daugiau negu dvi eiles.

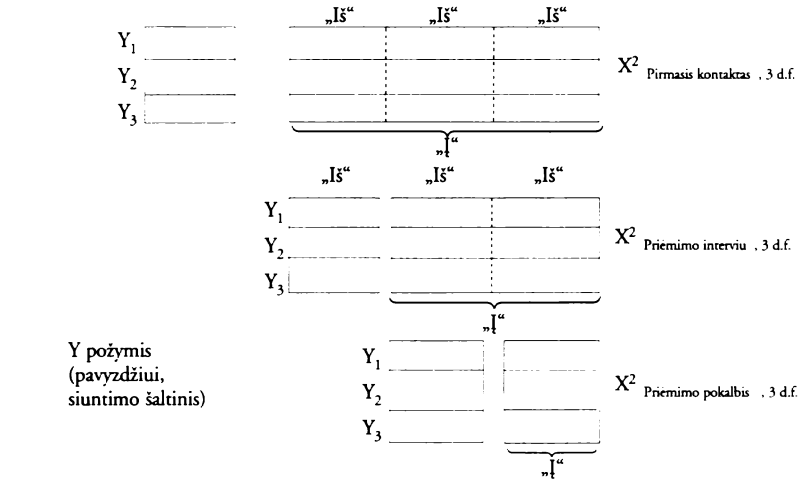

3-oji figūra

2 priedas

1-osios ir 2-osios taisyklių pasirinkimas

Jeigu lentelės chi-kvadratas nereikšmingas, teigiama, kad 1-oji taisyklė aprašo stebimas „į" ir „iš" imtis visuose tarpsniuose. Jeigu lentelės chi-kvadratas reikšmingas, panaudojami daliniai chi-kvadratai, siekiant pasirinkti 1-ąją arba 2-ąją taisykles. Jeigu lentelės chi-kvadratas reikšmingas ir jeigu padalintos lentelės chi-kvadratas reikšmingas, teigiama, kad 2-oji taisyklė aprašo stebimas „į" ir „iš" imtis konkrečiame tarpsnyje.

1-osios ir 2-osios taisyklių pasirinkimą apibendrina lentelė:

Jeigu lentelės chi-kvadratas buvo	*Kai dalinis chi–kvadratas buvo*	
	Reikšmingas, taisyklė, susijusi su konkrečiu tarpsniu buvo	*Nereikšmingas, taisyklė, susijusi su konkrečiu tarpsniu buvo*
Reikšmingas	2-oji taisyklė	1-oji taisyklė
Nereikšmingas	1-oji taisyklė	1-oji taisyklė

Atrankos programa pasirinkta pagal dalinių chi-kvadratų rezultatus. Reikšmingo chi–kvadrato atveju, pasirenkant programą, reikėjo trijų sprendimų: vieno sprendimo kiekvienam lentelės chi-kvadrato padalijimui. Nereikšmingo lentelės chi–kvadrato atvejais vienas sprendimas apibrėžė *atrankos programą*, susidedančią iš nuosekliai taikomos 1-osios taisyklės kiekviename iš trijų tarpsnių.

7-oji lentelė pateikia absoliučius ir dalinius chi-kvadratus, susijusius su visais šiame tyrime nagrinėjamais požymiais.

Siekiant gauti chi–kvadratus padalintoms lentelėms, panaudotas Mostellerio[42] patikslintas Kimballo[43] metodas, dalijantis m × n lentelę į tikslią 2 × 2 lentelių visumą. Siekiant gauti chi–kvadratus padalintoms lentelėms, turinčioms 2 ar daugiau laisvumo laipsnių, kaupiami paskiri laisvumo laipsniai. Profesorius Mostelleris informavo[44], kad šios procedūros ypatumas tas, kad nėra jokio įrodymo, jog kaupiamų chi-kvadratų, siejamų su paskirais laisvumo laipsniais, rezultatai būtų identiški tikslaus lentelės dalijimo į padalinius, turinčius daugiau negu vieną laisvumo laipsnį, rezultatams. Todėl sprendimas kaupti paskirus laisvumo laipsnius remiasi praktiniais sumetimais.

[42] Panaudota ta pati auditorinė medžiaga, kurią parengė profesorius Charles F. Mosteleris (Statistikos departamentas, Harvardo socialinių tyrimų universitetas, 199, 1959, Nr. 6, II d., p. 4–6).

[43] A. W. Kimball, "Short–cut Formulas for the exact partition of χ^2 in Contingency Table *s*," *Biometrics*, 10 (December, 1954), 452–458.

[44] Remtasi asmeniniu bendravimu.

Nagrinėti tyrimai

Auld, Jr., Frank, and Leonard D. Eron, "The Use of Rorschach Scores to Predict Whether Patients Will Continue Psychotherapy", *Journal of Consulting Psychology*, 17 (1953), 104–109.

Auld, Jr., Frank, and Jerome K. Meyers, "Contributions to a Theory for Selecting Psychotherapy Patients", *Journal of Clinical Psychology*, 10 (1954), 56–60.

Brill, Norman Q., and Hugh Storrow, "Social Characteristics of Applicants for Psychiatric Care." Paper presented at the meetings of the Western Division of the American Psychiatric Association, Seattle, September, 1959.

Frank. Jerome D., Lester H. Gliedman, Stanley Imber, Earl H. Nash, Jr., and Anthony R. Stone, "Why Patients Leave Psychotherapy", *A. M. A. Archives of Neurology and Psychiatry*, 77 (1957), 283–299.

Futterman, S., F. J. Kirkner, and M. M. Meyer, „First Year Analysis of Veterans Treated in a Mental Hygiene Clinic of the Veteran's Administration", *American Journal of Psychiatry*, 104 (1947), 298–305.

Garfield, Sol L., and Max Kurz, "Evaluation of Treatment and Related Procedures in 1216 Cases Referred to a Mental Hygiene Clinic", *Psychiatric Quarterly*, 26 (1952), 414–424.

Ginsburg, Sol W., and Winifred Arrington, "Aspects of Psychiatric Clinic Practice", *American Journal of Orthopsychiatry*, 18 (April, 1948), 322–333.

Hollingshead, August B., and Frederick C. Redlich, *Social Class and Mental Illness*. New York: John Wiley & Sons, Inc., 1958.

Imber, Stanley D., Earl H. Nash, and Anthony R. Stone, "Social Class and Duration of Psychotherapy", Journal of Clinical Psychology, 11 (1955), 281–284.

Kadushin, C. "Decisions to Undertake Psychotherapy", *Administrative Science Quarterly*, 31 (1958), 379–411.

Katkov, B., and A. Meadow, "Rorschach Criteria for Predicting Continuation in Individual Psychotherapy", *Journal of Consulting Psychology*, 17 (1953), 16–20.

Katz, Jay, and Rebecca A. Solomon, "The Patient and His Experience in an Outpatient Clinic", *A. M. A. Archives of Neurology and Psychiatry*, 80 (1958), 86–92.

Kurland, Shabse, "Length of Treatment in a Mental Hygiene Clinic", *Psychiatric Quarterly Supplement*, 30 (1956), 83–90.

Mensh, Ivan N., and Janet M. Golden, "Factors in Psychotherapeutic Success", *Journal of the Missouri Medical Association*, 48 (1951), 180–184.

Meyers, Jerome K., and Leslie Schaffer, "Social Stratification and Psychiatric Practice: A Study of an Outpatient Clinic", *American Sociological Review*, 19 (1954), 307–310.

Meyers, Jerome K., and Frank Auld, Jr. "Some Variables Related to Outcome of Psychotherapy", *Journal of Clinical Psychotherapy*, 11 (1955), 51–54.

Rogers, Lawrence S., "Drop Out Rates and Results of Psychotherapy in Government Aided Mental Hygiene Clinics", *Journal of Clinical Psychology*, 16 (1960), 89–92.

Rosenthal, David, and Jerome D. Frank, "The Fate of Psychiatric Outpatients Assigned to Psychotherapy", *The Journal of Nervous and Mental Diseases*, 127 (1958), 330–343.

Rubenstein, Eli A., and Maurice Lorr, "A Comparison of Terminators and Remainders in Outpatient Psychotherapy", *Journal of Clinical Psychology*, 12 (1956), 345–349.

Schaffer, Leslie, and Jerome K. Myers, „Psychotherapy and Social Stratification: An Empirical Study of Practices in a Psychiatric Outpatient Clinic", *Psychiatry*, 17 (1954), 83–93.

Storrow, Hugh A., and Norman Q. Brill, "A Study of Psychotherapeutic Outcome: Some Characteristics of Successfully and Unsuccessfully Treated Patients." Paper presented at the meetings of the California Medical Association, San Francisco, February, 1959.

Tissenbaum, M. J., and H. M. Harter, „Survey of a Mental Hygiene Clinic–21 Months of Operation", *Psychiatric Quarterly*, 24 (1950), 677–705.

Weiss, James M. A., and K. Warner Schaie, "Factors in Patients' Failure to Return to Clinic", *Diseases of the Nervous System*, 19 (1958), 429–430.

Winder, Alvin E., and Marvin Hersko, "The Effect of Social Class on the Length and Type of Psychotherapy in a Veteran's Administration Mental Hygiene Clinic", *Journal of Clinical Psychology*, 11(1955), 77–79.

VIII skyrius

RACIONALŪS MOKSLINĖS IR SVEIKO PROTO VEIKLOS POŽYMIAI

Sociologijos, kaip disciplinos, programa reikalauja, kad sociologas moksliškai aprašytų pasaulį, kuris apima kaip probleminį reiškinį ne tik kitų asmenų veiksmus, bet ir kitų asmenų žinojimą apie pasaulį. Dėl šios priežasties sociologas negali išvengti *tam tikro* darbinio pobūdžio sprendimo apie įvairius reiškinius, nusakomus „racionalumo" terminu.

Sociologai tyrėjai, kaip įprasta, apibrėžia racionalumą atrinkdami vieną ar daugiau idealiai aprašomos ir suprantamos mokslinės veiklos požymių.[1] Paskui šis apibrėžimas yra vartojamas metodologiškai, padedant tyrėjui apibrėžti realistinius, patologinius, prietaringus, iliuzinius, mitinius, maginius, ritualinius ir panašius kasdienio elgesio, mąstymo ir tikėjimo bruožus.

Kadangi sociologai dažnai aptinka (nesvarbu, kokie būtų neatitikimai tarp neprofesionalaus asmens ir idealaus mokslininko žinojimo ir procedūrų) efektyvius, atsparius ir stabilius veiksmus bei socialines struktūras, jie apibrėžia racionalius požymius, kuriuos jų apibrėžimai traktuoja kaip empiriškai neįdomius dalykus. Jie veikiau tiria neracionalius žmonių elgesio bruožus ir sąlygas. Kaip tik todėl dauguma esamų socialinio veiksmo ir socialinės struktūros teorijų racionaliems veiksmams priskiria liekamąjį statusą.

Tikėdamiesi koreguoti aptariamą kryptį, šiame tekste siekiame pertvarkyti šį liekamąjį statusą, įtraukdami kaip empirinio tyrimo problemą a) įvairius racionalius elgesio požymius, o taip pat b) socialinės sistemos sąlygas, kuriomis remiantis įgyvendinami įvairūs racionaliojo elgesio modeliai.

[1] Vienas būdas, kuris šiandieną vertinamas palankiai, vadinamas empiriškai tinkamų priemonių taisykle. Tyrėjas asmens veiksmus sieja su uždavinių atlikimo tarpsniais, pasirinkdamas empirinius potencialaus ir aktualaus šių uždavinių įgyvendinimo kriterijus. Paskui empirinis tinkamumas nustatomas pasitelkiant mokslinės procedūros taisykles ir žinojimo, ką sukuria šioji procedūra, požymius.

Racionalūs elgesio tipai

„Racionalumas" vartojamas siekiant apibrėžti daugelį skirtingų elgesio būdų. Tokių elgesio tipų sąrašą galima sudaryti nebūtinai atsižvelgiant į teoretiko nuostatą, kurios paskirtis – pasirinkti vienintelį ar daugiau tokių tipų kaip „racionalumo" termino kriterijų. Klasikinis Alfredo Schützo tekstas, nagrinėjantis racionalumo problemą[2] susumuoja šias reikšmes. Kaip tik todėl jis yra mūsų atskaitos pagrindas.

Schützo susumuojamos įvairios termino reikšmės perteikiamos kaip elgesio aprašymai. Šitaip susidaro atitinkamas elgesio būdų sąrašas. Jį konkretindami vartosime „racionalumo tipų" terminą.

1. *Kategorizavimas ir lyginimas.* Asmuo paprastai ieško savo patyrime situacijos, kurią lygina su dabartine. Kartais racionalumas nusako *faktą*, kad jis ieško dviejų situacijų atsižvelgdamas į jų lyginimo galimybę, o kartais šis terminas įvardija asmens *interesą* – daryti dalykus lyginamus. Teigti, kad asmuo susiduria su lyginimo uždaviniu, – tolygu teigti, kad jis traktuoja situaciją, asmenį arba problemą kaip tipišką atvejį. Todėl „racionalumo laipsnio" samprata apibūdina asmens suinteresuotumo klasifikacija mastą, šios veiklos dažnumą, šios veiklos įgyvendinimo sėkmę. Tokios rūšies elgesys dažnai turimas mintyse sakant, kad vieno asmens veikla yra racionalesnė negu kito asmens veikla.
2. *Toleruotina klaida.* Asmuo gali „reikalauti" skirti stebėjimo ir teorijos „atitikimo tinkamumo" laipsnius, kuriais remdamasis jis įvardija, matuoja, aprašo ar kitaip suteikia prasmę savo stebėjimams kaip duomenims. Atitikimo laipsniams jis gali skirti mažai arba daug dėmesio. Kartais jis, siekdamas aprašyti tai, kas įvyko, pasitelkia literatūrinę aliuziją. O kartais (ir dėl tų pačių įvykių) jis, rūšiuodamas įvykius, ieško matematinio modelio. Todėl neretai sakoma, kad vienas asmuo yra racionalus, tuo tarpu kitas nėra racionalus arba mažiau racionalus, turint mintyse, kad asmuo skiria didesnį, nei jo kolega, dėmesį atitikimo laipsniui tarp to, kas yra stebima, ir to, ką jis apibrėžia kaip savo rezultatus.
3. *„Priemonių" ieškojimas.* Racionalumo terminas kartais vartojamas įvardijant, kad asmuo peržiūri procedūros taisykles, praeityje suteikdavusias

[2] Alfred Schütz, "The Problem of Rationality in the Social World", *Economica*, Vol. 10, May, 1953.

praktinius rezultatus, kuriuos dabar norima įgyvendinti. Kartais tai – faktas, kad asmuo siekia keisti praktines taisykles, kurios būdavo tinkamos panašaus pobūdžio situacijose; o kartais šitaip nusakomas tokių pastangų dažnumas; tam tikrais atvejais racionalus asmens veiksmų pobūdis apibūdina jo gebėjimą ar polinkį panaudoti esamoje situacijoje metodiką, kuri galiojo kitose situacijose.

4. *Alternatyvų ir padarinių analizė.* Dažnai racionalumo terminas vartojamas nurodant, kad asmuo, įvertindamas situaciją, tikisi pakeitimų, kuriuos turi sukurti jo veiksmai. Dažnai nurodomas ne tik faktas, *kad* jis „kartoja vaizduotėje" įvairias veiksmo kryptis, kurios galėtų būti įgyvendintos, bet įvardijami ir kiti įgūdžiai, padedantys nagrinėti alternatyvias veiksmo kryptis: atida, dėmesys, skiriamas laikas ir analizės išplėtojimas. Kiti numanomi asmens „racionalių" veiksmų bruožai: besivaržančios veiksmų–kurie–bus–užbaigti kryptys, nukreipiančios į „kartojimo vaizduotėje" veiklą, aiškumas, detalizavimo apimtis, alternatyvų skaičius, skaidrumas ir informacijos, kuri papildo kiekvieną besivaržančių veiksmo krypčių schemą, apimtis.
5. *Strategija.* Asmuo, dar prieš konkrečią pasirinkimo progą, gali priskirti alternatyvių veiksmo krypčių aibei tokias sąlygas, kuriomis turėtų vadovautis bet kuri šių krypčių. Von Neumannas ir Morgensternas pavadino tokių sprendimų aibę lošėjo strategija.[3] Tokių sprendimų aibė vadintina veikėjo lūkesčių strategija. Asmuo, kurio lūkesčius atliepia pasitikėjimas, kad jo aplinkybės rytoj bus panašios į tas, su kuriomis jis susidurdavo praeityje, kartais apibūdinamas kaip mažiau racionalus veikėjas negu tas, kuris atsižvelgia į savo dabartinės situacijos ateities alternatyvas pasitelkdamas „ką–daryti–tokiu–atveju" vadovą.
6. *Rūpinimasis laiko pasirinkimu.* Kai sakome, kad asmuo, kontroliuodamas savo veiksmus, siekia ateityje įvyksiančių rezultatų, dažnai turime mintyse, kad šis asmuo vadovaujasi planuojamų įvykių lūkesčiais. Rūpinimasis laiko pasirinkimu atskleidžia jo požiūrį į galimus būdus, kuriais remiantis laikiškai įgyvendinami įvykiai. Apibrėžti ir apriboti suplanuotų galimybių modeliai lygintini su „mažiau racionaliu" veiksmu, kuris rodo, kad asmuo, orientuodamasis į ateitį, vadovaujasi „nieko neįvyks" nuostata.

[3] John von Neumann and Oskar Morgenstern, *Theory of Games and Economic Behavior* (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1947), p. 79.

7. *Numatomumas.* Labai konkrečius laiko planavimo lūkesčius gali papildyti asmens skiriamas dėmesys numatomiems situacijos požymiams. Jis gali ieškoti išankstinės informacijos apie situaciją, siekdamas nustatyti tam tikras empirines konstantas; jis gali mėginti numatyti situaciją, tirdamas loginius jo apibrėžiamų konstrukcijų požymius arba peržiūrėdamas taisykles, kuriomis jis vadovaujasi naudodamas savo konstrukcijas. Numatyti situaciją yra tolygu daryti išvadas apie tai, kokios priemonės yra galimos, kad būtų sumažinama „netikėtumo" tikimybė. Tiek „netikėtumo mažomis dozėmis" siekimas, tiek ir įvairių priemonių panaudojimas, siekiant tokio rezultato, dažnai yra elgesys, kuriam numanomai priskiriamas racionaliojo elgesio statusas.
8. *Procedūrinės taisyklės.* Kartais racionalumas apibūdina procedūrines ir išvadų darymo taisykles, kuriomis remdamasis asmuo apibrėžia savo sprendinių, išvadų, suvokinių ir apibūdinimų tinkamumą. Tokios taisyklės apibrėžia savitus būdus, kurie leidžia vertinti reiškinį kaip *žinomą reiškinį*; tai, pavyzdžiui, skirtumai tarp faktų, prielaidų, duomenų, liudijimų ir numanymų. Atsižvelgdami į čia apibrėžtus tikslus, galime skirti dvi svarbias tinkamų sprendimų taisyklių klases: „kartezines" taisykles ir „gentines taisykles". Kartezinės taisyklės rodo, kad sprendinys yra tinkamas, kadangi asmuo vadovaujasi taisyklėmis, neatsižvelgdamas į pagarbą asmenims, *t.y.* kad sprendėjas sprendžia taip, kaip darytų „bet kuris žmogus", jeigu visi socialinio giminiškumo bruožai būtų traktuojami kaip nagrinėjamu atveju nesusiję aspektai. Priešingai, „gentinės" taisyklės rodo, kad sprendimai yra tinkami arba netinkami atsižvelgiant į tai, ar – kaip sprendimo sąlyga – gerbiamas tarpasmeninis solidarumas. Asmuo apibūdina savo sprendimą kaip pagrįstą arba nepagrįstą, atsižvelgdamas į asmenis, su kuriais svarbu sutarti esminiu dalykiniu požiūriu. Racionalumo terminas dažnai apibūdina kartezinių sprendimo taisyklių taikymą. Kadangi konvencijos gali varžyti tokį sprendimų–darymą, kita dažnai aptinkama racionalumo reikšmė esti laipsnis, kuriuo remiantis suvaržymai mažinami, kontroliuojami, daromi neveiksmingais arba nesusijusiais.
9. *Pasirinkimas.* Populiarios racionalumo reikšmės atliepia faktą, kad asmuo suvokia konkrečią pasirinkimo įgyvendinimo galimybę arba faktą, kad jis pasirenka.

10. *Pasirinkimo pagrindai.* Pagrindai, kuriais remdamasis asmuo renkasi alternatyvas, o taip pat pagrindai, kuriuos jis panaudoja pateisindamas savo pasirinkimą, dažnai apibūdindami kaip racionalūs veiksmo bruožai. Reikia skirti keletą nevienodų termino „pagrindai" reikšmių.
    a) Racionalūs pagrindai kartais įvardija vien tik mokslinį informacijos, kaip teiginių inventorizacijos, *kodeksą*[4], kurį asmuo traktuoja kaip tinkamus kitų išvadų darymo ir veiksmo pagrindus.
    b) Racionalūs pagrindai kartais apibūdina tam tikrus asmens žinojimo požymius – „kokybiškus" arba „išsamius" jo vartojamus apibrėžimus; o kartais siekiama įvertinti, ar „inventorių" sudaro pasakojimų aibė, ar universalūs empiriniai dėsniai; kartais įvertinamas medžiagos kodifikavimo laipsnis arba vartojamo *kodekso* ir mokslinių teiginių *kodekso* suderinamumas.
    c) Jeigu pasirinkimo pagrindai yra veiksmo strategijos, kaip minėta 5-ame punkte, įtraukiama kita racionalumo reikšmė.
    d) Asmens pasirinkimo pagrindai kartais *tiesiogiai aptinkami* pasitelkiant retrospektyvinę esamų rezultatų interpretaciją. Sakykim, asmuo, mėgindamas nusakyti, kokio būta „realaus" sprendimo ankstesniuoju laikotarpiu, istoriškai pertvarko rezultatus, galiausiai pasirinkdamas ir atitinkamus pagrindus. Vadinasi, jeigu esami duomenys yra traktuojami kaip atsakymas–į–tam–tikrą–klausimą, šie duomenys gali teikti motyvaciją klausimui, į kurį mėginama atsakyti. Jau įvykusio veiksmo istorinio konteksto atranka, tvarkymas ir dalių jungimas, formuluojant viešai priimtiną arba nuoseklią atskaitą, esti įprasta „racionalizavimo" reikšmė.
11. *Priemonių–tikslų santykio ir formaliosios logikos principų derinimas.* Asmuo gali pateikti apmąstytą veiksmo raidą kaip konkrečių problemos sprendimo tarpsnių įgyvendinimą. Jis gali tvarkyti šiuos tarpsnius kaip „priemonių–tikslų" santykio aibę, tačiau kartu manyti, kad problemą galima išspręsti tik tada, jeigu šie santykiai tvarkomi visiškai nepažeidžiant šios aibės suderinamumo su formaliąja moksline logika ir mokslinės procedūros taisyklėmis idealo.[5] Šio principo įgyvendinimas, dažnumas, as-

[4] Žinojimo *kodekso* sąvoką vartoja Felixas Kaufmannas (*Methodology of the Social Sciences*, New York: Oxford University Press, 1944, ypač p. 33–66).

[5] Jeigu šioji nuostata siejama su aprašomųjų veiksmo kategorijų apibrėžimo taisykle, ją dažniausiai vadiname empirinio priemonių patikimumo taisykle.

mens atkaklumas šitaip traktuojant problemas arba sėkmė, kuri jį lydi atliekant tokią procedūrą, yra kiti būdai, leidžiantys apibūdinti jo veiksmų racionalumą.

12. *Semantinis aiškumas ir skaidrumas.* Dažnai nurodomos asmens pastangos pasitelkti semantinį formuluočių aiškumą kaip kintamąjį dydį, turintį maksimalią vertę, kurios reikia siekti formuluojant patikimus situacijų apibrėžimus. Asmuo, kuris neskuba pasitikėti, kol nenustatoma apytikriai maksimali vertė, dažnai vadinamas racionalesniu už kitą asmenį, kuris pasitikėjimą paverčia paslaptimi.
Asmuo gali teikti didžiulę svarbą formuluočių, kurios sudaro situacijos apibrėžimus, tikslinimui derindamas jas su reikšmėmis, kurias numanomai vartoja kiti asmenys. Kita vertus, asmuo tokiems uždaviniams gali skirti nedaug dėmesio. Pirmasis veiksmas dažnai vadinamas racionalesniu.
13. *Aiškumas ir skaidrumas kaip „savaiminis tikslas".* Schützas pažymi, kad aiškumo ir skaidrumo siekimas gali būti suinteresuotumas skaidrumu, kuris atitinka asmens tikslus. Nevienodi, idealūs arba realūs, galimi santykiai, apibrėžiantys a) rūpinimąsi aiškumu ir b) tikslus, kuriems tarnauja formuluotės aiškumas, atskleidžia papildomas racionalaus elgesio reikšmes. Įtraukiami du kintamieji dydžiai: a) pagarba, reikalinga įgyvendinant aiškumo uždavinius ir b) vertė, kurią asmuo suteikia projekto įgyvendinimui. Ryšys tarp šių kintamųjų dydžių aiškumo uždavinį pertvarko į projektą, kuris privalo būti įgyvendintas. Tai – „aiškumo kaip savaiminio tikslo" reikšmė. Tačiau ryšį tarp dviejų kintamųjų dydžių asmuo gali traktuoti kaip susidedantį iš tam tikro nepriklausomo kintamumo laipsnio. Toks ryšys įvardijamas apibrėžiant idealą – „aiškumą, kurio pakanka dėl esamų tikslų". Racionalumas dažnai rodo aukštą įpdviejų priklausomybės laipsnį. Tokia priklausomybė, traktuojama kaip tiriamojo ar interpretacinio elgesio taisyklė, kartais siejama su perskyra tarp „grynojo" ir „taikomojo" tyrimo ir teorijos.
14. *Situacijos apibrėžimo ir mokslinio žinojimo derinimas.* Asmuo gali leisti, kad tai, ką jis apibrėžia kaip „faktus", būtų kritikuojama atsižvelgiant į šių faktų ir mokslinių išvadų derinimą. „Leistinas tokios kritikos teisėtumas", kaip asmens veiksmų aprašymas, rodo: jeigu atskleidžiamas nesuderinamumas, tai asmuo turi pakeisti tinkamą išvadų darymo ir veiksmo pagrindą („fakto" reikšmę), derindamas jį su moksliniais principais. Dažnai asmens veiksmai apibrėžiami kaip racionalūs tiek, kiek jis derina arba pasirengęs derinti apibrėžtus dalykus ir mokslinius principus.

Dažnai racionalumas apibūdina su asmens elgesiu susijusius jausmus, *sakykim,* „afektyvų neutralumą", „emocijų stygių", „atsietumą", „nesuinteresuotumą" ir „neasmeniškumą". Tačiau, atsižvelgdami į teorinius šio teksto uždavinius, nepaisysime to, kad asmuo gali įdiegti į savo aplinką tokius jausmus. Svarbu, kad asmuo vadovaujasi savo jausmais šiai aplinkai, suteikdamas supratingą pobūdį reiškiniams, apie kuriuos jis kalba, arba siekdamas pateisinti rezultatus. Niekas nedraudžia moksliniam tyrėjui aistringai tikėtis, kad jo hipotezė pasitvirtins. Tačiau jam draudžiama pasitelkti savo aistringą viltį *arba* savo jausmų atsietumą suteikiant prasmę teiginiui ar pateisinant jį. Asmuo, kuris apibūdina savo jausmus tyrimo dalykui kaip nesusijusius su šio dalyko prasme arba pateisinimu, kartais apibūdinamas kaip racionalus, o asmuo, kuris suteikia prasmę arba pateisinimą žadindamas savo jausmus, apibūdinamas kaip mažiau racionalus. Tačiau visa tai taikytina tik idealiai aprašytai mokslinei veiklai.

Mokslinio racionalumo tipai

Konstruojant asmens, kaip atitinkamo elgesio tipo, vaizdinį galima pasitelkti minėtus racionalumo tipus. Įsivaizduotinas asmuo, kuris gali[6] ieškoti dabartinės situacijos aspektų, derinamų su situacijomis, žinomomis praeityje, ir kuris gali ieškoti savo praeities patyrime formulių, kurios, jo dabartiniu požiūriu, rodos, suteikdavo praeityje praktinį efektą, siekiamą įgyvendinti dabar. Spręsdamas šį uždavinį jis gali skiri daug dėmesio šiems palyginamumo aspektams. Asmuo gali numatyti savo veiksmų padarinius atsižvelgdamas į formules, kurios jam buvo pateikiamos. Jis gali „pakartoti vaizduotėje" įvairias besivaržančias veiksmo kryptis. Pasitelkdamas sprendimą, priimtą prieš realų pasirinkimą, asmuo gali priskirti kiekvienai alternatyvai sąlygas, kuriomis turėtų vadovautis bet kuri alternatyva. Remdamasis tokiu patyrimo struktūrizavimu, asmuo gali veiksmingai įgyvendinti suprojektuotus padarinius. Jis gali skirti specialų dėmesį numatomiems situacijos, kuria jis siekia manipuliuoti, požymiams. Siekdamas tų pačių tikslų, jis gali pasitelkti keletą ar daugiau priemonių arba pasirinkti tikslus. Jis gali spręsti apie savo pasirinkimo tinkamumą pasitelkdamas empirinius dėsnius ir pan.

Praplėsdami tokio elgesio tipo bruožus (kad galėtume įtraukti visus ankstesniuosius racionalumo tipus), į šį sąrašą įterpsime perskyrą tarp kasdienio gyve-

[6] Žodis „gali" čia nusako naudą, kaip vieną alternatyvų aibės variantą. Tai nėra panašumo nuoroda.

nimo interesų ir mokslinio teorizavimo interesų. Kai asmuo vadovaujasi „kasdienio gyvenimo nuostata", gali būti įgyvendinami visi racionalumo tipai, *išskyrus keturias svarbias išimtis.* Šie išskirtiniai racionalumo tipai, įvardyti kaip idealios elgesio maksimos, rodo, kad projektuojami tarpsniai, sprendžiantys problemą ar įgyvendinamą uždavinį, *t.y.* „priemonių–tikslų ryšiai", būtų konstruojami taip, kad jie būtų 1) visiškai suderinami su taisyklėmis, kurios apibrėžia moksliškai tinkamus gramatinius ir procedūrinius sprendimus; 2) kad visi elementai būtų suvokiami aiškiai ir skaidriai; 3) kad tiek žinojimo kodekso, tiek tiriamosios ir interpretacinės procedūros taisyklių aiškumo principai būtų traktuojami kaip prioritetinis projektas; 4) kad projektuojami tarpsniai apimtų tik moksliškai verifikuojamas prielaidas, kurios turi būti visiškai suderinamos su mokslinio žinojimo kodeksu. Šių maksimų elgsenos koreliatai buvo aprašyti kaip racionalumo tipai (11–14). Kad būtų paprasčiau pateikti nuorodas, aš pavadinsiu šiuos keturis racionalumo tipus „mokslinio racionalumo" tipais.

Šio teksto ir tyrimo programos, kuri bus laikoma įgyvendinta, jeigu jos argumentai – tinkami, esmė yra ta, kad *mokslinio racionalumo tipai, kaip stabilūs veiksmų požymiai ir kaip sankcionuojami idealai, iš tikrųjų įgyvendinami tik tais atvejais, kurie vadovaujasi mokslinio teorizavimo nuostata. Priešingai, veiksmams, kurie vadovaujasi kasdienio gyvenimo nuostata, būdingas specifinių racionalumo tipų – arba kaip stabilių požymių, arba kaip sankcionuojamų idealų – stygius.* Jeigu kalbama apie veiksmus ir socialines struktūras, kurios vadovaujasi kasdienio gyvenimo nuostatomis, tai bet kurios pastangos stabilizuoti šiuos bruožus arba versti šlietis prie jų pasitelkiant socialiniu požiūriu sistemingą atlygių ir bausmių administravimą yra operacijos, dauginančios anominius sąveikos bruožus. Tačiau visi kiti racionalumo tipai (1–10) gali būti įgyvendinami remiantis veiksmais, kurie vadovaujasi tiek stabilių požymių, tiek sankcionuojamų idealų nuostata. Šis svarbus aspektas detaliai nagrinėjamas 1–oje lentelėje.

Minėti teiginiai pateikiami kaip empiriniai, bet ne doktrininiai dalykai. „Racionalumo problemos" rekonstravimas[7], kurį siūlo šis tekstas, sietinas su patei-

[7] Sociologo teoretiko požiūriu, „racionalumo problemą" sudaro penki uždaviniai: 1) įvairių „racionalumo" grupės referentų išaiškinimas, įvardijant skirtingas „racionaliojo" elgesio reikšmių koreliacijas kaip a) individualius veiksmus, o taip pat kaip b) „sisteminius" požymius; 2) sprendimas, remiantis patyrimo nagrinėjimu, bet ne teorijos pasirinkimu, kurie elgesio požymiai – suderinami; 3) sprendimas apie elgesio požymių pasiskirstymą tarp apibrėžimu grindžiamo ir empiriškai problemiško statusų; 4) sprendimas apie pagrindus, leidžiančius pateisinti bet kurį galimą paskirstymą, kurį galiausiai reikia pasirinkti; 5) alternatyvių sprendimų aibės padarinių sociologiniam teorizavimui ir tyrimui atskleidimas.

1 lentelė. **Teiginių, susiejančių racionalumo tipus ir jų įgyvendinimo sąlygas, santrauka**

	Ar gali būti įgyvendinami racionalumo tipai, kai kalbama apie visus veiksmus, kurie vadovaujasi kasdienio gyvenimo susietumo taisyklėmis, JEIGU:			*Ar gali būti įgyvendinami racionalumo tipai, kai kalbama apie visus veiksmus, kurie vadovaujasi mokslinio teorizavimo susietumo taisyklėmis, JEIGU:*		
	Nusakomas kaip idealusis veiksmo standartas?	*Nusakomas kaip procesinis veiksmo standartas?*	*Nusakomas kaip konkrečios praktikos požymis?*	*Nusakomas kaip idealus veiksmo standartas?*	*Nusakomas kaip procesinis veiksmo standartas?*	*Nusakomas kaip konkrečios praktikos požymis?*
1. Kategorizavimas ir lyginimas	Taip	Taip	Taip	Taip	Taip	Taip
2. Toleruotina klaida	Taip	Taip	Taip	Taip	Taip	Taip
3. „Priemonių" ieškojimas	Taip	Taip	Taip	Taip	Taip	Taip
4. Alternatyvų ir padarinių analizė	Taip	Taip	Taip	Taip	Taip	Taip
5. Strategija	Taip	Taip	Taip	Taip	Taip	Taip
6. Rūpinimasis laiko pasirinkimu	Taip	Taip	Taip	Taip	Taip	Taip
7. Numatomumas	Taip	Taip	Taip	Taip	Taip	Taip
8. Procedūrinės taisyklės	Taip	Taip	Taip	Taip	Taip	Taip
9. Pasirinkimas	Taip	Taip	Taip	Taip	Taip	Taip
10. Pasirinkimo pagrindai	Taip	Taip	Taip	Taip	Taip	Taip
11. Priemonių- tikslų ir formaliosios logikos principų derinimas	Ne	Ne	Ne	Taip	Taip	Taip
12. Semantinis aiškumas ir skaidrumas	Ne	Ne	Ne	Taip	Taip	Taip
13. Aiškumas ir skaidrumas „kaip savaiminiai tikslai"	Ne	Ne	Ne	Taip	Taip	Taip
14. Situacijos apibrėžimo ir mokslinio žinojimo derinimas	Ne	Ne	Ne	Taip	Taip	Taip

„Taip" reikėtų suprasti kaip „empiriškai galimas arba kaip „stabilus požymis", ir/arba „*sankcionuojamas* idealas".

„Ne" reikėtų suprasti kaip „empiriškai galimas tik kaip nestabilus požymis ir/arba *nesankcionuojamas* idealas". Čia turima mintyse, kad pastangos stabilizuoti bruožą arba priversti jo laikytis pasitelkiant sistemišką atlygių ir nuobaudų administravimą yra operacijos, kurių reikia dauginant anomiškus sąveikos bruožus.

Tai, ką šie teiginiai įvardija, apibūdindami racionalumo tipus (kai jie aptariami atskirai), lygiai taip pat teisinga kalbant apie jų aibę (kaip bet kurį galimą derinį).

sinamuoju teiginių pobūdžiu. Jų tikrinimas sietinas su esmine perskyra tarp „kasdienio gyvenimo nuostatos" ir „mokslinio teorizavimo nuostatos". Todėl būtina, palyginti skirtingas prielaidas, kurios sudaro kiekvieną nuostatą. Paskui grįšime prie pagrindinės argumento gijos.

Dviejų nuostatų prielaidos

Kasdienio gyvenimo ir mokslinio teorizavimo[8] nuostatas aprašė Alfredas Schützas[9] savo sveiko proto situacijų konstruojamosios fenomenologijos tyrimuose.[10] Kadangi šio teksto argumentai sietini su prielaida, kad šios nuostatos nepersidengia viena su kita, būtina glaustai palyginti jas sudarančius teiginius.

1. Schützas pažymi, kad „praktinis teoretikas" kasdienėse situacijose atlieka įvykių tvarkymo veiksmus, kartu stengdamasis išsaugoti ir sankcionuoti prielaidą, kad pasaulio objektai yra tokie, kokiais jie atrodo esantys. Asmuo, užsiimdamas kasdieniais dalykais, siekia juos interpretuoti drauge vadovaudamasis „oficialaus neutralumo" kryptimi interpretacinės taisyklės, galinčios suabejoti, kad pasaulio objektai yra tokie, kokiais jie atrodo esantys, atžvilgiu. Veikėjo prielaida susideda iš lūkesčių, kad egzistuoja neabejotino atitikimo santykis tarp konkrečios objekto raiškos ir numanomo–objekto–kurio–raiška–remiasi–šiuo–specifiniu–būdu. Remdamasis galimų santykių tarp konkrečios objekto raiškos ir numanomo objekto aibe (sakykim, *abejotinu* judviejų atitikimu), asmuo tikisi, kad numanomas neabejotinas atitikimas yra sankcionuojamas atitikimas. Jis daro prielaidą, kad kitas asmuo daugiau ar mažiau identiškai

[8] Nenorėdamas būti klaidingai suprastas, aš norėčiau pabrėžti, kad čia domimasi mokslinio *teorizavimo* nuostata. Nuostata, kuri daro poveikį realaus mokslinio tyrimo veiklai, yra visiškai kitas dalykas.

[9] Alfred Schütz, "The Stranger", *American Journal of Sociology*, Vol. 49, May, 1944; "The Problem of Rationality in the Social World", *Economica*, Vol. 10, May, 1943; "On Multiple Realities", *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 4, June, 1945; "Choosing among Projects of Action", *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 12, December, 1951; "Common Sense and Scientific Interpretation of Human Action", *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 14, September, 1953.

[10] Remdamasis Husserlio fenomenologijos programa, nuostata ir metodu jis ieškojo prielaidų ir atitinkamų aplinkos bruožų (numanomų pasitelkiant šias prielaidas), kurie buvo nekintami veiksmų ir jų objektų konkretaus turinio atžvilgiu. Sąrašas nėra išsamus. Tolesni tyrimai turi sužadinti kitus. Kaip ir kiekvienas stebėjimo rezultatas, jie turi laikiną „kol nebus įrodyta, kad esti kitaip" statusą.

pasitelkia tuos pačius lūkesčius, tikėdamasis, kad lygiai taip pat, kaip ir jis pats tikisi, kad šis santykis tinka kitam asmeniui, taip ir kitas asmuo tikisi, kad šis santykis tinka ir jam.

Mokslinio teorizavimo veikla pasitelkia visiškai kitą interpretacinės procedūros taisyklę. Šioji taisyklė reikalauja vadovautis interpretavimu kartu laikantis „oficialaus neutralumo" nuostatos, atitinkamai vertinančios *tikėjimą*, kad pasaulio objektai yra tokie, kokiais jie atrodo esantys. Žinoma, kasdienio gyvenimo veikla sudaro galimybę veikėjui abejoti, kad objektai yra tokie, kokiais jie atrodo esantys; bet šioji abejonė iš principo yra abejonė, kurią varžo teoretiko „praktiniai svarstymai". Praktinio teoretiko abejonę riboja jo pagarba vertinamiems, daugiau ar mažiau rutininiams, socialinės, „vidujai įžvelgiamos" tvarkos bruožams, kuriais jis neabejoja ir neabejos. Priešingai, mokslinio teorizavimo veiklą valdo keistas abejojimo idealas, kuris yra iš principo neribotas ir kuriam būdinga nepripažinti normatyvinių socialinių struktūrų, kaip varžančių sąlygų.

2. Schützas nurodo kitą prielaidą, kaip asmens praktinį suinteresuotumą pasaulio įvykiais. Reikšmingi įvykių bruožai, kuriuos jis atrenka dėl savo suinteresuotumo, rodo asmeniui (šitaip atskleisdami savo nekintamus požymius), kad jie gali aktualiai ir potencialiai daryti poveikį veikėjo veiksmams ir gali būti veikiami jo veiksmų. Remdamasis tokiais numanomais įvykių bruožais, asmuo daro prielaidą, kad jo įvykių tvarkymo tikslumas turi būti tikrinamas ir yra tikrintinas nepažeidžiant dalykų reikšmingumo, kurį jis nusako kaip faktą, prielaidą, spėjimą, vaizduotę ir pan., užimdamas savo kūnišką ir socialinę padėtį realiame pasaulyje. Įvykiai, jų santykiai, jų priežastinė sandara nėra, jo požiūriu, teorinio suinteresuotumo dalykai. Jis nesankcionuoja sampratos, kad, nagrinėjant šiuos aspektus, pagrįsta sieti juos su interpretacine taisykle, nusakančia, kad jis nieko nežino arba kad jis gali priimti prielaidą, jog jis nieko nežino, bet „tik žiūri, kurlink visa tai krypsta". Tai, ką jis žino kasdienėse situacijose, yra integralus jo socialinio kompetentingumo bruožas. Tai, ką jis žino, ir kaip jis tai žino, jis įvardija kaip savo paties personifikaciją. Jis – tai socialinis objektas tiek sau pačiam, tiek ir kitiems asmenims, sąžiningas grupės narys. Jis sankcionuoja savo kompetentingumą kaip sąžiningo grupės nario kompetentingumą, kaip sąlygą, leidžiančią jam būti užtikrintam, kad jo kasdienių dalykų prasmės supratimas yra realistinis supratimas.

Priešingai, interpretacinės mokslinio teorizavimo nuostatos taisyklės numato, kad modelio supratimas ir pagrįstumas turi būti tikrinamas ir įvertinamas, o kartu atsisiejama nuo reikšmių, kurias žino teorizuojantysis užimdamas savo socialinę ir kūniškąją padėtį realiame pasaulyje.

3. Schützas aprašo laikinę kasdienio gyvenimo perspektyvą. Savo kasdiene veikla asmuo sudaiktina patyrimo srautą suaižydamas jį į „laiko riekes". Asmuo pasitelkia laikinių santykių schemą, kuria, jo spėjimu, ekvivalentiškai ir standartizuotai remiasi tiek jis, tiek ir kiti asmenys. Pokalbis, kuriame jis dalyvauja, susideda, jo požiūriu, ne tik iš jo patyrimo srauto įvykių, bet ir iš to, kas buvo ar galėtų būti pasakyta tais laiko momentais, kuriuos žymi nuoseklios laikrodžio rodyklių padėtys. „Pokalbio prasmė" susidaro ne tik laipsniškai įsisąmoninant iki–šiol vykusios raidos įsisąmonintų reikšmių seką, bet ir kiekvieną „iki–šiol" momentą papildant asmens lūkesčiais. Be to, pokalbis, jo supratimu, turi ir retrospektyvią, ir perspektyvią reikšmes (kaip ir bet kuriuo Čia–ir–Dabar arba Čia–ir–Daugelio–Dabar sekos atveju). Šios reikšmės apima Čia ir Dabar nuorodas, siejamas su pradžiomis, trukme, tempu, tarpsniais ir užbaigimu. Patyrimo srauto „vidinio laiko" apibrėžimai derinami su socialiai panaudojama laikinių apibrėžimų schema. Asmuo pasitelkia standartinio laiko schemą, kaip savo veiksmų planavimo ir koordinavimo su kitų veiksmais priemones, savo interesus derindamas su kitų asmenų interesais, o tempą – su kitų asmenų tempu. Jo domėjimosi standartiniu laiku paskirtis – spręsti problemas, pasitelkiant konkrečias – sąveikos planavimo ir koordinavimo – priemones. Asmuo kartu daro prielaidą, kad standartinio laiko schema esti iš principo viešasis dalykas – „vienas didelis ir visiems vienodas laikrodis".

Yra kiti (nevienodi) būdai, leidžiantys laikiškai tvarkyti patyrimo srautą ir kurti supratingą „išorinio pasaulio" įvykių seką. Jeigu veikėjas remiasi mokslinio teorizavimo veikla, tai standartinis laikas pasitelkiamas kaip priemonė, leidžianti konstruoti vieną iš daugelio alternatyvių ir empiriškai galimų pasaulių (žinoma, darant prielaidą, kad teoretikas domisi faktais). Todėl tai, ką vadintume (atsižvelgdami į veikėjo suinteresuotumą praktinių dalykų įgūdžiais) asmens laiko panaudojimu siekiant derinti jo interesus su kitų asmenų elgesiu, esti (jo, kaip mokslinio sociologo–teoretiko, interesų požiūriu) „tik" priemonė, leidžianti spręsti jo mokslinę problemą, kurią sudaro aiškus koordinuotų veiksmų programos formulavimas

atsižvelgiant į priežasties ir padarinio santykius. Kitas (nepanašus) laiko panaudojimo būdas vertina įvykius, vaizduojamus „draminiame žaidime". Šiuo atveju nebepaisoma standartinio laiko. Kai asmuo domisi socialinėmis romano, kurio pavadinimas, tarkim, *Ethan Frome*, struktūromis, jis nusako įsimylėjėlių likimą kaip išankstinę sąlygą, kuria remiantis įvertinama tarpsnių seka, kreipianti likimo link.

4. Prižiūrintis savo kasdienius reikalus asmuo pasitelkia kitokią bendruomeniškai puoselėjamą komunikacijos schemą negu mokslininkas–teoretikas. Žmogus kasdien kuria įvykių prasmę remdamasis numanomu „įprastų gyvenimo faktų" pagrindu, kurį, jo požiūriu, žino ir gerbia „Kiekvienas Bendruomenės Narys". Įprastų gyvenimo faktų panaudojimas – tęstinė sąžiningo nario įsipareigojimo grupei sąlyga. Jis daro prielaidą, kad tokį pagrindą, kaip moraliai stiprinantį „taisyklių kodavimo" būdą, pasitelkia tiek jis, tiek kiti nariai. Remdamasis šiomis taisyklėmis jis sprendžia apie pagrįstą atitikimą tarp konkrečios objekto raiškos ir numanomo–objekto–kurio–raiška–remiasi–šiuo–specifiniu–būdu.

   Mokslinio teorizavimo veiksmai stebinančiai modifikuoja bendrąją intersubjektyviojo komunikacijos pasaulio prielaidą. Mokslinio teoretiko požiūriu, „reikšmingi kiti asmenys" esti universalūs „Žmonės". Idealiu atveju jie yra nekūniški tinkamų procedūrų, lemiančių supratumo, objektyvumo ir pateisinimo reikšmes, vadovai. Konkretūs kolegos geriausiu atveju esti klystantys labai abstrakčių „kompetentingų tyrėjų" pavyzdžiai. Mokslininko–teoretiko pareiga – pažinti tik tai, kuo jis nusprendžia pasitikėti. Tai – jo pasirinkimas: pasitikėti kolegų išvadomis, remiantis nario statusu profesinėje ar kurioje kitoje bendrijoje. Jeigu asmuo nusprendžia nepasitikėti, jis gali pateisinti savo pasirinkimą neasmeniškai prisišliedamas prie „kompetentingų tyrėjų" bendrijos, kuri nepaiso kolektyvinės narystės statuso, paklusdama procedūrų vadovo normoms. Kaip tik todėl jis gali susilaukti kritikos dėl nesupratingo griežtumo. Tačiau tokie veiksmai, jeigu jie įgyvendinami kasdienio gyvenimo aplinkoje, yra gana rizikingi, nes keičia asmens statusą, kuris gali įgyti tikėtinų nusikaltimo, ligos ar nekompetentingumo bruožų.

5. Asmuo vadovaujasi savita „socialumo forma". Be kitų dalykų, socialumo formą sudaro asmens prielaida, nusakanti būdingą neatitikimą tarp jo paties savimonės „vaizdinio", kurį turi kitas, jį pažįstantis, asmuo, ir savo savimonės vaizdinio, kurį jis pažįsta atsižvelgdamas į kito asmens

„nuomonę". Jis remiasi ir kita prielaida, kad šio būdingo neatitikimo pakeitimai yra jo savarankiškos kontrolės uždavinys. Prielaida tarnauja kaip taisyklė, kuria remdamasis kasdienybės teoretikas grupuoja savo patyrimą atsižvelgdamas į tinkamą derinimo kryptį. Visa tai atliepia bendrąjį intersubjektyviosios komunikacijos pasaulį, kurio neišviešintas žinojimas, veikėjo požiūriu, paskirstomas tarp asmenų, kaip jų veiksmų, *t.y.* jų motyvų arba, radikalia šio termino prasme, jų „interesų", pagrindai, kaip sudedamieji socialinių sąveikos santykių bruožai. Asmuo daro prielaidą, kad yra dalykų, kuriuos žino vienas asmuo ir kurių, kaip jis numano, nežino kiti asmenys. Vienos pusės nežinojimą sudaro dalykai, kuriuos (kaip motyvus, susijusius su pirmąja puse) žino kita pusė. Vadinasi, bendruomeniškai žinomų dalykų prasmė sudaroma įtraukiant asmeniškas išlygas, dalykus, kurie slepiami pasitelkiant atranką. Šis integralus „reikšmių, laikomų atsargoje" pagrindas daro įtaką kasdienių situacijų įvykiams. Tai – reikšmės, susijusios su žinojimu apie save ir kitus asmenis. Jos negali rūpėti kažkam kitam; tai – privatus gyvenimas.

Šią prielaidą gerokai modifikuoja taisyklės, kurios valdo mokslinio teorizavimo veiksmus. Socialinis mokslinio *teorizavimo* pobūdis rodo, kad nėra jokio neatitikimo tarp viešojo ir privataus gyvenimo (kiek tai susiję su prasmės ir teisėtumo sprendiniais). Visi dalykai, susiję su teoriniu galimo pasaulio aprašymu, yra viešieji ir išviešinami.

Esti ir papildomų prielaidų, tačiau, turint mintyse šio teksto paskirtį, pakanka nurodyti perskyrą tarp šių „nuostatų".

Šios dvi prielaidų aibės nesutampa ir nėra skiriamos remiantis laipsnio kriterijumi. Perėjimas iš vienos aibės taisyklių į kitos aibės taisykles – iš vienos „nuostatos" į kitą – sukuria radikalius pokyčius, sietinus su asmens vietinės aplinkos įvykių ir jų santykių struktūrizacija. Kalbant matematiškai griežtai, dvi nuostatos sukuria loginiu požiūriu nesuderinamas įvykių aibes. Skirtumą tarp dviejų įvykių sistemų, kurios sudarytos remiantis dviem interpretacinių prielaidų aibėmis, galima iliustruoti lyginant susijusius įvykius, kuriuos įvardija televizijos žiūrovas, domėdamasis „siužeto" įvykiais, ir įvykius, kuriuos jis įvardija, domėdamasis vietine aplinka, kaip įvykių aibe, kurią formuoja profesionalūs aktoriai, besivadovaujantys kino filmo kūrėjo instrukcijomis. Teigti, kad stebėtojas mato „skirtingus to paties dalyko aspektus" arba kad siužeto įvykiai yra „tik" nekritiškai vertinami kuriamo filmo įvykiai, yra filosofinė didaktika tikrąja šio žodžio prasme.

Metodologija

Mokslinio racionalumo tipais, kaip „racionaliojo pasirinkimo" bruožais, paprastai remiasi autoriai, rašantys socialinės organizacijos ir sprendimų priėmimo klausimais. Tačiau čia remiamasi prielaida, kad mokslinio racionalumo tipai nėra įprastos veiklos pasirinkimų, besivadovaujančių kasdienio gyvenimo prielaidomis, požymiai arba sankcionuojami idealai. Jeigu mokslinio racionalumo tipai nėra nei stabilūs įprastos veiklos pasirinkimų, besivadovaujančių kasdienio gyvenimo prielaidomis, požymiai, nei sankcionuojami idealai, tai problemos, su kuriomis susiduria tyrėjai ir teoretikai, nagrinėdami organizacinių tikslų sąvokas, socialinėms sąveikoms būdingus žinojimo ir nežinojimo veiksnius, matematinių komunikacijos teorijų keblumus, susijusius su prasmingomis nuorodomis, anomalijas, aptinkamas elgesio gerinimo tyrimuose, nenormalumo sąvokos racionalizavimo prieštaravimus tarpkultūrinėje aplinkoje, gali būti jų pačių išrandamos problemos. Šias problemas lemia ne tyrimo dalyko sudėtingumas, bet atkakliai diegiamas veiksmų supratimas besiremiantis moksliniu išpuikimu, atsisakančiu nagrinėti elgesio racionalumo tipus, kurių raišką leidžia atpažinti konkretus asmens praktinių reikalų valdymas.

Schützas paaiškina, ką jis turi mintyse sakydamas, kad veikėjas įgyvendina racionalų pasirinkimą[11]:

> „Racionalusis pasirinkimas reikalauja, kad veikėjas pakankamai gerai žinotų savo įgyvendinamą tikslą ir pažintų skirtingas priemones, kurios taikomos tikintis sėkmės. Tačiau šis teiginys numato:
>
> 1. Įgyvendinamo tikslo vietos žinojimą atsižvelgiant į veikėjo planų (kuriuos jis taip pat turi žinoti) struktūrą.
> 2. Santykių su kitais tikslais ir jų suderinamumo arba nesuderinamumo žinojimą.
> 3. Trokštamų ir netrokštamų padarinių, kurie gali susidaryti kaip šalutiniai pagrindinio tikslo įgyvendinimo veiksniai, žinojimą.
> 4. Skirtingų priemonių sekų, kurios techniškai, ar netgi ontologiškai, yra tinkamos įgyvendinant šį tikslą, žinojimą (nepaisant to, ar veikėjas kontroliuoja visus ar tik keletą valdomų elementų).
> 5. Tokių priemonių sąveikos su kitų priemonių sekų tikslais, žinojimą įskaitant visus antrinius efektus ir atsitiktinius padarinius.

[11] Schütz, "The Problem of Rationality in the Social World", pp. 142–143.

6. Žinojimą apie veikėjo galimybę pasinaudoti tokiomis priemonėmis, kurias jis gali pasirinkti ir geba įgyvendinti.

„Minėti dalykai jokiu būdu neužbaigia komplikuotos analizės, kuri būtina siekiant diferencijuoti racionaliojo pasirinkimo sąvoką veiksmo lygmenyje. Komplikacijų gerokai padaugėja, jeigu aptariamasis veiksmas yra socialinis veiksmas. <...> Šiuo atveju kai kurie kiti veiksniai darosi papildomi veikėjo svarstymo situacijos dėmenys. Tai: pirma, jo paties veiksmų, kuriuos vertina pažįstamas žmogus, interpretacija arba klaidinanti interpretacija. Antra, kitų žmonių reakcija ir jos motyvacija. Trečia, visi nurodyti žinojimo dėmenys (1–6), kuriuos veikėjas pagrįstai arba nepagrįstai priskiria savo partneriams. Ketvirta, visos familiarumo ir svetimumo, intymumo ir anonimiškumo, asmens ir tipo, kurį atrandame mūsų socialinio pasaulio organizavimo inventorizacijoje, kategorijos." „Tačiau, – klausia Schützas, – kur galima aptikti tokią racionaliojo pasirinkimo sistemą? <...> būdinga racionalumo sąvokos vieta – ne kasdienių socialinio pasaulio koncepcijų lygmenyje, bet teoriniame jo mokslinių stebėjimų lygmenyje; kaip tik čia ji randa savo metodologinio taikymo dirvą."

Schützas daro išvadą, kad šią sąvoką pagrindžia loginis statusas, išvardinti dėmenys ir modelio panaudojimas. Mokslininkas pasitelkia šiuos dalykus kaip schemą, leidžiančią interpretuoti elgesio įvykius.

„Nėra taip, kad kasdienio gyvenimo srityse negalėtume aptikti racionaliojo pasirinkimo. Tačiau iš tikrųjų aiškumo ir skaidrumo terminus reikia modifikuoti ir tikslinti, apibrėžiant juos kaip aiškumą ir skaidrumą, tinkamai susijusį su veikėjo praktiniais interesais. <...> Pabrėžtina, kad racionalumo idealas nėra ir negali būti nei *savitas* kasdienio mąstymo bruožas, nei metodologinis kasdienio gyvenimo situacijų interpretavimo principas."

Racionalumo problemos rekonstravimas (o kartu jos grąžinimas tyrėjams) – tai siūlymas, kad sociologai, interpretuodami žmonių veiksmus, liautųsi traktuoti mokslinius racionalumo tipus kaip metodologinę taisyklę.

Kalbant detaliai, ką gi turėtų daryti tyrėjas, liovęsis traktuoti mokslinio racionalumo tipus kaip metodologinę taisyklę?

Elgesio normos

Kai minėti racionalieji veiksmo požymiai suvokiami kaip tinkamo elgesio normos, skirtinos keturios tokių normų reikšmės.

Pirma, normas gali sudaryti racionalumo tipai, kuriuos mokslininkai–ste-

bėtojai pasirenka kaip *idealiąsias* mokslininkų veiklos *normas*. Antra, terminas gali žymėti racionalumo tipus, kaip veiksmingas konkrečios mokslinės veiklos normas. Empiriniu požiūriu dvi normų aibės tiksliai nesutampa. Pavyzdžiui, realūs tiriamieji veiksmai atskleidžia problemos sudarymo ir sprendimų rutinizaciją, o taip pat pasitikėjimą kitais tyrėjais; šito didžiąja dalimi nepaiso metodologijos vadovėliai. Trečia, terminas gali apibrėžti socialiai panaudojamą ir socialiai sankcionuojamą racionalumo idealą. Šiuo atveju remiamasi tokiais racionalumo tipais, kaip mąstymo ir elgesio standartai, kurie išsaugo pagarbą rutininei kasdienio gyvenimo veiksmų tvarkai. Kasdiene kalba tokie standartai įvardijami kaip „supratingas" mąstymas ir elgesys. Ketvirta, skirtini racionalumo tipai, kaip veiksmingos konkrečios kasdienės veiklos normos.

Vadovautis racionalumo tipais kaip metodologiniais modeliais, kurių paskirtis – interpretuoti žmonių veiksmus kasdieniame gyvenime, – tolygu vadovautis šiais principais.

1. Konstruojant asmens, kuris vadovaujasi idealiu pavyzdžiu, modelį, turi būti pasitelkiami idealūs požymiai, kuriuos mokslininkai–stebėtojai priskiria idealiems jų tiriamo ir teorizuojančio elgesio standartams. Pavyzdžiui, Von Neumanno lošėjas esti tokia konstrukcija.[12]
2. Aprašius konkrečius elgesio pavyzdžius, reikia pasitelkti modelį ir palyginti neatitikimą tarp būdo, kuriuo remdamasis elgtųsi sukonstruotas asmuo, ir būdo, kuriuo remdamasis veikia konkretus asmuo. Paskui pateikiami klausimai: kokie yra konkretaus asmens elgesio nukrypimai nuo pateikto modelio? Ar veiksmingos priemonės, kurias pasitelkia konkretus asmuo, jeigu šios priemonės įvertinamos atsižvelgiant į platesnį stebėtojo žinojimą, šį žinojimą tipifikuojant kaip „dabartinį mokslinės informacijos būvį"? Kokie yra suvaržymai, kai siekiama tikslų pasitelkiant techninio veiksmingumo normas? Kiek ir kokios rūšies informacijos reikia sprendimams, kurie yra numatomi atsižvelgiant į visus moksliškai svarbius problemos parametrus, ir kiek šios informacijos iš tikrųjų turi konkretus asmuo?

[12] Aptarkime jo požymius. Pro jo akis nepraslysta jokia žinutė; jis išgauna visą reikiamą informaciją; jis tinkamai ir tinkamais vardais įvardija daiktus; jis niekada neužmiršta; jis kaupia ir pertvarko informaciją jo neiškraipydamas; spręsdamas problemą jis niekada nesivadovauja principu, bet tik elgesio krypties padarinių įvertinimo pagrindu, šitaip maksimizuodamas progas pasiekti norimą efektą.

Taigi šio modelio paskirtis – nustatyti būdus, kuriais remdamasis asmuo įgyvendintų savo, kaip idealaus mokslininko, veiklą. Todėl kyla klausimas: kaip paaiškinti, kad konkretiems asmenims nepavyksta, iš tikrųjų retai pavyksta, įgyvendinti šį modelį (netgi kaip mokslininkams)? Apibendrinant galima teigti, kad racionaliojo žmogaus modelio, kaip standarto, paskirtis – suteikti pagrindą ironiškam palyginimui; toks palyginimas atskleidžia pažįstamus racionaliojo, neracionaliojo, iracionaliojo ir antiracionaliojo elgesio skirtumus.[13]

Tačiau šis modelis yra tik vienas tarp daugelio kitų, kuriuos galima pasitelkti. Dar svarbiau, kad jokia *būtinybė neverčia remtis šiuo modeliu.* Žinoma, racionalumo *modelis* – būtinas, tačiau tik apibrėžiant patikimą žinojimą, kurį *tik paskui neišvengiamai diegia mokslinės teorijos. Toks modelis nėra būtinas, ir teorinė veikla, nagrinėjanti kasdienio gyvenimo problemas, gali jo išvengti.*

Toks modelis būtinas mokslinei teorijai, tačiau *ne todėl,* kad įvykiams būdingi ontologiniai požymiai, kuriuos mokslininkas nori suprasti ir aprašyti.

Modelis yra būtinas, nes taisyklės, kuriomis vadovaujamasi įvardijant teiginius, kaip pagrįstą pagrindą tolesniam išvadų darymui (*t.y.* patikimo žinojimo apibrėžimas), aprašo sankcionuojamas procedūras kaip, sakykim, dviejų nesuderinamų arba prieštaringų teiginių, kurie pasitelkiami kaip teisėti pagrindai darant tolesnius dedukcinius vedinius, draudimą. Kadangi patikimo, mokslinio ar kitokio žinojimo apibrėžimą sudaro taisyklės, kuriomis vadovaujamasi vartojant teiginius kaip pagrindą tolesniam išvadų darymui ir veiksmui, tokio modelio būtinumą užtikrina sprendimas veikti pirmiausia paklūstant šioms taisyklėms.[14] Racionalumo modelį, skirtą moksliniam teorizavimui, pažodine prasme sudaro teorizuojančiojo idealas, nusakantis, kad šių taisyklių reikšmės gali būti aiškiai eksplikuojamos.

Visa tai lemia faktas, kad tyrimo ir interpretavimo veiksmai vadovaujasi keistomis (sveiko proto požiūriu) mokslinės veiklos taisyklėmis, kad sprendimas vartoti teiginį, kaip pagrindą tolesniam išvadų darymui, kinta, nepaisant to, ar vartotojas šiuo atveju gali ar negali tikėtis *socialinės* paramos. Tačiau veikla, kuri vadovaujasi kasdienio gyvenimo prielaidomis, patikimo žinojimo kodekso nesusieja su tokiais griežtais apribojimais, kurie nepaisytų teiginių vartojimo,

[13] Vilfredo Pareto, *The Mind and Society,* ed. Arthur Livingston (New York: Harcourt Brace and World, Inc., 1935), ypač I t.
Marion J. Levy, Jr., *The Structure of Society* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1952).

[14] Kaufmann, *op. cit.*, pp. 48–66.

kaip teisėto pagrindo tolesniam išvadų darymui ir veiksmui. Svarbi kasdienio gyvenimo taisyklė yra ta, kurią panaudodamas vartotojas paprastai tikisi socialinės paramos, pateikdamas kitiems tinkamai vartojamą teiginį, kaip kolektyvinio statuso sąžiningumo liudijimą.

Racionalumo tipai kaip duomenys

Nėra tokios būtinybės, kuri lemtų, kad, norint suprasti stebimų elgesio įvykių sritį, būtų formuluojamas racionaliojo veiksmo apibrėžimas. Tokia išvada turi svarbius ir paradoksalius padarinius, leidžiančius žymiai išsamiau, negu bet kada anksčiau, tirti racionaliojo veiksmo požymius.[15] Užuot pasitelkus idealiojo mokslininko vaizdinį, kaip priemonę konstruojant aprašomąsias elgesio kategorijas (o racionalios, neracionalios, iracionalios bei antiracionalios kategorijos ir yra tokio tipo pavyzdžiai), racionalūs veiklos požymiai gali būti aprašomi empiriškai, kadangi jie nėra susiję su anksčiau pateiktu racionalumo tipų sąrašu; jie veikiau aptinkami minėtų požymių telkiniuose. Vadinasi, vartotojas, išvengdamas ironiško lyginimo, galėtų nagrinėti veikėjo veiksmo sąlygas ir būdingus jo santykius su kitais asmenimis, kaip veiksnius, kurie tikėtinai susiję su tokiais racionalumo tipais.

Racionalumo požymius reikia pasitelkti ne kaip metodologinį interpretacinės veiklos modelį, bet kaip empiriškai problemišką medžiagą. Šiems požymiams būdingas tik duomenų statusas, o todėl į juos reikia žvelgti taip, kaip žvelgiama į gerai pažįstamus elgesio požymius. Viena vertus, galime klausti: kaip statuso pasiskirstymo požymiai susiję su besivaržančio elgesio, organizuoto nesutarimo, atpirkimo ožių ieškojimo, profesinio mobilumo progų arba kitų dalykų paplitimu? Kita vertus, taip pat galime klausti: kaip statuso pasiskirstymo požymiai lemia veikėjų veiksmų racionalumo apimtį? Paskui reikėtų atsakyti į klausimus: kodėl mokslinio teorizavimo racionalumo tipai suardo veiksmo, kuris vadovaujasi kasdienio gyvenimo nuostata, tęstinumą?; kokie socialinės organizacijos požymiai neleidžia pertvarkyti vienos „nuostatos" į kitą, esmingai nesuardant tęstinės veiklos? Kokie yra socialinės organizacijos požymiai, kuriais remdamiesi daugelis

[15] Kaip tik todėl, kad veiksmams, kurie sudaro rutinines socialines struktūras, būdingas „mokslinio racionalumo" tipų stygius, racionalusis veiksmas darosi problema, kurią numanomai perteikia aplaidi Maxo Weberio perskyra tarp formaliojo ir substancinio racionalumo.

žmonių šiandieną gali taikyti mokslinę nuostatą ne tik nekenkdami sau patiems, bet, tinkamai ją panaudodami, sėkmingai gyventi sąskaita asmenų, kuriems šioji nuostata – svetima ir įvairiais atžvilgiais atstumianti? Kitaip sakant, racionaliojo elgesio požymius sociologas gali atskirti nuo filosofinio komentavimo srities ir įtraukti juos į emprinio tyrimo veiklą.

Galima nurodyti bendrąją taisyklę, kuri taikytina daugeliui tyrimo problemų: *bet kuris veiksnys, kurį įvardijame kaip bet kurios konkrečios veiklos požymių sąlygą, esti veiksnys, laikytinas racionalumo tipų sąlyga.* Šioji taisyklė rodo, kad tokie veiksniai, kaip, sakykim, teritorinis išsidėstymas, asmenų skaičius tinkle, apyvartos tempai, taisyklės, apibrėžiančios komunikacijos ribas, laikinis bendravimo pavyzdžių pasirinkimas, informacijos paskirstymas, operacijos, kurios leidžia pakeisti šį paskirstymą, informacijos „transformacinių" taškų skaičius ir išsidėstymas, kodavimo taisyklių ir kalbų požymiai, socialinių rutinų stabilumas, struktūrizuotas arba *ad hoc* sisteminės įtampos paplitimas, prestižo ir galios išsidėstymo požymiai ir pan. yra sąlygojantys principai, kurie lemia racionalius veiksmų, besivadovaujančių kasdienio gyvenimo nuostata, požymius.

Išvada

Šio teksto paskirtis – rekomenduoti hipotezę, teigiančią, kad mokslinio racionalumo tipai gali būti panaudojami tik kaip neefektyvūs idealai, taikomi veiksmams, kurie vadovaujasi kasdienio gyvenimo prielaidomis. Mokslinio racionalumo tipai nėra nei stabilūs kasdienių rutinų bruožai, nei sankcionuojami idealai. Taigi mėginti šiuos požymius įtvirtinti arba griežtinti asmens paklusimo jiems sąlygas kasdienėje aplinkoje – tolygu išryškinti beprasmišką asmens veiksmo aplinkos pobūdį ir dauginti padrikus sąveikos sistemos bruožus.

Penktojo skyriaus priedas

1967–ųjų vasario mėn., kai šioji knyga buvo spausdinama, mano bendradarbis, medicinos dr. Robertas J. Stolleris, pranešė, kad 1966 m. spalio mėn. Agnes atskleidė jam, kad ji nebuvo biologiškai netobulas vyras. Gavęs jo sutikimą aš cituoju susijusią ištrauką iš neseniai užbaigtos jo knygos *Gender Identity* rankraščio:

„Prieš aštuonerius metus (nuo tyrimo pradžios buvo praėję tik vieneri metai) apžiūrėtas pacientas, kuriam nustatyti unikalūs rečiausios ligos požymiai: sėklidžių feminizacijos sindromas. Tai – sąlyga, kuri rodo, kad sėklidės pakankamais kiekiais kuria estrogenus, ir todėl genetiškai vyriškas embrionas negali būti maskulinizuotas; šitaip išsivysto moteriškos genitalijos, kaip antriniai subrendusios moters lyties požymiai. Šis savitas atvejis buvo unikalus dėl to, kad pacientas buvo visiškai feminizuotas atsižvelgiant į antrinius lyties požymius (krūtis ir kitus poodinius riebalinių audinių pasiskirstymo atvejus; kūno, veido ir galūnių plaukuotumo stygių; dubens juosmens feminizaciją; labai moterišką bei minkštą odą), tačiau vis dėlto turėjo normalaus dydžio varpą ir sėklides. Pilvo būta kaip normalaus vyro. Kruopštus tyrimas, įskaitant sėklidžių audinių tyrimą mikroskopu, parodė, kad rezultatai sietini su tuo, kaip sėklidėse gaminamas estrogenas. Pranešimas apie šiuos rezultatus – publikuotas. [Žr. išnašą, p. 140-1] Šio tyrimo laikotarpiu pacientei buvo sukakę devyniolika metų. Ji apie du metus gyveno kaip neatskleista jauna moteris. Ji, kiek atsimena, visada norėjo būti mergaitė ir jautėsi esanti mergaitė, nors ir visapusiškai suvokė, kad anatominiu požiūriu ji yra vyras; jos šeima bei visuomenė laikė ją berniuku. Svarstyta galimybė, kad ji pati vartojo estrogenus, tačiau galiausiai nuspręsta, kad šitaip negali būti dėl tam tikrų priežasčių: 1) ji labai aiškiai neigė vartojusi tokius estrogenus tuo laikotarpiu, kai ji atskleidė daugelį kitų savo ankstesnės istorijos pusių, kurias, atrodytų, lygiai taip pat keblu atskleisti; 2) netgi po to, kai jai sėkmingai buvo atlikta operacija, kurios ji norėjo, ji tebeneigė vartojusi estrogenus; 3) norėdama įgyvendinti biologinius pokyčius, pagrįstus medicinine priežiūra ir laboratoriniais tyrimais, ji būtų turėjusi vartoti tik tinkamus vaistus, tik tinkamais kiekiais ir pradedant tinkamu lytinio brendimo tarpsniu (siekdama pertvarkyti savo kūną į tokią būseną, kurią ji aptiko būdama devyniolikos

metų); buvo padaryta išvada, kad tokia informacijos apie endokrinologiją ir išmanymo apie moteriškumą apimtis viršijo jos galimybes, kai ji buvo dvylikos metų amžiaus. Endokrinologijos literatūra neaprašo tokių atvejų, susijusių su vyrais, išoriškai vartojančiais didžiules estrogenų dozes, pradedant brendimo laikotarpiu; 4) tiek ji, tiek visa tai, kas jai priklausė, buvo kruopščiai stebima ikioperaciniu hospitalizacijos laikotarpiu; nebuvo rasta jokių estrogenų; netrukus po to, kai sėklidės buvo pašalintos, jai išsivystė menopauzė, o tai buvo tinkamas liudijimas, kad sėklidės buvo estrogenų šaltinis; 5) kai sėklidės buvo ištirtos mikroskopiškai ir pasiųstos ekspertams į kitus medicinos centrus, siekiant patikrinti rezultatus, audiniai buvo apibūdinti kaip veiksniai, galintys sukurti sėklidžių feminizacijos sindromą; 6) sėklidėse, ištirtose pooperaciniu laikotarpiu, surasta du kartus daugiau estradiolo negu jų turi normalus vyras.

Jos genitalijos, nelaikomos transseksualinėmis, buvo chirurgiškai transformuotos taip, kad ji dabar nebeturėjo varpos ir sėklidžių, o varpos oda buvo pertvarkyta į dirbtinę vaginą. Paskui ji ištekėjo, išvyko ir gyveno pilnavertį moters gyvenimą. Ji nenutraukė ryšių, ir aš retais atvejais turėdavau galimybę pasikalbėti su ja, pasidomėti, kaip klostosi jos gyvenimas.

Po penkerių metų ji sugrįžo. Ji puikiai praleido laiką kaip moteris, dirbo kaip moteris ir gyveno labai aktyvų, seksualiai pilnavertį gyvenimą, kaip graži ir geidžiama jauna moteris. Metams bėgant ji atidžiai stebėjo savo moterų draugių elgesį ir išmoko daug puikių jos socialinės klasės ir amžiaus moteriškumo raiškos detalių. Lašas po lašo ji pakartotinai patikrino daugelį galimų savo moteriškumo defektų; svarbiausi patvirtinimai būdavo susiję su vyrais, kurie ją mylėjo, nė vienas iš jų nesiskundė, kad jos anatomija esti nors kiek įtartina. Tačiau ji buvo neįsitikinusi, kad jos vagina yra pakankamai normali, ir todėl aš suorganizavau jos susitikimą su urologu, kuris, dėl savo reputacijos privalumų, galėjo kalbėti su ja kaip asmuo, turintis autoritetingą statusą; jis jai nedviprasmiškai pasakė, kad jos genitalijos visiškai nekelia įtarimų. <...>

Po valandos, kai ji išgirdo geras urologo naujienas, visiškai nenumatytai, viduryje sakinio ir nepateikdama nė mažiausio perspėjimo, ji atskleidė (po viso to, kai ji išsaugojo šią žinią neatskleisdama man jos aštuonerius metus), kad niekada neturėjo biologinio defekto, kuris ją feminizavo; ji atskleidė, kad vartojo estrogenus nuo dvylikos metų. Ankstesniuoju laikotarpiu, kalbėdama su manimi, ji ne tik nepasakė, jog visuomet tikėjosi, kad kai subręs, įgaus moters kūną. Ji nepasakė ir to, kad, prasidėjus lytiniam brendimui, tai spontaniškai, laipsniškai, bet nenukrypstamai vyko. Priešingai, dabar ji atskleidė, kad kai tik

prasidėjo lytinis brendimas, tuo laikotarpiu, kai jos balsas pasidarė žemesnis ir atsirado gaktos plaukai, ji pradėjo vogti stilbestrolį iš savo mamos, kuri jį pirkdavo pagal receptą dėl panhisterektomijos. Taigi vaikas pradėjo vartoti savo paties receptą, pasakydama vaistininkui, kad ji perka hormoną savo mamai ir sumokėdama už jį pinigais, paimtais iš mamos piniginės. Ji nežinojo, koks gali būti poveikis, o tik tai, kad tai yra moteriškas preparatas; ji nežinojo, kokį kiekį reikėtų vartoti, tačiau daugiau ar mažiau vadovavosi mamos vartojimo pavyzdžiu. Visa tai ji nuolatos darė paauglystėje, ir kadangi – dėl atsitiktinumo – ji pasirinko tinkamą laiką vartoti hormonus, jai pavyko užkirsti kelią visų antrinių lyties požymių, kuriuos galėjo sukurti androgenai, išsivystymui ir pakeisti juos tais, kuriuos sukūrė estrogenai. Nepaisant to, androgenų buvo gaminama pakankamai, todėl išsivystė normalaus dydžio subrendusi varpa, pajėgi erekcijai ir orgazmui, kol seksualinis jaudrumas buvo numalšintas sulaukus penkiolikos metų. Taigi ji darėsi mielai atrodanti jauna „moteris“, tačiau turinti normalaus dydžio varpą. <...>

Visa tai išgirdus, mano nusivylimą papildė šypsena, kad ji šitaip meistriškai gebėjo įgyvendinti tokį manevrą. Dabar jau bendraudama su manimi atvirai, pirmą kartą ji papasakojo daug naujų savo vaikystės detalių ir leido man pasikalbėti su jos mama (o tai buvo uždrausta šiuos aštuonerius metus).“

Šios naujienos suteikė tekstui tų pačių aplinkybių, apie kurias buvo pranešta (*t.y.* situacinio pranešimo), bruožų. Iš tikrųjų, jeigu skaitytojas pakartotinai perskaitytų tekstą atsižvelgdamas į šiuos atskleidimus, jis aptiktų, kad skaitymas atveria keletą vyraujančių etnometodologinio tyrimo bruožų: 1) kad pripažįstamai racionali praktinių veiksmų atskaitomybė yra praktinis nario įgyvendinimas ir 2) kad tokio praktinio įgyvendinimo sėkmę sudaro veikla, kuria remiantis aplinka (kadangi ji susideda iš pripažintos ir pažįstamos veiklos organizavimo) slepia nuo narių praktines tvarkančiąsias nuorodas. Kaip tik todėl nariai įžvelgia aplinkos bruožus, kurie apima aplinkos atskaitas, kaip „nustatytus ir nepriklausomus veiksnius“.

Stolleris išnaudojo Agnes atskleidimą, įrašydamas 15 valandų interviu su ja ir jos mama. Tikslinant atskleidimų detales ir tiriant anksčiau aptartą reiškinį, parengta atitinkama studija. Pasinaudodami nauja medžiaga, mes planuojame pakartotinai išklausyti anksčiau įrašytus pokalbius, išnagrinėti vėlesnius įrašus ir pakartotinai perskaityti šį tekstą. Kaip tik todėl originalus tekstas pavadintas *1-aja dalimi.*

Išleido VU Specialiosios psichologijos laboratorija
Universiteto g. 3, LT-01513, Vilnius
Puslapis internete: http://www.psd.fsf.vu.lt

Spausdino Standartų spaustuvė
S. Dariaus ir S. Girėno g. 39, LT-02189 Vilnius
Tel. +370 5 2167 527, fax +370 5 216 7547
info@standart.lt

Etnometodologiniai tyrimai – vienas originaliausių sociologijos veikalų. Haroldas Garfinkelis – Los Andželo Kalifornijos universiteto Sociologijos katedros profesorius emeritas. *Etnometodologiniai tyrimai* (1967) – itin savitos sociologijos krypties, pavadintos *etnometodologija*, ištakos. Šioji kryptis, kurią, galima sakyti, sukūrė vienas žmogus, domisi *liaudies*, arba „*etno*–", metodais; tiria įprastus, t. y. *matomus, tačiau nepastebimus*, bendruomenės narių kasdienės veiklos būdus.

Prasmės kūrimas – nepastebima veikla, kurią sudaro įprastos metodinės kompetencijos. Kitaip tariant, prasmė yra rutininis „liaudies metodikų" įgyvendinimas, kuris remiasi pažinių ir įgudusių veikėjų praktikomis, šneka ir veiksmais.

Etnometodologai 7 – ame dešimtmetyje pasirinko visiškai skirtingą, tradicinės sociologijos požiūriu – radikalų, sociologinių tyrimų kelią. Jeigu konvencinės sociologijos paskirtis – kuo tiksliau atspindėti (faktiškai, dokumentiškai, statistiškai pagrįsti) vadinamąją „išorinę tikrovę", teikti jos fotografijas, kopijas, reprezentacijas, tai *etnometodologijos* – detaliai aprašyti *intersubjektyvų* gyvenamąjį pasaulį, vidujai įgyvendinamus socialinio veiksmo organizavimo būdus.

ALK – serija verstinių knygų, kurias leidžia įvairios leidyklos, remiamos Atviros Lietuvos fondo. Serijos tikslas – supažindinti skaitytojus su šiuolaikiniais humanitarinių ir socialinių mokslų veikalais.

ATVIROS LIETUVOS KNYGA

ISBN 9955-636-01-7